

ISSN (online) 2959-6270

ISSN (print) 2959-6262

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Abai Kazakh National Pedagogical University

ХАБАРШЫ ВЕСТНИК BULLETIN

«Әлеуметтану және саяси ғылымдар»сериясы
Серия «Социологические и политические науки»
Series of «Sociological and Political sciences»
№2(90)

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Abai Kazakh National Pedagogical University

ХАБАРШЫ

ВЕСТНИК

BULLETIN

«Әлеуметтану және саяси ғылымдар»сериясы
Серия «Социологические и политические науки»
Series of «Sociological and Political sciences»
№2(90)

КеАҚ Абай атындағы
Қазақ ұлттық педагогикалық
университеті

ХАБАРШЫ
«Әлеуметтік және саяси ғылымдар»
сериясы, №2(90), 2025

2001 ж. бастап шығады.
Шығару жиілігі – жылына 4 нөмір

Бас редактор:
ҚР ҰҒА академигі, филос.ғ.д., проф.
Р.Б. ӘБСАТТАРОВ

PhD, Ж.Ж. Қуанышбаева
(жауапты хатшы)
с.ғ.м. А.М.Хайрулдаева
(тех.хатшы)

Редакция алқасы:
ҚР ҰҒА академигі, ә.ғ.д., проф.
С.Т.Сейдуманов

ҚР ҰҒА академигі, ә.ғ.д., проф.
З.К. Шаукенова

с.ғ.д., проф., Е.К. Алияров
с.ғ.д., проф., Г.О. Насимова
ә.ғ.д., проф. Г.С. Абдирайымова
с.ғ.д., проф., Ж.Қ.Симтиков
ә.ғ.д., проф. М.Го (АҚШ)

PhD (саяс.), проф. Лим Че Ван
(Оңтүстік Корея)

PhD (соц.), проф. Лоранс Тен (Франция)
с.ғ.д., проф. С.В. Решетников (Белоруссия)
ф.ғ.д., проф. Е.А. Харьковченко

(Украина)
ә.ғ.д., проф. Н.П. Нарбут (Ресей)
с.ғ.д., проф. Н.П. Медведев (Ресей)
с.ғ.д., проф. Б.М. Торогелдиева
(Қырғызстан)

с.ғ.д., асс. проф. А.Қ.Құрманғали
с.ғ.д., доцент А.Ж. Мұқажанова
PhD (соц.), Ж.К.Каримова
PhD (соц.) А.Сайлаубекқызы
с.ғ.к. Ғ.Р. Абсаттаров

© Абай атындағы
Қазақ ұлттық педагогикалық
университеті КеАҚ, 2025

ҚР мәдениет және ақпарат министрлігінде
2021 жылы наурыздың 19-де қайта
тіркелген №KZ89VPY00033638

Басуға 04.07.2025. қол қойылды.
Пішімі 60x84 1/8. Көлемі 27,5 е.б.т.
Тапсырыс 360.

050010, Алматы қаласы,
Достық даңғылы, 13.
Абай атындағы Қазақ ұлттық
педагогикалық университеті КеАҚ
«Ұлағат» баспасы

М А З М Ұ Н Ы С О Д Е Р Ж А Н И Е C O N T E N T

ӘЛЕУМЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОЦИОЛОГИИ

TOPICAL ISSUES OF SOCIOLOGY

Shnarbekova M.K., Mutalip U. Understanding career choice motives of high school students of Kazakhstan..... 5

Шнарбекова М.К., Муталип У. Қазақстан мектептерінің жоғары сынып оқушыларының кәсіби тандау мотивацияларын түсіну

Шнарбекова М.К., Муталип У. Понимание мотиваций профессионального выбора старшеклассников казахстанских школ

Шабденова А.Б., Нурымбетов Е.Ш. Профессиональная идентичность учителей: результаты социологического исследования..... 22

Шабденова А.Б., Нурымбетов Е.Ш. Мұғалімдердің кәсіби идентификациясы: әлеуметтанулық зерттеудің нәтижелері

Shabdenova A., Nurymbetov Y. Professional identity of teachers: the results of the sociological research

Bakytzhanova A.A., Alimbekova G.T. Regional identity and national unity in Kazakhstan: overcoming income inequality and future prospects..... 39

Бақытжанова А.А., Алимбекова Г.Т. Қазақстандағы аймақтық бірегейлік және ұлттық тұтастық: табыс теңсіздігін еңсеру және болашақ даму перспективалары

Бақытжанова А.А., Алимбекова Г.Т. Региональная идентичность и национальное единство в Казахстане: преодоление неравенства доходов и перспективы на будущее

Тастанова А.Д., Абдуразакова Г.А. Бағашаров Қ.С. Экстремизмге қарсы күресте өркениетті елдер тәжірибесінің кейбір мәселелері..... 65

Tastanova A.D., Abdurazakova, G.A., Bagasharov K.S. Some problems of the experience of civilized countries in the fight against extremism

Тастанова А.Д., Абдуразакова Г.А. Бағашаров Қ.С. Некоторые проблемы опыта цивилизованных стран в борьбе с экстремизмом

Sultanova A., Khairuldayeva A. Challenges and prospects of modern large families..... 81

Султанова А.М., Хайрулдаева А.М. Қазіргі көпбалалы отбасылардың мәселелері мен мүмкіндіктері

Султанова А.М., Хайрулдаева А.М. Проблемы и возможности современных многодетных семей

НАО Казахский национальный
педагогический
университет имени Абая

ВЕСТНИК

Серия «Социологические и
политические науки»
№2(90), 2025

Выходит с 2001 года.
Периодичность – 4 номера в год

Главный редактор:
академик НАН РК, д.филос.н., проф.
Р.Б. АБСАТТАРОВ

PhD, Ж.Ж. Куанышбаева
(ответ. секретарь)
м.с.н. А.М. Хайрулдаева
(тех. секретарь)

Редакционная коллегия:
Академик НАН РК, д.с.н., проф.
С.Т. Сейдуганов
Академик НАН РК, д.с.н., проф.
З.К. Шаукенова
д.п.н., проф., Е.К. Алияров
д.п.н., проф. Г.О. Насимова
д.с.н., проф., Г.С. Абдирайымова
д.п.н., проф., Ж.К. Симтиков
д.с.н., проф., М.Го (США)
PhD (полит.), проф., Лим Че Ван
(Южная Корея)
PhD (соц.), проф., Лоранс Тен (Франция)
д.п.н., проф., С.В. Решетников
(Белоруссия),
д.ф.н., проф., Е.А. Харьковченко
(Украина)
д.с.н., проф., Н.П. Нарбут (Россия)
д.п.н., проф., Н.П. Медведев (Россия)
д.п.н., проф., Б.М. Тороев (Кыргызстан)
д.п.н., асс. проф., А.К. Курмангали
д.п.н., доцент, А.Ж. Мукажанова
PhD (соц.), Ж.К. Каримова
PhD (соц.) А.Сайлаубекқызы
к.п.н. Г.Р. Абсаттаров

© НАО Казахский национальный
педагогический университет
имени Абая, 2025

Зарегистрировано
в Министерстве культуры и информации РК
переучет 19 марта 2021 г.
№KZ89VPY0003638

Подписано в печать 04.07.2025.
Формат 60x84 1/8. Объем 27,5 уч.-изд.л.
Заказ 360.

050010, г. Алматы,
пр. Достык, 13

Издательство «Ұлағат»
НАО Казахского национального
педагогического
университета имени Абая

САЯСИ ҒЫЛЫМДАР ПРОБЛЕМАЛАРЫ

ПРОБЛЕМЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАУКИ

PROBLEMS OF POLITICAL SCIENCE

Жұмашов Е.Ә., Пұсырманов Н.С., Симтиков Ж.Қ.,
Какимов Қ.К. Жергілікті басқаруды жетілдіру
контекстінде мәслихат құрамын кеңейтудің өзектілігі.... 95
Zhumashov Y., Pussyrmanov N., Simtikov Zh., Kakimov
K. Relevance of maslikhat expansion in the context of
improving local governance

Жумашов Е.А., Пусырманов Н.С., Симтиков Ж.К.,
Какимов К.К. Актуальность расширения состава
маслихата в контексте совершенствования местного
управления

Kirichok O., Nogaybaeva Zh., Aitymbetov N.,
Khavronskaya M., Myrzabayeva B. Digitalization policy
in the education sector of the Republic of Kazakhstan: new
challenges and opportunities..... 108

Киричок О., Ноғайбаева Ж., Айтымбетов Н.,
Хавронская М., Мырзабаева Б. Қазақстан
Республикасы білім саласындағы цифрландыру
саясаты: жаңа міндеттер мен мүмкіндіктер

Киричок О., Ногайбаева Ж., Айтымбетов Н.,
Хавронская М., Мырзабаева Б. Политика
цифровизации в сфере образования Республики
Казахстан: новые вызовы и возможности

Жақауов М.Д., Майгельдинов К.У., Айкенова Д.М.
Цифрлық трансформация жағдайындағы Қазақстандағы
ақпараттық қауіпсіздіктің гуманитарлық аспектілері:
қиындықтар мен болашағы..... 120

Zhakauov M.D., Maigeldinov K.U., Aikenova D.M.
Humanitarian aspects of information security of Kazakhstan
in the context of digital transformation: challenges and
prospects

Жақауов М.Д., Майгельдинов К.У., Айкенова Д.М.
Гуманитарные аспекты информационной безопасности
Казахстана в условиях цифровой трансформации:
вызовы и перспективы

Омарова М.А., Абсаттаров Г.Р. Орталық Азия
республикаларының сыртқы саяси басымдықтары және
Қытаймен ынтымақтастығы..... 136

Omarova M.A., Absattarov G.R. Foreign policy priorities
of the Central Asian republics and cooperation with China
Омарова М.А., Абсаттаров Г.Р. Внешнеполитические
приоритеты республик Центральной Азии и
сотрудничество с Китаем

**NJS Abai Kazakh National
Pedagogical University**

**BULLETIN
Series of
«Sociological and Political sciences»
№2(90), 2025**

Periodicity – 4 numbers in a year
Publishing from 2001

Editor-in-Chief:
*member-correspondent of NSA of RK,
doctor of philosophical science, professor*
R.B. ABSATTAROV

PhD Zh.Kuanyshbayeva
(executive Secretary)
master **A.Khairuldayeva** (technical secretary)

EDITORIAL BOARD:
*academician of NSA of RK, doctor of
sociological science, professor*
S.T. Seidumanov
*academician of NSA of RK, doctor of
sociological science, professor*
Z.K. Shaukenova
doctor of political science, professor
Y.K. Aliyarov
doctor of political science, professor
G.O. Nasimova
doctor of sociological science, professor
G.S. Abdirayimova
doctor of political science, professor
Zh.K.Simtikov
doctor of sociological science, professor
M. Goh (USA)
doctor of political science, professor
Lim ChaeWan (South Korea)
doctor of sociological science, professor
Lourans Ten (France)
doctor of political science, professor
S.V. Reshetnikov (Belarus)
doctor of philosophical science, professor
Ye.A. Kharkovshchenko (Ukraine)
doctor of sociological science, professor
N.P. Narbut (Russia)
doctor of political science, professor
N.P. Medvedev (Russia)
doctor of political science, professor
B.M. Toregaldieva (Kyrgyzstan)
doctor of political science, associate professor
A.Kurmangali
doctor of political science, associate professor
A.Zh. Mukazhanova
PhD (soc) Zh.K. Karimova
PhD (soc) Sailaubekkyzy A.
Candidate of political science
Absattarov G.R.

© NJS Abai Kazakh National Pedagogical
University, 2025

The journal is registered by the
Ministry of Culture and Information RK
19 March 2021. №KZ89VPY00033638

Signed to print 04.07.2025. Format 60x84 1/8.
Volume 27,5 – ubl.literature. Order 360.

050010, Almaty, Dostyk ave., 13.
Publishing house «Ulagat»
NJS Abai Kazakh National Pedagogical
University

Оспанова Ж.Е., Изимов Р.Ю. Анализ политико-экономического соперничества Соединённых Штатов Америки и Китая в Центральной Азии в условиях формирующегося миропорядка..... 152
Оспанова Ж.Е., Изимов Р.Ю. Қалыптасып жатқан әлемдік тәртіп жағдайындағы Америка Құрама Штаттары мен Қытайдың Орталық Азиядағы саяси-экономикалық бәсекелестігін талдау
Ospanova Zh.Ye., Izimov R.Y. Analysis of the political and economic rivalry of the United States of America and China in Central Asia in the context of the emerging world order

ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ШЕТЕЛ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ ОРТАҚ ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУЛЕРІ

СОВМЕСТНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ УЧЕНЫХ КАЗАХСТАНА И ЗАРУБЕЖЬЯ

JOINT RESEARCHES OF SCIENTISTS OF KAZAKHSTAN AND ABROAD

Kyrkymbekova A.T., Erdogru M.A. The influence of information technology on the formation of personality in education..... 165
Қыркымбекова А.Т., Эрдогру М.А. Білім беруде ақпараттық технологиялардың тұлғаны қалыптастыруға әсері
Қыркымбекова А.Т., Эрдогру М.А. Влияние информационных технологий на формирование личности в образовании
Kurmangali A.K., Twaissi S. The Republic of Kazakhstan and the Arab East: political and cultural relationships..... 180
Құрманғали А.Қ., Твайсси С. Қазақстан Республикасы және Араб Шығыс елдері: саяси-мәдени байланыстар
Құрманғали А.Қ., Твайсси С. Республика Казахстан и страны Арабского Востока: политико-культурные связи

ОҚЫТУШЫЛАРҒА КӨМЕК В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ FOR THE AID TO THE TEACHER

Ким Г.Н. Дискуссии о диаспоре и ирреденте в прошлом и настоящем..... 198
Ким Г.Н. Өткен және қазіргі кезеңдегі диаспора мен ирредента туралы пікірталастар
Kim G.N. Controversies around diaspora and irredenta in the past and present
Авторлар туралы мәлімет..... 212
Information about the authors..... 214
Сведения об авторах..... 216

ӘЛЕУМЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОЦИОЛОГИИ

TOPICAL ISSUES OF SOCIOLOGY

SRSTI: 04.51.53

DOI: 10.51889/2959-6270.2025.90.2.001

M.K. Shnarbekova^{1*}, U.Mutalip²

¹*al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan*

²*Kazakh National Women's Teacher Training University, Almaty, Kazakhstan*

**e-mail: meru_12_12@mail.ru*

**UNDERSTANDING CAREER CHOICE MOTIVES OF HIGH SCHOOL STUDENTS
OF KAZAKHSTAN**

Abstract

This article analyzes the ideas and scientific conclusions of both classical and contemporary sociologists regarding the professional choice motivations of high school students. Since gaining independence, Kazakhstan's higher education system has undergone significant qualitative and quantitative transformations. This shapes new reference points for young people and directly influence the motivations behind high school students' career choices. In a context where vocational education serves not only as a means of achieving personal goals but also as a tool for social mobility and economic stability, motivational factors – such as interest in the profession, career growth prospects, social relevance, and family influence – gain particular importance in the process of students' professional self-determination. The article presents the results of a survey conducted in 2023 across all regions of Kazakhstan, including major cities such as Astana, Almaty, Shymkent, Semey, and Pavlodar. The sample for the study included high school students from the 9th and 11th grades, totaling 1,156 respondents. The sample covers urban and rural students, private (paid) and public schools, as well as general education and specialized schools. The purpose of the study was to analyze the classification of motivations for choosing a profession and to conduct a comparative analysis of the professional choice motivations of high school students across different fields of study.

During the research, the motivations guiding high school students in their choice of profession were grouped into five categories: 1) "interest-oriented," 2) "career-oriented," 3) "social status-oriented," 4) "family-oriented," and 5) "accessibility-oriented." The influence and impact of these factors were individually analyzed for students planning to pursue careers in the humanities, medicine, technical fields, economics, and military professions, with distinct characteristics identified for each group.

Keywords: professional choice, career, high school students, choice of profession, social-humanitarian professions, medical professions, natural professions.

М.К. Шнарбекова¹ , У.Муталип²

¹әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

²Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН МЕКТЕПТЕРІНІҢ ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ КӘСІБИ ТАҢДАУ МОТИВАЦИЯЛАРЫН ТҮСІНУ

Аңдатпа

Мақалада жоғары сынып оқушыларының кәсіби таңдау мотивтері туралы классиктерден бастап заманауи әлеуметтанушылардың ойлары мен ғылыми тұжырымдарына талдау жүргізіледі. Тәуелсіздік алған кезден бастап Қазақстанда кәсіби білім беру жүйесі елеулі сапалық және сандық өзгерістерге ұшырады. Бұл жастар үшін жаңа бағыт-бағдар қалыптастырып, жоғары сынып оқушыларының кәсіби таңдауына тікелей әсер етеді. Қазіргі таңда кәсіби білім тек жеке мақсаттарға жетудің құралы ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік мобильділіктің және экономикалық тұрақтылықтың маңызды тетігіне айналып отыр. Осы орайда мамандық таңдаудағы мотивациялық факторлар – мамандыққа деген қызығушылық, мансаптық өсу мүмкіндігі, оның әлеуметтік маңыздылығы мен отбасының ықпалы – оқушылардың кәсіби өзін-өзі анықтау үдерісінде айрықша мәнге ие.

Мақалада 2023 жылы Қазақстанның барлық аймақтарында, соның ішінде Астана, Алматы, Шымкент, Семей және Павлодар сияқты ірі қалаларда жүргізілген сауалнама нәтижелері ұсынылған. Зерттеу 9-шы және 11-ші сынып оқушыларын қамтиды. Зерттеудің іріктеу жиынтығы 1156 респонденттен тұрады. Іріктеу жиынтығы қалалық пен ауылдық, жекеменшік (ақылы) мен мемлекеттік, жалпы білім беретін мен тереңдетілген мектеп оқушыларын қамтиды. Зерттеудің мақсаты мамандықты таңдау мотивтер классификациясын талдау және әр түрлі мамандықтар бойынша жоғары сынып оқушыларының кәсіби таңдау мотивтерін салыстырмалы талдау.

Зерттеу барысында жоғары сынып оқушыларының мамандықты таңдаудағы басшылыққа алатын мотивтер бес топқа біріктірілді: 1) «қызығушылыққа бағыттылықты», 2) «мансапқа бағыттылық», 3) «әлеуметтік мәртебеге бағыттылық», 4) отбасыға бағыттылық; 5) қолжетімділікке бағыттылықты бейнелейді. Осындай факторлардың ықпалы мен әсер ету деңгейі гуманитарлық, медициналық, техникалық, экономикалық және әскери мамандықты таңдауды жоспарлап отырған жоғары сынып оқушылары бойынша жеке-жеке талданды және ерекшеліктері анықталды.

Түйін сөздер: кәсіби таңдау, мамандық, жоғары сынып оқушылары, мамандықты таңдау, әлеуметтік-гуманитарлық мамандықтар, медициналық мамандықтар, жаратылыстану мамандықтары.

М.К. Шнарбекова¹ , У.Муталип²

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

²Казахский национальный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан

ПОНИМАНИЕ МОТИВАЦИЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ВЫБОРА СТАРШЕКЛАССНИКОВ КАЗАХСТАНСКИХ ШКОЛ

Аннотация

В статье анализируются идеи и концепции как классических, так и современных социологов относительно мотивации профессионального выбора старшеклассников. За годы независимости система профессионального образования Казахстана претерпела значительные качественные и количественные преобразования. Это формирует новые ориентиры для молодежи и напрямую влияют на мотивации профессионального выбора старшеклассников.

В условиях, когда профессиональное образование становится инструментом не только для достижения личных целей, но и для социальной мобильности и экономической стабильности, мотивационные факторы – такие как интерес к профессии, перспективы карьерного роста, социальная значимость и влияние семьи – приобретают особую значимость в процессе профессионального самоопределения школьников. В статье представлены результаты опроса, проведенного в 2023 году во всех регионах Казахстана, включая крупные города такие как Астана, Алматы, Шымкент, Семей и Павлодар. В выборку данного исследования были включены старшеклассники 9-х и 11-х классов, всего 1156 респондентов. Выборка охватывает учащихся городских и сельских школ, частных (платных) и государственных школ, а также общеобразовательных и специализированных учебных заведений. Цель исследования – анализ классификации мотиваций выбора профессии и сравнительный анализ мотивации профессионального выбора старшеклассников по различным профессиям.

В ходе исследования мотивации старшеклассников при выборе профессии были объединены в пять групп: 1) «ориентированность на интерес», 2) «ориентированность на карьеру», 3) «ориентированность на социальный статус», 4) «ориентированность на семью» и 5) «ориентированность на доступность». Влияние и степень воздействия этих факторов были отдельно проанализированы и выявлены особенности для учащихся, планирующих выбирать гуманитарные, медицинские, технические, экономические и военные профессии.

Ключевые слова: профессиональный выбор, профессия, старшеклассники, выбор профессии, социально-гуманитарные профессии, медицинские профессии, естественные профессии.

MAIN PART

The role of professional education is crucial in forming the global competitiveness of young specialists and the country itself. In the years of independence, many qualitative and quantitative changes have taken place at the national level in the field of professional education in order to meet international standards. These changes also affect the professional choices of high school students. The relevance of studying the motives behind professional choice is linked to the fact that, in the current conditions of Kazakh society, education serves as a guarantee of social mobility, and its high level not only ensures the economic development of the country, but also improves the welfare and social status of individuals, helping to overcome inequality. Moreover, the results of labor market analysis show that the indicators of young people working in their field of study in the first years after graduation from higher educational institutions are low. Despite the increasing opportunities for state regulation of the labor market to meet the demand for qualified specialists, successful employment experiences are often not related solely to obtaining higher education but are often associated with the motives behind professional choice among high school students.

The relevance of the research topic is determined by following factors:

1) In modern Kazakhstan society, education acts as a factor of social mobility, where its high level increases not only the country's economic potential, but also the well-being of people, their social status and contributes significantly to the overcoming of inequality. In recent years, this problem has become relevant because of the instability of social structures and the movement of people in the system of social hierarchy, a significant relationship between the level of education and incomes.

2) The modern society provides high school students with an expanded career choice and a vision of their own prospects. The development of the system of secondary education and the emergence of advanced, specialized schools that promote the differentiation of starting educational capital of high school students, as well as the formation of a hierarchy of “elite” and “affordable” universities, and the expansion of the fee-paid form of training actualize the significance of the study of choice in the context of family resources.

3) The results of the analysis of professional labor market indicate a low rate of youth employment related to their major in the first years after graduation. According to the data of the

“JSC Information and Analytical Center”, of the total number of university graduates in 2014 only 12% found a job related to their major among those who were employed [1].

Despite the expansion of opportunities that influence on the state regulation in providing labor market with in-demand specialists, the practice of successful employment is not only related to higher education, but also to effective youth motivex in carer choice. Recent studies conducted in 2023 show that 17% of young professionals with higher education in Kazakhstan are employed outside their field of specialization. This misalignment between educational background and actual job responsibilities in the labor market contributes to a notable decrease in labor productivity. For young professionals, such discrepancies often result in reduced income levels, commonly referred to as a "wage penalty" when their current occupation does not correspond with their field of study. On average, the earnings of young specialists working outside their specialty are approximately 15% lower compared to those employed in positions that match their qualifications [2].

According to alternative studies conducted by independent organizations, more than 40% of young people in Kazakhstan with a higher education degree are employed outside their field of study. This raises concerns about the efficiency of public spending aimed at job creation and youth employment programs. The situation has a negative impact on the national economy, as the government invests significant resources in educating each student, yet many graduates ultimately do not work in their area of specialization and instead shift to other sectors. As a result, shortages of qualified professionals in specific fields persist across the country [3].

Sociological study of high school students' motives in career choice in all its multifacetedness opens new opportunities and prospects for their forecasting and regulation in accordance with the demands of the economy. High school students' motives in higher education and career influence on the development of society and at the same time are modified in the context of global changes. Therefore the study of this problem is important from the standpoint of social and scientific significance.

The practical significance of the study lies in the fact that the identified motivational factors influencing high school students' career choices can be used by teachers, school psychologists, parents, and career guidance specialists to provide more accurate and effective support to students in the process of making decisions about their future careers. The results obtained can contribute to the development of individual and group career guidance programs adapted to the specific characteristics of students and the educational environment.

Moreover, a more informed and deliberate career choice can help reduce mismatches between education and labor market needs, leading to more efficient use of government resources allocated for educational grants. In the long term, this can positively impact the national economy by improving workforce planning and reducing the number of specialists working outside their field of training.

INTRODUCTION

The article analyzes the scientific concepts of both classical and contemporary sociologists on the research topic. The sociological ideas of the classics regarding the issue of education are related to determining the role and place of professional education in society and the life of an individual. For example, O. Comte defined the "positive" nature of the educational system as a social guarantee for public development and reforms [4]. His ideas were continued by É. Durkheim, and both sociologists connect the importance of educational institutions not with the intellectual and cultural development and growth of the individual, but with the development of society. Durkheim defined the educational institution as the basis for maintaining social harmony and order through the preparation of specialists needed by society [5, p. 244-264]. H. Spencer, in turn, described society as a whole biological organism and connected the development of society with the education system, which ensures the all-round growth of individuals [6]. In the works of M. Weber [7] and P. Sorokin [8, p. 405-409], professional education is recognized as a factor that forms the social structure and determines a person's role and place within it. Weber, within the framework of his concept of social stratification, viewed professional choice primarily from the perspective of the "prestige" category [9]. In the global sociology science, the experiences of youth in the field of education have been

considered since the 1970s primarily in terms of social inequality, social renewal, and the professional structure of society. Previous studies on students' career choice intentions have primarily focused on factors such as career opportunities, internship environment, and student loan debt [10], with limited attention to motivational factors. Motivations behind the choice has emerged as a growing area of research interest. While several studies have explored the link between motivations and career intentions, most have focused on employed individuals [11]. This research contributes to the academic discussion of career choice motivations among students and provides theoretical insights for understanding motives differentiations due to professional fields.

The aim of the study is to analyze the classification of motives for choosing a profession and to make a comparative analysis of the professional choice motives of high school students for different professions.

The research hypothesis is that high school students adhere to profession-oriented (through admission to higher education) and status-oriented motives, both of which are not active in nature, and are mainly characterized by an orientation toward the opinions of "significant others" (parents, teachers, and peers).

LITERATURE REVIEW

The study of career decision-making process is classified into economic and sociological approaches. Within the economic framework, the career decision-making process is studied through the lens of the rational choice theory, which is based on the concept of human capital. Such studies are based on the methodological individualism approach proposed by R. Boudon. According to this approach, it is essential to consider the actions of the individual as "the free choice of an active individual" in order to better understand the career choice by high school students. The transition from one level of education to the next is described as a rational decision linked to expectations and aspirations for the future. The characteristics of career choice by high school students from different socio-economic groups are defined as a rational decision closely related to their aspirations and expected achievements after obtaining professional education.

Representatives of the behavioral economics approach suggest studying the career decision-making process within the framework of the concept of bounded rationality. Since high school and their parents do not have access to all necessary information during career decision-making process, they are in a state of uncertainty to some extent. Therefore, predicting their decision in advance presents certain difficulties. To predict a person's decision, the following condition must be met: "the person must be fully informed and aware of their risks and opportunities" [12]. According to the bounded rationality theory, due to cognitive limitations and the absence of complete information, a person continues to make choices that align with their needs and interests, but this choice may not be the best one. The decision made by youth in choosing higher education cannot be compared with the rational decision of an economist who has all the information. The decision made by a young person is based on their values, beliefs, interests, and needs. Therefore, considering the process of choosing higher education based solely on the rationality model does not provide a complete understanding of the decision-making process [13].

In the field of behavioral economics, four interrelated barriers that high school students and their parents encounter during career decision-making process are identified:

1) The desire to avoid costs: This refers to the reluctance to pursue professional education due to the risk that the costs incurred for education might not be justified by the future returns.

2) Continuation of established experience: This occurs when parents without professional education do not plan for their children to pursue professional education after graduation, continuing the cycle of lower educational attainment.

3) Mismatch of interests over time: This is the tendency to overvalue the immediate costs of obtaining professional education rather than considering the long-term benefits that would come after graduation, such as higher income and improved job opportunities.

4) Reluctance to disclose one's socio-economic status: The fear of admitting financial need to receive support can be a barrier for some high school students and their parents, as applying for financial aid can feel like an admission of weakness, leading to anxiety or shame.

Other economic perspectives suggest that explaining the career decision-making process through the theory of costs and benefits underscores the importance of government intervention [12]. Government involvement, particularly in financing professional education, is necessary due to limitations in payment ability and external factors. Individuals may face financial barriers, such as the difficulty in paying tuition fees, and therefore, the introduction of financial support systems is essential. Professional education positively impacts societal development in various ways, such as reducing crime and unemployment rates. According to several researchers, failing to acknowledge such factors may lead to insufficient funding for the professional education sector [13].

Representatives of the economic approach explain the career decision-making process within the framework of rational choice theory, based on "cost-benefit analysis". However, this approach does not consider the reasons for the differentiation in career choice across different social groups. Scholars have pointed out that factors that cannot be quantified, such as non-economic factors, also influence career choice [14]. In this regard, the importance of the sociological approach in studying career choice by high school graduates increases. Sociologists consider two issues when explaining career choice:

1) Even when individuals are fully informed about their chances of success, they cannot objectively assess them;

2) The career decision-making process is based on their family's socio-economic situation and their subjective opportunities [15].

Within sociological theories, P.Blau and O.Duncan, when studying the professional structure of American society, identify class-based distinctions in the division of labor. Their research shows that parents pass their social status to their children through education and professional choices. The connection between professional choices and the social-economic resources of the family has been identified [16]. Blau and Duncan particularly emphasize the strengthening of the relationship between education and future professional success. According to the scholars, this relationship narrows the scope of social mobility. Moreover, the continued importance of education as a bridge to the professional hierarchy may perpetuate social inequality in professional choices. The global sociological community continues to refine the Blau-Duncan model and is introducing additional factors in the study of the mechanisms for maintaining social status from one generation to the next.

In the context of capital theory, career choice by high school graduates is examined with consideration of structural factors such as social, cultural, and historical conditions. Taking structural conditions into account provides a deeper understanding of the reasons and origins behind the differences in career decision-making process. According to P.Bourdieu, capital is "a set of resources and opportunities." Capital is an important value that is accumulated over time, creating and renewing life opportunities. Bourdieu argues that the life and structure of the social world can only be understood by considering all forms of capital, and he categorizes capital into four types: economic, cultural, social, and academic [17].

Economic capital is associated with material goods and is measured through family income and wealth [18]. To determine the discrete, cumulative effects of a family's economic situation, it is necessary to consider not only annual income but also the level of wealth as an economic resource. Economic capital is formed based on the interaction between an individual and the economy. Financial aid and government scholarships can serve as an additional source of economic capital when choosing higher education [19]. Financial assistance may affect youth's academic preparation and, consequently, their decision to pursue higher education by alleviating concerns related to tuition fees.

Cultural capital refers to a set of symbolic resources and benefits passed from generation to generation to maintain class status. Cultural capital plays an important role in examining the specifics of career decision-making process. Cultural capital is categorized into three types: (1) embodied cultural capital—cultural values expressed through behavior and style; (2) institutionalized cultural

capital-objective forms of cultural capital, such as a higher education diploma; (3) objectified cultural capital-cultural goods such as works of art, books, and musical instruments. The first type of cultural capital is formed in an individual from early childhood through pedagogical activities. This is shaped by parents, other family members, or specialized professionals engaged in child-rearing. The second type of cultural capital manifests in institutional forms, such as professional or educational competence. The third type of cultural capital is represented by cultural goods such as textbooks, artifacts, dictionaries, and pictures. The volume of cultural capital increases as an individual's social rank rises.

Despite often being associated with social connections and relationships, social capital is distinct in that it is defined as a potential resource and support that can be used when needed, rather than simply the relationships themselves. Empirical studies describe social capital through the presence of relationships both within and outside the family (with peers, teachers, law professionals, etc.) and classify it based on the family's socio-economic status [20]. Within the framework of social capital theory, the key factors that contribute to the formation of social capital are often debated, such as close connections or weak ties (i.e., professional connections characterized by distance and short duration).

Academic capital can be described as graduating from a prestigious school or university. The former reflects the quantitative measure of education, while the latter defines not only the quantitative but also the qualitative aspects of education. Academic capital includes diplomas, including those for professional education. When considering academic capital in the field of professional education, researchers define it as educational experiences or outcomes [21].

The theory of cultural capital was developed by P.Bourdieu and his colleagues to explain the cultural and social renewal of society. They attempted to investigate why students from wealthier families tend to have significantly better academic performance compared to their peers from lower-income families [22]. In this context, the scholars highly value the importance of cultural capital in career choice. Cultural capital is seen as a factor influencing higher academic performance in schools. According to P.Bourdieu's cultural capital theory, academic success is not solely determined by intellectual capacity and ability. Academic success is primarily determined by the type and amount of cultural capital passed on from the family environment, rather than individual abilities and achievements. According to Bourdieu's theory of social reproduction, society is inclined to reproduce its structure. The education system, especially professional or higher education, plays a role in the reproduction and preservation of social inequalities.

Habitus theory suggests that habitus is a system of internalized values shared by members of a particular social group or environment. The concept of habitus is outlined in two main directions: 1) On the one hand, habitus is shaped based on a person's material conditions; 2) On the other hand, habitus influences the current state and future of an individual. When studying the process of career choice within the framework of habitus theory, it is important to analyze family capital and its volume. This provides insight into the primary motivations behind the choice of a specific university or field of study. Within the framework of habitus theory, Bourdieu aimed to move beyond dichotomies such as "structure and action," "stasis and dynamics," "conscious and unconscious," and "individual and society" [23].

Two key aspects of the theoretical structure of habitus can be distinguished: On one hand, habitus is formed based on opportunities, circumstances, attitudes, and values, which manifest in a person's behavior, speech style, feelings, and thoughts [24]. On the other hand, habitus limits individuals and their actions by a specific social structure, indicating which actions can or cannot be taken in particular situations. In this way, habitus shapes individual behavior patterns based on objective conditions. When conducting research in the career choice process, there are several advantages to using the concept of habitus. For example, based on structural limitations, Bourdieu notes the inequality in access to higher education. Therefore, it is important to consider the socio-economic conditions when studying the choice. In the process of selecting higher education, youth and their parents make decisions that are beneficial for them. The career choice by students from lower socio-

economic backgrounds is not always advantageous for students from higher socio-economic backgrounds.

Thus, while economic concepts have contributed to understanding the process of career choice, it is important to consider their limitations. The limitation of economic theories, including rational choice theory, is evident in their inability to explain the decision-making process in cases of uncertainty, where information is incomplete. According to economic theories, youth and their parents choose higher education by comparing the costs of education with expected benefits, aiming to maximize income. Behavioral economists, based on the concept of bounded rationality, explain the career choice in uncertain conditions by factors such as "risk aversion," "conflict between habitual behavior and time-based interests," and "the need to disclose one's socio-economic status." However, this framework does not clarify the influence of values or behavioral patterns or the impact of structural factors.

In studying career choice, representatives of the economic approach refer to the theory of rational choice, which was developed in the 1970s. Such research follows the methodological individualism approach proposed by R. Boudon. According to this perspective, in order to gain a deeper sociological understanding of strategies for choosing higher education, it is important to view individual actions as the result of a "self-determined choice made freely by an active individual." Transitioning from one level of education to another is thus characterized not as a choice shaped by social structure and inequality, but as a rational decision driven by expectations and aspirations for the future [25].

The theoretical concepts proposed by Boudon were further developed by Goldthorpe and Breen. In explaining young people's decisions regarding higher education and career, they offer three key propositions. First, individuals rely on rationality when choosing higher education and career: they take into account tuition costs, potential future earnings, and the consequences of their decisions. The final decision reflects the priority given to the expectation of achieving higher income. Second, the process of higher education and career choice occurs within a specific age range common to most young people, which is determined by the structure of the national education system. Third, it is important to consider the common social structure that unites young people making choices under similar circumstances. Representatives of this theory explain differences in young people's career choice primarily in terms of their academic achievements, aspirations, and motivations, and secondarily in terms of their socio-economic status. However, they do not view these differences as the result of social inequality [26].

Representatives of the behavioral economics approach propose studying young people's decisions about higher education and career within the framework of the bounded rationality concept. According to their view, both young people and their parents face a certain level of uncertainty when higher education and career choice, as they are unable to obtain all the necessary information. As a result, predicting their decisions in advance presents significant challenges [27]. This is because, in order to predict a person's decision, the following condition must be met: "the person must be fully informed and aware of their risks and opportunities" [28]. According to the concept of bounded rationality, due to cognitive limitations and the lack of complete information, people tend to make choices that align with their needs and interests, but these choices may not always be the most optimal ones.

Young people's decisions regarding higher education cannot be equated with the rational decisions of fully informed economists. These decisions are shaped by young people's values, beliefs, interests, and motivations. Therefore, analyzing the process of higher education and career choice solely through the lens of the rational choice model does not provide a comprehensive understanding of it. When analyzing career and higher education choice, it is important to adopt an alternative approach that incorporates both economic and sociological perspectives to study career choice.

METHODOLOGY

The article presents the results of a survey conducted in 2023 across all regions of Kazakhstan, including large cities such as Astana, Almaty, Shymkent, Semey, and Pavlodar. The sample of this study included high school students from the 9th and 11th grades. The main method for collecting primary data was face-to-face questionnaire among high school students of urban and rural schools. The choice of this method is due to the possibility of obtaining comprehensive information regarding the professional preferences of high school students and the motives behind their career choices. Data on high school students were obtained based on statistical data from the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan in the field of secondary education. A targeted sampling method was used, with the criteria for selection being region of residence, type of school, and gender.

The sample size is 1000 respondents aged 15-17 years. The structure of sample is presented in the table 1.

Table 1 – Structure of the sample

Variables	Values	Distribution
Gender	Male	49%
	Female	51%
Grades	9th grade	50.9%
	11th grade	49.1%
Regions	Western	17%
	Southern	16%
	Nothern	13.2%
	East	11.7%
	Central	8.5%
Cities	Astana	9.7%
	Almaty	10.7%
	Shymkent	13.1%
Type of the school	Public	54,7%
	Specialized (lyceum, gymnasium, NIS, private)	35,3%

It is important to note that the study sample includes both urban and rural high school students, as well as those from private (paid) and public schools, including both general education and specialized (advanced) schools. This allows for a more comprehensive understanding of the factors influencing high school students' decisions regarding their further educational paths.

This study presents new results on the study of career choice motivations among high school students in urban schools. However, it has certain limitations related to the use of the quantitative method. Since this method does not allow for the deep outlining of motivations in the context of different social groups of high school students, in comparison to interviews, it does provide an overview of the general trend characterizing the motivations of career choice among high school students.

RESULTS AND DISCUSSION

The motivations for career choice among high school students are formed based on their professional and educational goals. The goals identified when choosing a profession lead to specific actions, that is, to making a choice. Career choice can be defined as a long-term plan that allows a transition from the current situation to the desired one. During career decision-making process, high school students begin to think about "What do I want to achieve?" and "How can I achieve it?"

According to the results of the study, professional education occupies a special place in the value hierarchy of high school students. For 96.1% of respondents, obtaining professional education is

important at various levels, with 19.2% considering it moderately important and 76.9% finding it very important. Having an interesting job is a high priority for high school students. 93.8% of high school students plan to pursue professional education, with 70.2% considering domestic higher education institutions and 23.6% planning to study at foreign universities. High school students view obtaining higher education as a normal, even obligatory, stage after school graduation. Therefore, there is a need to understand the motivations behind their desire for education. The leading goals for obtaining higher education include "studying in an interesting field," "becoming a sought-after specialist," and "getting a well-paid job." Each of these goals has been identified as the main motivation for continuing education after school graduation by more than half of the students. For example, 59% of students strive to obtain higher education in a field they find interesting; 56.8% believe that higher education enhances their competitiveness in the labor market; 56.6% aim to engage in a successful career; 50.5% see it as a social institution that provides opportunities for professional career advancement; and 48.7% consider it necessary to obtain higher education in order to work in an interesting profession. There were also students who aim solely for the diploma, and their share is 43.6%. This demonstrates the growing importance of the institutional form of cultural capital, which is defined as educational competence in modern society. 34.6% of students consider higher education necessary for everyone, which confirms the high value placed on education among young people. However, some students view higher education as a means to gain social respect (29.0%) and to establish useful connections and expand their network (24.4%). There are also students who are interested in their parents' professional careers and wish to follow in their professional footsteps, but their proportion is small, only 2.5%.

In the study career choice by high school students, it is important to distinguish between **social orientation** and **professional orientation**. Based on **social orientation**, students define their future place in society, social status, and the ways to achieve them through the lens of a particular profession. Based on **professional orientation**, students choose a profession they like and find attractive among all available options.

Given the widespread desire of today's youth to pursue higher education, it becomes increasingly important to determine whether social or professional orientation takes precedence in their career choices. Although pragmatic motivations such as "the possibility of a high salary" (73.8%) and "the opportunity for career growth" (52.6%) dominate the hierarchy of factors considered by students, they also take into account the content-related aspects of a profession. For example, 41.2% of them emphasize "the social importance of the profession" and 36.2% consider "the opportunity to realize their potential" as key factors. In career choice, "the prestige and popularity of the profession" as symbolic capital is important for 35% of the respondents, while 23.8% are influenced by "advice from parents or relatives" and 7.4% by "the example of relatives, friends, or acquaintances," reflecting social capital.

We can observe a dominant social orientation in students' career choices: 73.8% consider the salary level, and 52.6% consider career growth opportunities. However, this preference is relatively conditional, as 41.2% of students also pay attention to the societal significance of the profession, and 36.2% consider the opportunities to realize their potential.

The study of high school students' professional orientations revealed that the leading fields are natural sciences, social-humanitarian sciences, and information technologies. After graduation, 30.5% of students plan to study natural sciences, 26.7% plan to pursue social-humanitarian sciences, and 21.3% plan to study information technologies.

A gender difference in professional orientations was also identified. The proportion of girls planning to choose foreign languages is higher than that of boys, with 12.1% of boys and 21.7% of girls intending to pursue this field. The creative fields are also more attractive to girls: 12.6% of girls and 7.7% of boys plan to choose this field. Conversely, there is a tendency for boys to favor economics and law sciences more than girls. Among students planning to study these fields, 12.1% of boys and 7.0% of girls prioritize economics, while 10.3% of boys and 8.7% of girls prioritize law (Table 2).

Table 2 – Professional orientations of high school students by gender

№	Career Fields	By Gender		By Sample
		Male	Female	
1	Natural Sciences	29,0%	31,8%	30,5%
2	Social-Humanitarian Sciences	26,5%	26,9%	26,7%
3	Information Technologies	20,6%	22,0%	21,32%
4	Foreign Languages	12,1%	21,7%	17,03%
5	Technical Sciences	19,5%	18,2%	18,8%
6	Creative Arts	7,7%	12,6%	10,22%
7	Economic Sciences	12,1%	7,0%	9,50%
8	Law Sciences	10,3%	8,7%	9,50%

In order to understand the direction of career choice, the factors were grouped as follows: 1) interest orientation; 2) career orientation; 3) social status orientation; 4) accessibility orientation; 5) family orientation. The influence and impact levels of these factors were analyzed individually for high school students planning to study in humanitarian, medical, technical, economic, and military fields. *The study of career choice motivations among high school students based on professional education trajectories yielded the following results:*

Table 3 – Interest-Oriented Motivations¹

Factors in career decision-making process	Humanitarian	Medical	Technical	Economic	Military	By all Professions
Interest-Oriented Motivations						
Develop my abilities	20,0%	41,6%	40%	58,4%	12,5%	36,2%
I like this profession	53,8%	15,4%	23%	7,6%	37,4%	25,7%

Students with "**interest-oriented motivations**" during career decision-making process tend to choose humanitarian fields, including social fields. Among students aspiring to enter the military field, the proportion of such students is half as low. The proportion of students who like their profession is higher among those planning to study in the humanitarian fields. In the overall sample, 25.7% of respondents like the profession which they are going to apply to, while 53.8% of those planning to enter the humanitarian field chose it.

This indicates a strong positive correlation between intrinsic motivation ("I like this profession") and the choice of humanitarian specialties. The contrast with economic (7.6%) and medical (15.4%) directions highlights the relatively low influence of pure interest in these fields. Meanwhile, the high percentage of students who wish to "develop their abilities" in economic (58.4%) and technical (40%) fields shows a positive relationship between self-realization motives and the selection of more skill- or outcome-oriented professions. The military field demonstrates the weakest association with interest-based motivation, suggesting that decisions in this direction are more likely influenced by external or structural factors rather than personal interest.

¹ **Note** – Since respondents were given the option to select up to 5 answer choices, the total percentage may exceed 100%.

These patterns suggest that interest-oriented motivation acts as a key internal driver in the choice of humanitarian professions, whereas in other fields, particularly economic and technical, rational or instrumental motivations prevail. The weak link between interest and military choice may indicate that causality lies more in perceived social stability, discipline, or external guidance rather than self-directed preference (Table 3).

Table 4 – Career-Oriented Motivations

Factors in career decision-making process	Humanitarian	Medical	Technical	Economic	Military	By all Professions
Career-Oriented Motivations						
Opportunity for career growth	66,6%	75,0%	66,4%	33,4%	37,5%	52,6%
High income	66,8%	66,6%	63,4%	75,2%	75,0%	73,8%
High professional status	53,2%	33,3%	38,8%	16,6%	37,5%	35,0%

During career decision-making process, there is a noticeable dominance of **“career-oriented motivation”**. For instance, “opportunity for career growth” is important for future medical professionals (75%), future economists place great emphasis on the possibility of “high income” (75.2%), and those choosing humanitarian fields give special importance to the “status of the profession” (53.2%).

On the other hand, **humanitarian students** (66.6%) place less emphasis on career growth, indicating that other factors, such as personal fulfillment and the meaning of the work, may play a larger role in their decision-making. The relatively lower importance placed on career advancement in these fields suggests that humanitarian careers may attract individuals who value intrinsic rewards over professional progression.

The strong emphasis on **high income** among **economics** students (75.2%) demonstrates that financial considerations are a major motivator in this field, aligning with the expectation of lucrative career prospects in economics. Similarly, **military students** (75%) prioritize **income**, likely due to the financial security and benefits the military offers, such as steady pay and pensions (Table 4). As previous studies show, high school students in choosing medical professions pay special attention to its prestige in society, especially in fields such as nursing where the competencies of the professionals associated only with helping patients’ personal hygiene or changing bedsheets [29].

Table 5 – Social -Oriented Motivations

Factors in career decision-making process	Humanitarian	Medical	Technical	Economic	Military	By all Professions
Social -Oriented Motivations						
Social importance	33,4%	75,0%	38%	41,6%	1,9%	41,2%
Expanding connections and acquaintances	46,8%	8,2%	22,2%	50,0%	12,5%	26,2%
Access to power	46,6%	16,4%	16,8%	58,4%	12,5%	31,2%

Social status-oriented motivation is characteristic of students choosing economic professions. Future economists, accountants are particularly focused on “expanding connections”. Additionally, when career decision-making medical professions, students place special value on the **social importance** of these fields in societal development (Table 5). As other research results show social importance is also dominated among students who are willing to choose social oriented professions such as social worker. Among these students public service motivations tend to be higher and altruistic motivation serves as the specific behavioral guidance in career choice [30].

Table 6 – Accessibility-Oriented Motivations

Factors in career decision-making process	Humanitarian	Medical	Technical	Economic	Military	By all Professions
Accessibility-Oriented Motivations						
Easy to find a job	12,6%	12,8%	50,0%	12,4%	25%	13,6%
Easy to get into university	13,4%	8,4%	22,2%	0,0%	12,5%	11,2%
Affordable (low) Tuition fees	0,8%	1,2%	16,7%	8,3%	12,5%	10,0%

Accessibility-oriented motivation is characterized by factors like "ease of finding a job," "ease of entering university," and "affordable tuition for my family." Such motivations are more common among those choosing technical professions (Table 6).

Table 7 - Family-Oriented Motivations

Factors in career decision-making process	Humanitarian	Medical	Technical	Economic	Military	By all Professions
Family-Oriented Motivations						
Advice from parents or relatives	13,2%	33,4%	22,2%	25,0%	12,5%	23,8%
The profession my parents or relatives work in	6,8%	8,2%	5,6%	0,0%	0,0%	7,4%

Family-oriented motivation is particularly evident in medical professions. When choosing a medical profession, students are more likely to prioritize positions like "the profession my parents or relatives work in" (8.2%) and "advice from parents or relatives" (33.4%). **Family-oriented motivations** are particularly influential in the choice of **medical professions**. The data shows that a significant portion of students (33.4%) chooses medicine based on advice from parents or **relatives**, indicating that family influence is crucial in this field. Additionally, 8.2% of students are motivated by **the profession their parents or relatives work in**, highlighting the importance of familial connections and role models in medical career decisions.

In contrast, **humanitarian** (13.2%) and **military** (12.5%) fields show a lower emphasis on family influence, suggesting that students in these fields may be more independently motivated or guided by other factors. The influence of family is also less pronounced in the **technical** (22.2%) and **economic** (25%) fields, where professional choice may be driven more by personal interests, career growth potential, or financial considerations rather than family traditions or advice.

This pattern suggests that **family-oriented motivations** are stronger in professions with clear, well-defined career paths, like medicine, and less significant in fields that may offer more diverse or flexible career opportunities (Table 7). Studies conducted among Russian and French students illustrates the connection between professional activity of parents and students' choice of economic professions. 44.6% students in Russia and 37.5% students in France tend to choose economic profession to follow their parents professional pathway [31]. While studies provided in Lithuania revealed that the main sources of information when choosing a study program are recommendations from peers. Such as differences shows regional features the process of career choice decision making [32].

In general according to research results, Kazakstani high school students place "**career-oriented motivation**" first, followed by "**social status-oriented motivation**", and "**interest-oriented motivation**" ranks last.

The data reveals that career choices among high school students are shaped by a blend of personal interests, career aspirations, social values, family influence, and practical considerations.

Humanitarian students are primarily driven by personal interest and passion for their chosen profession, while those pursuing technical, medical, and economic fields focus more on career growth and financial stability. Family influence is most pronounced in medicine, where parental advice and professional pathways play a significant role in decision-making. Social status and professional prestige are crucial in fields like economics and humanitarian studies, but have less impact in more pragmatic sectors such as military and technical professions. Overall, the study highlights that career decisions are influenced by both intrinsic motivations and external factors, with a notable distinction between fields that prioritize personal fulfillment and those driven by career prospects and family influence.

CONCLUSION

To fully understand the career choice motivations of high school students, it is important to study them by combining economic and sociological approaches. Within the framework of economic approaches, rationality is prioritized when studying the motives for career choice, while sociological approaches focus on the importance of social and cultural factors. Despite the significance of pragmatic motivations in career choice among high school students, there is also a noticeable predominance of "interest-oriented" motivations. In order to understand the direction and goals of career choices among high school students, the motivations guiding students in their career decisions have been grouped into five categories: 1) "interest-oriented," 2) "career-oriented," 3) "social status-oriented," 4) family-oriented, and 5) accessibility-oriented. The influence and impact of these factors were analyzed separately for high school students planning to choose careers in the humanities, medicine, engineering, economics, and the military.

The analysis provided the following interesting insights. The motivations forming "career orientation" are important for the majority of high school students, regardless of their career choice. "Social status orientation" is dominant among high school students aspiring to choose economic careers. High school students with a high level of "interest orientation" tend to choose humanitarian fields, including social professions. "Family orientation," including professional continuity, is characteristic of high school students planning to choose medical careers. "Accessibility orientation" is evident in the motivations of students planning to choose technical professions. Overall, the importance of the career choice motivations among high school students can be shown in the following hierarchy: 1 - "career orientation," 2 - "social status orientation," 3 - "interest orientation," 4 - "family orientation," 5 - "accessibility orientation". This hierarchy is characteristic of all high school students, regardless of their intended career path.

The results of this study deepen our understanding of the career choice motivations of high school students, highlighting their differences in terms of professional trajectories. However, it is important to acknowledge the complexity of the causal relationship between motivations and career choice, which also change in the context of cultural and socio-economic conditions. Therefore, future research should further examine the factors influencing the formation of career choice motivations across different socio-economic groups.

References:

1. *Alma mater. Вестник высшей школы.* – 2016. - №3 // <http://iac.kz/ru/publishing/trudoustroystvo-vypusnikov-vuzov-kazahstana> (дата обращения: 15.01.2025)
2. *Рабочая сила будущего: молодежь на рынке труда Казахстана / Третий Национальный доклад по рынку труда. 2023. АО «Центр развития трудовых ресурсов» [Электронный ресурс].* - URL: <https://erdo.enbek.kz/main/publish/1> (дата обращения: 15.01.2025)
3. *Курмангажинова А.Ф., Килыбаева П.К., Ахантаева С.Ж., Шаймерденова С.А., Кожобекова Д.А., Сулейменова М.Ж., Арғынбаева Ж.Ж., Амуртаева К.М. Қазақстан жастары" әлеуметтанулық зерттеу нәтижелері бойынша аналитикалық баяндама. Астана, 2024. – 206 стр.*

4. Comte, A. *The Spirit of Positive Philosophy Western European Sociology of the 19th Century*. - Moscow: Feniks, 2003. - 256 p.
5. Durkheim, E. *Sociology: Its Subject, Method, and Purpose* / Trans. from French; edited, with afterword and notes by A.B. Hofman. - Moscow: Canon, 1995. - 352 p.
6. Spencer, H. *Essays on Education*. - St. Petersburg; Moscow: Sever, 1914. - 176 p.
7. Weber, M. *Basic Concepts of Stratification // Sociological Studies*. - 1994. - No. 5. - 156 p.
8. Sorokin, P. *Man. Civilization. Society* / Trans. from English, edited by A.Y. Sogomonov. - Moscow: Politizdat, 1992. - 543 p.
9. Weber, M. *Politics as a Vocation and a Profession. Selected Works*. - Moscow, 1990. - pp. 644-706.
10. Anyango, E., Ngune, I., Brown, J., and Adama, E. "I changed my mind after my placement": the influence of clinical placement environment on career choices of final-year pre-registration nurses // *Collegian*. 2024.- 31, 69-76. doi: 10.1016/j.colegn.2023.11.004 (accessed on: 15.01.2025)
11. Paulsen, R. J. Student loan debt and the career choices of college graduates with majors in the arts // *J.Cult. Econ*. 2024. - 48, 95-115. doi: 10.1007/s10824-023-09474-x (accessed on: 15.01.2025)
12. March J.G. *A primer on decision-making: How decisions happen*. - New York: Free Press, 1994. - 289 p.
13. DiMaggio P., Mohr J. Cultural capital, educational attainment, and marital selection // *American Journal of Sociology*. - 1985. - Vol. 90, №6. - P. 1231-1261.
14. Paulsen M.B. The economics of human capital and investment in higher education. In Paulsen M.B., Smart J.C. (Eds.). *The finance of higher education: Theory, research, policy and practice*. - New York: Agathon Press, 2001. - P. 55-94.
15. Paulsen M.B., St. John E.P. Social class and college costs: Examining the financial nexus between college choice and persistence // *Journal of Higher Education*. - 2002. - Vol. 73, №2. - P. 189-236.
16. Blau P.M., Duncan O.D. *The American occupational structure*. - N.Y.: John Wiley and Sons, 1967. - 520 p.
17. Bourdieu P. *Distinction: A social critique of the judgement of taste*. - Cambridge: Harvard University Press, 1984. - 340 p.
18. Orr A.J. Black-White differences in achievement: The importance of wealth // *Sociology of Education*. - 2003. - №76. - P. 281-304.
19. Heller D.E. Early commitment of financial aid eligibility // *American Behavioral Scientist*. - 2006. - Vol. 49, №12. - P. 1719-1738.
20. Tierney W.G., Venegas K. Fictive kin and social capital: The role of peer groups in applying and paying for college // *American Behavioral Scientist*. - 2006. - Vol. 49, №12. - P. 1687-1702.
21. Collinson J.A. Social science contract researchers in higher education: Perceptions of craft knowledge // *Work, Employment and Society*. - 2000. - Vol. 14, №1. - P. 159-171.
22. Bourdieu P. Cultural Reproduction and Social Reproduction. In J. Karabel, & A. H. Halsey (Eds.), *Power and Ideology in Education*. - New York: Oxford University Press, 1977. - P. 487-511
23. Ball S.J., Maguire M., Macrae S. *Choice, Pathways and Transitions Post 16: new youth, new economies in the global city*. - London: Falmer, 2000. - 192 p.
24. Thomas L. Student retention in higher education: the role of institutional habitus // *Journal of Education Policy*. - 2002. - Vol. 17, №4. - P. 423-442.
25. Boudon R. *Education, opportunity and social inequality: Changing prospects in western society*. - NewYork: Wiley, 1974.
26. Breen R., Goldthorpe J. H. Explaining educational differentials: Towards a formal rational action theory // *Rationality and Society*. - 1997. - Vol. 9, №3. - P. 275-305.
27. McDonough P. *Choosing Colleges: How Social Class and Schools Structure Opportunity*. - New York: State University of New York Press, 1997. - 188 p.
28. March J.G. *A primer on decision-making: How decisions happen*. - New York: Free Press, 1994. - 289 p.

29. Chmielewski A., Przymuszała P., Marciniak R. Why do young people choose nursing as their future profession? - a qualitative study on polish nursing students' motivating factors to apply to nursing and work in the profession after graduation // *BMC medical education* – 2025. - 25:343. <https://doi.org/10.1186/s12909-025-06899-0> (accessed on: 17.01.2025)

30. Hu Z-X, Gan K-P, Sun G-Y and Wang Q. Public service motivation and career choice intentions of social work students: the roles of altruistic motivation and professional values // *Front. Psychol.* 2025. - 16:1517457. doi: 10.3389/fpsyg.2025.1517457 (accessed on: 17.01.2025)

31. Temnova LV, Maslennikova AD. Factors in Choosing a Field of Study at a University by Russian and French Applicants: a Comparative Analysis // *Population and Economics.* 2024. - 8(4):1-18. <https://doi.org/10.3897/popecon.8.e119729> (accessed on: 17.01.2025)

32. Urbonienė, L. Analysis of study choice motives and study satisfaction as an instrument of study quality assurance // *Applied Scientific Research.* 2022. - 1(1), 15-22. <https://doi.org/10.56131/tmt.2022.1.1.1> (accessed on: 18.01.2025)

References:

1. Alma mater. Vestnik vysshej shkoly. – 2016. - №3 // <http://iac.kz/ru/publishing/trudoustroystvo-vypusnikov-vuzov-kazahstana> (accessed on: 15.01.2025)

2. Rabochaja sila budushhego: molodezh' na rynke truda Kazahstana / Tretij Nacional'nyj doklad po rynku truda. 2023. AO «Centr razvitija trudovyh resursov» [Elektronnyj resurs]. - URL: <https://erdo.enbek.kz/main/publish/1/> (accessed on: 15.01.2025)

3. Kurmangazhinova A.F., Kilybaeva P.K., Ahantaeva S.Zh., Shajmerdenova S.A., Kozhabekova D.A., Sulejmenova M.Zh., Argynbaeva Zh.Zh., Amurtaeva K.M. Qazaqstan zhastary" әлеуметтанулық зерттеу нәтижелері бойынша аналитикалық баяндама. Astana, 2024. – 206.

4. Comte, A. The Spirit of Positive Philosophy Western European Sociology of the 19th Century. - Moscow: Feniks, 2003. - 256 p.

5. Durkheim, E. Sociology: Its Subject, Method, and Purpose / Trans. from French; edited, with afterword and notes by A.B. Hofman. - Moscow: Canon, 1995. - 352 p.

6. Spencer, H. Essays on Education. - St. Petersburg; Moscow: Sever, 1914. - 176 p.

7. Weber, M. Basic Concepts of Stratification // *Sociological Studies.* - 1994. - No. 5. - 156 p.

8. Sorokin, P. Man. Civilization. Society / Trans. from English, edited by A.Y. Sogomonov. - Moscow: Politizdat, 1992. - 543 p.

9. Weber, M. Politics as a Vocation and a Profession. Selected Works. - Moscow, 1990. - pp. 644-706.

10. Anyango, E., Ngune, I., Brown, J., and Adama, E. “I changed my mind after my placement”: the influence of clinical placement environment on career choices of final-year pre-registration nurses // *Collegian.* 2024.- 31, 69-76. doi: 10.1016/j.colegn.2023.11.004 (accessed on: 15.01.2025)

11. Paulsen, R. J. Student loan debt and the career choices of college graduates with majors in the arts // *J.Cult. Econ.* 2024. - 48, 95-115. doi: 10.1007/s10824-023-09474-x (accessed on: 15.01.2025)

12. March J.G. A primer on decision-making: How decisions happen. - New York: Free Press, 1994. – 289 p.

13. DiMaggio P., Mohr J. Cultural capital, educational attainment, and marital selection // *American Journal of Sociology.* - 1985. - Vol. 90, №6. – P. 1231-1261.

14. Paulsen M.B. The economics of human capital and investment in higher education. In Paulsen M.B., Smart J.C. (Eds.). *The finance of higher education: Theory, research, policy and practice.* - New York: Agathon Press, 2001. - P. 55-94.

15. Paulsen M.B., St. John E.P. Social class and college costs: Examining the financial nexus between college choice and persistence // *Journal of Higher Education.* - 2002. – Vol. 73, №2. - P. 189-236.

16. Blau P.M., Duncan O.D. The American occupational structure. - N.Y.: John Wiley and Sons, 1967. – 520 p.

17. Bourdieu P. *Distinction: A social critique of the judgement of taste*. - Cambridge: Harvard University Press, 1984. - 340 p.
18. Orr A.J. *Black-White differences in achievement: The importance of wealth* // *Sociology of Education*. – 2003. - №76. – P. 281-304.
19. Heller D.E. *Early commitment of financial aid eligibility* // *American Behavioral Scientist*. - 2006. - Vol. 49, №12. - P. 1719-1738.
20. Tierney W.G., Venegas K. *Fictive kin and social capital: The role of peer groups in applying and paying for college* // *American Behavioral Scientist*. - 2006. - Vol. 49, №12. – P. 1687-1702.
21. Collinson J.A. *Social science contract researchers in higher education: Perceptions of craft knowledge* // *Work, Employment and Society*. - 2000. - Vol. 14, №1. - P. 159-171.
22. Bourdieu P. *Cultural Reproduction and Social Reproduction*. In J. Karabel, & A. H. Halsey (Eds.), *Power and Ideology in Education*. - New York: Oxford University Press, 1977. – P. 487-511
23. Ball S.J, Maguire M., Macrae S. *Choice, Pathways and Transitions Post 16: new youth, new economies in the global city*. - London: Falmer, 2000. – 192 p.
24. Thomas L. *Student retention in higher education: the role of institutional habitus* // *Journal of Education Policy*. - 2002. - Vol. 17, №4. - P. 423-442.
25. Boudon R. *Education, opportunity and social inequality: Changing prospects in western society*. - New York: Wiley, 1974.
26. Breen R., Goldthorpe J. H. *Explaining educational differentials: Towards a formal rational action theory* // *Rationality and Society*. – 1997. – Vol. 9, №3. - P. 275- 305.
27. McDonough P. *Choosing Colleges: How Social Class and Schools Structure Opportunity*. - New York: State University of New York Press, 1997. – 188 p.
28. March J.G. *A primer on decision-making: How decisions happen*. - New York: Free Press, 1994. – 289 p.
9. Chmielewski A., Przymuszała P., Marciniak R. *Why do young people choose nursing as their future profession? - a qualitative study on polish nursing students' motivating factors to apply to nursing and work in the profession after graduation* // *BMC medical education* – 2025. - 25:343. <https://doi.org/10.1186/s12909-025-06899-0> (accessed on: 17.01.2025)
30. Hu Z-X, Gan K-P, Sun G-Y and Wang Q. *Public service motivation and career choice intentions of social work students: the roles of altruistic motivation and professional values* // *Front. Psychol*. 2025. - 16:1517457. doi: 10.3389/fpsyg.2025.1517457 (accessed on: 17.01.2025)
31. Temnova LV, Maslennikova AD. *Factors in Choosing a Field of Study at a University by Russian and French Applicants: a Comparative Analysis* // *Population and Economics*. 2024. - 8(4):1-18. <https://doi.org/10.3897/popecon.8.e119729> (accessed on: 17.01.2025)
32. Urbonienė, L. *Analysis of study choice motives and study satisfaction as an instrument of study quality assurance* // *Applied Scientific Research*. 2022. - 1(1), 15-22. <https://doi.org/10.56131/tmt.2022.1.1.1> (accessed on: 18.01.2025)

Шабденова А.Б.¹ *, Нурымбетов Е.Ш. ²
¹КазНУ им. аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан
²SDU University, г. Каскелен, Казахстан
*e-mail: Aizhan.Shabdenova@kaznu.edu.kz

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ УЧИТЕЛЕЙ: РЕЗУЛЬТАТЫ СОЦИОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Аннотация

В статье произведен анализ проблемы формирования профессиональной идентичности учителей средних общеобразовательных школ Казахстана. Целью является изучение мнений и ценностных ориентаций учителей по вопросам их профессии, что достигается с помощью исследовательских задач, изучить: социально-демографические характеристики, оценки соответствующих утверждений в отношении профессии, уровень удовлетворенности учителей своей работой. Методом сбора данных является стандартизированный опрос, тип выборки – целевая; анкета распространялась среди целевой группы респондентов, с возможностью выбора предпочитаемого языка опроса. Полученные результаты анализировались с помощью статистических методов: частотный анализ с включением показателей описательной статистики, таблицы сопряженности с оценкой Хи-квадрат, факторный анализ и регрессионный анализ, с оценками качества моделей. Исследование показало, что профессиональная идентичность учителей является взаимосвязанным аспектом, который включает в себя понимание учителем своих профессиональных ролей, компетенций и места в образовательном процессе. Профессиональная идентичность отражает осознание учителем своей принадлежности к педагогической профессии, его ценностные ориентации, профессиональные цели и установки, а также степень принятия им норм и стандартов педагогической деятельности. Вместе с тем исследование свидетельствует, что 82% учителей удовлетворены своей работой, на данный показатель, в первую очередь влияет фактор материальных возможностей профессии, во вторую очередь влияет профессиональная идентичность, также влияют ценностные ориентации учителей. На уровень удовлетворенности учителей своей работой не влияют возраст, стаж работы учителем, тип школы и тип поселения, где работают учителя. Научная значимость исследования заключается в расширении понимания и знаний о профессиональной группе казахстанских учителей, что способствует принятию управленческих решений и эффективных стратегий для целенаправленной поддержки профессии учителя, что является практической значимостью подобных исследований.

Ключевые слова: профессиональная идентичность; учителя; социологическое исследование; опрос; статистический анализ; выбор профессии.

А.Б. Шабденова ¹ , Е.Ш. Нурымбетов ²
¹Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Қазақстан, Алматы қ.
²SDU University, Қазақстан, Каскелен қ.

МҰҒАЛІМДЕРДІҢ КӘСІБИ ИДЕНТИФИКАЦИЯСЫ: ӘЛЕУМЕТТАНУЛЫҚ ЗЕРТТЕУДІҢ НӘТИЖЕЛЕРІ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстанның жалпы орта білім беретін мектептері мұғалімдерінің кәсіби бірегейлігін қалыптастыру проблемасына талдау жасалды. Зерттеудің мақсаты – мұғалімдердің «ұстаздық» мамандығы туралы пікірлерін және құндылықтарын зерделеу.

Көзделген мақсатқа әлеуметтік-демографиялық сипаттамаларды анықтау, мамандық туралы пікірлерге баға беру, ұстаздардың өз жұмысына қанағаттану деңгейін анықтау арқылы қол жеткізілді. Мәліметтер жинау әдісі ретінде стандартталған сауалнама мақсатты іріктеу арқылы жүргізілді. Сауалнама респонденттер тобында таратылып, сауалнама тілін таңдау мүмкіндігі берілді. Алынған нәтижелер мына статистикалық әдістер арқылы талданды: жиілік анализі, сипаттамалық статистика көрсеткіштерін енгізу, байланыс кестелері мен Хи-квадрат тестін қолдану, факторлық және регрессиялық талдау және модельдердің сапасын бағалау. Зерттеу нәтижелері ұстаздардың кәсіби идентификациясы өзара байланысты аспектілер болып табылатынын көрсетті, оған ұстаздың кәсіби рөлдерін, құзыреттіліктерін және білім беру процесіндегі орнын түсіну кіреді. Кәсіби идентификация ұстаздың педагогикалық мамандыққа тиесілігін сезінуін, оның құндылықтық ұстанымдары, кәсіби мақсаттары мен көзқарастарын, сондай-ақ педагогикалық қызметтің нормалары мен стандарттарын қабылдауы дәрежесін көрсетеді. Сонымен қатар зерттеу нәтижелері мұғалімдердің 82%-ының өз жұмысына қанағаттанатынын көрсетті, бұл көрсеткішке бірінші кезекте кәсіби мүмкіндіктердің материалдық факторы әсер етеді, екінші орында кәсіби идентификация тұрады, сондай-ақ ұстаздардың құндылық ұстанымдары да әсер етеді. Ұстаздардың өз жұмысына қанағаттану деңгейіне жасы, еңбек өтілі, жұмыс істейтін мектеп түрі және орналасқан жері әсер етпейтіні анықталды. Зерттеудің ғылыми маңыздылығы – отандық мұғалімдердің кәсіби тобы туралы түсініктер мен көзқарасты қалыптастыру, бұл өз кезегінде басқарушылық шешімдер қабылдауға және ұстаздардың кәсібін мақсатты қолдауға арналған тиімді стратегияларды әзірлеуге ықпал етеді.

Түйін сөздер: кәсіби идентификация; мұғалімдер; әлеуметтанулық зерттеу; сауалнама; статистикалық анализ; мамандық таңдау.

*A. Shabdenova*¹, *Y. Nurymbetov*²

¹*al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan*

²*SDU University, Kaskelen, Kazakhstan*

PROFESSIONAL IDENTITY OF TEACHERS: THE RESULTS OF THE SOCIOLOGICAL RESEARCH

Abstract

The article analyzes the problem of the formation of professional identity of teachers of secondary schools in Kazakhstan. The aim is to study the opinions and value orientations of teachers on their profession, which is achieved through research tasks, to study: socio-demographic characteristics, assessments of relevant statements regarding the profession, the level of satisfaction of teachers with their work. The method of data collection is a standardized survey, the type of sample is the target; The questionnaire was distributed to the target group of respondents, with the option to choose their preferred survey language. The results were analyzed using statistical methods: frequency analysis with the inclusion of descriptive statistics, conjugacy tables with Chi-square estimation, factor analysis and regression analysis, with estimates of the quality of models. The study showed that teachers' professional identity is an interconnected aspect that includes a teacher's understanding of their professional roles, competencies, and place in the educational process. Professional identity reflects a teacher's awareness of his belonging to the teaching profession, his value orientations, professional goals and attitudes, as well as the degree to which he accepts the norms and standards of teaching. At the same time, the study shows that 82% of teachers are satisfied with their work, this indicator is primarily influenced by the factor of financial opportunities of the profession, secondarily influenced by professional identity, and also influenced by the value orientations of teachers. The level of satisfaction of teachers with their work is not affected by age, length of service as a teacher, type of school and type of settlement where teachers work. The scientific significance of the research lies in expanding understanding and knowledge about the

professional group of Kazakhstani teachers, which contributes to managerial decision-making and effective strategies for targeted support of the teaching profession, which is the practical significance of such research.

Keywords: professional identity; teachers; sociological research; survey; statistical analysis; choice of profession.

ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ

Профессиональная идентичность учителей представляет собой взаимосвязанное явление, в которое входит осознание причастности к педагогической профессии, восприятие себя учителем, принятие социальных норм и ценностей педагогической деятельности, а также формирование отношения к этой профессии и её роли в социуме. В рамках профессиональной идентичности важно соответствие определённой профессиональной роли и месту в системе образования, а также интеграцию профессиональных норм и ценностей в личную систему убеждений и действий.

Представляется важной задачей понимание социально-демографического портрета учителей, поскольку это способствует прогнозированию и принятию стратегических решений в управлении образовательным процессом. Исследование подтвердило, что наблюдаются гендерные различия в профессии учителя, среди учителей значительно больше распространено женщин, чем мужчин, по результатам данного опроса доля учителей женского пола (62%) преобладает над долей учителей мужского пола (38%). Средний возраст опрошенных учителей составляет 36,7 лет (Std.dev.11,6), что согласуется с данными международного проекта ТАЛИС – 2018 года [1].

Результаты исследования подчёркивают значимость личностной и профессиональной идентичности казахстанских учителей, их стремление к качественному образованию и удовлетворённость своей работой: доминирующая доля учителей (95%) стремятся оказывать положительное влияние на своих учеников, вместе с тем, более 90% педагогов считают вдохновение и обучение учащихся своей ключевой целью, а также признают, что обратная связь от учеников укрепляет их уверенность в профессии, учителя испытывают удовлетворение от мотивации учащихся к обучению.

Вместе с тем, несмотря на то что большинство учителей стремятся оказывать положительное влияние на своих учеников и считают вдохновение и обучение своей ключевой целью, результаты исследования свидетельствуют, что финансовая мотивация и признание играют значительную роль в профессиональной идентичности и готовности продолжать работу в образовательной сфере. Сравнительно меньшая доля учителей выражает готовность работать учителем при снижении зарплаты или при отсутствии признания, что может указывать на важность этих факторов для их удовлетворённости работой и профессионального выбора. Таким образом, наряду с профессиональной идентичностью и ценностными ориентациями, материальный фактор играют ключевую роль в удовлетворённости учителей своей работой, при этом возраст, стаж работы, тип школы и тип поселения не оказывают значимого влияния на показатель удовлетворённости учителей своей работой.

ВВЕДЕНИЕ

Профессиональная идентичность педагога рассматривается в статье как значимый фактор успешной реализации профессионально-педагогической деятельности учителя. Описываются основные проблемы образовательной среды и современные требования к профессии – учитель. Профессиональная идентичность, как исследовательская проблематика, изучается в различных сферах социологической науки. Расширение знаний в обозначенном направлении имеет помимо научной значимости, большую практическую значимость, поскольку способствует принятию информированных управленческих решений. Особо важным вопросом является изучение профессиональной идентичности учителей, поскольку именно

эта социально-профессиональная категория общества напрямую взаимодействует с подрастающим поколением и играют одну из ключевых ролей в социализации детей. Во многом от того, насколько профессионален учительский корпус, зависит будущее государства.

Учительский профессионализм сложен, состоит из многих аспектов, включающих воспитательные, образовательные, социальные функции – это только то, что лежит на поверхности общественного понимания этой профессии. Сколько латентных функций заключено в профессии учителя, какова истинная социальная роль учителя и её роль в социализации подрастающих поколений? Вместе с тем, важно изучать уровень удовлетворенности учителей своей работой, какие факторы стоят за этим, как эти факторы и другие аспекты влияют на уровень удовлетворённости учителей своей работой, влияет ли на уровень удовлетворенности учителей своей работой их социально-демографические признаки? Возможно сделать предположение, что с увеличением возраста и стажа работы, учителя более вовлекаются в свою работу и больше находят в ней удовлетворение, или же наоборот, молодые и менее опытные учителя чаще удовлетворены своей работой, поскольку ещё не подвержены профессиональному выгоранию и усталости. Вместе с тем, предполагается, что тип школы и тип поселения влияют на удовлетворенность работы учителем, так в частных школах, в городских школах более комфортные условия работы и больше возможностей для профессионального роста. Или же наоборот государственная школа, сельская школа более удовлетворительны для учителей, поскольку работа в строгих рамках государственных стандартов, или работа вдали от городской суеты, предпочтительны и способствуют росту в профессии?

Обозначенные вопросы лишь часть исследовательской проблематики, возможна и масса других вопросов в отношении профессии учителя, всё это актуализируют изучение учителей, как объекта не только социологических исследований, но и других сфер социальных и гуманитарных наук. Таким образом, учителя являются многогранным объектом для исследований, предметом изучения выступают различные аспекты их профессиональной деятельности в образовательной сфере. В социально-гуманитарной сфере под идентичностью понимается осознание человеком самого себя посредством набора устойчивых социально-демографических характеристик.

В фокусе внимания авторов данной статьи профессиональная идентичность учителей, выявление факторов, группирующих установки обозначенного направления, вместе с тем настоящее исследование направлено на изучение факторов и социально-демографических аспектов, влияющих на уровень удовлетворенности учителей своей работой. Понимание профессиональной идентичности помогает выявить, какие внутренние мотивы и ценности движут учителями, как они воспринимают свою роль в образовательном процессе и какие цели ставят перед собой. Исследование профессиональной идентичности также важно для понимания того, как учителя справляются с вызовами и стрессами, связанными с их работой, и какие факторы способствуют их профессиональному росту и развитию. Это, в свою очередь, может способствовать разработке более эффективных программ повышения квалификации, улучшению условий труда и созданию благоприятной атмосферы в учреждениях среднего образования и в образовательном процессе в целом. В статье рассматривается расширенное понимание профессиональной идентичности учителя что имеет как научную, так и практическую значимость. Результаты исследования могут быть использованы для принятия управленческих решений образовательной системы.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

В настоящем исследовании методом сбора данных является количественный метод – стандартизированный опрос, с чётко сформулированными вопросами и вариантами ответов, при этом участники опроса могли дополнить ответы своими вариантами. Количественное исследование нацелено на оценку распространённости и величины изучаемых признаков,

инструментарием по сбору данных является анкета. Анкета опроса составлена исследователями на основе анализа ряда научных статей, опубликованных в международных научных рецензируемых журналах в последние 4-5 лет, посвящённых изучению профессиональной идентичности учителей в разных образовательных и культурных контекстах, таких как Китай, Индонезия, Эфиопия, Великобритания, ЮАР и др. Выбор именно этих работ обусловлен тем, что они представляют собой как теоретически обоснованные, так и эмпирически подтверждённые исследования ключевых компонентов формирования профессиональной идентичности. Среди них имеются и обзорные публикации, специально посвящённые концептуальному анализу понятия «профессиональная идентичность учителя» (ПИУ), в которых систематизированы подходы и результаты предыдущих исследований, опубликованных в рецензируемых журналах за последние годы. Особое значение для построения общей концепции ПИУ в рамках настоящего исследования имеет статья Аниты Фицджеральд «Профессиональная идентификация: концепт анализ», в которой автор осуществляет глубокий теоретико-методологический анализ понятия профессиональной идентичности, опираясь на модели идентичности в социальной, педагогической и профессиональной психологии [2]. Эта работа позволила задать понятийные рамки и логическую структуру для интерпретации результатов эмпирических исследований, а также для разработки опросника, включающего как индивидуально-личностные, так и социально-контекстуальные аспекты формирования идентичности учителя.

На основе сравнительного анализа были выделены ключевые категории, отражающие структуру профессиональной идентичности учителя. Каждое утверждение анкеты опирается на одну или несколько из этих категорий. Вопросы охватывают аспекты самоидентификации педагога как части его личности и ценностной системы [3,4], профессиональные знания и навыки, включая наставничество и практический опыт [5,6], а также эмоционально-поведенческие проявления, такие как удовлетворение, устойчивость к трудностям и влияние обратной связи от учеников [7]. Учтены также контекстуальные условия [8], мотивационно-ценностные основания [4,6], и технологическая идентичность, связанная с интеграцией цифровых инструментов [9]. Отдельные вопросы касаются устойчивости идентичности к внешним и материальным факторам – снижению зарплаты, отсутствию признания и профессиональной конкуренции [5]. Таким образом, структура анкеты отражает многоуровневый и междисциплинарный подход к измерению профессиональной идентичности учителя, сочетающий индивидуальные, профессиональные и контекстуальные параметры, валидированные в современной международной научной литературе.

Формат опроса – онлайн анкета, разработанная на двух языках (казахский, русский), каждый участник опроса выбирал предпочитаемый язык анкеты. Выборка исследования представлена 287 учителями из разных регионов Казахстана, тип выборки – целевая. «Целевая (экспертная) выборка строится по принципу принадлежности респондентов к группе людей, интересующих исследователя. Эти люди часто называются целевой группой»[10]. Исследование проведено авторами статьи в январе-феврале текущего года.

Результаты опроса анализировались в программе IBM SPSS Statistics, данные анализировались с помощью статистических методов анализа: частотный анализ с включением показателей описательной статистики, таблицы сопряженности с оценкой Хи-квадрат, факторный анализ и регрессионный анализ, с оценками качества моделей. Результаты обозначенных видов анализа представлены в настоящей статье. Вместе с тем, для достижения поставленных целей использовался метод Desk research, так называемое кабинетное исследование, в рамках которого сделан анализ научных статей, литературы, отчётов, исследований, проведённых и описанных исследователями разных стран.

ОБЗОР НАУЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Профессиональная идентичность учителей находится в изучаемом фокусе исследователей разных научных направлений и разных стран. Среди недавних казахстанских исследований обращает на себя внимание изучение профессиональной идентичности будущих учителей, то есть на то, какие факторы могут влиять на развитие профессиональной идентичности учителей на уровне будущих специалистов. Исследователи отмечают о связи между профессиональной идентичностью будущих учителей, качеством профессионального опыта студентов и их эмоциями, «развитие профессиональной идентичности рассматривается как очень эмоциональный процесс, в рамках которого педагогические университеты должны интегрировать рефлексию и эмоциональную осознанность в свои учебные программы»[11]. Вместе с тем авторы обозначенного исследования отмечают о недостаточности подобных исследований: «В то время как профессионализм учителей активно обсуждается на уровне действующих специалистов, на уровне будущих специалистов практически нет исследований по этой теме»[11]. Здесь следует отметить, что в Казахстане в целом, наблюдается недостаточно исследований о профессиональной идентичности учителей, данная проблематика изменяется со временем, соответственно требуются периодическое её изучение социологами и представителями других научных направлений.

Одно из ключевых исследований по изучению различных аспектов работы учителей и директоров школ, является исследование TALIS, которое проводится во многих странах мира. Данный проект проводится Организацией экономического сотрудничества и развития (ОЭСР) при участии более сорока стран с разных континентов, представители которых принимают участие в опросе. В рамках обозначенного исследования собирается информация на основе ответов директоров школ и учителей по таким вопросам, как полученное профессиональное образование, повышение квалификации; практика преподавания; обзор работы учителей; убеждения и ценностные установки; обратная связь о своей работе; вопросы школьного руководства, управления и планирования работы школ. Организаторы исследовательского проекта отмечают, что целью TALIS является отразить картину различных образовательных практик во всех странах, участвующих в опросе, поскольку как страны в целом, так и отдельные представители школ в частности, могут различаться в своих оценках и подходах к образовательному процессу[1]. Казахстан присоединился к данному проекту в 2018 году, наши эксперты организовали и успешно реализовали опрос в местных школах, по итогам были проанализированы полученные данные и написан Национальный отчёт[12].

Авторами статьи также были проанализированы результаты проекта TALIS, которые доступны для всех исследователей на сайте Организации экономического сотрудничества и развития. Проведенный анализ показал, при выборе профессии для учителей женского пола показатель «график работы учителем подходит для совмещения с обязательствами личного характера» более важной, чем для учителей мужского пола, также среди женщин важность показателя безопасности профессии учителя больше распространена, чем среди мужчин. Также анализ данных показал, что мужчины чаще изначально пробуют себя в других профессиях, а затем работают учителями, тогда, как среди женщин чаще распространена прямая траектория, от достигнутого педагогического образования до работы по полученной специальности учителем[13]. Таким образом наблюдаются определённые гендерные различия в профессиональной идентичности учителей.

Тематика данной статьи изучалась в разных странах, так австралийские исследователи выделили два дискурса, демократический и управленческий профессионализм, которые формируют профессиональную идентичность учителей[14]. Американские исследователи провели ряд интервью с помощью качественной методологии, и пришли к выводу, что поиск работы является критическим моментом, когда учителя оценивают свою профессиональную идентичность[15]. Результаты исследования учителей начальных классов нидерландских школ показало, что развитие профессиональной идентичности и индивидуальная идентичности учителя не связаны между собой и, следовательно, должны рассматриваться отдельно в процессе подготовки учителей [16]. Китайские исследователи пришли к выводу,

что связь между профессиональной идентичностью учителя и эмоциональным выгоранием частично опосредована вовлечённостью в работу [17]. Другое исследование, проведённое в Китае, показало, что учителя женского пола воспринимали свою профессиональную идентичность и своё профессиональное обучение выше, чем учителя мужского пола [18]. Исследователи отмечают, что одним из важных факторов, влияющих на профессиональную идентичность учителей, является их эмоциональный фактор, что необходимо учитывать при подготовке учителей определённых направлений [19].

Концептуальные исследования сосредоточены на формировании понятийных аспектов, так один из обзоров показал, что изучаемую исследовательскую проблематику можно разделить на три категории: формирование профессиональной идентичности учителей, выявление характеристик профессиональной идентичности учителей и исследования, в которых профессиональная идентичность конструируется в рассказах учителей. Утверждается, что в последующих исследованиях необходимо уделять больше внимания взаимосвязи между личностной и профессиональной идентичностями, роли контекста в формировании профессиональной идентичности [20]. Другие исследования рассматривают личностные и профессиональные аспекты, составляющие профессиональную идентичность учителей, раскрывается принадлежность учителей к различным сообществам, каждое из которых формирует их профессиональную идентичность, также подчёркивается роль коллективной сплочённости в формировании методов преподавания, исследовательской деятельности и подходов к руководству преподавателей [4]. В одном из исследований было выделено пять основных тем идентичности учителей: управление классом, обучение учащихся, рабочая нагрузка, сотрудничество и отстаивание своих интересов [21]. В то же время изучается профессиональная идентичность различных социальных групп учителей, к примеру иммигрантов [22].

Обзор научной литературы показал текущее состояние знаний в области изучаемой проблематики, в частности определено, что профессиональная идентичность учителей является активно изучаемым предметом исследований в разных странах, при этом изучаются различные аспекты обозначенной тематики. В то же время выявлены пробелы: недостаточно изученными остаются латентные факторы профессиональной идентичности, которые коррелируют с её характеристиками, также мало изучено, как эти факторы влияют на уровень удовлетворенности учителей своей работой. Авторы настоящей статьи попытались восполнить обозначенные пробелы в изучаемой тематике.

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ И ОБСУЖДЕНИЕ

В опросе приняли участие 287 учителей с различных регионов Казахстана, выборка исследования представляет учителей в разрезе разных социально-демографических характеристик: тип поселения, гендер, возраст, национальность, стаж работы учителем, тип школы, преподаваемый предмет, язык преподавания. О важности анализа обозначенных характеристик хорошо отмечено в Национальном отчёте Международного исследования преподавания и обучения TALIS-2018: «Демографические характеристики учителей, их возраст, пол, образование, стаж работы являются важными отправными данными, характеризующими общий портрет педагогического корпуса. Эти характеристики позволяют прогнозировать и оценивать потребность в подготовке кадров, принимать управленческие решения для целенаправленной поддержки профессии учителя» [12]. Частотный анализ распределения выборки опрошенных учителей в разрезе ряда социально-демографических характеристик представлен в таблице 1. Полученные данные подтверждают тезис, обозначенный в упомянутом отчёте: «в Казахстане профессия учителя наиболее феминизирована по сравнению со странами ОЭСР. Доля женщин-учителей в Казахстане составляет 76%, что превышает среднее значение по странам ОЭСР на 8% (68%)» [12]. По результатам данного опроса доля учителей женского пола (62%) также преобладает над долей учителей мужского пола (38%). Другие показатели также свидетельствуют, что в опросе приняли участие учителя из различных социально-демографических категорий (таблица 1).

Таблица 1. Социально-демографические показатели учителей

Характеристики		Доля, %
Гендер	Женский	62%
	Мужской	38%
Национальности	Казахи	95%
	Русские	3%
	Другие национальности	2%
Тип поселения	Город	90%
	Село	10%
Язык преподавания в школе	Казахский	54%
	Русский	13%
	Английский	20%
	На нескольких языках	13%
Тип школы	Государственная	78%
	Частная	21%
	Другое	1%
Возрастные группы	20-29 лет	36%
	30-49 лет	47%
	50 лет и старше	17%
Стаж работы учителем	1-3 года	25%
	4-19 лет	45%
	20 лет и больше	30%

Средний возраст опрошенных учителей составляет 36,7 лет (Std.dev.11,6), что согласуется с данными международного проекта ТАЛИС – 2018 года, результаты которого показали, что средний возраст учителей в Казахстане около 40 лет: «Казахстанский учитель моложе учителей большинства стран ОЭСР. Средний возраст в Казахстане равен 41 году. По странам ОЭСР и странам-участницам TALIS этот показатель составляет около 44 лет [12]. Средний стаж работы учителем составляет 13 лет (Std.dev.10,8), показатель Медианы равен 10 лет, то есть половина опрошенных учителей имеют стаж работы до 10 лет (минимальный стаж 1 год), другая половина свыше 10 лет (максимальный стаж 41 год). Подробные данные о показателях описательной статистики переменных возраста и стажа работы учителей представлены на рисунке 1 – это результаты частотного анализа обозначенных показателей в программе IBM SPSS Statistics.

Статистика			
		Возраст	Стаж
N	Валидные	287	287
	Пропущенные	0	0
Среднее		36,70	13,03
Медиана		35,00	10,00
Мода		23	1
Среднекв.отклонение		11,641	10,768
Минимум		20	1
Максимум		63	41

Рисунок 1. Показатели описательной статистики возраста и стажа учителей

Для определения профессиональной идентификации учителей была применена шкала вопросов согласно концепции профессиональной идентичности, основанной на междисциплинарном подходе, включающем личностные, поведенческие, социальные и внешне-мотивационные компоненты. В основу шкалы легли категории, выделенные на основе анализа международных исследований, охватывающих ключевые аспекты формирования профессиональной идентичности учителей, также были вставлены авторские вопросы, разработанные исследователями настоящего проекта. По каждому утверждению предлагалось оценить уровень своего согласия по 5-ти бальной шкале, где 1 – категорически не согласен, а 5 – полностью согласен. Результаты представлены в таблице 2, в порядке убывания ответов «Полностью согласен». Данные показывают, что доминирующее большинство учителей (95%) разделяют мнение «Я стремлюсь оказывать положительное влияние на жизни моих учеников». Вместе с тем, более 90% учителей согласны с утверждениями: «Вдохновение и обучение учеников – моя ключевая цель как учителя», «Обратная связь от учеников укрепляет мою уверенность в роли учителя» и «Я чувствую удовлетворение, мотивируя учащихся к обучению» (таблица 2). Таким образом, для абсолютного большинства учителей важна конструктивная взаимосвязь с учениками, важно быть для них мотиватором и вдохновителем, оказывать положительное влияние на учеников.

Обращает на себя внимание, что сравнительно наименьшая доля учителей (60%) согласны с утверждением «Если даже моя зарплата снизится, я продолжу работать учителем». Также меньшая доля согласных с утверждениями: «Если я получу предложение о более высокооплачиваемой и перспективной работе, я все равно предпочту работать учителем» и «Если даже я не получу признания от коллег, администрации и учеников, я продолжу работать учителем». Обозначенные результаты свидетельствуют, что помимо конструктивной взаимосвязи с учениками, для учителей важно достойное материальное вознаграждение, а также нематериальное вознаграждение в виде признания от коллег и администрации школы (таблица 2).

Таблица 2. Распределение ответов учителей на вопросы о профессиональной идентификации

	Категорически не согласен	Скорее не согласен	Средне	Скорее согласен	Полностью согласен
Я стремлюсь оказывать положительное влияние на жизни моих учеников	1%	0%	4%	13%	82%
Вдохновение и обучение учеников – моя ключевая цель как учителя	1%	1%	6%	16%	76%
Обратная связь от учеников укрепляет мою уверенность в роли учителя	1%	1%	6%	20%	73%
Я чувствую удовлетворение, мотивируя учащихся к обучению	1%	1%	4%	23%	70%
Моя страсть к преподаванию делает эту профессию значимой для меня	2%	2%	6%	23%	67%

Я испытываю гордость, называя себя учителем	1%	1%	9%	23%	66%
Преподавание – это важная часть моей личности	1%	2%	9%	22%	66%
Моя роль учителя соответствует моим личным ценностям и убеждениям	1%	0,3%	6%	28%	66%
Я приспосабливаюсь к условиям школы и образовательной среды	1%	2%	8%	26%	63%
Разнообразие в учениках (способности, культура, поведение) помогает мне развивать мою идентичность учителя	1%	3%	7%	25%	63%
Моя квалификация и педагогические навыки формируют мою профессиональную идентичность	1%	2%	8%	27%	63%
Я справляюсь с трудностями в обучении благодаря терпению и профессионализму	1%	1%	8%	26%	63%
Поддержка коллег и наставников помогает мне расти как учителю	1%	2%	8%	28%	61%
Интеграция технологий в обучение помогает мне реализовать мою профессиональную роль	0%	1%	11%	27%	61%
Способность адаптироваться к культурным и социальным особенностям среды укрепляет мою идентичность как учителя	2%	1%	11%	28%	59%
Я чувствую поддержку в своей профессиональной среде	1%	2%	13%	25%	58%
Моя способность находить баланс между преподаванием предмета и педагогикой определяет мою идентичность	1%	1%	9%	31%	57%
Я вижу себя наставником, который адаптирует методы под нужды учеников	1%	2%	11%	32%	54%

Если я получу предложение о более высокооплачиваемой и перспективной работе, я все равно предпочту работать учителем	8%	4%	22%	21%	46%
Если даже я не получу признания от коллег, администрации и учеников, я продолжу работать учителем	6%	6%	25%	19%	45%
Если даже моя зарплата снизится, я продолжу работать учителем	9%	6%	25%	22%	38%

С целью выявить скрытые закономерности и взаимосвязи между переменными, отражающими обозначенные утверждения (таблица 2), был проведён факторный анализ, который может показать латентные факторы, объединяющие переменные, но не всегда очевидные. Вместе с тем с помощью факторного анализа можно сократить количество переменных, которые группируются в более общие факторы, это упрощает дальнейший анализ и интерпретацию результатов. Факторный анализ был сделан методом извлечения главных компонент, вращение Varimax с нормализацией Кайзера, анализ сделан с помощью программы IBM SPSS Statistics. Полученная модель объясняет 56,3% совокупной дисперсии. Результаты представлены в таблице 3, это повернутая матрица компонент, переменные упорядочены по мере убывания коэффициентов корреляции с факторами.

Первый фактор объединил переменные, отражающие профессиональную идентичность учителей, это утверждения о профессиональных особенностях, о сути работы учителем, данный фактор отражает понимание учителем своей принадлежности к педагогической профессии, профессиональные цели и установки, а также степень принятия им норм и стандартов педагогической деятельности.

Во второй фактор вошли переменные, связанные с личностно-ценностными ориентациями учителей, данный фактор хорошо характеризует коррелирующее с ним утверждение: Моя роль учителя соответствует моим личным ценностям и убеждениям.

Третий фактор объединил переменные, отражающие карьерные и финансовые перспективы работы учителем, это фактор, больше связанный с материальными ценностями работы учителем.

Обращает внимание, что утверждение «Я чувствую поддержку в своей профессиональной среде» не коррелирует ни с одним из факторов, соответственно не вошло ни в один из них (таблица 3).

Таблица 3. Результаты факторного анализа

Переменные	Факторы		
	1	2	3
Разнообразие в учениках (способности, культура, поведение) помогает мне развивать мою идентичность учителя	0,791		
Вдохновение и обучение учеников – моя ключевая цель как учителя	0,78		
Обратная связь от учеников укрепляет мою уверенность в роли учителя	0,745		

Моя страсть к преподаванию делает эту профессию значимой для меня	0,737		
Я стремлюсь оказывать положительное влияние на жизни моих учеников	0,714		
Интеграция технологий в обучение помогает мне реализовать мою профессиональную роль	0,685		
Способность адаптироваться к культурным и социальным особенностям среды укрепляет мою идентичность как учителя	0,672		
Я справляюсь с трудностями в обучении благодаря терпению и профессионализму	0,663		
Я приспосабливаюсь к условиям школы и образовательной среды	0,662		
Я вижу себя наставником, который адаптирует методы под нужды учеников	0,648		
Моя способность находить баланс между преподаванием предмета и педагогикой определяет мою идентичность	0,605		
Моя квалификация и педагогические навыки формируют мою профессиональную идентичность	0,576		
Я испытываю гордость, называя себя учителем	0,524		
Я чувствую поддержку в своей профессиональной среде			
Преподавание – это важная часть моей личности		0,791	
Моя роль учителя соответствует моим личным ценностям и убеждениям		0,69	
Поддержка коллег и наставников помогает мне расти как учителю		0,622	
Я чувствую удовлетворение, мотивируя учащихся к обучению		0,532	
Если я получу предложение о более высокооплачиваемой и перспективной работе, я все равно предпочту работать учителем			0,836
Если даже моя зарплата снизится, я продолжу работать учителем			0,802
Если даже я не получу признания от коллег, администрации и учеников, я продолжу работать учителем			0,67

В ходе опроса оценивался уровень удовлетворенности учителей своей работой, для этой цели задавался вопрос: «Отметьте, пожалуйста, по 5-ти балльной шкале, насколько Вы удовлетворены работой учителем, где 1 – вообще не удовлетворен, 5 – полностью удовлетворён», результаты ответов представлены на рисунке 2. Полученные данные свидетельствуют, что доминирующее большинство учителей (82%) удовлетворены своей работой: 55% полностью удовлетворены и 27% скорее удовлетворены (рисунок 2). Анализ таблиц сопряженности показал, что статистически значимые различия ($p < 0,05$) наблюдаются в разрезе пола: сравнительно меньший уровень удовлетворенности наблюдается среди учителей мужского пола, чем среди учителей женского пола – среди учителей мужского пола чаще, чем среди учителей женского пола отмечены варианты ответов «скорее не удовлетворён» и «средний уровень удовлетворенности». В разрезе других характеристик (возраст, стаж, тип поселения, тип школы) статистически значимых различий в ответах не наблюдается.

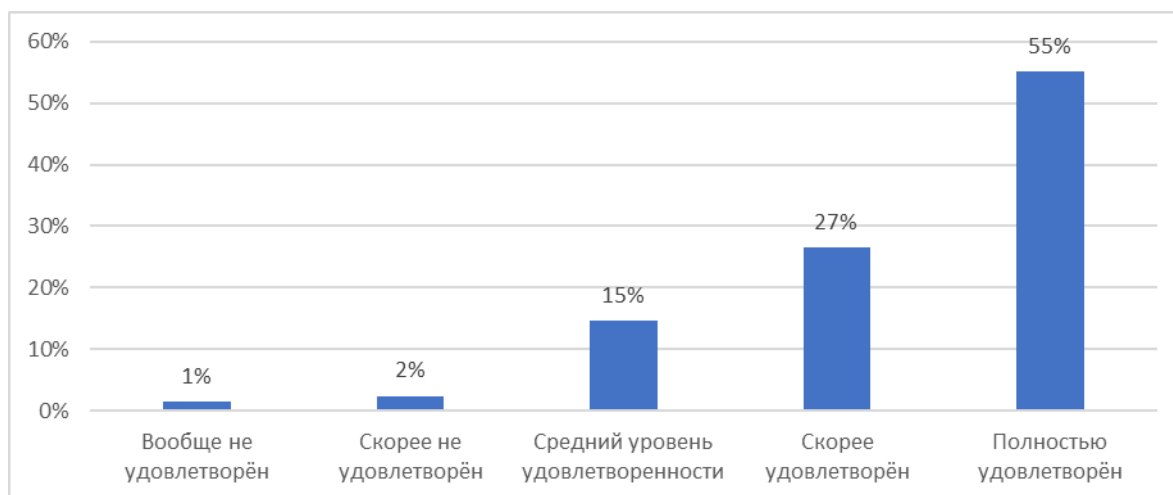

Рисунок 2. Уровень удовлетворенности учителей своей работой

С целью определить, что в большей степени влияет на уровень удовлетворенности учителей своей работой, был проведён регрессионный анализ. В данной модели: в качестве зависимой переменной выступает переменная уровня удовлетворенности, измеренная по 5-ти бальной шкале (рисунок 2), в роли независимых переменных – три фактора, представленные в таблице 3, возраст, стаж работы учителем, тип школы и тип поселения. Все переменные были подготовлены для регрессионного анализа, соответствующим образом перекодированы. Результаты регрессии представлены на рисунке 3. Качество регрессионной модели: R-квадрат равен 34%, значимость модели $p < 0,05$ – что свидетельствует о достаточно надёжной модели. Полученная регрессионная модель демонстрирует, что из всех исследуемых переменных, на уровень удовлетворенности учителей своей работой, в первую очередь влияет Третий фактор, то есть фактор материальных возможностей, во вторую очередь влияет Первый фактор (профессиональная идентичность), далее влияет Второй фактор (ценностные ориентации учителей). На уровень удовлетворенности учителей своей работой не влияют возраст, стаж работы учителем, тип школы и тип поселения, где работают учителя (рисунок 3).

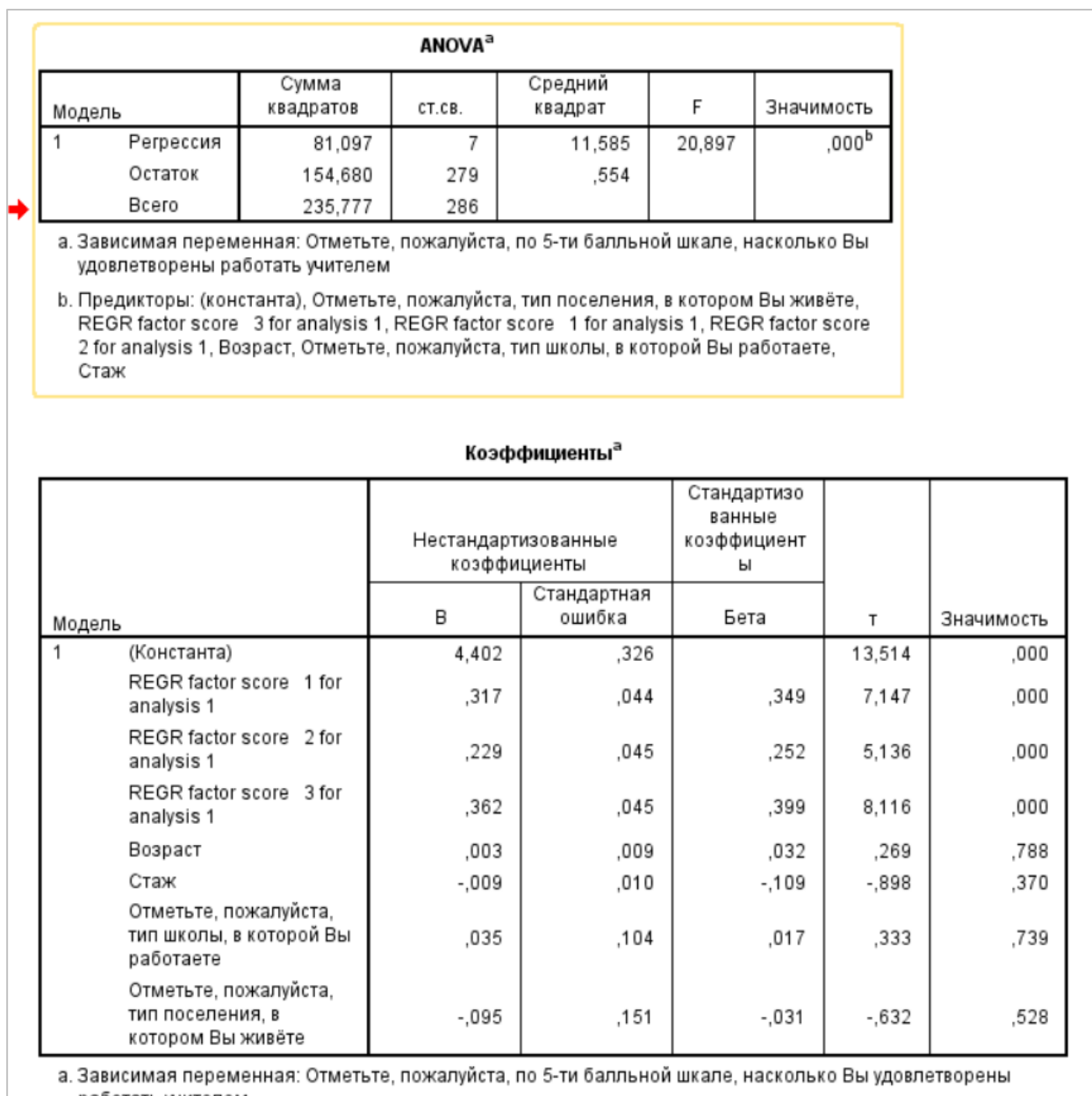

Рисунок 3. Результаты регрессионного анализа

Исследование профессиональной идентичности учителей, основанное на опросе 287 педагогов из разных регионов Казахстана, подчеркивает важность учета социально-демографических характеристик для понимания их роли и эффективности в образовательном процессе. Включение таких факторов, как тип поселения, гендер, возраст, национальность, стаж работы, тип школы и преподаваемый предмет, позволяет более точно анализировать и прогнозировать потребности в профессиональной подготовке и поддержке учителей, что соответствует рекомендациям Международного исследования преподавания и обучения TALIS-2018. Частотный анализ распределения выборки опрошенных учителей по ряду социально-демографических характеристик, представленный в статье, подтверждает, что профессия учителя в Казахстане является более феминизированной по сравнению со странами ОЭСР. Средний возраст опрошенных учителей в Казахстане составляет 36,7 лет, что согласуется с результатами международного проекта ТАЛИС – 2018 года, это подтверждает, что казахстанские учителя моложе учителей из большинства стран ОЭСР. Средний стаж работы учителем составляет 13 лет, при этом половина опрошенных учителей имеет стаж до

10 лет, а другая половина – свыше 10 лет. Представленные данные также указывают на участие в исследовании учителей из различных социально-демографических категорий, что позволяет более полно анализировать их профессиональную идентичность и потребности в поддержке.

Результаты опроса учителей в Казахстане показывают, что подавляющее большинство (95%) учителей стремятся оказывать положительное влияние на своих учеников. Более 90% согласны с утверждениями о вдохновении и обучении учеников как ключевой цели, важности обратной связи от учеников и удовлетворении от мотивации учащихся. Это подчеркивает значимость конструктивной взаимосвязи с учениками, их мотивации и вдохновения для учителей. Однако обращает на себя внимание, что лишь 60% учителей готовы продолжать работать, даже если их зарплата снизится. Меньшая доля согласна работать учителем при предложении более высокооплачиваемой и перспективной работы или при отсутствии признания от коллег, администрации и учеников. Эти результаты указывают на важность достойного материального вознаграждения и нематериального признания для учителей, наряду с конструктивной взаимосвязью с учениками.

Факторный анализ выявил три латентных фактора, отражающих различные аспекты профессиональной деятельности учителей. Первый фактор связан с профессиональной идентичностью, отражая понимание учителями своей принадлежности к педагогической профессии, профессиональные цели и принятие норм педагогической деятельности. Второй фактор отражает личностно-ценностные ориентации учителей, характеризуя соответствие их роли личным ценностям и убеждениям. Третий фактор связан с карьерными и финансовыми перспективами работы учителем, акцентируя внимание на материальных аспектах профессии. Утверждение о поддержке в профессиональной среде не коррелирует ни с одним из факторов и не вошло в них, что может указывать на необходимость дальнейшего изучения этого аспекта профессиональной жизни учителей.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Опрос показал, что большинство учителей (82%) довольны своей работой, причем 55% полностью удовлетворены, а 27% – скорее удовлетворены. Мужчины менее удовлетворены, чем женщины: среди них чаще встречаются ответы «скорее не удовлетворен» и «средний уровень удовлетворенности». Возраст, стаж, тип поселения и тип школы не влияют на уровень удовлетворенности. Регрессионная модель показала, что на уровень удовлетворенности учителей своей работой наибольшее влияние оказывает фактор материальных возможностей (Третий фактор), затем следует профессиональная идентичность (Первый фактор) и ценностные ориентации учителей (Второй фактор). Возраст, стаж работы, тип школы и тип поселения не оказывают значимого влияния на удовлетворенность учителей.

Каждое исследование имеет свои ограничения, следует отметить и об ограничениях настоящего исследования: выборка опроса недостаточно представлена сельскими учителями, также выборочная совокупность не охватывает все регионы Казахстана в достаточном количестве, чтобы экстраполировать результаты в региональном аспекте, по этим причинам данные анализировались в целом, без дифференциации по регионам и типу поселения. Тем не менее данное исследование позволяет получить представление об изучаемой проблематике. Авторы статьи планируют продолжить исследовать профессиональную идентичность учителей, учесть обозначенные ограничения, увеличив выборку опроса, расширив региональный и поселенческий охват.

Успех реализации образовательных программ, а также устойчивость образовательной системы во много зависят от учителей, от их профессионализма и мотивированности. Если у учителей сформирована соответствующая профессиональная идентичность, это приводит к успеху образовательной системы. На профессиональную идентичность, как и на другие аспекты процесса преподавания и обучения, влияют различные факторы. В свою очередь эти факторы влияют на уровень удовлетворенности учителей своей работой. Адекватный размер заработной платы позволяет учителям понимать, что их труд достойно оценивается, это

повышает их профессиональную идентичность и приверженность работе. Вместе с тем, финансовая стабильность способствует снижению стресса, связанного с финансовыми затруднениями, что также положительно сказывается на качестве преподавания. Дополнительные формы финансовой мотивации, такие, как премии за высокие результаты учеников, участие в конкурсах, олимпиадах и других мероприятиях, могут стимулировать учителей к повышению качества образования и внедрению успешных инноваций в учебный процесс. Однако важно помнить, что финансовая мотивация не единственный фактор, влияющий на работу учителя, немаловажную роль играют возможности для профессионального роста и развития, признание и поддержка со стороны администрации и общества, условия труда. В целом следует отметить о необходимости исследовательского сопровождения профессиональной идентичности учителей, выявление факторов, влияющих на уровень удовлетворенности учителей своей работой, также представляет интерес изучать меняются ли эти показатели со временем, с введением новшеств и изменений в законах и правовых актах.

Литература:

1. TALIS 2018 Results (Volume I): Teachers and School Leaders as lifelong Learners. Paris, 2019.
2. Fitzgerald A. Professional identity: A concept analysis // Nurs Forum (Auckl). 2020. Vol. 55, №3
3. Arlinda H., Noorman S., Wirza Y. Professional identity construction: An inquiry into the narratives of Indonesian teachers of English for young learners // Journal of English Language Studies. 2024. Vol. 1, №9. P. 48-70.
4. Bagga M.K. Being, Becoming, and Belonging: Professional Identity of Teacher Educators // Education and Self Development. 2023. Vol. 18, №3.
5. Yang F., Yue J. Professional self-identity of teachers in special schools // Academic Journal of Humanities & Social Sciences. 2023. Vol. 6, №14.
6. Hagan M. Learning in the Practicum: Shaping Professional Identity in Initial Teacher Education // Kwartalnik Pedagogiczny. 2022. №66/4.
7. Groenewald E., Arnold L. Teacher professional identity: agentic actions of a novice teacher in a challenging school context // Teachers and Teaching: Theory and Practice. 2024.
8. Mulu Y. et al. Unpacking the Perceived Personal and Contextual Conditions Shaping English Language Teachers' Professional Identity Formation in Secondary Schools // Educ Res Int. 2022. Vol. 2022.
9. Lai C., Jin T. Teacher professional identity and the nature of technology integration // Comput Educ. 2021. Vol. 175.
10. Чуриков А. Случайные и неслучайные выборки в социологических исследованиях // Социальная реальность. 2007. P. 89-109.
11. Polovnikova X. V., Qanay G.A. Pre-service teachers' professional identity in Kazakhstan // Bulletin of Kazakh National Women's Teacher Training University. 2023. №1.
12. Международное исследование преподавания и обучения TALIS-2018: первые результаты Казахстана, Национальный отчет, первый том / Министерство образования и науки Республики Казахстан. Нур-Султан, 2019. 1-155 р.
13. Shabdenova A., Nurymbetov Y. Gender aspects of professional guidance of teachers in Kazakhstan // The Journal of Psychology & Sociology. 2023. №1.
14. Sachs J. Teacher professional identity: Competing discourses, competing outcomes // Journal of Education Policy. 2001. Vol. 16, №2.
15. Castro A.J., Jabbar H., Miranda S.N. School Choice, Teachers' Work, and Professional Identity // Educ Policy Anal Arch. 2022. Vol. 30.
16. Hanna F. et al. The development of the relationship between professional identity tensions and teacher identity: A quantitative longitudinal study among Dutch primary student teachers // Studies in Educational Evaluation. 2022. Vol. 75.

17. Li X. et al. Does Burnout Decrease With Teacher Professional Identity Among Teachers in China? // *J Career Dev.* 2023. Vol. 50, №5.
18. Qin X., Liu S. The relationship between principal support, teacher professional identity, and teacher professional learning in China: Investigating gender differences // *Psychol Sch.* 2023. Vol. 60, №12.
19. Cheng L. The Implications of EFL/ESL Teachers' Emotions in Their Professional Identity Development // *Front Psychol.* 2021. Vol. 12.
20. Beijaard D., Meijer P.C., Verloop N. Reconsidering research on teachers' professional identity // *Teach Teach Educ.* 2004. Vol. 20, №2.
21. Schellings G. et al. Constructing configurations to capture the complexity and uniqueness of beginning teachers' professional identity // *European Journal of Teacher Education.* 2023. Vol. 46, №3.
22. Bressler C., Rotter C. The Relevance of a Migration Background to the Professional Identity of Teachers // *International Journal of Higher Education.* 2017. Vol. 6, №1.

References:

1. TALIS 2018 Results (Volume I): Teachers and School Leaders as lifelong Learners. - Paris, 2019.
2. Fitzgerald A. Professional identity: A concept analysis // *Nurs Forum (Auckl).* 2020. Vol. 55, №3.
3. Arlinda H., Noorman S., Wirza Y. Professional identity construction: An inquiry into the narratives of Indonesian teachers of English for young learners // *Journal of English Language Studies.* 2024. Vol. 1, №9. P. 48-70.
4. Bagga M.K. Being, Becoming, and Belonging: Professional Identity of Teacher Educators // *Education and Self Development.* 2023. Vol. 18, №3.
5. Yang F., Yue J. Professional self-identity of teachers in special schools // *Academic Journal of Humanities & Social Sciences.* 2023. Vol. 6, №14.
6. Hagan M. Learning in the Practicum: Shaping Professional Identity in Initial Teacher Education // *Kwartalnik Pedagogiczny.* 2022. №66/4.
7. Groenewald E., Arnold L. Teacher professional identity: agentic actions of a novice teacher in a challenging school context // *Teachers and Teaching: Theory and Practice.* 2024.
8. Mulu Y. et al. Unpacking the Perceived Personal and Contextual Conditions Shaping English Language Teachers' Professional Identity Formation in Secondary Schools // *Educ Res Int.* 2022. Vol. 2022.
9. Lai C., Jin T. Teacher professional identity and the nature of technology integration // *Comput Educ.* 2021. Vol. 175.
10. Churikov A. Sluchajnye i nesluchajnye vyborki v sociologicheskikh issledovanijah // *Social'naja real'nost'.* 2007. P. 89-109.
11. Polovnikova X. V., Qanay G.A. Pre-service teachers' professional identity in Kazakhstan // *Bulletin of Kazakh National Women's Teacher Training University.* 2023. №1.
12. Mezhdunarodnoe issledovanie prepodavaniya i obuchenija TALIS-2018: pervye rezul'taty Kazakhstana, Nacional'nyj otchet, pervyj tom / Ministerstvo obrazovaniya i nauki Respubliki Kazakhstan. Nur-Sultan, 2019. 1-155 p.
13. Shabdenova A., Nurymbetov Y. Gender aspects of professional guidance of teachers in Kazakhstan // *The Journal of Psychology & Sociology.* 2023. №1.
14. Sachs J. Teacher professional identity: Competing discourses, competing outcomes // *Journal of Education Policy.* 2001. Vol. 16, №2.
15. Castro A.J., Jabbar H., Miranda S.N. School Choice, Teachers' Work, and Professional Identity // *Educ Policy Anal Arch.* 2022. Vol. 30.
16. Hanna F. et al. The development of the relationship between professional identity tensions and teacher identity: A quantitative longitudinal study among Dutch primary student teachers // *Studies in Educational Evaluation.* 2022. Vol. 75.
17. Li X. et al. Does Burnout Decrease With Teacher Professional Identity Among Teachers in China? // *J Career Dev.* 2023. Vol. 50, №5.

18. Qin X., Liu S. *The relationship between principal support, teacher professional identity, and teacher professional learning in China: Investigating gender differences* // *Psychol Sch.* 2023. Vol. 60, №12.
19. Cheng L. *The Implications of EFL/ESL Teachers' Emotions in Their Professional Identity Development* // *Front Psychol.* 2021. Vol. 12.
20. Beijaard D., Meijer P.C., Verloop N. *Reconsidering research on teachers' professional identity* // *Teach Teach Educ.* 2004. Vol. 20, №2.
21. Schellings G. et al. *Constructing configurations to capture the complexity and uniqueness of beginning teachers' professional identity* // *European Journal of Teacher Education.* 2023. Vol. 46, №3.
22. Bressler C., Rotter C. *The Relevance of a Migration Background to the Professional Identity of Teachers* // *International Journal of Higher Education.* 2017. Vol. 6, №1.

SRSTI: 04.41.21

DOI:10.51889/2959-6270.2025.90.2.003

A.A. Bakytzhanova^{1*} , G.T. Alimbekova²

¹ Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

² Center for the study of Public Opinion, Almaty, Kazakhstan

*e-mail: ainurb1997@gmail.com

REGIONAL IDENTITY AND NATIONAL UNITY IN KAZAKHSTAN: OVERCOMING INCOME INEQUALITY AND FUTURE PROSPECTS

Abstract

The article is devoted to the study of the influence of socio-economic inequality on the formation of regional identity in Kazakhstan and its relationship with national unity. The work analyzes theoretical approaches, including the «core-periphery» model of Immanuel Wallerstein, the concepts of «thick» and «thin» identities, as well as the theory of «invented traditions» by Eric Hobsbawm. Attention is paid to the issues of integrating local identities into the national discourse in the context of regional differences and globalization processes. The purpose of the study is to identify how socio-economic imbalances between regions, especially between large cities (Almaty, Astana, Shymkent) and rural areas, affect the identity of citizens. The empirical analysis uses statistical data on the gross regional product, standard of living, migration, access to education and health care. Content analysis of official reports and comparative analysis of regional differences are also used. The results of the study confirm that the economic dominance of the central regions increases socio-economic inequality, forming marginalization in the periphery. This contributes to the strengthening of local identity, which may conflict with the national one, especially in conditions of limited access to resources. However, cultural heritage and regional identity can become the basis for consolidation of society when implementing strategies for harmonizing local and national values. The findings of the article emphasize the need for public investment in the development of rural regions, the introduction of inclusive educational programs and the stimulation of cultural initiatives. This will transform regional identity from a barrier into a resource for strengthening national unity, which is especially important in the context of globalization and modernization.

Keywords: Regional identity; socio-economic inequality; national unity; core-periphery model; Kazakhstan; local and national values; marginalization; globalization.

А.А. Бақытжанова¹ , Г.Т. Алимбекова²

¹ Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

² Қоғамдық пікірді зерттеу орталығы, Қазақстан, Алматы, Қазақстан

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АЙМАҚТЫҚ БІРЕГЕЙЛІК ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ ТҮТАСТЫҚ: ТАБЫС ТЕҢСІЗДІГІН ЕҢСЕРУ ЖӘНЕ БОЛАШАҚ ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Аңдатпа

Мақала Қазақстандағы аймақтық бірегейліктің қалыптасуына әлеуметтік-экономикалық теңсіздіктің ықпалын және оның ұлттық бірегейлікпен байланысын зерттеуге арналған. Бұл мақалада теориялық тәсілдер талданады, соның ішінде Иммануэль Валлерстайнның ядро-перифериялық моделі, «қалың» (thick identities) және «жіңішке» (thin identities) бірегейлік тұжырымдамалары және Эрик Хобсбаумның «ойлап тапқан дәстүрлер» теориялары қарастырылады. Аймақтық айырмашылықтар мен жаһандану процестері жағдайында жергілікті бірегейліктерді ұлттық дискурсқа біріктіру мәселелеріне назар аударылады. Зерттеудің мақсаты – аймақтар арасындағы, әсіресе ірі қалалар (Алматы, Астана, Шымкент) және ауылдық жерлер арасындағы әлеуметтік-экономикалық теңгерімсіздік азаматтардың жеке басына қалай әсер ететінін анықтауға бағытталған. Эмпирикалық талдауда жалпы өңірлердегі өмір сүру деңгейі, көші-қон, білім мен денсаулық сақтаудың қолжетімділігі туралы статистикалық деректер пайдаланылды. Сондай-ақ маңызды деректерге мазмұндық талдау және аймақтық айырмашылықтардың салыстырмалы талдауы да қолданылды. Зерттеу нәтижелері орталық аймақтардың экономикалық үстемдігі периферияда маргинализацияны тудыратын әлеуметтік-экономикалық теңсіздікті арттыратынын растайды. Бұл әсіресе ресурстарға шектеулі қолжетімділік жағдайында ұлттық бірегейлікке қайшы келуі мүмкін жергілікті бірегейлікті нығайтуға ықпал етеді. Алайда мәдени мұра мен аймақтық бірегейлік жергілікті және ұлттық құндылықтарды үйлестіру стратегияларын жүзеге асыру кезінде қоғамды топтастырудың негізі бола алады. Мақаланың қорытындылары ауылды және аймақтарды дамытуға, инклюзивті білім беру бағдарламаларын енгізуге және мәдени бастамаларды ынталандыруға мемлекеттік инвестициялардың қажеттілігін көрсетеді. Бұл аймақтық бірегейлікті тосқауылдан ұлттық бірлікті нығайту ресурсына айналдырады, бұл жаһандану мен жаңғырту жағдайында ерекше маңызды.

Түйін сөздер: Аймақтық бірегейлік; әлеуметтік-экономикалық теңсіздік; ұлттық бірегейлік; ядро-перифериялық модель; Қазақстан; жергілікті және ұлттық құндылықтар; маргинализация; жаһандану.

Бақытжанова А.А.¹ , Алимбекова Г.Т.²

¹ Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

² Центр изучения общественного мнения, Алматы, Казахстан

РЕГИОНАЛЬНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ И НАЦИОНАЛЬНОЕ ЕДИНСТВО В КАЗАХСТАНЕ: ПРЕОДОЛЕНИЕ НЕРАВЕНСТВА ДОХОДОВ И ПЕРСПЕКТИВЫ НА БУДУЩЕЕ

Аннотация

Статья посвящена изучению влияния социально-экономического неравенства на формирование региональной идентичности в Казахстане и её взаимосвязи с национальным единством. В работе анализируются теоретические подходы, включая модель «ядро-периферия» Иммануила Валлерстайна, концепции «толстых» (thick identities) и «тонких» (thin

identities) идентичностей, а также теорию «изобретённых традиций» Эрика Хобсбаума. Внимание уделено вопросам интеграции локальных идентичностей в национальный дискурс в условиях региональных различий и глобализационных процессов. Цель исследования – выявить, как социально-экономические дисбалансы между регионами, особенно между крупными городами (Алматы, Астана, Шымкент) и сельскими районами, влияют на идентичность граждан. В рамках эмпирического анализа использованы статистические данные о валовом региональном продукте, уровне жизни, миграции, доступе к образованию и здравоохранению. Также применён контент-анализ официальных отчётов и сравнительный анализ региональных различий. Результаты исследования подтверждают, что экономическое доминирование центральных регионов усиливает социально-экономическое неравенство, формируя маргинализацию на периферии. Это способствует укреплению локальной идентичности, которая может конфликтовать с национальной, особенно в условиях ограниченного доступа к ресурсам. Однако культурное наследие и региональная самобытность могут стать основой для консолидации общества при реализации стратегий гармонизации локальных и национальных ценностей. Выводы статьи подчёркивают необходимость государственных инвестиций в развитие сельских регионов, внедрение инклюзивных образовательных программ и стимулирование культурных инициатив. Это позволит превратить региональную идентичность из барьера в ресурс для укрепления национального единства, что особенно важно в условиях глобализации и модернизации.

Ключевые слова: Региональная идентичность; социально-экономическое неравенство; национальное единство; модель «ядро- периферия»; Казахстан; локальные и национальные ценности; маргинализация; глобализация.

MAIN PARTS

The formation of the national identity of any state is a complex socio-political phenomenon influenced by globalization processes that weaken the role of nation states. In the context of increasing globalization processes, national identity acts not only as an element of cultural stability, but also as a strategic resource for ensuring internal consolidation and long-term development of the state. In Kazakhstan, the formation of national identity is closely linked to the concepts of patriotism, national idea, civic solidarity and interethnic tolerance, which form the value basis for the integration of a multiethnic society. One of the key directions of state policy in this context is the institutional support of cultural diversity, the development of the national education system and the active promotion of the Kazakh language as a factor of cultural continuity and a symbol of identity. The preservation and adaptation of these components to modern challenges serve as tools for both national security and cultural modernization.

National identity is a dynamic and multifaceted phenomenon that is formed under the influence of both internal and external factors. Globalization, accompanied by increasing interdependence between countries and decreasing influence of nation states, significantly transforms the processes of identification. In these conditions, national identity becomes not only an instrument of cultural and social unity, but also a key element of national security. Kazakhstan, as a post-Soviet country experiencing complex processes of social, economic and political modernization, faces special challenges in the formation of national identity, especially in the context of regional differences. The megacities of Kazakhstan – Astana, Almaty and Shymkent – act as economic and cultural «hubs» accumulating key resources and opportunities. These cities concentrate political power, major financial flows, as well as the country's intellectual and cultural potential. Their development is characterized by high rates of urbanization, significant growth in investment and innovation activity. However, this concentration of resources is accompanied by a lack of attention to rural areas and small towns, which remain on the periphery of socio-economic development.

INTRODUCTION

Regional inequality in rural areas is manifested in uneven access to basic services, such as education, healthcare, infrastructure and employment opportunities. For example, residents of rural areas often face limitations in obtaining a quality education, which reduces their competitiveness in the labor market. Healthcare in these rural areas in the regions is also at a lower level, which exacerbates social inequality. As a result, a feeling of marginalization arises, which affects the formation of identity and reinforces regional differences.

Socio-economic inequality has a significant impact on the self-identification of citizens. Residents of peripheral regions often feel excluded from the development processes taking place in the country. This is manifested in the tendency to associate themselves not with a national identity, but with local communities - villages, auls or small districts. The Kazakh concept of «my native land» illustrates a deep connection with the area where a person was born and raised. Such attachment, on the one hand, helps to preserve cultural traditions and strengthen local communities, but on the other hand, it can hinder the formation of a sense of belonging to the national community. Peripheral regions in the context of Kazakhstan can be called areas characterized by a low level of economic and social development, limited access to infrastructure, education and healthcare. Examples of such regions include the Turkestan, Zhambyl, North Kazakhstan and Almaty regions. Unlike the megacities of Astana, Almaty and Shymkent, which concentrate the main resources, investments and opportunities, these regions remain on the periphery of national development. Their peripheral status is due to economic specialization associated with low-productivity agriculture, insufficient access to modern technologies and investment, which reduces their competitiveness. Social infrastructure in such regions also remains limited: health care facilities are inadequately equipped, and schools offer significantly fewer educational opportunities, which hinders the development of human capital. Transport and economic isolation, especially in regions such as the North Kazakhstan region, exacerbates their backwardness, while migration processes directed to megacities deprive the periphery of an active and skilled population, which leads to depopulation and stagnation. In addition, historical and cultural factors associated with traditional social structures reinforce local identities, often formed in isolation from the national context, which gives rise to a sense of remoteness and marginalization.

The cities of Astana, Almaty and Shymkent, according to Immanuel Wallerstein's core-periphery model, act as the core of Kazakhstan's social and economic system. These megacities concentrate political power, financial resources and intellectual capital, making them hubs of innovation, transnational capital and global connections. Almaty, as a financial centre, provides up to 25% of tax revenues and concentrates high-level educational and medical services, while Astana plays the role of an administrative and investment hub actively developing infrastructure. Shymkent, being one of the largest economic centres in the south, connects peripheral regions with the core. The high degree of agglomeration in these cities provides advantages of scale, including access to markets, skilled labour and innovative technologies, which strengthens their economic dominance. However, such a concentration of resources creates inequality, increasing the gap between the center and the periphery, and requires a strategic approach to the redistribution of opportunities and the development of peripheral regions to create a more balanced national system.

If we look at this process through the prism of Immanuel Wallerstein's world systems theory, we can see that the periphery often becomes a zone where resources are exploited and access to opportunities is minimal. This creates a feeling of inferiority among residents of peripheral regions, which develops into social discontent and reduces the level of trust in state institutions. In the long term, this can weaken national unity and make it difficult to achieve the country's strategic goals.

One of the significant consequences of regional inequality is increased migration from peripheral regions to large cities. In the modern socio-economic context, internal migration is driven by the desire of the population to improve living conditions – to expand access to financial resources, receive quality education, opportunities for professional self-realization and ensure a stable future for the family. However, this process is not unambiguously positive: increased migration flows towards large

cities contribute to accelerated urbanization, while exacerbating socio-economic imbalances between the center and the periphery. Rural areas are losing a significant part of the demographically and economically active population, which leads to a decrease in labor potential, demographic degradation and stagnation of local economic systems. In addition, migration movements have a significant impact on the processes of identity transformation. Once in an urban environment, migrants face the need to adapt to other socio-cultural norms and institutional practices, often radically different from their usual environment. This creates a phenomenon of identification tension, in which traditional regional values and cultural codes are revised or displaced in the context of integration into a new urban space. This leads to the formation of a hybrid identity that combines elements of local culture and the urban environment. In some cases, this helps to strengthen national identity, but in others it increases alienation and a sense of a certain inferiority.

The division between the center and the periphery in Kazakhstan raises the question of how regional identity can coexist with national identity or enhance its significance. On the one hand, a strong regional identity can deepen social divides and strengthen separatist sentiments, especially if the periphery continues to feel excluded from national processes. On the other hand, If integrated into the national identity, regional identity can serve as a resource for promoting cultural diversity and social unity. The state plays a key role in creating a balance between regional and national identity. Investments in rural development in the regions, programs to promote local culture and history, as well as initiatives to improve the quality of life in peripheral regions can help reduce inequality and strengthen national unity. It is important to take into account that the formation of national identity is a process in which all citizens should participate, regardless of their place of residence and other characteristics. The national identity of Kazakhstan is formed in the context of a complex interaction of global processes, regional differences and social inequality. The division into the center and the periphery creates serious challenges, as well as new opportunities for the development of Kazakhstan. Overcoming regional disparities, the active involvement of local communities in national processes and the institutionalization of the principle of "unity in diversity" are key conditions for strengthening national identity in Kazakhstan. These measures not only contribute to the formation of a more balanced socio-economic structure, but also ensure the value and cultural integration of the population, creating a stable foundation for the long-term modernization and stable development of the country.

The formation of national identity in Kazakhstan is a complex, multi – layered process that unfolds at the intersection of global challenges, regional imbalances and socio-economic realities. The main vector in this process is the desire to integrate diverse local identities into a coherent national discourse, which is especially important in the context of growing inequality between the center and the periphery.

The «core-periphery» model proposed by I. Wallerstein and developed in the context of P. Krugman's spatial economy helps to comprehend the specifics of the Kazakh reality. The central cities of Astana, Almaty and Shymkent act as economic and cultural poles, concentrating resources, innovations and administrative power. At the same time, peripheral regions remain somewhat isolated both economically and culturally. This division is due not only to historical development, but also to modern agglomeration mechanisms that reinforce the asymmetry in access to opportunities.

Regional identity, which is being formed in conditions of social exclusion and limited access to basic services (education, healthcare, transport infrastructure), can become both a challenge and a resource. On the one hand, it captures a sense of marginality, generates distrust of state institutions and reduces the level of civic engagement. On the other hand, a regional identity based on a rich cultural heritage can serve as a platform for cultural self-realization and local initiative. In the context of a politically and economically active center, the state strategy should include peripheral voices in the national dialogue, which requires investments in education, support for local cultural programs and infrastructure development.

At the same time, it is worth paying attention to the social determinants that influence the formation of identity, including the reproductive attitudes of women in households with different

income levels. Women living in conditions of economic instability, especially in peripheral regions, face limited access to quality healthcare and educational services, which affects not only demographic behavior, but also their self-identification. Reproductive guidelines in households with limited material resources are shaped by both economic circumstances and the socio-cultural environment specific to a particular region. These attitudes act not only as an adaptive mechanism to the conditions of socio-economic vulnerability, but also as a factor that supports and reproduces local identity models rooted in traditional values and norms of communities. At the same time, women from more affluent segments of the population in megacities can integrate into more globalized forms of identity, shifting the focus from collective to individual values.

The processes of globalization have a dual impact. On the one hand, they promote the spread of a «thin» identity – flexible, mobile, focused on economic efficiency. On the other hand, they actualize the need to preserve a «thick» identity rooted in history, culture and tradition. Kazakhstan is faced with the need to develop a model in which these two types of identity do not conflict, but complement each other. This is possible through the development of inclusive strategies based on the principle of «unity in diversity», where each region is represented as a unique part of a common national whole.

Thus, the main part of the analysis emphasizes that the sustainable development of Kazakhstan is impossible without an integrated approach to regional development and identity. To be viable, national identity must be open to local variations, integrate them into a single symbolic system, and create conditions for equal participation of all regions in the nation-building process. This requires strategic planning, intersectoral engagement, and political will focused not only on economic growth, but also on cultural and social inclusion.

LITERATURE REVIEW

The modern world is characterized by the intensification of globalization processes, which have a complex and multifaceted impact on national and regional identities. Kazakhstan, located at the crossroads of East and West, is a unique example of a country where national identity is formed in the context of significant regional differences and the influence of globalization. This process is complicated by economic inequality between regions, differences in the levels of social infrastructure and changes in cultural and historical practices. Regional identity is a significant socio-cultural construct in the context of Kazakh reality, where the structure of spatial development is determined by a pronounced "center- periphery" model. This structure has a complex impact on the formation of not only economic and social differences between regions, but also on the processes of symbolic self-determination of the population, reinforcing the importance of territorial affiliation in the perception of individual and collective identity. Central cities such as Almaty, Astana and Shymkent serve as engines of economic development, accumulating the main resources of the country. At the same time, peripheral regions face limitations in access to basic services, resources and opportunities, which increases the gap between the center and the regions. This gap not only affects economic development, but also shapes various forms of identity associated with local communities, cultural traditions and historical memory.

This paper aims to explore the relationship between regional identity, globalization and economic inequality in Kazakhstan. The focus is on theoretical approaches such as the center-periphery model, the concept of «invented traditions» and the theory of discourse analysis, which allow us to deepen our understanding of the complex processes of identity formation. A special place is occupied by the discussion of cultural and educational initiatives aimed at harmonizing local and national values, as well as the analysis of the role of digitalization and new technologies in the transformation of regional identities.

Within the framework of this discussion, special attention is paid to theoretical and practical aspects, such as the dynamics of interaction between the center and the periphery, the impact of globalization on cultural heritage, and the role of civil initiatives in the formation of sustainable identity models. Against this background, the discussion of the presented data allows us not only to analyze current challenges, but also to propose strategies for integrating local values into national and

global contexts, contributing to the consolidation of society in the face of social and economic disparities.

Globalization and its impact on regional identities

Globalization, as one of the key processes of our time, has a profound impact on regional identities, changing their content and forms. In the era of neoliberal globalization, traditional «thick» identities based on historical and cultural roots are giving way to «thin» identities aimed at economic competitiveness and global mobility (Paasi, 2002) [1]. «Thick» identity is understood as a deep and rooted connection with historical, cultural and social traditions that determine the collective perception of one's place in the world. These are identities that are formed on the basis of centuries-old history, cultural heritage and a strong commitment to traditions. In contrast, «thin» identity is characterized by greater flexibility and adaptability. It is created in the context of globalization and is aimed at economic efficiency, mobility and integration into global networks. «Thin» identities are less connected to cultural and historical roots and are often instrumental in nature, focusing on practical aspects such as regional competitiveness or attractiveness to investors. This shift is particularly noticeable in semi-peripheral countries, where regional identities are used as a tool to attract investment and improve competitiveness in the global arena. Globalization simultaneously promotes unification and stimulates the development of unique forms of identity. It creates new contexts for the interaction of local cultures with global processes, including the repositioning of regions in the international system (Rizman, 2008) [2]. As Stewart Hall (2003) [3] notes, local characteristics do not disappear under the influence of globalization, but adapt, becoming an element of a new transformed identity. This is especially relevant for countries seeking to emerge from the semi-periphery status, where the unique cultural and social resources of regions can become an important competitive advantage. The example of the Amsterdam metropolitan area illustrates how regions can become «engines» of national economic growth by integrating a «thin» identity focused on innovation and mobility with elements of a traditional «thick» identity [4]. This demonstrates the possibility of harmoniously combining economic efficiency with the preservation of cultural heritage (Paasi, 2002) [1].

Integration of Regional Identities into National Discourse

One of the key aspects of successful interaction between regional and national identities is their integration into a common discourse. European regionalization serves as a vivid example, where educational and cultural standards contribute to the formation of «regional supranational identities» (Hall, 1996) [3]. In Kazakhstan, this approach can be adapted to strengthen ties between regions and the national center, where cultural heritage and historical traditions serve as the basis for the consolidation of society (Erlan Karin, 2023) [5]. Cultural heritage plays a key role in the formation of identity, providing a link between the past and the present. For Kazakhstan, which has a rich history, the harmonization of regional and national values will be an effective tool for strengthening national unity. Particular attention should be paid to the role of local traditions and cultural initiatives in the formation of a sustainable identity that takes into account both local and global challenges.

Methodological approaches to the study of identity

One of the most effective methods for analyzing the transformation of identities is discourse analysis. This method allows us to explore how social and political realities are constructed through rhetoric and communication strategies (Fairclough, 2013) [6]. In the context of globalization, discourses become a tool through which regional identities adapted to new conditions are formed and strengthened. For example, the use of mass media and digital technologies allows regional elites to broadcast key symbolic foundations, facilitating the integration of local characteristics into the global context (Van Houtum & Lagendijk, 2001) [7]. Bourdieu (2001) emphasizes the need for a critical approach to the study of identities, especially in the context of depoliticization caused by globalization [8]. In this regard, it is important to consider how macropoliticians shape regional identities, while simultaneously strengthening their uniqueness and integration into national processes.

For Kazakhstan, where regions and rural areas within regions have significant cultural and social differences, the integration of local and national identities represents both an important challenge and

a broad opportunity. The example of the Amsterdam metropolis and European regionalization processes highlights the need for strategic work aimed at combining «thin» and «thick» identities. This requires the creation of inclusive discourses that reflect the diversity of regions, but at the same time promote national consolidation.

The cultural heritage of Kazakhstan, including the traditions of the Great Turkic Khaganate, the Kazakh Khanate and the Golden Horde, can become the basis for the formation of a unique image of the country in the global system. At the same time, an important element remains the development of educational and cultural programs that focus on regional characteristics, but promote the creation of a single national identity. Successful integration of regional identities into the national discourse requires taking into account global processes, the strategic use of cultural heritage and the application of modern methodological approaches. Kazakhstan, with its unique resources, has the opportunity to create a model that not only preserves local characteristics, but also promotes their active participation in the global system.

Core-Periphery Concept

The core-periphery model is one of the key theories for analyzing regional economic disparities. It focuses on the uneven distribution of economic and social resources between central (core) and peripheral regions. This concept, proposed by Krugman (1991) [9] and developed by other scholars (Scott & Storper, 2007; Batur, 2014) [10], explains why central regions dominate economic development, while peripheral regions face growth constraints. In the modern context of globalization and rapid urbanization, such disparities are becoming especially noticeable.

Central regions are characterized by high economic activity, dense infrastructure, and access to skilled labor. These regions and rural areas within them serve as hubs for innovation, transnational capital, and global production networks (Davidsson et al., 1994) [11]. Peripheral regions, in contrast, face constraints related to a lack of infrastructure, low levels of entrepreneurial activity, and limited access to resources (Storey, 1994 [12]; Bennet, 2010 [13]). This imbalance creates the so-called «siphon effect,” in which resources and talent flow from the periphery to the core, exacerbating overall and economic inequality.

Agglomeration processes play a central role in strengthening the position of central regions. Agglomeration promotes the concentration of economic activity in the core due to advantages of scale, market proximity and the availability of highly qualified specialists (Nyström, 2007) [14]. However, excessive concentration can lead to diseconomies such as rising land costs, overloaded infrastructure and deterioration of the environmental situation.

In peripheral regions, on the contrary, agglomeration effects are less frequent due to insufficient demand and a weak infrastructure base. This creates a vicious circle in which the lack of resources and opportunities limits the development of the periphery, which, in turn, strengthens the economic dominance of the center (Krugman, 1991) [9].

One of the key aspects of the core-periphery model is the consideration of the effects of «concentration» and «spread» (Li, J.; Elahi, E., 2023) [15]. The concentration effect amplifies disparities as resources, capital and innovation are concentrated in central regions. The spillover effect, on the other hand, suggests that peripheral regions can benefit from interactions with the center, for example through technology transfer, knowledge transfer or improved transport accessibility.

Research shows that the balance between these effects depends on the quality of infrastructure, the level of regional integration and regional development strategies. For example, the development of transport infrastructure such as high-speed rail will help to mitigate the concentration effect by creating new economic opportunities for peripheral regions (Li, J.; Elahi, E., 2023) [15].

Instruments for the Development of Peripheral Regions

To reduce the gap between the center and the periphery, it is important to implement strategic measures aimed at developing infrastructure and supporting innovation. Transport infrastructure is one of the key instruments that facilitate the integration of the periphery into the national economy. The development of roads, railway networks and airports improves the accessibility of resources and markets for peripheral regions (Li, J.; Elahi, E., 2023) [15].

In addition, investments in innovative technologies play an important role in the development of the periphery. The use of digital technologies, the development of educational programs and support for small and medium-sized businesses can become the basis for increasing the competitiveness of peripheral regions (Caballero & Hammour, 2000) [16]. Such measures can stimulate local entrepreneurship, strengthening the economy of peripheral cities and reducing their dependence on the central regions. In the context of Kazakhstan, the core-periphery model is particularly relevant due to the significant differences between major cities such as Almaty and Astana, Shymkent and rural areas in the regions. Central cities serve as economic and administrative hubs, while peripheral regions face limitations in access to resources and opportunities.

The example of high-speed rail in China and Japan shows that such projects can improve connections between the core and periphery, stimulating the development of remote regions and increasing the level of population in the regions. For Kazakhstan, this may mean not only the construction of transport infrastructure, but also the introduction of innovative policies aimed at supporting local economies. The core-periphery model and related agglomeration processes are key concepts for reducing regional disparities. Eliminating the gaps between the core and periphery requires a comprehensive approach, including infrastructure development, support for innovation, and the introduction of strategies aimed at balancing the effects of concentration and diffusion. In the context of Kazakhstan, the successful integration of peripheral regions into the national economy will be an important step towards achieving sustainable growth and social equality.

Identity politics and cultural initiatives: a theoretical overview

The construction of national identity is often associated with the use of «invented traditions», a concept proposed by Hobsbawm (2012) [17]. These traditions are typically practices aimed at creating the illusion of historical continuity and stability. An example is the construction of symbols, rituals and narratives that reinforce the idea of a single nation. Renan (2018) [18] emphasized that the nation is a «daily plebiscite» that is maintained by shared memories and collective amnesia about dividing moments.

An important component of this strategy is historical memory, which, according to Assmann (2020) [19], serves two functions: preserving cultural values and creating a sense of belonging. In post-Soviet countries, including Kazakhstan, turning to historical heritage, for example, the era of the Golden Horde or the Kazakh Khanate, has become an important instrument for consolidating the nation (Erlan Karin, 2023) [5].

Education and Culture as Instruments of Identity Politics

Educational programs play a central role in shaping national consciousness. Nussbaum (2010) [20] argues that education should not only impart knowledge, but also foster a cosmopolitan consciousness, respect for different cultures, and shared responsibility for global challenges.

In Kazakhstan, as in many other countries, educational initiatives aim to harmonize regional and national identities. For example, mandatory study of the history of Kazakhstan, visits to museums and cultural monuments are part of the strategy to develop a sense of pride for the country not only among young people but also among the entire population (Erlan Karin, 2023) [5]. These measures promote the integration of local values, strengthening national unity. Cultural initiatives also play an important role. They allow integrating local values into the national context while preserving cultural diversity. The promotion of Kazakh culture through cinema, literature, and art is an example of such initiatives. Supporting local cultural and creative traditions, such as folk festivals, crafts, dances, music and others, helps preserve the cultural heritage of regions and strengthen identity.

Harmonization of Multicultural Identity

Modern societies face challenges in harmonizing multicultural identity. Kazakhstan, as a country with more than 130 ethnic groups, provides a unique example of the need to strengthen tolerance and solidarity through local and national programs. Etzioni (1997) [21] argues that a sense of belonging is strengthened through collective historical roots and shared values, which must be reinforced by institutional support. The difficulty lies in the balance between local identity and cosmopolitan aspirations. Caney (2010) [22] suggests that these two approaches are not necessarily in conflict, but

can complement each other. Cosmopolitanism helps to develop global thinking and respect for differences, while local identity preserves cultural roots and provides a sense of stability.

Conflict between cosmopolitanism and local identity

One of the main challenges for modern states is the balance between preserving local identity and adapting to globalization processes. As Rizman (2008) [2] notes, globalization can simultaneously weaken local identities and strengthen them through the contrast with global values. For example, in Kazakhstan, urbanized centers can adopt elements of cosmopolitanism, while rural regions retain traditional ways of life.

In Kazakhstan, cultural and educational initiatives play a key role in strengthening national identity. Cultural heritage preservation programs, such as the inclusion of monuments in the UNESCO list, contribute to both internal consolidation and international recognition. This is especially important for strengthening unity in a multicultural society. Another important step is the harmonization of local values with the national development strategy. For example, significant initiatives to develop rural schools and educational programs in remote regions can help reduce the gap between cities and villages, strengthening the unity of the country.

Identity policy and cultural initiatives are a powerful tool for creating and strengthening national identity. The most important aspects are the use of historical memory, the development of educational and cultural programs, and the balance between local and global identity. Kazakhstan's experience demonstrates that successful integration of these approaches can contribute to both internal consolidation and international competitiveness.

Theoretical reviews devoted to the issues of the «center-periphery» model, economic agglomeration, identity policy and cultural initiatives, as well as their relationship with globalization, demonstrate the complexity and multi-layered nature of these processes. A common unifying factor of all the areas considered is their importance in ensuring the harmonious development of both individual regions and national states in the context of global transformations.

1. The «center-periphery» model and economic agglomeration highlight key economic and social differences between central and peripheral regions. These differences are determined by agglomeration effects, access to resources and transport infrastructure. Despite the advantages of the central regions, there is a risk of increasing disproportions, which requires strategic management of the diffusion of resources and technologies for the development of the peripheries.

2. Identity politics and cultural initiatives reveal the importance of preserving cultural heritage and historical memory as tools for consolidating the nation. The use of «invented traditions» and the development of educational programs allows not only to strengthen national identity, but also to adapt local values to the global context. Harmonization of multicultural identities through tolerance and solidarity also plays an important role in preventing internal conflicts.

3. The influence of globalization is manifested in both economic and cultural aspects. Globalization can enhance the competitiveness of regions and create new forms of identity, but at the same time it requires maintaining a balance between local values and cosmopolitan tendencies. The Kazakh example demonstrates the possibility of successfully integrating local, regional and national identities into a single development strategy.

Combining these aspects, it can be argued that the development of regions, including rural areas in these regions, the formation of identities and cultural strategies should be based on an integrated approach that takes into account not only economic indicators, but also socio-cultural factors. The Kazakhstan model, which is in the context of intensive globalization processes, provides a unique opportunity to analyze and develop new strategies that can strengthen national unity and increase international competitiveness. This approach can become an example for other countries seeking to balance regional and national development in the context of global challenges.

To analyze the topic related to the «center-periphery» model, economic agglomeration, identity politics and cultural initiatives, we can rely on several key sociological theories and paradigms. Among them is the theory of world systems by Immanuel Wallerstein [23, 24, 25], which considers the global division into the center, semi-periphery and periphery, explaining the structural inequalities

between regions. Paul Krugman's theory of spatial economics reveals the mechanisms of economic agglomeration and its impact on regional development [26, 27, 28]. An important place is occupied by the discursive approach of Norman Fairclough [29], which allows us to analyze how the identity of regions and nations is constructed through language and symbolic practices [30, 31]. It is also worth noting Eric Hobsbawm's concept of «invented traditions», which emphasizes the role of symbolic elements in the formation of national and regional identity [32]. Finally, the theory of glocalization, described by Roland Robertson, suggests seeing the local and the global as complementary phenomena, which is especially relevant for the analysis of the integration of local values into the global context.

Sociological understanding: Regional identity and social inequality in Kazakhstan

Modern studies of regional dynamics in Kazakhstan increasingly clearly indicate the need for an integrated approach to the study of regional identity. This concept has long gone beyond cultural self-identification - today it is closely linked to a sense of social justice, economic dignity and participation in national life.

Sociologists, including Rodríguez-Pose et al. (2024) [33], show that the increasing economic inequality between regions not only creates a gap in living standards, but also contributes to the formation of local identities that are closed and isolated from the national discourse. This development threatens the processes of national integration, as residents of socially and infrastructurally backward regions begin to perceive themselves as «second-class citizens».

The events in Zhanaozen (2011, and especially January 2022) became not only a political signal, but also a social indicator of deep alienation. Research by Sermagambet et al. (2022) highlights that discontent in these regions is based not only on economic performance [34], but also on a sense of exclusion, lack of representation, and injustice. This reinforces the «local identity of resentment», which is opposed to the general Kazakh identity.

This phenomenon confirms the thesis that territorial inequality directly affects identification processes. In such circumstances, «national unity» becomes a rhetorical category divorced from the real experience of a significant part of the population.

On the other hand, research data from Dnishev et al. (2022) and Zheng et al. (2021) show that investments in digital infrastructure and access to online services in some suburban areas of the Almaty region have not only improved economic mobility, but also increased the sense of «belonging to the nation» [35; 36]. Residents began to participate more actively in educational and professional projects, and they began to feel included in the national agenda.

This shows that equalizing socio-economic conditions based on accessible and inclusive technologies can be an effective tool for strengthening identity and national unity. This confirms the thesis of Zheng et al. (2021) on the need for a geographically sensitive policy that takes into account the characteristics and needs of specific regions [36].

Thus, regional identity in Kazakhstan is formed not only on the basis of cultural and historical differences, but also as a reaction to socio-economic reality. Deep territorial polarization, as shown by Klebanova et al. (2021) [37], leads to the emergence of «alternative» forms of identity, which often conflict with official rhetoric about unity.

Modern sociology requires considering identity as a result of structural factors – income, access to resources, and participation in politics. In Kazakhstan, this means that national unity cannot be built solely through cultural slogans, without real economic alignment and recognition of regional differences.

Key gaps in existing research and the significance of the present study

Despite the extensive coverage of the topic, there are aspects that have not been studied in sufficient depth. In particular, little attention has been paid to the dynamics of interaction between local and national elites in the process of identity formation. The social consequences of agglomeration processes for peripheral communities, such as cultural marginalization or loss of local identities, have also been poorly studied. How digitalization and new technologies transform the mechanisms of identity formation and integration of regions has not been fully disclosed. In addition,

the role of civil society and local initiatives, which can act as an alternative to top-down strategies for identity formation, has been limited. These gaps open up prospects for further research that can deepen the understanding of the complex processes of interaction between the global and the local within the framework of modern sociology, but also reveal new resources for development.

Despite the growing interest in issues of regional development and socio-economic inequality, the study of the relationship between regional identity and income inequality remains insufficiently developed, especially in the Kazakh context. Most of the existing work focuses on the macroeconomic aspects of regional inequality, overlooking the cultural, identification, and sociological consequences of such disparities.

First, there is a significant lack of empirical data in Kazakhstani scientific research on the perception of regional identity by residents of various regions of the country, especially in the context of increasing socio-economic stratification. Secondly, there is a limited number of interdisciplinary studies combining the approaches of economic geography, sociology, cultural studies and political science for a comprehensive analysis of the phenomenon of regional identity in conditions of inequality.

In addition, in the international literature, regional identity is often considered either in isolation from economic indicators, or within the framework of developed countries with stable institutions. Kazakhstan, with its complex post-Soviet transformation trajectory and pronounced regional heterogeneity, provides an illustrative case for studying the mechanisms of constructing national unity in the context of internal socio-economic imbalance. The present study contributes to this analytical discourse by offering a comprehensive understanding of how unequal income distribution and differences in socio-economic status between regions affect the identification strategies of the population, a sense of social justice, the level of institutional trust and willingness to participate in national solidarity practices. The article introduces Kazakhstani empirical material into scientific circulation, which is especially valuable for comparative regional studies and the formation of effective public policy. Thus, the work represents a contribution to the development of not only the Kazakh, but also the global research agenda, emphasizing that strengthening national unity is impossible without understanding and taking into account regional diversity and socio-economic realities.

METHODOLOGY

The purpose of this paper is to study the processes of formation of regional identity in Kazakhstan in the context of socio-economic inequality and globalization. The work is aimed at identifying the relationships between regional and rural district differences, global transformations and national identity, as well as analyzing the mechanisms of integration of local characteristics into the general national discourse.

Particular attention is paid to the study of:

1. The influence of the «core-periphery» model on the development of regional identity and social inequality;
2. Transformations of identities under the influence of globalization processes, including the transition from «thick» to «thin» forms of identity;
3. The role of cultural heritage and «invented traditions» in strengthening national unity;
4. The importance of cultural, educational and digital initiatives for the harmonization of local and national values;
5. Possibilities of strategic use of regional identity as a resource for social and economic development.

This study aims to develop strategic recommendations aimed at reducing inter-regional disparities and consolidating national identity through inclusive approaches that take into account local specifics, cultural diversity and global challenges. The key objectives of the article are the analysis of socio-economic inequality between different regions of Kazakhstan and the assessment of its impact on the processes of formation of regional affiliation and individual self-identification of

the population. Particular attention is paid to the study of the transformations of regional identities under the influence of globalization processes, including the transition from traditional «thick» identities based on cultural and historical roots to «thin» forms aimed at economic competitiveness and mobility. The role of cultural heritage and historical memory in strengthening national unity is also considered, including the use of «invented traditions» to create a common national discourse. An important task is to study educational, cultural and digital initiatives aimed at harmonizing local and national values, as well as their importance in strengthening multicultural identity. In addition, the task is to formulate recommendations for reducing regional inequality, strengthening national identity and effectively integrating local characteristics into the overall national context. The theoretical analysis of the interaction of local, national and global processes is carried out using key concepts such as world systems theory, the «center-periphery» model, the concept of glocalization and discourse analysis, which allows for a deeper understanding of the complex mechanisms of identity formation in modern conditions.

Research Questions

1. How do socio-economic inequalities between the regions of Kazakhstan influence the formation of regional identity and its interaction with national identity?

This question is central to understanding how economic and infrastructural differences can increase feelings of alienation among residents of certain regions. Since identity is formed in the context of access to resources and opportunities, it is important to examine how these inequalities affect the perception of belonging to a single nation. For example, if some regions feel «abandoned» compared to economically active centers, this may weaken their connection to the national identity.

2. What strategies can be applied to integrate regional identities into the national discourse, promoting the formation of unity in the context of socio-economic inequality?

The formation of national identity requires the active inclusion of all regions in the general discourse. The question focuses on finding solutions, since strengthening national unity depends on this. Here, the key aspects are cultural initiatives, educational programs and infrastructure development that could harmonize the interests of the center and the periphery. Kazakhstan, as a multinational state, needs approaches that take into account the unique characteristics of each region, revealing their subtleties and integrating them into the national context.

Hypothesis. The main hypothesis of the article is that regional identity in Kazakhstan is formed under the significant influence of socio-economic inequality, which reinforces the differences between the center and the periphery, complicating the active integration of regions into a single national space. Socio-economic inequality, manifested in asymmetric access to education, medical services, and infrastructural resources, reinforces the processes of local identification, which in some cases may enter into strained relations with national identity. At the same time, if there is a consistent state strategy aimed at the balanced development of territories, support for cultural diversity and the formation of an inclusive discourse of nationality, regional identity can transform from a factor of separation into a constructive element contributing to the strengthening of national solidarity and sustainability. This hypothesis suggests that the harmonization of regional characteristics with national identity requires a strategic approach that takes into account both the cultural and economic aspects of regional differences.

Theoretical review. The theoretical part of the study is based on the analysis of classical and modern sociological theories that examine the problems of social and economic inequality. Attention is paid to the concepts of the center and the periphery, which explain the uneven development of regions through their economic specialization and access to resources. The theories of economic agglomeration, emphasizing the role of large cities as growth drivers, and the concepts of social equalization, offering mechanisms for reducing regional imbalances, are also analyzed. Key indicators such as gross regional product (GRP), the Gini index, and social infrastructure indicators are used to analyze the differences. Empirical research.

The empirical part is based on the analysis of official statistics, secondary data, and reports. Data on GRP, population income, employment levels, the level of indebtedness, and other issues were used. An analysis of the ratings of Kazakhstan's regions, compiled based on financial and economic

indicators, standard of living, and business development, was conducted [38]. Particular attention is paid to the index of regional well-being (IndRn), which made it possible to identify the dynamics of regional development for the period from 2007 to 2014. The analysis covers both interregional differences and intraregional disparities, including differences between urban and rural areas [38].

Research methods

The following methods were used to achieve the goals and objectives of the study:

- Index method, which allows integrating heterogeneous indicators into a single composite index reflecting the level of well-being of regions.
- Statistical methods, including trend analysis and comparative analysis of regions to identify long-term patterns and differences.
- Content analysis aimed at studying text data from official reports, ratings and statistics.
- Comparative analysis of leading and outsider regions in order to determine the factors influencing their economic and social development.

The results of the study confirmed a significant differentiation of the regions of Kazakhstan by economic and social indicators. The leaders in terms of well-being were the cities of Almaty and Astana, Shymkent, which is due to their economic specialization, high level of investment and developed infrastructure. Outsider regions such as Turkestan, Zhambyl and Almaty regions are characterized by low GRP, limited access to quality education and healthcare, and insufficient social infrastructure.

The research methodology, based on theoretical analysis and empirical data, allows for a comprehensive examination of the problem of regional inequality and the proposal of effective measures to address it.

Substantiation of research methodology and design

The choice of research methods is determined by the purpose of analyzing the relationship between regional identity and socio-economic inequality in Kazakhstan. The use of the index method made it possible to integrate various indicators of regional well-being into a single composite index reflecting the level of socio-economic development. Statistical methods, including trend analysis and comparative analysis, have revealed long-term patterns and differences between regions. The content analysis of official reports and statistical data contributed to the in-depth interpretation of the results. A comparative analysis of the leading and outsider regions allowed us to identify the key factors influencing economic and social development.

Sample size and inclusion criteria

The study used data from the official statistics of the Republic of Kazakhstan for the period from 2007 to 2014, covering all 14 regions and 3 cities of national significance. The criteria for inclusion in the analysis included the availability of data on gross regional product (GRP), household income, employment, debt, and other socio-economic indicators. Thus, the sample covers the entire territory of Kazakhstan, ensuring the representativeness and completeness of the analysis.

Detailing data analysis methods

The following statistical methods were used to assess correlations between regional identity and socio-economic indicators:

- Pearson correlation coefficient for determining the degree of linear dependence between variables.
- Principal Component analysis (PCA) to reduce the size of data and identify the main factors influencing the formation of regional identity.
- Multiple regression analysis to assess the influence of several independent variables on the dependent variable – the level of regional identity

The use of these methods ensured the reliability and reliability of the results obtained, and also allowed us to identify significant relationships between the studied variables.

The presented research methods, the rationale for their selection, the sample size and inclusion criteria, as well as detailed data analysis methods meet the requirements of scientific rigor and ensure the reliability of the results. This allows us to draw reasonable conclusions about the impact of socio-economic inequality on the formation of regional identity in Kazakhstan.

RESULTS

The results of the study revealed a significant impact of socio-economic inequality on the formation of regional identity and its interaction with national identity in Kazakhstan. Regional differences due to economic specialization, infrastructural limitations and imbalances in access to basic services create different conditions for self-identification of citizens in the center and on the periphery. These differences reinforce local identities that may conflict with the national identity, especially in outsider regions, where the feeling of marginalization is most acute.

However, the data also point to potential resources for integrating regional identities into a single national space. This is possible through the development of cultural and educational programs aimed at reducing inequality, and the implementation of strategies that take into account the unique characteristics of each region. Particular attention should be paid to strengthening the connection between the center and the periphery, which can be achieved through the harmonization of interests and the creation of an inclusive national discourse. The subsequent discussion focuses on the interpretation of the findings from the perspective of theoretical concepts such as the core-periphery model, the concept of thick and thin identities, and the use of «invented traditions» to build sustainable national unity. Key mechanisms that can transform regional identity from a challenge into a resource for strengthening national identity and the socio-economic stability of the country are analyzed.

1. Economic specialization of regions is a key factor in the differentiation of income and living standards

The heterogeneity of regional development in Kazakhstan is largely determined by the specifics of the economic specialization of individual territories, which is one of the leading factors forming spatial imbalances. This specialization affects the level of employment, income structure, and investment attractiveness of regions, laying the foundations for socio-economic inequality between them. Data analysis shows that regions with a developed extractive industry, such as the Atyrau and Mangistau regions, provide high levels of gross regional product (GRP) and significant tax revenues to the state budget. Thus, in 2017, the Atyrau region contributed 1.05 trillion tenge to the country's budget, demonstrating a 28.4% increase compared to the previous year [39]. This is due to the favorable dynamics of world oil prices and an increase in production volumes. At the same time, regions with a predominantly agricultural focus, such as the Turkestan, Zhambyl and Almaty regions, lag significantly in terms of GRP. Their economic structure is based on a low-productivity agricultural sector, limited access to investment and a weak infrastructure base. This situation exacerbates the dire state of households in these regions, where a significant portion of income is spent on basic needs, including food. Large cities of national significance, Almaty and Astana, Shymkent occupy a special position. Almaty, as the financial center of the country, generates 25% of tax revenues to the budget. The high concentration of business, financial institutions and access to education and health care make this region a leader in terms of living standards. The capital center - Astana, thanks to investments in infrastructure and the construction sector, also maintains a stable position, ensuring a high level of GRP per capita [39].

1.1. The impact of interregional and intraregional differentiation on access to social services, employment and infrastructure

Interregional differentiation in Kazakhstan is especially noticeable in the context of access to social services, infrastructure and employment. The leading regions (Astana and Almaty) have a significantly more developed social and economic infrastructure compared to other regions. In 2017, the GRP per capita in the Atyrau region was 6.27 million tenge, which is several times higher than the indicators of less developed regions [39].

On the other hand, intraregional differentiation between urban and rural areas increases social inequality. Cities (regional centers) have a high level of employment and access to quality social services, while rural areas suffer from a lack of quality health care, educational institutions and transport infrastructure. For example, in the Turkestan region, despite the high natural population growth, social services remain limited, which reduces the overall level of well-being of the region.

Migration flows from rural areas to large cities exacerbate the problems of host regions. For example, Almaty and Astana experience a significant burden on the housing stock, medical and educational institutions, which creates additional internal social problems. However, internal migration contributes to the redistribution of labor resources, mitigating imbalances in less developed regions but increasing them in rural areas.

1.2. Indicators of differences: gross regional product, access to education and healthcare, employment rates, migration flows

Analysis of the main indicators of regional differences, such as GRP, access to education and healthcare, and employment, shows pronounced disparities between regions. For example, the IndRn welfare index, which combines various indicators, showed in 2014 that Almaty occupies a leading position with an index of 125, while the Almaty region has a minimum value of 54. This indicates significant inequality in access to basic goods and services [39].

Social infrastructure is also unevenly distributed. In highly developed regions, such as the Almaty region (at the level of rural areas), the provision of doctors and medical beds significantly exceeds similar indicators in remote regions. In rural areas, there is a low provision of both medical personnel and educational institutions. This limits the opportunities for the development of human capital and increases social inequality. Internal migration flows play an important role in the redistribution of population and labor force. The largest cities of Almaty and Astana attract internal migrants not only from less developed regions, but also from all rural areas within the framework of intraregional migration. This leads to population growth in large cities, where in 2017 the increase was 50.41 thousand people in Almaty and 59.78 thousand people in Astana [39]. Such redistribution increases competition for jobs and resources in the receiving cities, creating new challenges for social policy and urban development. The analysis of empirical data suggests that regional differentiation in Kazakhstan is due to multiple factors, among which the features of economic specialization, the level of infrastructure development and the nature of migration flows are of particular importance. Megacities such as Almaty and Astana are centers of high economic concentration due to their institutional importance, investment attractiveness, and well-developed social and transport infrastructure. At the same time, a significant part of peripheral territories – especially agrarily oriented and geographically remote areas – shows signs of structural backwardness, which is reflected in limited access to resources, a high degree of dependence on government subsidies and limited opportunities for sustainable growth.

Reducing regional imbalances requires an integrated approach, including targeted investments in infrastructure projects, modernization of the education and healthcare systems as elements of human capital, as well as the development of a balanced internal migration policy that promotes the redistribution of labor and intellectual resources between regions. These measures will not only reduce socio-economic imbalances, but also create conditions for the sustainable development of all regions of the country.

2. Social Infrastructure and Human Capital in Kazakhstan

2.1. Regional Provision of Social Infrastructure: Education, Healthcare, Cultural and Sports Facilities

Regional differences in access to social infrastructure play a key role in shaping socio-economic inequality in Kazakhstan. The analysis shows that regions with a developed economic base, such as the cities of Almaty and Astana, are provided with better quality and more accessible infrastructure than remote or rural areas in the regions. Almaty and Astana have a high concentration of medical facilities, qualified specialists and educational institutions. In particular, Almaty leads the country in the number of universities, providing a wide range of educational opportunities. Rural areas in regions with low economic activity, such as the Zhambyl and Turkestan regions, suffer from a lack of hospitals, schools and cultural facilities. In rural areas, medical facilities are often overcrowded and their equipment does not meet modern standards. This negatively affects the quality of service, especially in remote areas, where access to qualified care remains limited. Cultural and sports infrastructure is more concentrated in large cities. Megacities offer a wide range of cultural events

and modern sports facilities, while rural areas in the regions are practically deprived of such opportunities. This distribution increases migration flows from rural areas to cities, exacerbating the burden on urban infrastructure. Kazakhstan is moving towards increased urbanization, which will bring new problems for the entire country.

2.2. Housing provision, condition of the housing stock and availability of quality housing

Housing provision is an important factor determining the quality of life of the population and social equality. The average housing provision in Kazakhstan is 15 square meters per person, which is a relatively acceptable indicator [38]. However, the quality of housing varies significantly by region. In megacities (Almaty and Astana), there is a high demand for rental housing, which increases the financial burden on households. More than 50% of renters spend a significant part of their income on housing, which reduces their purchasing power.

Most of the housing stock in rural areas was built before 1991 and has not undergone major repairs. The current situation has a negative impact on the quality of housing conditions, especially during periods of seasonal temperature drop. Limited funding for housing modernization programs in rural settlements reinforces the structural gap between urban and rural areas. In particular, in Atyrau region, despite the high level of gross regional incomes, there remains an acute problem of housing provision for the population, which indicates a discrepancy between the economic indicators of the region and the real level of well-being of its residents. The rapid growth of the extractive industry has led to a sharp increase in the population, which has created a shortage of quality housing on the market in this region. A similar situation is observed in other oil-producing regions, where a high influx of labor increases the imbalance in housing provision.

2.3. Gender Inequality in Income and Access to Opportunities

Gender inequality in Kazakhstan, which remains one of the key social problems, exacerbates existing imbalances in access to economic and social opportunities, especially in the context of regional differences. According to the report of the Halyk Finance Analytical Center «Economic Inequality of the Population in Kazakhstan» (January 2024) [40], women in Kazakhstan earn on average 25% less than men. This is due to the structural features of the labor market, where women are more often employed in low-paid sectors such as education and healthcare, and are less likely to occupy leadership positions. The analysis also reveals the relationship between gender and regional inequalities: in remote and rural areas of the regions, women face even greater limitations associated with limited access to quality education, healthcare, and professional opportunities. Such disparities exacerbate overall economic inequality, which, according to the report, is manifested not only in income levels but also in wealth accumulation: the top 10% of citizens own almost 60% of all assets [40]. To reduce gender and regional inequality, the report proposes comprehensive measures, including tax system reforms, improved access to social services and infrastructure development in the regions. These recommendations emphasize the importance of public policies aimed at the equal distribution of resources and opportunities, which is a key condition for the formation of national unity and sustainable development of Kazakhstan.

In addition, in rural areas of the region, women face even greater inequality. Limited access to educational and professional opportunities increases their vulnerability. This is reflected in women's participation in the economy and their ability to invest in the development of the human capital of their families. Gender differences are also manifested in access to social infrastructure. Women, especially in rural areas, are more likely to face a lack of health services, including access to reproductive and maternal health. Limited access to resources and support exacerbates their situation, which in the long term is reflected in the level of poverty.

The results of the Halyk Finance study show that regional differences in the provision of social infrastructure, the condition of the housing stock and the level of gender equality are significant factors in socio-economic inequality in Kazakhstan [39]. The largest cities (Almaty and Astana) remain the centers of concentration of resources and opportunities, while rural areas and remote areas or cities experience significant difficulties in accessing basic services. To reduce these disparities, it is necessary to develop and implement comprehensive measures, including investing in the

modernization of rural infrastructure, improving housing conditions and supporting women in the professional sphere. It is also important to increase data transparency and strengthen the monitoring of regional programs to more accurately understand and address existing problems.

3. Financial burden and indebtedness of the population: a sociological analysis

Socioeconomic inequality in Kazakhstan creates structural preconditions for deepening regional disunity. One of the key characteristics of this phenomenon is the concentration of resources and economic opportunities in large metropolitan areas such as Astana, Almaty and Shymkent, while rural and peripheral regions remain largely dependent on centralized financial flows. For example, according to data for 2024, about 60% of borrowers in Kazakhstan have debts of less than 1 million tenge, indicating their limited financial capabilities [39]. This clearly demonstrates that residents of remote regions most often apply for small loans, since their incomes do not allow them to count on large loans. In the context of such disparities, regional identity is formed as a response to socio-economic exclusion, strengthening local attachments and preventing the consolidation of national identity (Habermas, 2002 [41]; Hall, 2003 [42]).

However, regional identity can play not only a destructive, but also a constructive role. In the context of globalization and accelerated urbanization, regions with unique cultural and social characteristics can become not only objects of assistance, but also resources for national development. For example, the cultural heritage of the Turkestan region or the natural potential of the Almaty region can be integrated into the national discourse, emphasizing the uniqueness of each region (Halyk Finance, 2024) [39]. This requires not only infrastructure investments, but also changes in approaches to shaping the image of the region in national and international narratives. As examples from other countries show, the successful integration of local characteristics into the general discourse contributes not only to economic growth, but also to strengthening national unity.

For Kazakhstan, an important step will be to develop strategies that will transform regional inequality into a platform for growth. Programs are needed to equalize access to social and economic resources, including the development of transport infrastructure, stimulation of entrepreneurship and educational initiatives in rural areas. In addition, it is important to take into account the role of digital technologies, which can serve as a tool for eliminating barriers between the center and the periphery (Erlan Karin, 2023) [5]. The systemic integration of peripheral identities into the national space should be based on the principles of «unity in diversity,” where regional differences are not suppressed, but supported as an important component of national wealth (Hobsbawm, 2012 [17]; Etzioni, 1997 [22]).

3.1. Growing indebtedness and its consequences

With the growing indebtedness of the population of Kazakhstan, its impact not only on economic stability, but also on the social behavior and identity of citizens is becoming increasingly obvious. As of October 2024, more than 8.6 million Kazakhstanis have loans, with a significant portion of them facing overdue payments exceeding 1.4 trillion tenge [43]. Such scale of debt is directly related to feelings of social anxiety, a decrease in the level of satisfaction with life, and the formation of local identity due to economic constraints. In the face of the need to repay loans or redistribute resources to service debts, many citizens begin to identify themselves through their economic status, which increases the feeling of vulnerability and alienation from the national discourse.

The problem of indebtedness also affects incentives for social mobility. Individuals who resort to credit loans in order to cover current needs or socially determined obligations - including wedding events, major housing repairs, or the purchase of necessary equipment – find themselves in a state of financial vulnerability that significantly narrows their prospects for sustainable economic development and limits long-term strategic planning. According to the State Credit Bureau, about 60% of borrowers take out small loans of up to 1 million tenge, which, on the one hand [43], confirms the availability of loans for a significant part of the population, but on the other hand, indicates their limited financial resources. This situation leads to increased dependence on short-term solutions, limiting the ability of citizens to invest in the development of education, entrepreneurship, or improving housing conditions. As a result, economic constraints shape behavior aimed at maintaining the current standard of living, rather than achieving higher goals.

A special aspect of indebtedness is its impact on consumer culture and traditional values. In Kazakhstan, the practice of holding large weddings (toi) with the use of credit funds is popular, which raises questions about the rationality of financial behavior. These social norms have a dual impact on citizens' identities: on the one hand, they strive to maintain cultural traditions and confirm their status in society, while on the other hand, they face the consequences of debt burden. In the long term, such practices reduce the development opportunities for regions and families, since a significant portion of resources is directed not to investing in the future, but to maintaining the current social status.

Indebtedness also affects migration processes and the formation of regional identity. Citizens experiencing financial difficulties are more often forced to migrate to large cities such as Almaty, Astana or Shymkent in search of higher-paying jobs and opportunities to pay off debts. This not only increases the burden on the infrastructure of megacities, but also deepens the sense of alienation among those who remain in peripheral regions, where access to credit and resources is limited. As a result, indebtedness increases the gap between the center and the periphery, affecting the integration of regions into the general national discourse and hindering the formation of a strong national identity.

In Kazakhstan, debt burden is becoming not only an economic but also a social problem, affecting citizens' self-determination, behavior, and strategic goals. To solve it, comprehensive measures are needed, including improving financial literacy, regulating lending conditions, and stimulating social trust. Removing debt barriers will be an important step toward creating a more cohesive society, where citizens' identities are based on unity and shared well-being, rather than economic constraints.

3.3. International Debt Burden Comparison

According to 2024 data, the ratio of household debt and loans to GDP in Kazakhstan is only 13.65%, which is significantly lower than in most developed countries, such as:

- Canada - 102%;
- Switzerland - 128.3%;
- USA - 74.44%;
- Great Britain - 83.2%.

Even in neighboring Russia, this figure is higher and is 21.1% [39]. This confirms that the level of debt burden of the population of Kazakhstan remains relatively low. At the same time, the growth of the debt burden in Kazakhstan is moderate, which reduces the risks of financial instability.

3.4. Problems and their impact on socio-economic development

Despite the low level of debt burden compared to other countries, there are serious social consequences for our country:

1. Growing social vulnerability. High levels of indebtedness among vulnerable groups of the population create additional pressure on their financial stability.
2. Insufficient housing affordability. There are 649 thousand people on the housing waiting list, which increases social inequality and reduces the standard of living.
3. Hidden unemployment. The real unemployment rate, according to independent experts, is about 12%, which is significantly higher than official data [44].
4. Limited access to financial resources. More than 70% of loan applications are rejected, especially unsecured ones, which limits opportunities for financial support for low-income citizens [46].

3.5. Recommendations

To reduce the negative consequences of indebtedness and increase the financial stability of the population of the Republic of Kazakhstan, it is necessary to:

1. Improve access to loans for low-income groups. Introduce subsidized lending programs to support low-income citizens.
2. Improve financial literacy. Organize ongoing educational campaigns to raise citizens' awareness of financial products and their consequences.
3. Reform the employment system. Create jobs and support entrepreneurship, especially in rural areas in regions with a high level of hidden unemployment.
4. Tighten regulation of the credit market. Limit maximum interest rates on loans and strengthen measures to protect the rights of borrowers.

An analysis of the situation with indebtedness in Kazakhstan demonstrates its multifaceted nature. Despite the low level of debt burden by international standards, growing indebtedness among the economically active population is accompanied by a decrease in income, an increase in social vulnerability and limited access to credit products for low-income citizens. An integrated approach to solving the problem of indebtedness and its consequences is a key factor in the sustainable socio-economic development of Kazakhstan.

The results obtained fully allow us to assert that the main hypothesis of the study has found its empirical confirmation. Indeed, regional identity in Kazakhstan is being formed in conditions of pronounced socio-economic inequality, which reinforces the differences between the center and the periphery, making it difficult for the peripheral regions to be institutionally and symbolically integrated into a single national space.

First of all, it confirms the position that structural inequalities in access to education, healthcare, infrastructure, and economic opportunities contribute to the entrenchment of local forms of self-identification, especially in rural areas and remote regions. According to data on GRP, migration flows, the level of social infrastructure and debt of the population, systemic underinvestment in regions with low economic activity creates a persistent sense of marginalization and territorial exclusion among the population. This, in turn, leads to the fact that regional identity begins to develop in isolation from the official national discourse, often contrasting itself with it. These studies are also consistent with the theoretical model of the center and the periphery (Wallerstein, 1979), where the center accumulates resources, knowledge and political influence, while the periphery turns out to be a source of cheap labor and migration resources. This spatial asymmetry in the national context leads to an imbalance in the level of life expectations, symbolic recognition and social rights. In this context, regional identity does not manifest itself as a local exoticism, but as a form of collective adaptation to structural vulnerability.

However, at the same time, as the analysis of secondary indicators and sociological trends has shown, regional identity has a serious potential for institutional integration, provided that an inclusive public policy is implemented. For example, cultural, natural, and historical features of various regions (Turkistan, Altai, and Western Kazakhstan) may become points of growth rather than markers of exclusion if they are institutionalized within the framework of cultural and educational policies. This perspective is consistent with the hypothesis that regional identity can become a resource of national unity if the state strategy takes into account regional specifics not as a threat, but as a value.

The results confirm the importance of the transition from a unitary model of identity to a model of «unity in diversity» (Etzioni, 1997; Hobsbawm, 2012), in which national identity is based not on erasing differences, but on their recognition and institutional support. This implies the need to review the principles of regional development, redistribute investments, develop mechanisms for regional participation in shaping the state agenda, and decentralize cultural policy.

Special attention should be paid to the factor of the growing debt of the population, which was identified in the course of the study as a marker not only of economic pressure, but also of social disintegration. Debt of the population, especially in rural areas, not only restricts the economic freedom of households, but also affects identification strategies: people begin to perceive their identity through the prism of vulnerability, alienation and distance from the «center», which reduces the effectiveness of any attempts to unify identity without taking into account the social context.

The proposed hypothesis has received multidimensional confirmation. Socio-economic inequality not only reproduces asymmetries in living conditions and opportunities, but also generates a fragmented identity map of the country, where different regions interpret their place in the nation through the prism of structural constraints. At the same time, these studies allow us to conclude that if there is a strategic approach including cultural policy, equalization of access to benefits and recognition of regional peculiarities regional identity can be integrated into a sustainable model of national unity.

DISCUSSION

This study demonstrates that socio-economic inequality has a profound and multifaceted impact on the formation of regional identity in Kazakhstan, which, in turn, forms a broader framework of national identity. Regional differences caused by uneven distribution of resources, infrastructural imbalances and economic specialization pose serious problems for cohesion in a State characterized by sharp differences between urban and rural areas and the center and the periphery.

Empirical evidence confirms that regions such as Almaty, Astana, and Shymkent concentrate economic, human, and infrastructural capital, while rural and peripheral areas remain excluded from development priorities. These structural inequalities limit access to quality education, healthcare, employment, and public services, reinforcing feelings of marginalization and reinforcing local identity. Where socio-economic isolation is most acute, this local identity may conflict with the idea of a unified national identity, weakening trust in State institutions and increasing alienation from national discourse.

The results of the study are consistent with the core-periphery model, which illustrates how central regions act as centers of the extractive economy, while peripheral areas serve as sources of labor or resources with limited reinvestment. This dynamic leads to a self-reinforcing cycle of underdevelopment, external migration, and the depletion of local human capital. The outflow of skilled workers to urban centers - the phenomenon of “internal brain drain” - deepens regional differences and further destabilizes the formation of identity in rural areas.

At the same time, globalization acts as a double-edged force.: It increases access to global ideas and cultural norms, but also increases exposure to economic instability and cultural homogenization. For Kazakhstan, located at the intersection of regional and global trends, the preservation of national unity requires the strategic integration of various regional features into a common national vision.

Regional identity, if recognized and supported, can turn from a source of division into the basis of inclusive nation-building. Cultural diversity, historical depth and territorial extent of Kazakhstan are not obstacles, but an advantage. Strategic investments in underdeveloped regions, inclusive education and cultural initiatives, as well as participatory governance structures are necessary to unlock this potential.

International experience allows us to learn valuable lessons. The solidarity tax in Germany and regional equalization measures, asymmetric decentralization in Spain, and the Canadian model of cooperative federalism illustrate how recognition of regional diversity combined with targeted public investment can promote unity and inclusivity. For Kazakhstan, this practice points to the need for institutional reforms that empower regions, reduce inequality, and take regional interests into account when developing national policies.

Based on the comparative analysis, several universal principles have been formulated.:

1. Institutionalize regional diversity through policies that recognize and reflect local specificities.
2. Fair allocation of resources through the introduction of transparent mechanisms for financial equalization and investment in infrastructure.
3. Cultural and educational integration that supports both national values and local cultural expression.
4. Develop regional human capital by supporting local economies, creative industries, and decentralized innovation.

Returning to the Kazakh context, it is necessary to move from the outdated “center–subordinate periphery” paradigm to a more horizontal, partnership-based management model. In times of internal migration, rapid urbanization, and digital transformation, territorial inequality must be addressed not only economically, but also symbolically and politically.

Regional identity in Kazakhstan is not a fixed structure, it develops at the junction of economic realities, cultural heritage and institutional structures. The goal is not to homogenize identities, but to integrate them meaningfully within a pluralistic and inclusive national project. A truly modern nation-state is one that allows its regions to be co-authors of the national narrative.

In conclusion, regional identity should be considered not as a problem that needs to be overcome, but as a strategic resource that needs to be worked with. This study shows that national unity in Kazakhstan can be sustainably strengthened only through recognition, institutionalization, and investment in regional diversity. A thoughtful, multidimensional approach to managing regional differentiation will lay the foundation for the formation of a sustainable, fair and far-sighted national identity that corresponds to the unique geographical, cultural and socio-economic landscape of Kazakhstan in the 21st century.

CONCLUSION

The formation of Kazakhstan's national identity in the context of pronounced regional differences is a multidimensional and dynamic process driven by socio-economic inequality, income differentiation and the accelerating processes of globalization. These interrelated factors not only determine access to resources and opportunities, but also influence how people perceive themselves within a national framework.

Empirical evidence shows that regions such as Almaty, Astana, and Shymkent concentrate most of their economic power, infrastructure, and human capital, while rural and peripheral regions remain underdeveloped. This spatial disparity leads to unequal access to quality education, healthcare, employment, and digital infrastructure, exacerbating the income gap and creating a social divide between the center and the periphery.

As a result, social stratification reinforces local and regional identity, often to the detriment of a unified national identity. The sense of isolation experienced in rural areas weakens trust in government institutions and limits civic engagement. Moreover, internal migration from rural regions to urban centers, driven by the desire to improve living standards, often leads to social disorganization and cultural tension. Migrants often face obstacles to integration, which leads to the formation of a hybrid identity reflecting both local heritage and urban issues.

At the same time, globalization is having an increasing impact through digital media, transnational cultural flows and economic liberalization, changing the symbolic boundaries of identity. Although globalization opens up access to global ideas and values, it also creates risks of cultural homogenization and fragmentation of identity, especially in regions that are already experiencing socio-economic vulnerability.

In this context, regional identity is not inherently a threat to national unity; rather, it can serve as a valuable resource for inclusive nation-building if properly recognized and supported. This requires the intervention of the State, which promotes territorial equality, invests in peripheral development and ensures the cultural attractiveness of various regions in the national consciousness.

The conclusions of this article emphasize that overcoming regional inequality is not only an economic imperative, but also a socio-political necessity. Sustainable national unity in Kazakhstan depends on eliminating the structural causes of inequality, promoting inclusive development, and creating platforms for expressing regional views in national discourse. Ultimately, the “unity in diversity” model, in which regional and national identities coexist and reinforce each other, offers the most sustainable way forward in an era defined by both internal challenges and global pressures.

References:

1. Paasi, A. *Place and region: Regional worlds and words* // *Progress in Human Geography*. – 2002. – T. 26, №6. – C. 802-811.
2. Rizman, R. *Globalizacija in avtonomija*. – Ljubljana: ZIFF, 2008. – 268 c.
3. Hall, S. *Introduction: Who needs identity?* / S.Hall, P. du Gay (Eds.) // *Questions of Cultural Identity*. – London: Sage Publications, 1996. – C. 1-17.
4. Chen, L. [etc.]. *A review of intelligent transportation systems: Current status and future challenges [Текст]* // *IEEE Transactions on Intelligent Transportation Systems*. – 2021. – T. 22, - №1. – C. 237-257.
5. Государственный советник. *Формирование национальной идентичности Казахстана как основы для процветания [Электронный ресурс]*. – Режим доступа:

<https://akorda.kz/ru/formirovanie-nacionalnoy-identichnosti-kazahstana-kak-osnovy-dlya-prosvetaniya-strany-2772535> (дата обращения: 22.11.2024).

6. Fairclough, N. *Critical discourse analysis: The critical study of language*. – London: Routledge, 2013. – URL: <https://doi.org/10.4324/9781315834368>. (accessed on: 26.11.2024).

7. Van Houtum, H., Lagendijk, A. Contextualising regional identity and imagination in the construction of polycentric urban regions: The cases of the Ruhr Area and the Basque Country // *Urban Studies*. – 2001. – Т. 38, №4. – С. 747-767. – DOI: <https://doi.org/10.1080/00420980120035321>. (accessed on: 26.11.2024).

8. Bourdieu, P. *Contrafogos 2: Para um movimento social europeu*. – Oeiras: Celta, 2001. – 203 с.

9. Krugman, P. Increasing returns and economic geography // *Journal of Political Economy*. – 1991. – Т. 99, №3. – С. 483-499. – DOI: <https://doi.org/10.1086/261763>. (accessed on: 02.12.2024).

10. Scott, A.J., Storper, M. Regions, globalization, development // *Regional Studies*. – 2007. – Т. 41, №S1. – С. S191-S205. – DOI: <https://doi.org/10.1080/0034340032000108697a>. (accessed on: 02.12.2024).

11. Davidsson, P., Lindmark, L., Olofsson, C. New firm formation and regional development in Sweden // *Regional Studies*. – 1994. – Т. 28, №4. – С. 395-410. – DOI: <https://doi.org/10.1080/00343409412331348356>. (accessed on: 10.12.2024).

12. Storey, D. *Understanding the small business sector*. – London: Routledge, 1994. – 384 с. – DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315544335>. (accessed on: 10.12.2024).

13. Bennet, J. Informal firms in developing countries: Entrepreneurial stepping stone or consolation prize? // *Small Business Economics*. – 2010. – Т. 34, №1. – С. 53-63. – DOI: <https://doi.org/10.1007/s11187-009-9194-6>. (accessed on: 12.12.2024).

14. Nyström, K. An industry disaggregated analysis of the determinants of regional entry and exit // *Annals of Regional Science*. – 2007. – Т. 41, №4. – С. 877-896. – DOI: <https://doi.org/10.1007/s00168-007-0130-x>. (accessed on: 15.12.2024).

15. Li, J. [etc.]. The opening of high-speed railway and coordinated development of the core-periphery urban economy in China // *Sustainability*. – 2023. – Т. 15, №5. – С. 4677. – DOI: <https://doi.org/10.3390/su15054677>. (accessed on: 18.12.2024).

16. Calá, C. D., Manjón-Antolín, M., Arauzo-Carod, J. M. Regional determinants of firm entry in a developing country // *Papers in Regional Science*. – 2016. – Т. 95, №2. – С. 259-280. – DOI: <https://doi.org/10.1111/pirs.12128>. (accessed on: 18.12.2024).

17. Hobsbawm, E. *Nations and nationalism since 1780: Programme, myth, reality*. – New York: Cambridge University Press, 2012. – 224 с.

18. Renan, E. *What is a nation?* // Renan E. *What is a nation? And other political writings (1882)*. – New York: Columbia University Press, 2018. – С. 247-263. – DOI: <https://doi.org/10.7312/rena17430>. (accessed on: 25.12.2024).

19. Assmann, A. *Das neue Unbehagen an der Erinnerungskultur: Eine Intervention*. – München: C.H. Beck, 2020. – 192 с. – DOI: <https://doi.org/10.17104/9783406748967>. (accessed on: 28.12.2024).

20. Nussbaum, M. Patriotism and cosmopolitanism / M.Nussbaum // *The Cosmopolitanism Reader* / G.W. Brown, D. Held (Eds.). – Cambridge: Polity Press, 2010. – С. 155-162.

21. Etzioni, A. *The New Golden Rule: Community and morality in a democratic society [Текст]*. – London: Profile Books, 1997. – 314 с.

22. Caney, S. Global distributive justice and the state // *The Cosmopolitanism Reader* / ред. G.W. Brown, D.Held. – Cambridge: Polity Press, 2010. – С. 191-212.

23. Wallerstein, I. *The modern world-system: Capitalist agriculture and the origins of the European world-economy in the sixteenth century*. – New York: Academic Press, 1974. – 410 с.

24. Wallerstein, I. *The modern world-system II: Mercantilism and the consolidation of the European world-economy, 1600-1750*. – New York: Academic Press, 1980. – 380 с.

25. Wallerstein, I. *The modern world-system III: The second era of great expansion of the capitalist world-economy, 1730s-1840s*. – San Diego: Academic Press, 1989. – 372 с.

26. Krugman, P. *Geography and trade*. – Cambridge, MA: MIT Press, 1991. – 142 с.

27. Krugman, P. What's new about the new economic geography? // *Oxford Review of Economic Policy*. – 1998. – Т. 14, №2. – С. 7-17.
28. Fairclough, N. *Discourse and social change*. – Cambridge: Polity Press, 1992. – 272 с.
29. Fairclough, N. *Critical discourse analysis: The critical study of language*. – London: Longman, 1995. – 265 с.
30. Fairclough, N. *Analysing discourse: Textual analysis for social research*. – London: Routledge, 2003. – 288 с.
31. Hobsbawm, E., Ranger, T. (eds.). *The invention of tradition*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983. – 320 с.
32. Robertson, R. Globalization theory 2000+: Major problematics // *Handbook of social theory / ред. G. Ritzer, B. Smart*. – London: SAGE Publications, 2001. – С. 458-471.
33. Rodríguez-Pose, A., Bartalucci, F., Kurmanov, B., Rau, G., Nigmatov, K. Assessing Regional Inequalities in Kazakhstan through Well-Being // *Asian Development Review*. – 2024. – Т. 41. – DOI: 10.1142/S0116110524500033. (accessed on: 08.01.2025).
34. Sermagambet, U., Satpayeva, Z., Smagulova, G., Urban, W., Yessenzhigitova, R. Socio-economic inequality in Kazakhstani regions: Assessment and impact on regional development management // *Problems and Perspectives in Management*. – 2022. – Т. 20. – С. 487-500. – DOI: 10.21511/ppm.20(3).2022.39. (accessed on: 10.01.2025).
35. Dnishev, F. M., Alzhanova, F. G., Satpayeva, Z. T. Territorial distribution of Kazakhstan's knowledge-intensive sectors of the economy: opportunities and prospects // *Economics: the strategy and practice*. – 2022. – Т. 17, №2. – С. 52-65. – DOI: 10.51176/1997-9967-2022-2-52-65. (accessed on: 15.01.2025).
36. Zheng, L., Shepherd, D., Batuo, M. E. Variations in the determinants of regional development disparities in rural China // *Journal of Rural Studies*. – 2021. – Т. 82. – С. 29-36. – DOI: 10.1016/j.jrurstud.2020.08.011. (accessed on: 20.01.2025).
37. Klebanova, T., Rudachenko, O., Panasenko, O. Pobudova intehralnykh pokaznykiv napruzhenosti sotsialno-ekonomichnoho rozvytku kraïny (rehionu) // *Pryazovskyi ekonomichnyi visnyk*. – 2021. – №2(25). – С. 19-23. – DOI: 10.32840/2522-4263/2021-2-4. (accessed on: 28.01.2025).
38. Бюро национальной статистики. Статистика регионов Республики Казахстан [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <https://stat.gov.kz/ru/region/> (дата обращения: 04.02.2025).
39. Halyk Finance. Экономическое неравенство населения в Казахстане [Электрон. ресурс]. – 2024. – Режим доступа: https://halykfinance.kz/download/files/analytics/Halyk_Finance_-_Otchet_po_neravenstvu.pdf (дата обращения: 12.02.2025).
40. Бюро национальной статистики. Действующая задолженность физических лиц в финансовых и иных организациях [Электрон. ресурс]. – 2025. – Режим доступа: https://stat.gov.kz/ru/standard/national/index.php?sphrase_id=383451 (дата обращения: 22.02.2025).
41. Habermas, J. *A inclusão do outro: Estudos de teoria política*. – São Paulo: Loyola, 2002. – 264 с.
42. Hall, S. *Da diáspora: Identidades e mediações culturais*. – Belo Horizonte: Editora UFMG, 2003. – 288 с.
43. Национальный банк Республики Казахстан. Кредиты экономике от банков второго уровня (исторические данные) [Электрон. ресурс]. – 2024. – Режим доступа: <https://nationalbank.kz/ru/news/loans-to-economy-from-second-tier-banks/rubrics/1840> (дата обращения: 28.02.2025).
44. Krugman, P. Increasing returns and economic geography // *Journal of Political Economy*. – 1991. – Т. 99, №3. – С. 483-499.

References:

1. Paasi, A. Place and region: Regional worlds and words // *Progress in Human Geography*. – 2002. – Т. 26, №6. – С. 802-811.
2. Rizman, R. *Globalizacija in avtonomija*. – Ljubljana: ZIFF, 2008. – 268 с.

3. Hall, S. Introduction: Who needs identity? / S.Hall, P. du Gay (Eds.) // *Questions of Cultural Identity*. – London: Sage Publications, 1996. – С. 1-17.
4. Chen, L. [etc.]. A review of intelligent transportation systems: Current status and future challenges [Текст] // *IEEE Transactions on Intelligent Transportation Systems*. – 2021. – Т. 22, - №1. – С. 237-257.
5. Gosudarstvennyj sovetnik. Formirovanie nacional'noj identichnosti Kazahstana kak osnovy dlja procvetaniya [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: [https://akorda.kz/ru/formirovanie-nacionalnoy-identichnosti-kazahstana-kak-osnovy-dlya-procvetaniya-strany-\(accessed on: 22.11.2024\)](https://akorda.kz/ru/formirovanie-nacionalnoy-identichnosti-kazahstana-kak-osnovy-dlya-procvetaniya-strany-(accessed on: 22.11.2024)).
6. Fairclough, N. Critical discourse analysis: The critical study of language. – London: Routledge, 2013. – URL: <https://doi.org/10.4324/9781315834368>. (accessed on: 26.11.2024).
7. Van Houtum, H., Lagendijk, A. Contextualising regional identity and imagination in the construction of polycentric urban regions: The cases of the Ruhr Area and the Basque Country // *Urban Studies*. – 2001. – Т. 38, №4. – С. 747-767. – DOI: <https://doi.org/10.1080/00420980120035321>. (accessed on: 26.11.2024).
8. Bourdieu, P. *Contrafogos 2: Para um movimento social europeu*. – Oeiras: Celta, 2001. – 203 с.
9. Krugman, P. Increasing returns and economic geography // *Journal of Political Economy*. – 1991. – Т. 99, №3. – С. 483-499. – DOI: <https://doi.org/10.1086/261763>. (accessed on: 02.12.2024).
10. Scott, A. J., Storper, M. Regions, globalization, development // *Regional Studies*. – 2007. – Т. 41, №S1. – С. S191-S205. – DOI: <https://doi.org/10.1080/0034340032000108697a>. (accessed on: 02.12.2024).
11. Davidsson, P., Lindmark, L., Olofsson, C. New firm formation and regional development in Sweden // *Regional Studies*. – 1994. – Т. 28, №4. – С. 395-410. – DOI: <https://doi.org/10.1080/00343409412331348356>. (accessed on: 10.12.2024).
12. Storey, D. *Understanding the small business sector*. – London: Routledge, 1994. – 384 с. – DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315544335>. (accessed on: 10.12.2024).
13. Bennet, J. Informal firms in developing countries: Entrepreneurial stepping stone or consolation prize? // *Small Business Economics*. – 2010. – Т. 34, №1. – С. 53-63. – DOI: <https://doi.org/10.1007/s11187-009-9194-6>. (accessed on: 12.12.2024).
14. Nyström, K. An industry disaggregated analysis of the determinants of regional entry and exit // *Annals of Regional Science*. – 2007. – Т. 41, №4. – С. 877-896. – DOI: <https://doi.org/10.1007/s00168-007-0130-x>. (accessed on: 15.12.2024).
15. Li, J. [etc.]. The opening of high-speed railway and coordinated development of the core-periphery urban economy in China // *Sustainability*. – 2023. – Т. 15, №5. – С. 4677. – DOI: <https://doi.org/10.3390/su15054677>. (accessed on: 18.12.2024).
16. Calá, C. D., Manjón-Antolín, M., Arauzo-Carod, J.M. Regional determinants of firm entry in a developing country // *Papers in Regional Science*. – 2016. – Т. 95, №2. – С. 259-280. – DOI: <https://doi.org/10.1111/pirs.12128>. (accessed on: 18.12.2024).
17. Hobsbawm, E. *Nations and nationalism since 1780: Programme, myth, reality*. – New York: Cambridge University Press, 2012. – 224 с.
18. Renan, E. What is a nation? // Renan E. *What is a nation? And other political writings (1882)*. – New York: Columbia University Press, 2018. – С. 247-263. – DOI: <https://doi.org/10.7312/rena17430>. (accessed on: 25.12.2024).
19. Assmann, A. *Das neue Unbehagen an der Erinnerungskultur: Eine Intervention*. – München: C.H. Beck, 2020. – 192 с. – DOI: <https://doi.org/10.17104/9783406748967>. (accessed on: 28.12.2024).
20. Nussbaum, M. Patriotism and cosmopolitanism / M.Nussbaum // *The Cosmopolitanism Reader* / G.W. Brown, D.Held (Eds.). – Cambridge: Polity Press, 2010. – С. 155-162.
21. Etzioni, A. *The New Golden Rule: Community and morality in a democratic society* [Текст]. – London: Profile Books, 1997. – 314 с.
22. Caney, S. Global distributive justice and the state // *The Cosmopolitanism Reader* / ред. G.W. Brown, D. Held. – Cambridge: Polity Press, 2010. – С. 191-212.
23. Wallerstein, I. *The modern world-system: Capitalist agriculture and the origins of the European world-economy in the sixteenth century*. – New York: Academic Press, 1974. – 410 с.

24. Wallerstein, I. *The modern world-system II: Mercantilism and the consolidation of the European world-economy, 1600-1750.* – New York: Academic Press, 1980. – 380 c.
25. Wallerstein, I. *The modern world-system III: The second era of great expansion of the capitalist world-economy, 1730s-1840s.* – San Diego: Academic Press, 1989. – 372 c.
26. Krugman, P. *Geography and trade.* – Cambridge, MA: MIT Press, 1991. – 142 c.
27. Krugman, P. What's new about the new economic geography? // *Oxford Review of Economic Policy.* – 1998. – T. 14, №2. – C. 7-17.
28. Fairclough, N. *Discourse and social change.* – Cambridge: Polity Press, 1992. – 272 c.
29. Fairclough, N. *Critical discourse analysis: The critical study of language.* – London: Longman, 1995. – 265 c.
30. Fairclough, N. *Analysing discourse: Textual analysis for social research.* – London: Routledge, 2003. – 288 c.
31. Hobsbawm, E., Ranger, T. (eds.). *The invention of tradition.* – Cambridge: Cambridge University Press, 1983. – 320 c.
32. Robertson, R. Globalization theory 2000+: Major problematics // *Handbook of social theory / ред. G. Ritzer, B. Smart.* – London: SAGE Publications, 2001. – C. 458-471.
33. Rodríguez-Pose, A., Bartalucci, F., Kurmanov, B., Rau, G., Nigmatov, K. Assessing Regional Inequalities in Kazakhstan through Well-Being // *Asian Development Review.* – 2024. – T. 41. – DOI: 10.1142/S0116110524500033. (accessed on: 08.01.2025).
34. Sermagambet, U., Satpayeva, Z., Smagulova, G., Urban, W., Yessenzhigitova, R. Socio-economic inequality in Kazakhstani regions: Assessment and impact on regional development management // *Problems and Perspectives in Management.* – 2022. – T. 20. – C. 487-500. – DOI: 10.21511/ppm.20(3).2022.39. (accessed on: 10.01.2025).
35. Dnishev, F.M., Alzhanova, F.G., Satpayeva, Z.T. Territorial distribution of Kazakhstan's knowledge-intensive sectors of the economy: opportunities and prospects // *Economics: the strategy and practice.* – 2022. – T. 17, №2. – C. 52-65. – DOI: 10.51176/1997-9967-2022-2-52-65. (accessed on: 15.01.2025).
36. Zheng, L., Shepherd, D., Batuo, M. E. Variations in the determinants of regional development disparities in rural China // *Journal of Rural Studies.* – 2021. – T. 82. – C. 29-36. – DOI: 10.1016/j.jrurstud.2020.08.011. (accessed on: 20.01.2025).
37. Klebanova, T., Rudachenko, O., Panasenko, O. Pobudova intehralnykh pokaznykiv napruzhenosti sotsialno-ekonomichnoho rozvytku krainy (rehionu) // *Pryazovskyi ekonomichnyi visnyk.* – 2021. – №2(25). – C. 19-23. – DOI: 10.32840/2522-4263/2021-2-4. (accessed on: 28.01.2025).
38. Bjuro nacional'noj statistiki. Statistika regionov Respubliki Kazahstan [Jelektron. resurs]. – Rezhim dostupa: <https://stat.gov.kz/ru/region/> (accessed on: 04.02.2025).
39. Halyk Finance. Jekonomicheskoe neravenstvo naselenija v Kazahstane [Jelektron. resurs]. – 2024. – Rezhim dostupa: https://halykfinance.kz/download/files/analytics/Halyk_Finance_-_Otchet_po_neravenstvu.pdf (accessed on: 12.02.2025).
40. Bjuro nacional'noj statistiki. Dejstvujushhaja zadolzhennost' fizicheskikh lic v finansovyh i inyh organizacijah [Jelektron. resurs]. – 2025. – Rezhim dostupa: https://stat.gov.kz/ru/standard/national/index.php?sphrase_id=383451 (accessed on: 22.02.2025).
41. Habermas, J. *A inclusão do outro: Estudos de teoria política.* – São Paulo: Loyola, 2002. – 264 c.
42. Hall, S. *Da diáspora: Identidades e mediações culturais.* – Belo Horizonte: Editora UFMG, 2003. – 288 c.
43. Nacional'nyj bank Respubliki Kazahstan. Kredity jekonomike ot bankov vtorogo urovnja (istoricheskie dannye) [Jelektron. resurs]. – 2024. – Rezhim dostupa: <https://nationalbank.kz/ru/news/loans-to-economy-from-second-tier-banks/rubrics/1840> (accessed on: 28.02.2025).
44. Krugman, P. Increasing returns and economic geography // *Journal of Political Economy.* – 1991. – T. 99, №3. – S. 483-499

А.Д. Тастанова¹ *, Г.А. Абдуразакова² , Қ.С. Бағашаров³

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан

²Қазақ ұлттық қыздар педогогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан

³СДУ университеті, Қаскелең., Қазақстан.

*e-mail: Tastanovaassem90@gmail.com

ЭКСТРЕМИЗМГЕ ҚАРСЫ КҮРЕСТЕ ӨРКЕНИЕТТІ ЕЛДЕР ТӘЖІРИБЕСІНІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Экстремизм мен оның ең «шектен» шыққан түрі – терроризм мәселесі адамзатқа қарсы тұруға бағытталған жаңа құбылыс емес. Мысалы, ежелгі заманның өзінде деспоттық басқарушылар мен беделді тұлғалар билік пен үстемдік үшін басқаларды жою құралы ретінде экстремизмді пайдаланған. Осы мәселеге байланысты автор экономикалық жағынан дамыған елдердің жаһандық экстремизм және терроризм проблемасын шешуге бағытталған іс-қимылдары мен халықаралық-құқықтық негізіндегі тәжірибесіне өзіндік ғылыми шолу жасады.

Мақаланың мақсаты халықаралық нормаларға сай адамдардың өмірі мен денсаулығын, құқықтары мен бостандығын, сондай-ақ мүдделерін экстремистік әрекеттерден қорғауға бағытталған өркениетті елдер тәжірибесінің маңыздылығын қарастыру. Негізгі мәселелерді талқылаумен қатар, бүгінгі таңда бүкіл әлемде орын алып жатқан экстремизм мен лаңкестік әрекеттердің әртүрлі бағыттарымен күрес жүргізу үшін халықаралық деңгейде қарсы тұру мәселесіне қатысты өз идеяларын ортаға салған зерттеушілердің пікірлері мен тұжырымдарын ұсыну. Зерттеу нәтижесі экстремистік және лаңкестік топтарды қару-жарақ қолдану арқылы қырып-жою мүмкін еместігін көрсетеді. Сондықтан экстремизмнің пайда болуына себеп болатын факторларды объективті түрде зерттеп, олармен «үйлесімді диалог» орнату керек.

Түйін сөздер: экстремизм, халықаралық қоғамдастық, діни-фанатизм, зорлық-зомбылық, жаһандық қауіпсіздік, әлеуметтік проблема.

A.D. Tastanova¹ , G.A. Abdurazakova² , K. S. Bagasharov³

¹Abay Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

²Kazakh National Women's Teacher Training University, Almaty, Kazakhstan

³SDU University, Kaskelen, Kazakhstan

SOME PROBLEMS OF THE EXPERIENCE OF CIVILIZED COUNTRIES IN THE FIGHT AGAINST EXTREMISM

Abstract

The problem of extremism and its most «extreme» form – terrorism is not a new phenomenon aimed at confronting humanity. For example, even in ancient times, despotic rulers and powerful figures used extremism as a means to eliminate others for the sake of power and dominance. In connection with this issue, the author conducted a scientific review of the actions of economically developed countries aimed at solving the problem of global extremism and terrorism, and their experience based on international legal norms.

The purpose of the article is to consider the significance of the experience of civilized countries aimed at protecting the life and health, rights and freedoms of a person, as well as his interests from actions of an extremist nature, in accordance with international standards. In addition to discussing the main issues, the article presents the opinions and conclusions of researchers who share their ideas

on the issue of combating various forms of extremism and terrorism in the context of globalization. The results of the study show that extremist and terrorist groups cannot and will not be eliminated by means of weapons. Therefore, it is necessary to objectively study the factors that contribute to the emergence of extremism and establish a «harmonious dialogue» with them.

Keywords: extremism, international community, religious fanaticism, violence, global security, social problem.

Тастанова А.Д.¹, Абдуразакова Г.А.², Багашаров К. С.³

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Казахстан

²Казахский национальный женский педагогический университет, г. Алматы, Казахстан

³Университет СДУ, г. Каскелен, Казахстан.

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОПЫТА ЦИВИЛИЗОВАННЫХ СТРАН В БОРЬБЕ С ЭКСТРЕМИЗМОМ

Аннотация

Проблема экстремизма и его самой «крайней» формы – терроризма - не является новым явлением, направленным на противостояние человечеству. Например, даже в древние времена деспотичные правители и могущественные фигуры использовали экстремизм как средство устранения других ради власти и господства. В связи с этим вопросом автор провел научный обзор действий экономически развитых стран, направленных на решение проблемы глобального экстремизма и терроризма, и их опыта, основанного на международно-правовых нормах.

Целью статьи является рассмотрение значимости опыта цивилизованных стран, направленного на защиту жизни и здоровья, прав и свобод человека, а также его интересов от действий экстремистского характера, в соответствии с международными стандартами. Помимо обсуждения основных вопросов, в статье представлены мнения и выводы исследователей, которые делятся своими идеями по проблеме борьбы с различными формами экстремизма и терроризма в условиях глобализации. Результаты исследования показывают, что экстремистские и террористические группировки нельзя и невозможно ликвидировать с помощью оружия. Поэтому необходимо объективно изучить факторы, способствующие возникновению экстремизма, и наладить с ними «гармоничный диалог».

Ключевые слова. экстремизм, международное сообщество, религиозный фанатизм, насилие, глобальная безопасность, социальная проблема.

НЕГІЗГІ ҚАҒИДАЛАР

Мақалада экстремизммен күресте өркениетті елдердің ұстанымы мен оның іс жүзінде қалай жүргізіліп жатқаны туралы тәжірибесінің кейбір мәселелері туралы талдау қарастырылады. Қазіргі заманғы әлеуметтік-мәдени, діни және саяси жағдайлардың дамуы экстремизмнің алдын алу шаралары адамзаттың болашақта өмір сүруінің басты шарты ретінде үлкен мәнге ие екенін көрсетеді. Дегенмен экстремизмнің және оның кез-келген түрлерінің қауіп-қатерлері өте күрделі мәселе, сондықтан онымен күресті халықаралық деңгейде қолға алу бүгінгі таңдағы өзекті мәселелердің бірі болғандықтан, отандық ғалымдар арасында көбірек көңіл бөлуді қажет етеді. Осы мәселеге қатысты зерттеу жүргізе отырып экстремизмге қарсы экономикалық жағынан дамыған елдердің тәжірибесі, экстремизмнің ұғымдық мәні, оның белгілері мен түрлері және сәйкестік дағдарысы сияқты мәнін анықтап алған жөн. Өйткені бұл бізге экстремизммен күресте «алпаут елдердің» жүргізіп отырған саясатының еліміз үшін қаншалықты маңызды екенін жан-жақты зерделеуге мүмкіндік береді. Осылайша жаңа көзқарастар негізінде дінді саясиландыру үдерісінің күшеюі антигуманизмнің, оның ішінде экстремизм мен терроризмнің «шеткі» түрлеріне алып келетіні анықталды. Бұл

мәселеге ерекше назар аударуға жекелеген елдердегі лаңкестік оқиғалар, одан кейін Таяу Шығыста өршіп тұрған қанды қырғындар түрткі болды деп басқа жаққа сілтей бермей-ақ елімізде орын алған қасіретті «қаңтар оқиғасы» да экстремизмнің рөлін анықтауға мүмкіндік береді. Қорытындыда айтарымыз экстремизмнің халықаралық деңгейде таралуына жол бермеу үшін онымен күресте өркениетті елдердің ұстанымын басшылыққа ала отырып, халықаралық деңгейде қауіпсіздік байланыстарды жетілдіру керектігі айтылды.

КІРІСПЕ

Экстремизм мен терроризм мәселесі ХХІ ғасырдың маңызды оқиғасы ретінде қарастырылады, өйткені әлемнің әртүрлі елдері мен аймақтарында діни, саяси дағдарыс етек алып, үлкенді-кішілі радикалды топтардың құрылуына түрткі болуда. Ал мұндай лаңкестік топтарғаламдану дәуіріндегі интернет желісі арқылы тез тарайтын, алдын алып үлгеруге мұрша бермейтін «зорлық-зомбылық» түрі деуде де болады.

Осыған байланысты мемлекеттің экстремистік бағыттағы қылмыстар жасауға кінәлі адамдарға қатысты қатаң әлеуметтік-құқықтық санкцияларды пайдалануы, адам құқықтарын қорғау саласындағы халықаралық келісімдердің талаптарына толық сәйкес келеді. Аса қауіпті экстремистік топтарды қоғамнан оқшаулау лаңкестік әрекеттердің алдын алудың тиімді құралы бола отырып, ұлттық немесе халықаралық қауіпсіздікке оңтайлы әсер етеді және адамның негізгі құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыруға ықпалын тигізеді. Бұл дегеніміз экстремистік сипаттағы қылмыстарды, яғни құқықтық саралау мәселесі зорлық-зомбылық экстремизмінің көріністерін басқа құқық бұзушылықтардан, сондай-ақ әлеуметтік кемсітушілік пен әділетсіздікке қарсы бағытталған заңды қоғамдық бастамалардан ажырату қажеттілігі болып табылады. Әлеуметтік жағдайдан тыс билік үшін күрес қоғамдық қауіптіліктің едәуір дәрежесіне ие, бірақ ең ауыр заңсыз әрекеттер ғана экстремизмнің көрінісі ретінде түсіндірілуі қажет. Экстремистік ниетпен жасалған қылмыстармен күресте жазаның әділдігі мәселесін шешу үшін, діни немесе саяси фактор ретінде әрекет ететін, халықаралық қоғамдағы қылмыстық зорлық-зомбылықтың ең қауіпті көріністері ретінде дәстүрден тыс, «жалған идеологияға» негізделген радикалды ағымдарды айтуға болады. Алайда, экстремизмнің көптеген себептері қоғамға байланысты өзгеріп, объективті және субъективті жағдайларға қарай дамиды. Дегенмен, оның пайда болуына және таралуына ықпал ететін негізгі факторлар бар. Оған «экстремизм мәселесіне» қатысты дамыған мемлекеттердің сараптамалық қорытындыларын мысалға келтіруге болады. Атап айтқанда негізгі себептері: әлеуметтік-экономикалық тоқырау, халықтың басым бөлігінің өмір сүру деңгейінің төмендеуі, мемлекеттік басқару жүйесі мен саяси институттардың деформациясы және олардың қоғамның өзекті мәселелерін шешуге қабілетсіздігі; биліктің «әлсіздігі», басшылардың саяси амбициясы, әртүрлі факторлардың ықпалымен «еркін» және «жаңашыл» ойлауға ұмтылу; ұлттық болмыстың әлсіздігі (басып-жаншылуы – авт.), белгілі бір топтардың өз мүдделерін қамтамасыз етуге ұмтылуы және т.б.

Тандап алынған тақырып: өзінің барлық нысандарымен, көріністерімен, ауқымымен, қарқындылығымен, адамгершілікке жатпайтындығымен және қатыгездігімен қазіргі уақытта жаһандық маңызы бар ең өткір және өзекті мәселелердің біріне айналған экстремизммен байланысты. Ал бұл өз кезегінде әлеуметтік және ұлттық топтар арасында өшпенділік пен сенімсіздік тудырып, нәтижесінде шиеленістер, қақтығыстар, тіпті лаңкестік әрекеттерге дейін бартын экстремизммен күресудің халықаралық жүйесін құру қажеттілігінің көрінісі. Нәтижесінде, Америка Құрама Штаттары, Германия, Франция, Ұлыбритания, Жапония, Ресей және т.б. үздіксіз дамушы елдердің зорлық-зомбылыққа қарсы тұруға бағытталған негізгі іс-қимылдарының тәжірибесін басшылыққа ала отырып, жаһандану үдерісіне сай экстремизмге қарсы күрестің өзара тиімді жолдары ұсынылды. Сондықтан, қазіргі экстремизм көріністерінің ауқымдылығы мен қатыгездігі, олармен ең алдымен өркениетті елдердің халықаралық тәжірибесін қолдана отырып, үздіксіз күрес жүргізу мәселесі таңдалған тақырыптың өзектілігін болып табылады.

Мақаланы жазу барысында алдымызға қойған міндеттер:

– қазіргі жаһандану үдерісіне елеулі сын болып отырған экстремизмнің күрделі және көп қырлы құбылыстарынның әлеуметтік аспектілеріне қатысты кейбір тұстарын салыстырмалы талдау әдісі арқылы анықтау;

– өркениетті елдер тәжірибесін басшылыққа ала отырып, заманауи бұқаралық-ақпараттық құралдар жүйесінің экстремизм мәселесіне қаншалықты ықпалын сараптамалық әдісі арқылы ұсыну.

Осылайша, алдымызға қойған міндеттерді шешу үшін, нақтырақ айтқанда қазіргі ғылымдардың ешқайсысы экстремизмді жеке өзінің зерттеу объектісі ретінде толық және жан-жақты сипаттай алмайтындығын ескере отырып, оның қолданыстағы әлеуметтік, экономикалық, саяси, діни, және мәдени құбылыстарының кешенін заманауи байланыстар жүйесіндегі күрделі аспекті тұрғысынан зерттеуді мақсат етіп қойдық.

Мақаланың зерттеу гипотезасы:

Әртүрлі мемлекеттерде, әртүрлі елдерде, тарихтың әртүрлі кезеңдерінде «экстремизм» ұғымына әртүрлі құқықтық және ғылыми анықтамалар берілгенін білеміз, дегенмен қажетті нәтиже алу үшін «шектен тыс шараларды», атап айтқанда «қылмыстық әрекеттер», «жалған сенімдер», «ұлтшылдық көзқарастар», «жаңсақ идеологиялар» мен ең бастысы діни-фанатизмге негізделген радикалды экстремистік топтарға қарсы күресте өркениетті елдерге тән дәстүрлі болмыстың қағидаты бойынша әрекет жасау үдерісін басшылыққа алу керек деп тұжырым жасаймыз.

ЗЕРТТЕУ ӘДІСНАМАСЫ

Қазіргі таңда экстремизмнің халықаралық деңгейдегі аспектілеріне қатысты кейбір тұстары, нақтырақ айтқанда өркениетті елдер тәжірибесінің кейбір мәселелері ғалымдар арасында дискурстық зерттеу бағытына айналууда. Өйткені, экстремизм мәселесі тек әлеуметтанулық тұрғыдан зерттелмейді, оның саяси-экономикалық және діни-мәдени құбылыс ретінде күрделі өзіндік объективтілігі мен субъективтілігі бар болғандықтан – экономика, мәдениет, тарих, философия, география, құқық, әлеуметтану, психология және тағы басқа көптеген ғылымдар мен пәндердің қызығушылық танытатын саласы болып табылады. Демек, экстремизм мәселесінің өзін көп өлшемді, көп аспектілі және көп функционалды мәні бойынша анықтай отырып, бұл проблеманы зерттеуге қызығушылық танытқан ғылым саласының әрқайсысы мәселені өз позициясына қарай, яғни өзінің пәндік саласы бойынша теориялық әдістерін қолдана отырып зерттеу жүргізеді деп тұжырым жасауға болады. Сондықтан мақаланың әдіснамасы экстремизмді қоғамға қарсы құбылыс ретінде қарастыруға болатын – жалпы әлеуметтанулық, дінтанулық, саясаттанулық және тарихилық әдістер: салыстыру, талдау, синтездеу қорытындылау және жоғарыда айтып өткеніміздей, бұл жерде мәселенің объективтілігі мен субъективтілігі бар болғандықтан әдебиеттер мен деректерді теориялық және методологиялық тұрғыдан «салыстырмалы талдау» және «сараптамалық жүйелеу» әдісі басшылыққа алынды. Бұл әдіс экстремизмге қарсы күресте дамыған елдердің жүргізіп отырған әлеуметтік-саяси бағытының көрінісін түсінуге мүмкіндік береді, мәселен экстремизмнің «шектен» шыққан көрінісі болып табылатын террористік оқиғалардың алдын алу үшін АҚШ, Ұлыбритания, Жапония, Германия, Ресей және т.б. елдердің тәжірибесі мысалында қарастырылады. Қолданылған әдістер «экстремизммен күрес» мәселесіне қатысты халықаралық тәжірибенің стратегияларын жан-жақты зерделеуге, кездесетін басты қиындықтарды анықтауға және оларды еңсеру бойынша тұжырымдарды ұсынуға мүмкіндік берді. Мұндай әдіс-тәсілдер зерттеудің ғылыми негізділігін арттырып, нәтижелерді теориялық және практикалық жағынан қолдану үшін пайдалы етеді.

Сонымен бірге экстремизмге қарсы күресте өркениетті елдер тәжірибесі туралы отандық және шетелдік ғалымдардың теориялық-әдіснамалық және эмпирикалық зерттеулері аясында радикалды ұйымдардың «көшкіні», яғни агрессия мен зорлық-зомбылықты тудыратын әлеуметтік-психологиялық механизмдерді ажыратуға бағытталған көзқарастары сараланып, «діни экстремизм», «саяси экстремизм» және «фундаментализм» ұғымдардың

арақатынастары туралы әртүрлі көзқарастар ұсынылып, олардың «жалпы», «ерекше» және «бірлік» белгілері жүйелілік әдіспен айқындалды. Жинақталған мәліметтерді саралай келе экстремизмнің алдын алуға бағытталған әлемдік тәжірибенің концепцияларына әлеуметтанулық қорытынды жасалып, алдымызға қойған міндетті ғылыми тұрғыдан зерделеу үшін тарихилық (историзм – авт.) аспектілер қағидаты ескерілді.

ҒЫЛЫМИ ӘДЕБИЕТТЕРГЕ ШОЛУ

Жаһандық үдеріске айналып отырған радикализм логикасын пайдалана отырып, экстремизм мәселесін ғылыми тұрғыдан қарастыруды бастаған дұрыс сияқты. Сонымен, экстремизм мәселесін заманауи әлеуметтік сала бойынша қарастырып жүрген З.К. Шаукенова мен С.Е. Нұрмұратовтың «Қазақстанның тарихи және рухани-мәдени дамуындағы діннің рөлі: дәстүр және қазіргі заман» [1] атты ұжымдық монографияларын атауға болады. Монографияда діни дүниетанымның дискурсивті үлгілері, «ислам тақырыбының» мәнісі, діни ахуалдың негізгі үрдістері, қазіргі кезеңде түрлі көрініс беретін діндарлық феномені мен діни бірегейліктің бірқалыпсыз сипаты қарастырылған. Ал К.М. Бишманов пен А.Б. Асан «Религиозная толерантность в Казахстане» [2], атты зерттеуде қазақ қоғамындағы толеранттылық ұғымының алатын орны туралы айта келе, толеранттылық әртүрлі болуы мүмкін – дейді автор, діни, этникалық, нәсілдік, ұлттық, гендерлік, саяси және т.б., осының бәрін біріктіруші концепция – бейбітшілікті сақтау және жанжалды жағдайлардың алдын алу деп тұжырым жасайды [2, 16 б]. Сонымен бірге Б.Ғ. Нұрмағамбетовтың «Діни экстремизм мен терроризмнің алдын алу жолдары» [3] және Б.М. Аташтың «Діни экстремизм мен терроризмнің алдын-алу шаралары: теориядан практикаға бетбұрыс» [4] атты әдістемелік зерттеулерінде еліміздегі саяси ахуал және экстремизм мен терроризмнің алдын алу жолдары [3, 51 б], деструктивті діни ағымдарды ұстанушылардың белгілерін [4, 88 б] және оларды анықтау өлшемдері және мұндай әрекеттерден сақтанудың жолдарын қарастырған. М.Орумбаева мен А.Курманғалидың «Экстремизм мен терроризмге қарсы тұру және оның алдын алудың әлемдік тәжірибесі» [5] атты мақаласында: «...бүгінгі таңда халықаралық тәжірибе деструктивті бірлестіктер идеяларының таралуына қарсы іс-шаралардың кең ауқымын қолдануда... Еуропада экстремизммен күрестехалықты оңалту және дерадикализациялау бойынша да айтарлықтай жұмыстар жүргізілуде, мемлекеттер бұл мәселеде қаржылық, әкімшілік және басқа да көмектер көрсететін үкіметтік емес ұйымдардың қызметіне сүйенеді. Мысалы, Германияда «Violence Prevention Network» («Зорлық-зомбылықтың алдын алу желісі») деп аталатын ұйым бар, ол оңшыл, діни негіздегі экстремистік ұйымдардың қызметіне қатысты деген күдікті жастармен жұмыс істейді», дей келе «халықаралық тәжірибені салыстырмалы талдау негізінде экстремистік бірлестіктердің қызметінен зардап шеккен адамдарды оңалту үдерісінде әртүрлі әдістердің жеткілікті кең ауқымы қолданылады», -деп қорытынды жасайды [5, 157 б]. Бұл зерттеулерде көбінесе экстремизмнің діни бағыты турады мәселелер қарастырылған. Мәселен, онда қоғамның толерантты және диалогтық санасын қалыптастырудағы діннің онтологиялық және феноменологиялық рөлдерін ашып көрсеткен. Сондықтан аталмыш зерттеулердің біздің мақаламызды жазу барысында көп бағытты зорлық-зомбылық түрлерінің тап осы діни экстремизм саласы бойынша маңыздылығы бар.

Ал экстремизм мәселесі туралы зерттеп жүрген ресейлік ғалымдар В.Л. Назаровпен П.Е. Сулонов [6] соңғы жылдары ересектер ғана емес жастар арасында да экстремизм көріністерінің жиілеуі, сондай-ақ экстремистік бағыттағы «тұлға» мен «топтың» интернет желісі арқылы жасөспірімдер мен жеткіншектерге теріс ақпараттық және психологиялық әсер етуінің көптеген мысалдары ерекше алаңдаушылық туғызып отырғанын айта келе, «қазіргі таңдағы әлеуметтік-экономикалық дамуының қиындықтары және құндылықтарды қайта бағалау жастардың белгілі бір бөлігінің өмірлік перспективаларын жоғалтуды сезінуіне және «өзін-өзі анықтау» проблемаларына әкеледі, тиісті тәрбиенің, білім деңгейінің, өмірлік тәжірибенің жоқтығынан кейбір жастар қоғамға жат жолына түсіп, экстремистік сипаттағы құқық бұзушылықтар мен қылмыстар жасайды. Радикализмді экстремизмнен ажырату керек,

оны біз жалпы қабылданған көзқарастардан түбегейлі ерекшеленетін және қоғамдағы терең өзгерістерді болжайтын пікірлерді ұстану деп анықтаймыз», -деп тұжырым жасайды [6, 204 б]. Зерттеуден біз экстремизм және оның шектен шыққан көрінісі терроризмнің қазіргі уақытта көптеген елдер мен аймақтарды қамтып отырғанын, сондай-ақ, бұл жаһандық мәселенің тек ересектер ғана емес, жас жеткіншектер арасына таралу қаупінің алдын алудың қаншалықты маңызды екенін байқаймыз. В.П. Кириленко мен, Г.В. Алексеев «Экстремистік қылмыстарға қарсы тұрудың өзекті мәселелері» [7] атты мақаласында зорлық-зомбылықтың радикалды идеологиясының әсерінен жасалған қылмыстар заңға бағынатын азаматтар мен дәстүрлі әлеуметтік институттардың белгісіз шеңберіне қатысты, өйткені ол зорлық-зомбылықтан туындайтын қоғамдық қауіптің жоғары деңгейімен ерекшеленеді деп әділ түсінік қалыптастырады [7, 561-571 б]. Біз бұл жерден соңғы жылдары халықаралық сахнада мемлекеттер арасындағы қатынастардың бірқатар үлкен өзгерістерге ұшырай бастағандығын, сонымен бірге қазіргі қоғамның «бейбітшілікті сақтау» және «агрессияны тежеу» курсынан «төзімсіздікке» көшкені туралы жоғарыдағы ғалымдар айтып кеткен пікірлермен келісеміз. Мысалы, әлемдік шикізат қоры, билік үшін күрес, экономикалық жүйелердің дамуын бақылау – бұл барлық ұмтылыстар, сайып келгенде, бір нәрсеге, атап айтқанда: әлеуметтік бөлшектенуге, таптық стратификацияға, ненің дұрыс, яғни рұқсат етілгені туралы қалыптасқан дәстүрлі идеяның болмауына алып келеді», -деп нақты атап көрсетеді [8, 28 б].

Ал шетелдік ғалымдардың ғылыми зерттеулеріндегі зорлық-зомбылықтың әртүрлі көріністеріне талдау жасай отырып, Германия, Франция, Италия, Ұлыбритания және Швеция сияқты мемлекеттердегі экстремизммен күрес мәселесіне салыстырмалы талдау жасалынды. Американдық-француздық антрополог-социолог ғалым Скотт Атран (Scott Atran) өзінің «Діни экстремизм, қасиетті құндылықтар және адам болу деген не» [9] атты монографиясында ең күрделі мәселелердің бірі – терроризмге өте керемет және батыл түрде зерттеу жүргізген. Скотт Атран – Ауғанстан жерінен Таяу Шығыстағы Газа секторына дейін, Индонезиядан Еуропаға дейінгі жерлердің бәрінде өзі барып, зерттеу жүргізіп, террористтер мен жанкештілердің өмірін түсінуге көп жылдарын арнаған тамаша антрополог-социолог ғалым. Скотт Атран бұл мемлекеттерде террористердің туыстарымен, достарымен кездесіп, психологиясына мән беріп, философия, тарих, дінтану және әлеуметтану салалары бойынша көптеген көзқарастар қағидатына талдау жасайды. Ғалым зерттеуін «Басқалар үшін өлтіруге және өлуге деген құштарлық қайдан пайда болады?» деген сұрақтан бастайды, «...өйткені, адамдардың барлығы дерлік қандайда бір дінге сенеді, бірақ аз ғана адам соның сенімі үшін құрбандыққа бара алады» [9, 15] деген тұжырым жасайды. Скотт Атран зерттеуінде сенімнің табиғатын, ұтымды таңдаудың шектерін, қоғамның шығу тегін және моральдық құндылықтардың ықпалын нақты жеткізе білген ғалым. Сондықтан Скотт Атранның дүниежүзілік жанжалдардың шиеленісуіне жасаған талдауларын, экстремизм сияқты заңсыз құбылыстың әлеуметтік құрылымдарға енуіне байланысты көзқарасын және терроризмнің деструктивті күшінің логикалық байланысы туралы қағидаты өте құнды дерек болып табылады.

Неміс ғалымы Штеффен Кайлицтің (Steffen Kailitz) 15 тараудан тұратын монографиясында экстремистік «ойлар» мен «әрекеттердің» әртүрлі формалары туралы жан-жақты түсінік береді. Автор монографиясында оңшыл және солшыл экстремистік ағымдардың зорлық-зомбылық әрекеттерін қамти отырып, өзіндік сараптамалар жасаған. Мәселен, автордың «...саясаттанушылар да, әлеуметтанушылар да экстремизм саласын шынайы бағалайтын сарапшылар болып табылады. Сондықтан экстремизмді зерттеу қоғам назарын аудару үшін ғана емес, құнды және маңызды мәселелерді зерттеу саласын қалыптастыру болып табылады», -деген пікірі орынды [10, 259 б]. Швед ғалымы Меган Рейф Дифвермарк (Megan Reif Dyfvermark) сапалы зерттеу үлгісінің көрінісі ретінде радикализм мен зорлық-зомбылықты зерттеу үшін мета-анализдің индуктивті түрі болып табылатын тақырыптық синтезді пайдалған. Радикалды фундаменталистер зорлық-зомбылықтың жалғыз және негізгі орындаушылары емес екенін анықтай отырып, зерттеу жүргізу барысында саяс және діни

идеологияға негізделген әртүрлі ағымдардың ұстанымын анықтайды [11, 209 б]. Экстремистік идеологияның антидемократиялық сипатын Британдық әлеуметтанушы Винчензо Риггieroның (Vincenzo Ruggiero) зерттеулерінде ерекше атап көрсеткен, онда автор экстремалды мистикалық қауымдастықтардың қылмыстық идеологиялық белсенділігінің ұжымдық сипатын қарастырса [12, 1-23 б], ал келесі британдық ғалым Рафаэль Коген-Алмагордың (Raphael Cohen-Almagor) сенімді пікірі бойынша «әлеуметтік желілердегі еркін қарым-қатынас «интернеттің қараңғы жағын» қалыптастыратын қауіптердің алдын алу үшін пайдаланушылардан оң әлеуметтік жауапкершілікті» талап етеу керек деген тұжырым жасайды [13, 400 б]. Сонымен біз жоғарыда айтылған шетелдік ғалымдардың зерттеулеріндегі экстремизмнің әртүрлі көріністеріне шолу жасай отырып, Германия, Франция, Италия, Ұлыбритания, Швеция және Ресей сияқты мемлекеттердегі экстремизммен күрес мәселесіне салыстырмалы талдау жасалынғанын көреміз. Парижде жарық көрген «Preventing violent extremism through education» («Білім беру арқылы зорлық-зомбылықшыл экстремизмнің алдын алу») [14] атты ұжымдық ғылыми зерттеуде: «...соңғы жылдары зорлық-зомбылықшыл экстремистік топтар жасаған шабуылдардың саны артып келеді... Біз барлық континенттердегі қайғылы оқиғалардың куәсі бола отырып, зорлық-зомбылықшыл экстремизмнің қоғамға қалай әсер ететінін түсінеміз. Алайда, қазіргі таңда ең қауіпті топ – жастар. Өйткені жастар лаңкестік топтардың «жалдамалы» стратегияларының негізгі нысаны және зорлық-зомбылықтың құрбаны да осылар», -деп атап көрсетеді [14, 75 б].

Норвегиялық ғалым, Осло университетінің құрметті профессоры Магнус Хаавелсрудтың (Magnus Haavelstad) мақаласында [15, 113-120] зорлық-зомбылықтың белгілі бір түрлерінің алдын алу жолдары туралы қарама-қайшы пікірлерді талқылай келе экстремизмнің алдын алу мәселесі бойынша Американдық «бағдарлама» мен Бас Ассамблеяның «стратегиясын» салыстыра талқылайды. Ғалымның пікірінше экстремизмге қарсы жаһандық тәжірибелерге қайшы келетін «соттың шешімдері» мен «саяси шағымдарды» азайта отырып, түпкі себепті шешуге бағытталған «қалыпты көзқарас» пен «конфессияаралық диалог» арқылы мәдени байланыс орнатау барысында экстремистік идеологияны заңсыздандыруға бағытталған тәсілін ұсынады. Мұхаммед Хафез (Mohammed Hafez) пен Крейтон Маллинстің (Creighton Mullins) мақалаларында [16, 958-975] қоғамдағы экстремистік идеологияларды зерттеу барысында радикалданудың себептері мен динамикасы туралы эмпирикалық әдебиеттерге және Батыстағы исламшыл экстремизмнің заманауи көзқарастарына сілтеме жасай отырып қарастырған. Мәселен, ғалымдар төрт факторға негізделген теориялық синтезді ұсынады: жеке және ұжымдық шағымдар, желілер мен тұлғааралық байланыстар, саяси және діни идеологиялар, сондай-ақ қолайлы орталар мен қолдау құрылымдары. Демек, олар өз талдаушыларын радикалдану доғасын анықтауға шақырады; зорлық-зомбылықты тудыратын әлеуметтік, экономикалық және саяси контексттерді анықтау; және қарапайым халықты лаңкестік әрекетке итермелейтін психологиялық жағдайларды зерттейді. Бұл жерде де зорлық-зомбылыққа бағытталған барлық мәселе «жаңсақ идеология» төңірегінде пайда болатынын көрсетеді.

Экстремизмге қарсы іс-қимыл және халық арасында радикалды идеялардың таралуы бойынша халықаралық тәжірибе осы жұмыс шеңберінде қарастырылды. Алайда, зерттелген тәжірибенің негізгі аспектілері ретінде мыналарды бөліп көрсету керекпіз: біріншіден, қарастырылған елдердің әрқайсысында экстремизмінің алдын алу шараларының жиынтығына баса назар аудару; екіншіден, халық арасында экстремизмге қарсы іс-қимыл және оның алдын алу жөніндегі мемлекеттік саясатқа; үшіншіден, экстремистік қауіп-қатерге кешенді түрде қарсы тұру бойынша жұмыстарға жергілікті қоғамдастықтар, облыстық басқармалар мен жергілікті қоғамдық бірлестіктердің белсенді түрде атсалысуы; төртіншіден, экстремизмге қарсы тұруда оқу орындарының ерекше рөлі туралы, мысалы тиісті психикалық көзқарастарды қалыптастыратын мектептер мен университеттер; бесіншіден, интернеттегі экстремистік қауіп-қатерге қарсы тұру радикалды идеялардың таралуына жол бермеудің маңызды бағыттарын айқындау.

ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ

Әлеуметтану ғылымы тұрғысынан экстремизм мәселесі әртүрлі субъектілердің қоғамға қарсы іс-әрекеті болып табылады, оны агрессивті және зорлық-зомбылықпен, деструктивті әрекеттердің жүйелі түрде ұйымдастырылған (ресми немесе бейресми – авт.) жиынтығы ретінде анықтауға болады. Өйткені, агрессивті әрекеттің негізгі критерийі жәбірленушіге зиян келтіру немесе тікелей зиян келтіру ниетінің бар болуы, осылайша, зорлық-зомбылық құбылысының негізгі белгісі – қорқыту, күш қолдану немесе әртүрлі зиян келтіру арқылы басқаны бірдеңе жасауға немесе жасамауға мәжбүрлеу әрекетінің болуы. Осы мәселе бойынша зерттеу жүргізу үшін мақала тақырыбының өзектілігін жоғарыда айтып өткенбіз, сондықтан асыра бағалаудың қажеті жоқ, өйткені көптеген ғылыми эзирлемелер мен жарияланымдарды ескере отырып, жалпы халықаралық қауымдастыққа және жекелеген мемлекеттердің қауіпсіздігі, атап айтқанда экстремизмнің әртүрлі формаларының күшеюінің көріністері туралы проблема көтерілген. Өкінішке орай, қазіргі заманның осынау аса қауіпті құбылыстары болып табылатын экстремизмнің арандатушылық әрекеттері халықаралық қақтығыстар мен ұлттаралық өшпенділік сияқты жағымсыз факторлар негізінде әлеуметтік топтар арасында үрей мен сенімсіздік тудыруда.

Біздің ойымызша, «экстремизм» сөздерінің шығу тегіне жүгінсек, мақалада зерттелген құбылыстар толығырақ ашылады. «Экстремизм» француздың «*extremisme*» сөзінен шыққан, «*extreme*» – «төтенше, шеткі/ақырғы», латын тілінен *extremus* – «ақырғы; шеткі». С.И. Ожеговтың сөздігіне сәйкес, «экстремизм (саяси) – бұл шектен шыққан көзқарастарға, өз мақсаттарына жету үшін шектен тыс шараларды (соның ішінде лаңкестік шабуылдар мен адамдарды кепілге алу) қолдану» [17, 399 б]. Үлкен энциклопедиялық сөздікте: «Экстремизм – бұл шектен шыққан көзқарастар мен шараларға берілгендік», - [18, 1213 б] деген түсіндірме берілген. Көріп отырғанымыздай, жоғарыда аталған тұжырымдардың барлығы бір-біріне ұқсас және талданатын құбылыстың «шектенуін» сипаттайтын этимологиялық компонентті көрсетеді. Қазіргі халықаралық құқықтануда «экстремизм» және «терроризм» ұғымдарының мәнін айқындайтын көптеген ғылыми пікірлер, түсіндірулер, тәсілдер бар. Сондықтан, біз бұл құбылыс ұғымының мәніне жаңа тұжырым жасауды мақсат етпейміз. Бұл ұғымдар бір-бірін толықтыра отырып, жеккөрушілік, қорқыныш, төзбеушілік және т.б. идеологиясына негізделген адамға, қоғамға және мемлекетке зиян келтіру мақсатында қылмыстық қауымдастықтар мен ұйымдарға біріктірілген адамның немесе адамдар тобының заңсыз әрекетінің қауіпті түрлерін білдіретінін атап өткіміз келеді.

Көріп отырғанымыздай, экстремизм қоғамда бар нормалар мен ережелерді жоққа шығаратын «шектен» шыққан көзқарастар мен әрекеттерді ұстану деп саналады. Бұл ең алдымен, конституциялық құрылыстың негіздеріне қауіп төндіреді, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарының бұзылуына әкеп соғады, қоғамдық қауіпсіздік пен мемлекеттің тұтастығына нұқсан келтіреді. Экстремизм, әдетте, өз негізінде адамның жынысы, әлеуметтік, нәсілдік, ұлттық, тілдік және дінге көзқарасы бойынша ерекшелік, артықшылық немесе кемшілікті бекітуге негізделген белгілі бір идеологияға, сондай-ақ кез-келген әлеуметтік топқа қарсы дұшпандық идеялар. Экстремистік әрекеттер үнемі қолданыстағы мемлекеттік немесе қоғамдық тәртіпті қабылдамаумен байланысты және заңсыз нысандарда жүзеге асырылады. Сөйтіп, бұл қазіргі уақытта қалыптасқан қоғамдық және мемлекеттік институттарды, құқықтарды, дәстүрлерді, құндылықтарды жоюға және беделін түсіруге ұмтылумен де байланысты.

Сондықтан бүкіл әлемдегі мемлекеттер экстремизмді саяси мақсаттарға жетудің құралы деп мойындамай, экстремистік қызметтің әртүрлі көріністеріне белсенді түрде қарсы тұрады. Бұл қызметтің негізгі бағыты – екінші дүниежүзілік соғыстан кейін-ақ Еуропада пайда болып, экстремизмге қарсы іс-қимылдың нормативтік-құқықтық базасын қалыптастырды. Осыған байланысты, біздің ойымызша, мынадай құрамдас бөліктерге бөлуге болатын осы түрдегі қылмыстарға қарсы іс-қимыл бойынша тәжірибелік шараларды жүзеге асыруға күш салу маңызды рөл атқарады: біріншіден, парламенттегілердің, құқық қорғау мекемелерінің, сот және

пенитенциарлық жүйелердің қызметкерлерін, криминалистерді, заңгерлерді, адвокаттарды және басқа мамандарды қоса алғанда, экстремизм немесе лаңкестерге қарсы бағытқа тартылған мамандардың кәсіби және ұйымдастырушылық-басқарушылық даярлығын жетілдіру. Екіншіден, экстремизмнің белсенділігі жоғары деп аталатын елдердің лаңкестерге қарсы сот төрелігі жүйесіне озық қылмыстық және процессуалдық стандарттарды енгізу үшін жаңа сараптамалық платформаларды құру. Үшіншіден, бейбіт тұрғындар қатарындағы адамдардың содырлар қатарына қосылып кетпеу үшін қандайда бір іс-қимылдардың алдын алу.

Мақаланың тақырыбын толығырақ ашу үшін қазіргі кезеңде экстремизмге қарсы халықаралық тәжірибенің анықтаған бағыттарының әрқайсысына қысқаша сипаттама беруді жөн санаймыз. Халықаралық қоғамдастықтың экстремизмге қарсы бағытқа тартылған кадрларды кәсіби және ұйымдастырушылық-басқарушылық даярлауды жетілдіру әрекеттері орын алуда. Мәселен, Ұлыбритания елшілігінде ұйымдастырылған «Жаһандық терроризмге қарсы форумға» қатысушы елдердің кездесуі барысында АҚШ пен Ұлыбритания өкілдері Мальтада халықаралық «Әділет және құқық үстемдігі институтын» құру жөніндегі бастаманың іске асырылуы туралы хабардар етті [19]. Оның негізгі мақсаты экстремизмге қарсы іс-қимылды жүзеге асыратын қызметкерлердің кәсіби даярлығын жетілдіру ғана емес, сонымен қатар институт қабырғасында аталған саладағы түрлі мемлекеттердің жетекші мамандары арасында белсенді байланыстар орнату бойынша лаңкестерге қарсы салада тәжірибе алмасу болып табылады. Құрылтайшылар тек кәсіби мақсаттардан басқа, институт экстремизм мен терроризмге қарсы іс-әрекеттің белгілі бір идеологиялық векторын белгілеуге, оны заңдар мен адамның негізгі құқықтарын қатаң сақтауға бағыттауға арналғанын жасырмады. Осыған байланысты аталған құрылымды құру БҰҰ-ның «Жаһандық терроризмге қарсы стратегиясының» іс-қимыл жоспарының («лаңкестікке қарсы күрестің іргелі негізі ретінде адам құқықтары мен құқық үстемдігін жалпыға бірдей құрметтеуді қамтамасыз ету жөніндегі шаралар») ұстанымдарын іске асыру ретінде қарастырылатыны атап өтілді [19]. Бұл институттың құрамына, негізінен Солтүстік және Шығыс Африкадан, Сахельден, Африкандық мүйізінен және кеңейтілген түрде Таяу Шығыстан келеді деп болжануда, өйткені бұл «өтпелі мемлекеттер» деп аталатындарға баса назар аударады. Алайда институт басқа өңірлерден де тыңдаушыларды қабылдауға дайын. Тәлімгерлер жетекші сарапшылардың (криминалистер, судьялар, заңгерлер және т.б.) арасынан ұзақ мерзімді негізде де, біржолғы шақыру арқылы да қабылданатын болады деп тұжырым жасалған. Институттың негізгі органы – халықаралық басқару кеңесі, оның құрамына: қабылдаушы тарап ретінде Мальта, БҰҰ, Еуропалық Одақ, Африка Одағы, сондай-ақ бақылаушылар ретінде тиісті бейіндегі басқа да көпжақты ұйымдар; атқарушы директор басқаратын жауапты хатшылық; консультативтік кеңес болды.

БҰҰ-ның экстремизмге қарсы құрылымдарының қамқорлығымен 2013 жылдың күзінде АҚШ-тың Нью-Йорк қаласында «лаңкестік белсенділігі жоғары» деп аталатын елдердің терроризмге қарсы сот төрелігі жүйесіне озық қылмыстық және процессуалдық стандарттарды енгізу туралы жаңа сарапшылық платформа ашылды. БҰҰ-ның «Есірткі және қылмыс жөніндегі басқармасы» мен «Терроризмге қарсы атқарушы дирекциясы» Женевада лаңкестік әрекеттерді жоюдың тиімділігін арттыру үшін «Жаһандық бастаманы» іске қосты [17]. Бірінші кезеңде жоба Магриб елдеріне (қазіргі уақытта «Үлкен Магриб» деп аталатын араб елдері: Марокко, Алжир, Ливия, Тунис, Батыс Сахара, Мавритания – авт.) олардың құқықтық жүйелерін озық стандарттарға сәйкестендіруге жәрдемдесуді мақсат етеді. Болашақта Оңтүстік Азия, Африка және Таяу Шығыс бағыттарына назар аудара отырып, жобаның географиясын кеңейту жоспарлануда. Іс-шараның пайдалы қорытындыларының бірі ретінде талқыланатын өңірде экстремистік бағыттағы қылмыстарды ашу кезінде мемлекеттік айыптау алдында тұрған ортақ проблемалардың бірлескен күш-жігермен жасалған тізімін атаған жөн. Өзара сенімді арттыру, саяси ерікті шоғырландыру, судьялар мен прокурорлардың тиімді халықаралық өзара іс-қимылына кедергі келтіретін бюрократиялық және техникалық кедергілерді еңсеру мақсатында бірлескен жұмысты жалғастыру туралы ұсыныстар айтылды.

Экстремизмге қарсы халықаралық іс-қимылдың тағы бір маңызды бағыты – еуропалық құқық қорғау органдарының азаматтарды содырлар қатарына тарту әрекеттерін тоқтатуға, сондай-ақ радикалды ұйымдар құруға және олардың лаңкестік әрекеттер жасауына жол бермеуге бағытталған қызметі. Ол үшін «әлеуетті кандидаттар» анықталғаннан кейін жергілікті басқару органдары мен қоғамдық ұйымдардың қызметкерлері «отбасы мүшелерінің паспорттарын алу», «әлеуметтік жеңілдіктерден айыру» т.б. сияқты әдістерді қолдана отырып, оларға «сендіру» шараларын қолдану. Сонымен қатар, ақпараттық салада қарсы әрекет етудің нысандары мен әдістері қолданылады, мысалы, радикалды идеологияға қарсы үгіт-насихат, жұмысқа қабылдау үшін пайдаланылатын интернет-ресурстарды бұғаттау, баламалы ұсыныстарды тарату, атап айтқанда, гуманитарлық жобаларға волонтер ретінде қатысу туралы. Бұл жерде президентіміздің «Сирияға барғысы келетіндердің» санын азайту керек деп баса айтқанын мысалға келтіруге де болады.

Сонымен, жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, қазіргі кезеңде extremismге қарсы іс-қимылдың негізгі бағыттары мыналар болып табылады деген қорытындыға келеміз:

- зорлық-зомбылыққа қарсы тиімді іс-әрекеттерді жүзеге асырудың ең маңызды шарты ретінде халықаралық құқықтық базаны құру;

- extremismге қарсы күресу үшін халықаралық орталықтарды ашу;

- бейбіт азаматтардың содырлар қатарына қосылудың алдын алу бойынша жұмыстарды күшейту;

- extremism белсенділігі жоғары елдерде лаңкестікке қарсы әділет жүйесіне озық қылмыстық және процессуалдық стандарттарды енгізу үшін жаңа сараптамалық платформаларды құру;

- өзара сенімді арттыру, саяси ерік-жігерді шоғырландыру, лаңкестік қылмыстарды ашуда судьялар мен прокурорлардың тиімді халықаралық өзара іс-қимылына кедергі келтіретін бюрократиялық және техникалық кедергілерді еңсеру мақсатында бірлескен жұмысты жалғастыру;

- ақпараттық саладағы extremism көріністерінің жолын кесу, жат ағымдарға қарсы үгіт-насихат, extremistік пиғылдағы интернет-ресурстарын бұғаттау;

- қарулы қақтығыстардың негізгі көздері болып табылатын мемлекеттер мен аймақтардың әлеуметтік-экономикалық жағдайын жақсарту.

Сонымен, біздің ойымызша, extremismге қарсы күрестің нысандары мен әдістерін дамыту және жетілдіру қажет. Халықаралық қоғамдастық осы әлеуметтік көріністерге қарсы тұрудың қалыптасқан әдістері мен құралдарын барынша жетілдіруі керек. Қазіргі кезеңде extremism мен терроризмге қарсы халықаралық іс-қимылдың заңнамасын және бағыттарын жетілдіру саласындағы жұмысты келесі бағыттар бойынша жалғастыру маңызды деп санаймыз. Дегенмен, extremistік бағыттағы қылмыстарды саралау үдерісінде қазіргі қоғамдағы радикалдандыру мәселесі бойынша ғылыми зерттеулердің кең ауқымында атап өтілген зорлық-зомбылық extremismнің саяси сипатын көрсететін қылмыстық қол сұғушылықтардың объективті жағының аспектілеріне әлі де жеткілікті көңіл бөлінбей келеді.

Швед ғалымы Меган Рейф Дифвермарк (Megan Reif Dyfvermark) институционалдық белгісіздік, ұлғайған саяси бәсекелестік және милитаризация жағдайында өткен сайлаулар түбегейлі экономикалық және саяси өзгерістер туралы ұсыныстары бар субъектілер өміршен болатын және статус-квоның негізгі қорғаушыларына қауіп төндіретін маңызды контексттер екенін байқай отырып, ол қауіп туралы ықтимал жалпыланған гипотезаларды ұсынады. Осылайша, «радикалдану контексті жағдайлардың басым көпшілігінде сайлау процестеріне әсер етіп, сол арқылы ұлттық деңгейде мемлекеттің демократиялық құрылымына нұқсан келтіреді», - деп дұрыс атап көрсетеді [11, 246 б].

Саяси extremism біржақты көптеген әрекеттер мен оқиғаларды қамтиды. Бұл рұқсат етілген немесе рұқсат етілмеген extremistік қозғалыс болуы мүмкін, ал соңғысы әрқашан дерлік қылмыспен байланысты болса да, біріншісі әдетте қазіргі қоғамдарды сипаттайтын күш қолданудағы заңды монополияның көрінісі болып саналады. Британдық ғалымдардың

пікірінше, саяси экстремизмнің институционалдық және антиинституционалдық түрлері бар атап айтқанда, билікке қысым көрсету және билікке қарсы күш көрсету. Екеуі де әлеуметтанушылар мен криминологтардың талдау объектісі болды, кейбіреулері саяси экстремизмді талдау үшін «жалпы» экстремизм теорияларын қолдану керек деп санайды. Мысалы, экстремизмнің екі түрі де қандайда бір мақсатқа бағытталған саяси сипатқа ие, яғни нәтижеге қол жеткізу. Алайда басқа сарапшылар саяси экстремизмді теңсіздік пен әділетсіздікке қатысты ұжымдық наразылықтан туындайтын әлеуметтік қақтығыспен байланыстырады, осылайша экстремизмнің бұл түрін әлеуметтік қозғалысты талдау дәстүрі мен ұжымдық әрекет динамикасына жатқызады.

Экстремистік идеологияның антидемократиялық сипаты Британдық әлеуметтанушы Винченцо Риггieroның (Vincenzo Ruggiero) зерттеулерінде де ерекше атап өтіледі, олар экстремалды мистикалық қауымдастықтардың қылмыстық идеологиялық белсенділігінің ұжымдық сипатын көрсетеді [12, 1-23 б]. Әлеуметтанушылық және криминологиялық теориялар сонымен қатар күшті әлеуметтік позицияларды иеленген мемлекеттер мен олардың өкілдері жасаған саяси қылмыстарға назар аударуға көмектесетін бай аналитикалық мұраны ұсынады. Осыған байланысты көптеген жарналар институционалдық субъектілер жасаған қатыгездіктерді және осындай қатыгездіктермен бірге жүретін саналылық, бейсаналық, мәдени немесе ресми теріске шығарудың әртүрлі нысандарын қамтиды. Керісінше, институционалдылыққа қарсы немесе мемлекеттік емес субъектілер жасаған саяси зорлық-зомбылыққа баса назар аударылған кезде, «терроризм» термині әдетте әлеуметтанушылар бойынша оны анықтауда кездесетін қиындықтарға байланысты жалпыға бірдей қабылдауға сәйкес келмейтін терминге сілтеме жасайды [12, 12 б].

Мәселен, құқық саласының тәжірибесі бойынша көпшілік жағдайда экстремистік бағыттағы қылмыстардың субъективті жағы кінәлі түрде қаралады, яғни әлеуметтік топтардың өзара қарым-қатынасы үдерісінде де, әлеуметтік желілердегі экстремистердің «белгісіз адамдар» тобымен виртуалды өзара іс-қимылы кезінде де, зорлық-зомбылықты насихаттаушылар тарапынан да (жеккөрушілік пен әлеуметтік төзімсіздікті насихаттау «hate speech») [13, 957-971 б]. Бұл мәселе ағылшын-саксондық заң ғылымында криминогендік фактор ретінде кеңінен зерттелген, ол бұқаралық ақпарат құралдары арқылы таратылған жағдайда, қазіргі қоғам өмірінің көптеген салаларында заңдылық пен тәртіпті бұзуға қабілетті деп есептеледі. Осыған байланысты британдық ғалым Рафаэль Коген-Алмагордың (Raphael Cohen-Almagor) сенімді пікірі бойынша әлеуметтік желілердегі еркін қарым-қатынас «интернеттің қараңғы жағын» қалыптастыратын қауіптердің алдын алу үшін пайдаланушылардан оң әлеуметтік жауапкершілікті талап етеді [13, 102 б].

Дегенмен Батыс ғалымдарының классикалық идеяларға сүйене отырып, жазған ұйымдасқан қылмыс туралы зерттеулерінде саяси және экономикалық мақсаттарды көздейтін экстремистік және лаңкестік уәждерін дәл көрсетпейді. Мәселен, әдеттегі қылмыстық топтар тек өз кірістерін көбейтуге мүдделі болса, экстремистер зорлық-зомбылық, заңсыз әрекеттер жасау арқылы өздерінің идеологиялық, саяси және діни мақсаттарына жетуге тырысады. Бұл туралы зерттеу жүргізіп жүрген Анджела Джендрон (Angela Gendron): экстремистердің мотивтері олардың қылмыстық шабуылдардың нысаналарын таңдауын және өздерінің идеологиялық негізделген және заңсыз әрекеттерінің пайдалылығы мен функционалдығын сақтау үшін қылмыс жасаудың оңтайлы тактикасын жүргізеді», -деп тұжырым жасайды [20, 315-333 б]. Сонымен бірге автор террористік топтардың жұмысын, олардың әртүрлі мақсаттарын және тұрақты қарым-қатынастардың операциялық деңгейде құрылуының себептерін зерттейді.

Ал кейінгі жылдары американдық және еуропалық әлеуметтанушыларының тәжірибесінде, сондай-ақ басқа да құқық қорғау органдарында виртуалды кеңістіктегі радикалды саяси қозғалыстар ең алдымен жастарға қауіп төндіретіні туралы түсінік қалыптасты. Қазіргі экстремизм идеологтары әлеуметтік желілер арқылы кәмелеттік жасқа толмағандарды экстремистік қылмыстар жасауға белсенді тарта бастады, нәтижесінде бұл қылмыстық

жоспарлар мен іс-шараны жүзеге асыруға ықпал етеді және мұндай қылмыстардың қоғамдық қауіптілік дәрежесін айтарлықтай арттырады деп тұжырымдайды [5, 304 б].

Қазіргі кезеңде әртүрлі мемлекеттердің күш-жігерін үйлестіруді талап ететін жаһандық проблема – ұлтаралық сипатқа ие болып отырған діни-саяси экстремизмге қарсы күрес болып тұр. Бұл ұлттық және діни араздықты жоюға қарсы іс-қимылды және жолын кесуді заңнамалық реттеу, экстремизмнің алдын алудың тиімді құқықтық негіздерін әзірлеу, қылмыстың алдын алу, жедел-іздігі, саяси, экономикалық және өзге де іс-шараларды жоспарлау және жүзеге асыру жөніндегі нормативтік құқықтық базаны жетілдіруге қатысты болып табылады. Діни-саяси экстремизмнің айрықша белгісі – өз мақсаттарына жету үшін күштеп күресу әдістерінің басым болуы – мемлекеттік жүйені күшпен өзгерту, билікті басып алу, мемлекеттің аумақтық тұтастығын бұзу. Бұл ретте діни экстремизм іс жүзінде «таза түрде» кездеспейді, бірақ діни-құқықтық нормалар мен догмаларды пайдаланатын ұлттық саяси бағыттағы терроризммен тығыз байланыста болады [20, 318б].

Осылайша, экстремизмнің әртүрлі нысандарына қарсы іс-қимылды құқықтық қамтамасыз ету үшін аса күрделі әлеуметтік-саяси құбылысқа жан-жақты әлеуметтанулық және саясаттанулық жағынан нақты талдау жасауды талап етеді. Дегенмен халықаралық қоғамдастық экстремизм мен терроризмді саяси мақсаттарға жету құралы ретінде қабылдамайды [21, 43-49]. Осы уақытқа дейін шетелде бұл мәселе бойынша үш көзқарас пайда болды: экстремистермен немесе лаңкестермен ешқандай келіссөздерге бармау және дереу полиция немесе әскерилермен операция жүргізу. Бұл позицияны Израиль, Аргентина, Колумбия, Иордания, Түркия, Уругвай қолдаса, соңғы уақытта АҚШ оған жақын позицияны иеленуде [22, 957-971].

Экстремизмнің барлық көріністері адамзатқа қорқынышты қауіп төндіредіруі мүмкін. Қазіргі заманның бұл аса қауіпті құбылыстары әскери арандатушылық, ұлтаралық араздық, әлеуметтік топтар арасында үрей мен сенімсіздік тудыратын жағымсыз факторларды туғызуда.

Экстремизмге қарсы бағыттың мамандары «лаңкестік оқиғаны болдау өте қиын екенін, олардың әрекетін дер кезінде болжап айту мүмкін еместігін» алға тартады. Сондықтан қазіргі таңда әлемнің бірде-бір мемлекетін экстремизм мен терроризм қаупіне байланысты проблемалардан «еркін» деп нық сеніммен айтуға болмайды. Бұл жан түршігерлік құбылыстар терең тамыр жайып, халықаралық қауымдастықты қамтыған «мега масштабтағы» проблема болып отыр. Қауіпсіздіктің басым бағыты ретінде ұлы державалардың бәсекелестікке бет бұруына қарамастан, әртүрлі идеологиялық мақсаттағы экстремистер қауіп-қатердің динамикалық ауқымын көрсетуді жалғастыруда [23, 485-504]. Осындай жағдайды ескере отырып, қарсы шараларды, оның ішінде заңнамалық деңгейде жетілдіру мәселелері бірінші орынға шығады.

Сондықтан мақаланың мақсаты халықаралық-құқықтық іс-қимылдың негізгі бағыттарын дамытуға, сондай-ақ азаматтардың өмірі мен денсаулығын, олардың құқықтарын, бостандықтарын мен мүдделерін қорғау функцияларын орындайтын заңнамалық «тосқауыл» құру арқылы экстремизмге қарсы күресті жүргізуде өркениетті ердердің тәжірибесін зерделей отырып, «халықаралық диалог» қағидатына негіздей отырып талдау жүргізу болған. Осыған байланысты экстремизмге қарсы тұрудың негізгі бағыттары беріліп, заңнамалық деңгейде де, іс жүзінде де жаңа нысандары бойынша ұсыныстар айтылды.

Қазіргі уақытта Америка мен Еуропаның экономикалық жағынан дамыған елдерінде экстремизммен күресуге арналған арнайы бөлімшелердің екі түрі бар: «арнайы мекемелерге тікелей бағынатын және осы мекемелердің қызметкерлерінен құралған бөлімшелер» және «арнайы мақсаттағы әскери бөлімшелерден жасақталатын және белгілі бір операция кезеңінде арнайы мекемелерге жедел бағынуға кіретін «коммандос» типті бөлімшелер. Арнайы күштердің бұл түріне мысал ретінде британдық «САС», германдық «GHA – 9», итальяндық «R отряды», француздық «GIGN отряды», израильдік «General Intelligence Unit 269», американдық «Delta Force» және т.б. жатқызуға болады. Соңғы жылдары шетелдік

криминалдық полиция құрылымында да арнайы бөлімшелер құрылуда. Бұл бөлімшелердің басты міндеті – экстремистік топтардың жолын кесудің немесе алдын алудың тиімді құқықтық тетіктерін жетілдіру болып табылады.

ТАЛҚЫЛАУ

Заманауи халықаралық қоғам әлеуметтік өмірді жаңғыртуға байланысты құндылықтар жүйесінің өзгеруін бастан кешіруде. Болып жатқан өзгерістер халықаралық қатынастардағы шиеленістермен, ұлтаралық, этносаралық қақтығыстармен ұштасып, соның салдарынан зорлық-зомбылық арқылы қажетті нәтижеге қол жеткізуге тырысатын әртүрлі радикалды топтар пайда болуда. Сондықтан экстремистік бағыттағы радикалды ұйымдардың пайда болуы мен тыйым салынған қызметтерін және басту көдері мен себеп-салдарының тарихын түсіну мақсаты туындаған болатын. Мақалада өркениетті елдердің экстремистік әрекеттерге қарсы тұруға бағытталған негізгі іс-қимылдарының тәжірибесіне, тиімді өзара байланыстардың нақты көрінісіне ғылыми шолу жасалып, қазіргі жаһандану үдерісінде маңызды мәселе болып отырған экстремизм сияқты күрделі құбылыстардың әлеуметтік аспектілеріне қатысты дамыған елдердің тәжірибесі зерттеу нәтижелері айқындалды. Ол бойынша экстремистік бағыттағы қылмыстарды саралау, қазіргі қоғамдағы радикалдану мәселесі бойынша ғылыми зерттеулердің кең ауқымында атап өтілген зорлық-зомбылықтың саяси сипатына объективті түрде талдау жасалды. Сондай-ақ, мақалада халықаралық деңгейдегі ұлттық, нәсілдік, діни, саяси қауіп-қатерлер сияқты экстремизм көріністерінің таралуы жағдайына қатысты өркениетті елдердің тәжірибесі сараланды.

Мәселен, жоғарыда айтып кткен «Экстремистік қылмыстарға қарсы тұрудың өзекті мәселелері» зерттеуде: «Егер біз экстремистік мотивтерді қылмыстың субъективті жағының элементі ретінде талдайтын болсақ, онда экстремизмді тудыратын идеологиялық жоспардың занды мәселелері айқын көрінеді. Бір жағынан, экстремизм идеологиясы әрқашан мемлекеттік саясаттың төмен тиімділігін және барлық ақпараттық хабарламаларды наразылық пен пікірталас арқылы оқудың деформациясын көрсетеді. Екінші жағынан, мемлекеттің қоғамдық саясатының жетілмегендігіне азаматтық қоғамның жеткіліксіз реакциясы аясында экстремизмді танымал етудің тұрақты криминогендік тенденциясы қалыптасты. Бұл жағдайда басқару шешімдерін қабылдаудан оқшауланған зиялылар табының белгілі бір бөлігі экстремистік идеологияны жаңғыртуда. Халықтың елді басқаруға саяси қатысуын кеңейту мақсатында ұлттық демократияның сапасын арттыру экстремистік қылмыстардың санын азайтуға мүмкіндік береді», - деген пікірлер де айтылды. Ал «Германия, АҚШ және Ұлыбританиядағы экстремизмге қарсы тұру тәжірибесі: салыстырмалы талдау» атты зерттеу бойынша басқа еуропалық елдермен салыстырғанда экстремистік белсенділіктің айтарлықтай төмен деңгейіне қарамастан, Германия, АҚШ және Ұлыбританияда мұндай қозғалыстармен күрес жекелеген округтер мен елді мекендерде шағын, бірақ жоғары білікті полиция бөлімшелерін қолдану арқылы өте дәл жүргізілетінін атап өткен жөн (Сериков, Венцель, 2017). Дәл осы орталықсыздандыру құқық қорғау органдарына жастар радикализмі мәселесін шешу үшін қоғамдық ұйымдармен және бірлестіктермен белсенді өзара әрекеттесуге мүмкіндік береді. Мемлекет пен азаматтық қоғам тарапынан жастардың экстремистік топтарына қарсы іс-қимылдың негізгі ерекшеліктерін атап өту қажет: біріншіден, қарсы әрекеттің алдын алу сипаты; екіншіден, жергілікті қоғамдастықтарды кең негізде белсенді тарту; үшіншіден, жастар мен студенттер арасындағы экстремистік үгіт-насихатқа қарсы тұруға және жолын кесуге университеттер мен басқа да оқу орындарын белсенді тарту; – төртіншіден, интернетте экстремизмнің таралуын тежеу бойынша құқық қорғау органдарының жұмысын күшейту.

ҚОРЫТЫНДЫ

Соңында айтарымыз, экстремистік топтардың лаңкестік әрекетіне қарсы экономикалық жағынан «алпауыт мемлекеттердің» қауіпсіздік саласы бойынша жүргізіп отырған саясаты негізінде іске асырылып жатқан тәжірибелерінің халықаралық деңгейдегі маңыдылығы бар деген қорытынды жасауға болады. Нәтижесінде басқа аймақтардағы елдер мен халықтар өзара қауіпсіздік байланыстарын жетілдіру үшін «өркениетті елдер үлгісіндегі» экстремизмге қарсы тәжірибенің оңтайлы жақтарын пайдалануға мүмкіндік береді. Сонымен бірге құқық қорғау мекемелерінің ынтымақтастықты кеңейтуге бағытталған бірыңғай халықаралық-құқықтық база құру әрекеттеріне қолдау көрсету, бұл өз кезегінде көптеген аймақтық мемлекеттермен лаңкестікке қарсы іс-қимыл шеңберінде ақпарат алмасуға ықпал ететін болады. Осыған байланысты құқық қорғау, сот және пенитенциарлық жүйелердің қызметкерлерін, криминалистерді, заңгерлерді, адвокаттарды, соныменбірге экстремистік топтарға қарсы бағытқа тартылған мамандардың кәсіби және ұйымдастырушылық-басқарушылық даярлығын жетілдіру керек.

Қазіргі таңда Қазақстанда экстремизм мәселесіне қарсы күрес халықаралық ынтымақтастық және халықаралық құқық нормаларына сәйкес жүзеге асырылып келе жатыр. Еліміз зорлық-зомбылыққа қарсы шарт тетіктерін одан әрі жетілдіру үшін «Халықаралық лаңкестікке қарсы күрес» туралы жалпы мемлекетаралық конвенцияны қолдап отыр. Осының нәтижесінде еліміз экстремизмге қарсы күресте барлық деңгейдегі (жаһандық, аймақтық және екіжақты) өзара іс-қимылдың қажет екенін түсіне отырып, бірқатар халықаралық және мемлекетаралық шарттар мен келісімдер жасап келеді. Еліміз, бұл өткір де өзекті мәселені одан әрі жетілдіру үшін экстремизмге қарсы күресте өркениетті елдер тәжірибесін қолдай отырып, аймақтық ынтымақтастықты дамытуға үлкен қолдау көрсетері даусыз. Біздің ойымызша, қазіргі таңда халықаралық-құқықтық қатынастар жүйесін дамытуға бағытталған жұмыстардың маңыздылығы зор, өйткені бұл үдеріс экстремизмге қарсы тиімді күрес жүргізуге мүмкіндік береді.

Әдебиеттер:

1. Қазақстанның тарихи және рухани-мәдени дамуындағы діннің рөлі: дәстүр және қазіргі заман. Ұжымдық монография / З.К.Шаукенова және С.Е.Нұрмұратовтың жалпы редакциясымен. – Алматы: ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, 2016. – 360 б.
2. Бишманов К.М., Асан А.Б. Религиозная толерантность в Казахстане // Сборник материалов Международной научно-практической конференции: Добродетельное общество в наследии аль-Фараби. – Алматы, 2023 года. – С. 93-100.
3. Нұрмағамбетов Б.Ғ. Діни экстремизм мен терроризмнің алдын алу жолдары. Әдістемелік құрал. – Астана: Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы, 2018. – 51 б.
4. Аташ Б.М. Діни экстремизм мен терроризмнің алдын-алу шаралары: теориядан практикаға бетбұрыс (әдістемелік нұсқау). – Алматы, 2013. – 88 б.
5. Орумбаева М., Курмангали А. Мировой опыт по противодействию и превенции экстремизма и терроризма // Мемлекеттік басқару және мемлекеттік қызмет халықаралық ғылыми-талдау журналы. №3 (78) 2021. – Б.156-166.
6. Назаров В.Л., Сулонов П.Е. Профилактика экстремизма в молодежной среде / Министерство науки и высш. образования Рос. Федерации. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2018. – 204 с.
7. Кириленко В.П., Алексеев Г.В. Актуальные проблемы противодействия преступлениям экстремистской направленности // Всероссийский криминологический журнал. 2018. Т. 12, №4. С. 561-571 DOI 10.17150/2500-4255.- 2018. №12(4). - С.561-571.

8. Актуальные проблемы противодействия экстремизму и терроризму на современном этапе //Сборник науч. ст. II Всероссийской научно-практической конференции с международным участием. – Новосибирск, 2023. – 200 с.
9. Атран С. Разговаривая с врагом. Религиозный экстремизм, священные ценности и что значит быть человеком / Пер. с англ. Бюро переводов «Пароль» и Н. Подунова. – М.: Карьера Пресс, 2016. – 608 с.
10. Steffen Kailitz. Politischer Extremismus in der Bundesrepublik Deutschland. Eine Einführung: Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften 2004, 259 S. URL: <https://www.proquest.com/docview/202937551?sourcetype=Scholarly%20Journals> (accessed on: 23.01.2025).
11. Dyfvermark M.R. Contexts of Radicalization: An Inductive Meta-Analysis of 41 Case Studies of Contentious Elections /M.R. Dyfvermark //Expressions of Radicalization /eds. K.Steiner, A.Onnerfors. - Palgrave Macmillan, 2018. - P. 209-246. DOI: 10.1007/978-3-319-65566-6_8 (accessed on: 05.02. 2025).
12. Ruggiero V. Political Violence and Crime /V. Ruggiero //Oxford Research Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice. –New York: Oxford Univ. Press, 2017. – P.1-23. – URL: <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190264079.013.371> (accessed on: 21.02. 2025).
13. Cohen-Almagor R. Confronting the Internet's Dark Side: Moral and Social Responsibility on the Free Highway. Cambridge: Cambridge University Press, 2015. – 400 p.
14. Preventing violent extremism through education. A guide for policy-makers. Paris: UNESCO, 2017. 75 p. URL: <https://doi.org/10.54675/BAUW5133> (accessed on: 23.01. 2025).
15. Haavelsrud M. Education, political socialization and extremism // British Journal of Sociology of Education. Vol. 30, No. 1. Jan., 2009. – Pp. 113-120. URL: <https://doi.org/10.1080/01425690802532807> (accessed on: 23.03. 2025).
16. Hafez M. & Mullins C. The Radicalization Puzzle: A Theoretical Synthesis of Empirical Approaches to Homegrown Extremism // Studies in Conflict & Terrorism. Vol. 38, №1. 2015 – Pp. 958-975. URL: <https://doi.org/10.1080/1057610X.2015.1051375> (accessed on: 23.03. 2025).
17. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка. М.: ОНИКС, 2009. 1376 с.
18. Большой энциклопедический словарь. М.: АСТ; Астрель, 2003. 1248 с.
19. Informative overview of contemporary international counter extremism and terrorism (situation as on 1 of January 2014). URL: <http://www.why.ind/ver> (accessed on: 12.10. 2024).
20. Gendron A. Criminality, Terrorism and the Changing Nature of Conflict: The Dynamics of the Nexus Between Crime and Terrorism /A.Gendron //The Palgrave Handbook of Security, Risk and Intelligence /eds. R. Dover, H. Dylan, M. Goodman. –Palgrave Macmillan, 2017. –P. 315-333. URL: https://doi.org/10.1057/978-1-137-53675-4_18 (accessed on: 24.02. 2025).
21. Сериков А.В., Венцель С.В. Опыт противодействия молодежному экстремизму в Германии, США и Великобритании: сравнительный анализ // Философия права, 2017, №4(83). – С.43-49.
22. Guiora A., & Park E.A. Hate Speech on Social Media. Philosophia. – 2017. –№45 (3). –P. 957-971. –DOI: 10.1007/s11406-017-9858-4.
23. Christopher Ruddy. The Devil is in the Detail: Assessing Threat-Framing in Violent Extremist Discourses // Studies in Conflict & Terrorism. Vol. 48, №4. 2025 – Pp. 485-504. URL: <https://doi.org/10.1080/1057610X.2022.2101586> (accessed on: 01.04. 2025).

Reference:

1. Qazaqstannyn tarihi jane ruhani-mädeni damuyndağy dinniñ roli: dastür jane qazırgı zaman. Ujymdyq monografia / Z.K.Şaukenova jane S.E.Nurmūratovtyñ jalpy redaksiasymen. – Almaty: QR BGM GK Filosofia, saiasattanu jane dintanu instituty, 2016. – 360 b.
2. Bismanov K.M., Asan A.B. Religioznaia tolerantnost v Kazahstane // Sbornik materialov Mejdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferensii: Dobrodetelnoe obşestvo v nasledii al-Farabi. – Almaty, 2023 goda. – S. 93-100.

3. Nurmagambetov B.G. *Dini ekstremizm men terorizmnın aldyn alu joldary. Adistemelik qural.* – Astana: Qazaqstan Respublikasy Bas prokuraturasy janyndagy Quqyq qorgau organdary akademiasy, 2018. – 51 b.
4. Atas B.M. *Dini ekstremizm men terorizmnıń aldyn-alu saralary: teoriadan praktikaga betbúrıs (adistemelik nusqau).* –Almaty, 2013. – 88 b.
5. Orumbaeva M., Kurmangali A. *Mirovoi opyt po protivodeistviu i prevensii ekstremizma i terorizma // Memlekettik basqaru jáne memlekettik qyzmet halyqaralyq gylymi-taldau jurnaly. №3 (78) 2021.* –B.156-166.
6. Nazarov V.L., Suslonov P.E. *Profilaktika ekstremizma v molodejnoi srede /Ministerstvo nauki i vyssh. obrazovania Ros. Federasii.* – Ekaterinburg: İzd-vo Ural. un-ta, 2018. – 204 s.
7. Kirilenko V.P., Alekseev G.V. *Aktualnye problem protivodeistvia prestupleniam ekstremistskoi napravlenosti // Vserossiski kriminologicheskii jurnal. 2018. T. 12, №4. C. 561-571*
8. *Aktualnye problemy protivodeistvia ekstremizmu i terorizmu na sovremennom etape //Sbornik nauch. st. II Vserossiskoi nauchno-prakticheskoi konferensii s mejdunarodnym uchastiem.* – Novosibirsk, 2023. – 200 s.
9. Atran S. *Razgovarivaia s vragom. Religiozni ekstremizm, svasennye senosti i chto znachit byt chelovekom / Per. s angl. Buro perevodov «Parol» i N. Podunova.* – M.: Karera Pres, 2016. - 608 s.
10. Steffen Kailitz. *Politischer Extremismus in der Bundesrepublik Deutschland. Eine Einführung: Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften 2004, 259 S. URL: <https://www.proquest.com/docview/202937551?sourcetype=Scholarly%20Journals> (accessed on: 23.01.2025).*
11. Dyfvermark M.R. *Contexts of Radicalization: An Inductive Meta-Analysis of 41 Case Studies of Contentious Elections /M.R.Dyfvermark //Expressions of Radicalization /eds. K.Steiner, A.Önnerfors. -Palgrave Macmillan, 2018. - P. 209-246. DOI: 10.1007/978-3-319-65566-6_8 (accessed on: 05.02. 2025).*
12. Ruggiero V. *Political Violence and Crime /V. Ruggiero //Oxford Research Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice.* –New York: Oxford Univ. Press, 2017. –P.1-23. – URL: <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190264079.013.371>(accessed on: 21.02. 2025).
13. Cohen-Almagor R. *Confronting the Internet's Dark Side: Moral and Social Responsibility on the Free Highway.* Cambridge: Cambridge University Press, 2015. -400 p.
14. *Preventing violent extremism through education. A guide for policy-makers.* Paris: UNESCO, 2017. 75 p. URL: <https://doi.org/10.54675/BAUW5133> (accessed on: 23.01. 2025).
15. Haavelsrud M. *Education, political socialization and extremism // British Journal of Sociology of Education. Vol. 30, No. 1. Jan., 2009. Pp. 113-120. URL: <https://doi.org/10.1080/01425690802532807> (accessed on: 23.03. 2025).*
16. Hafez M. & Mullins C. *The Radicalization Puzzle: A Theoretical Synthesis of Empirical Approaches to Homegrown Extremism // Studies in Conflict & Terrorism. Vol. 38, №1. 2015 – Pp. 958-975. URL: <https://doi.org/10.1080/1057610X.2015.1051375> (accessed on: 23.03. 2025).*
17. Ojegov S.İ. *Tolkovyı slovar russkogo yazyka. M.: ONİKS, 2009. 1376 s.*
18. *Bolsoi ensiklopedicheski slovar. M.: AST; Astrel, 2003. 1248 s.*
19. *Informative overview of contemporary international counter extremism and terrorism (situation as on 1 of January 2014). URL: <https://www.un.org/counterterrorism/> (accessed on: 12.10. 2024).*
20. Gendron A. *Criminality, Terrorism and the Changing Nature of Conflict: The Dynamics of the Nexus Between Crime and Terrorism /A.Gendron //The Palgrave Handbook of Security, Risk and Intelligence /eds. R. Dover, H. Dylan, M. Goodman. –Palgrave Macmillan, 2017. –P. 315-333. URL: https://doi.org/10.1057/978-1-137-53675-4_18 (accessed on: 24.02. 2025).*
21. Serikov A.V., Vensel S.V. *Opyt protivodeistvia molodejnomu ekstremizmu v Germanii, SSA i Velikobritanii: sravnitelnyi analiz // Filosofia prava, 2017, №4 (83). –S.43-49.*
22. Guiora A., & Park E.A. *Hate Speech on Social Media. Philosophia.* – 2017. –№45 (3). –P. 957-971. –DOI: 10.1007/s11406-017-9858-4.
23. Christopher Ruddy. *The Devil is in the Detail: Assessing Threat-Framing in Violent Extremist Discourses // Studies in Conflict & Terrorism. Vol. 48, №4. 2025 – Pp. 485-504. URL: <https://doi.org/10.1080/1057610X.2022.2101586> (accessed on: 01.04.2025).*

A.Sultanova^{1*} , A.Khairuldayeva²

¹Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

²Abai Kazakh National Pedagogical University Almaty, Kazakhstan

*e-mail: Sultanova8012@gmail.com

CHALLENGES AND PROSPECTS OF MODERN LARGE FAMILIES

Abstract

The article presents a theoretical overview of scientific works by foreign researchers who have studied large families. This research aims to identify the main problems, opportunities, and limitations faced by modern large families. Due to the sharp increase in the number of crises in large families in the country, the relevance of studying such families has grown. The main problems of large families are social, psychological, and economic in nature.

The goal of the study is to identify the main problems, opportunities, and limitations of modern large families. A qualitative study of large families in Almaty (N=10) was conducted in the article. The research was carried out using in-depth interviews. The study revealed that large families still face material and household problems. The primary type of assistance provided by the state includes government allowances and services provided in schools to school-aged children in the form of “school meals.”

It was found that the financial situation of large families is only satisfied by the family income (wages). Additionally, it was determined that a mechanism for providing systemic assistance from public and charitable organizations is in place. These organizations play an important role in solving material and household issues for large families. Moreover, economic factors lead to family crises in large families.

The practical significance of the study can contribute to resolving crises in large families and addressing related issues, as well as assisting in the development of state and local additional programs aimed at improving social policies and the situation of large families.

Keywords: large family, family behavior, crisis situations, family values, social assistance.

A.M. Султанова¹ , A. M. Хайрулдаева²

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

²Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университеті, Алматы, Қазақстан

ҚАЗІРГІ КӨПБАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАРДЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН МҮМКІНДІКТЕРІ

Аңдатпа

Мақалада көпбалалы отбасыларға қатысты зерттеген шетелдік зерттеушілердің ғылыми еңбектеріне теориялық шолу жасалған. Бұл зерттеу қазіргі көпбалалы отбасылардың алдында тұрған негізгі мәселелерді, мүмкіндіктер мен шектеулерді анықтауға бағытталған. Елімізде көпбалалы отбасылардағы дағдарыстар санының күрт өсуіне байланысты қазіргі уақытта мұндай отбасылардың зерттеу өзектілігі артып отыр. Көпбалалы отбасылардың басты проблемалары әлеуметтік, психологиялық және экономикалық сипатта.

Зерттеудің мақсаты қазіргі көпбалалы отбасылардың басты мәселелерін, мүмкіндіктері мен шектеулерін анықтау. Мақалада Алматы қаласындағы көпбалалы отбасылармен (N=10) сапалық зерттеу жүргізілді. Зерттеу тереңдетілген сұқбат әдісі көмегімен жүргізілді. Зерттеу нәтижесі бойынша көп балалы отбасыларда материалдық және тұрмыстық мәселелер әлі де орын алып жатқаны анықталды. Мемлекет тарапынан ұсынылатын басты көмек түрі ретінде:

мемлекеттік жәрдемақы мен мектеп жасындағы балаларға мектепте «тамақтану» түріндегі қызмет түрі ұсынылады. Көпбалалы отбасылардың материалдық жағдайларын отбасы кірісі (жалақы) ғана қанағаттандыратыны айқындалды. Сонымен қатар, қоғамдық және қайырымдылық ұйымдардың жүйелі көмек көрсету механизмі жұмыс жасайтыны анықтады. Бұндай ұйымдардың көпбалалы отбасылардың материалдық-тұрмыстық мәселелерін шешуде маңызы зор. Сонымен қатар, көпбалалы отбасыларды экономикалық факторлардың себебінен отбасылық дағдарыс орын алуы кездеседі.

Зерттеудің тәжірибелік маңыздылығы көпбалалы отбасылардағы орын алатын дағдарыстар бойынша шешім қабылдауға және әлеуметтік саясат мәселесін шешуге, сонымен қатар көп балалы отбасылардың жағдайын жақсарту бойынша мемлекеттік және жергілікті деңгейде қосымша бағдарламаларды әзірлеуде көмек көрсетуі мүмкін.

Түйін сөздер: көпбалалы отбасы, отбасылық мінез-құлық, дағдарыстық жағдайлар, отбасы құндылықтары, әлеуметтік көмек.

Султанова А.М.¹ , Хайрулдаева А. М.²

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

²Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан

ПРОБЛЕМЫ И ВОЗМОЖНОСТИ СОВРЕМЕННЫХ МНОГОДЕТНЫХ СЕМЕЙ

Аннотация

В статье представлен теоретический обзор научных трудов зарубежных исследователей, изучавших в отношении многодетных семей. Это исследование направлено на выявление основных проблем, возможностей и ограничений, с которыми сталкиваются современные многодетные семьи. В связи с резким ростом числа кризисов в многодетных семьях в стране в настоящее время актуальность исследования таких семей возрастает. Основные проблемы многодетных семей носят социальный, психологический и экономический характер.

Цель исследования - выявить основные проблемы, возможности и ограничения современных многодетных семей. В статье проведено качественное исследование многодетных семей г. Алматы (N=10). Исследование проводилось методом глубинного интервью. По результатам исследования установлено, что в многодетных семьях по-прежнему существуют материальные и бытовые проблемы. В качестве основного вида помощи, предоставляемого государством, выступают: государственные пособия и услуги, предоставляемые в школе детям школьного возраста в форме «школьного питания».

Выявлено, что материальное положение многодетных семей удовлетворяет только доход семьи (заработная плата). Кроме того, было определено, что работает механизм оказания системной помощи общественными и благотворительными организациями. Такие организации имеют большое значение в решении материально-бытовых вопросов многодетных семей. Кроме того, из-за экономических факторов в многодетных семьях происходит семейный кризис.

Практическая значимость исследования может способствовать возникновению кризисов в многодетных семьях и решению проблемы, также при разработке государственных и местных дополнительных программ, для улучшения социальной политики и положения многодетных семей.

Ключевые слова: многодетная семья, поведение семьи, кризисные ситуации, семейные ценности, социальная помощь.

MAIN PART

Today, large modern families face several challenges, including economic difficulties, a lack of time and resources, and issues with access to quality education and medical care, as illustrated in Table 1.

This article addresses the aforementioned issues and proposes potential solutions. As a result of the conducted research, it was identified that respondents' speech often indicates that these families usually live on a limited budget, making meeting their children's needs difficult. Parents of large families are compelled to work harder to provide for their offspring, sometimes resulting in insufficient time for meaningful communication and nurturing.

Nevertheless, information searches on official websites and literature reviews have allowed us to underline that large modern families also encounter unique opportunities despite these challenges. One of the primary advantages is that children learn early to interact with one another, share, assist, and support each other. A strong family bond and a sense of responsibility develop within large families. Furthermore, these families can rely on various social programmes and benefits that help them navigate financial hardships. Modern technology is crucial, enabling parents to work remotely and manage their time flexibly between work and family. Large families can effectively utilise the resources provided by government and public organisations, such as free clubs and activities for children, travel benefits, and cultural events. Thus, despite the prevailing issues, modern large families hold significant potential for development and prosperity in contemporary life.

Thus, the practical significance resides in the article's potential to inform and guide decisions regarding social policy issues affecting large families, assisting in addressing the challenges they encounter.

Challenges	Description
Economic difficulties	Large families often struggle with financial resources to meet all their children's needs. Limited resources hinder access to quality education, medical care, and necessary conditions for children's holistic development.
Housing issues	Housing is a pressing concern for large families. Many families live in cramped conditions, causing discomfort and restricting personal space for each family member.
Time constraints	Parents of large families are often compelled to work harder to support their children, leading to insufficient time for meaningful communication and upbringing.
Education and healthcare	In remote and rural areas, the availability of quality education and medical services is limited, creating additional hardships for large families.

Table 1- Basic challenges of large families

INTRODUCTION

In the history of humanity, the family has evolved from a primitive form of social development to a fundamental social institution. In the current context, multigenerational families are closely tied to the fundamental social problems faced by the population, often linked to material difficulties. In society, assessing the family's significance has led to its classification into several categories. Typically, in social states, the concept of a «multigenerational family» is considered by the state as a fundamental social group in need of state assistance. This is because each child's birth affects the family and plays a significant role in society, as demographic issues and their solutions are key concerns at the state level. The government emphasizes supporting multigenerational families to increase the birth rate. Currently, demographic issues are addressed through multigenerational families. Numerous studies have been conducted on the relationship between the number of children in a family and the level of family income. The perception of multigenerational families in society is often characterized by duality and negativity associated with poverty and the overall social status of the family.

Various circumstances characterize the genesis of large families. First, the number of children in a family is often influenced by the family's and its members' religious beliefs and practices. Second, low-income large families may result from parents' irresponsible behaviour, low education levels, alcoholism, and other negative behaviours. Such families generally face numerous social problems. Third, the birth of additional children may occur due to multiple marriages. Naturally, each family's challenges vary depending on their structure and specific circumstances [1].

In Kazakhstan, the concept of a large family is defined explicitly in the «Marriage and Family Code». According to this Code, a large family is defined as a family with four or more children under the age of majority (Marriage (Family) Code) (Marriage (Family) Code, 2011). There are several legislative documents in the country related to the social protection and support of large families. The state provides allowances to families with four or more children under the age of majority or full-time students (up to 23 years old). The allowance amount is determined based on the number of children in the family and the family's income. Additionally, if the family's average income is below the poverty line, the large family may apply for targeted social assistance.

Large families are awarded «Silver Alka» and «Gold Alka» to elevate the status of mothers. Recipients of these medals may receive state support for housing, with the government covering the cost of renting an apartment if they live in a state housing fund or rented accommodation. Additionally, large families may be exempt from certain state taxes. However, the social assistance provided by the state and local authorities does not fully cover all the needs of large families.

As a result of the analyses, research hypotheses can be put forward:

1. the amount of financial support is not enough for their daily life expenses;
2. low efficiency of charitable foundations in providing social support to large families;
3. in large families, the conflict between spouses was influenced by socio-economic factors.

LITERATURE REVIEW

The concept of large families is multifaceted, and it has become the focus of various scientific studies in recent years. The issues of large families are examined from psychological, pedagogical, social, and other perspectives. Each scientific discipline brings unique methods and approaches to studying the problems of large families. Researching large families is crucial for a country's social and family policies and planning social security. This is because the problems these families face are diverse, and understanding them requires an open-minded approach that considers economic, cultural, social, geographical, and religious factors.

This section will explore foreign researchers' theoretical approaches and models regarding large families. D.Stamoulis and G.Pierrakos investigate how economic, social, and cultural changes affect large families. They examine how societal changes, such as women's widespread higher education, financial independence from men, increased financial resources, and cultural shifts, impact family composition and structure. They found that a large family is measured by socio-economic conditions and described and interpreted within traditional and religious contexts. The concept of a large family varies across different countries. For example, in many European countries, a large family is considered one with three children, while in some countries following Islamic principles, a family with six or more children is classified as a large family. Stamoulis, Pierrakos consider the status of a large family, the size of the family. According to the researchers, the status of a large family is measured in different ways for different countries. In this regard, the authors suggest the need for legal and demographic aspects of accounting for the size of a large family [2].

J. Bergsvik and others have studied the lives of large families living in urban areas. The researchers found that large families' choice of specific neighbourhoods is influenced by various factors, including economic opportunities, access to specific services, and cultural and social connections. The study, which was conducted using qualitative and quantitative methods, revealed that the cost of renting apartments in high-standard, desirable areas is often too high for large families, making them inaccessible. At the same time, neighbourhoods that match their social conditions often lack necessary social services. This underscores the need for a comprehensive approach that considers economic, familial, and cultural factors in social policy and urban infrastructure planning [3].

According to geographical characteristics, large families are more prevalent in rural areas than in urban areas. Kulu and Washbrook, in their research, found that large families living in urban areas are mainly located on the city's outskirts rather than in the city centre itself. This is because it is more convenient for such families to live in spacious homes on the outskirts of the city rather than in high-rise buildings in the city centre [4]. Large families are often associated with urban areas that have well-developed infrastructure, such as kindergartens, schools, and playgrounds. As the number of children in a significant family increases, the importance of such amenities in choosing a place to live in the city also grows. This is because, for parents in large families, established social connections, such as friendly neighbours and close acquaintances, are highly significant [5]. Large families are often inclined to plan to have more children in the future, which can also influence their choice of residence [6]. Of course, living in urban areas with high standards of infrastructure and services designed for large families is also related to the financial situation of these families [7].

S. Desai, in his research, examines the accessibility and limitations of resources such as education and health for children in large families across various countries. He finds that in countries with high living standards, children from large families generally do not face significant difficulties, and the living conditions for children in many large families are high. The research highlights the importance of state policies and programs that have socio-economic impacts on large families and their children, which are essential for the country's sustainable development and for creating a just society [8].

In Kazakh society and many post-Soviet countries, there is a stereotype that large families are a vulnerable group requiring socio-economic assistance from the state or charitable organizations. In contrast, in Scandinavian countries, the concept of a large family is not considered a vulnerable group needing social support and protection. Instead, large families are regarded as having a high status in society, with good material and social conditions, and their children have access to quality early childhood education and high-quality education. In Norway, there are numerous state provisions to encourage large families. For example, paid parental leave continues until the child turns one year old.

Financial support, also known as «state child care» is provided for children over one year old. This financial aid covers the child's medical, social, and other needs. Such social payments and guarantees reinforce the high status of large families and contribute to forming positive stereotypes about large families in society. Despite the material difficulties in large families, there are also positive aspects. Compared to children in smaller families, children in large families tend to be more caring, empathetic, and responsible, and they can quickly establish communication with others. In contrast, children in smaller families may often be more individualistic, less responsible, and have difficulties interacting with people, resulting in lower diligence [9].

Large families face several problems compared to families with one or two children, including socio-economic, housing, psychological, medical, and others. Each additional child requires extra financial resources, attention, and time from the parents [10]. Among these problems, economic issues are considered the most significant. The family's economic situation affects the psychological and social environment. Since the concept of a large family is multifaceted, it is crucial to study the issues such families face from a comprehensive perspective, not just from psychological, economic, or social science viewpoints [11].

Parents often cannot leave their children alone, resulting in the need to stay at home with only temporary income. Limited opportunities for children's development in rural areas force some families to move to urban centres for better prospects. Single-parent families, in particular, struggle with the problem of unstable employment. While families with many children have housing priority in local areas, the speed of construction and progress in the housing queue are determining factors. Some families move to cities hoping for more significant financial benefits from state aid, fostering a sense of dependency [12].

The low-income levels of large families can lead to child poverty. Klimantova's works highlight the impact of economic factors on the crises faced by large families. Today, as the primary unit of society and a social institution, the large family is undergoing significant changes. In the current economic and political climate, characterized by a general decline in living standards, there is a consistent trend of decreasing material conditions, psychological health, and educational

opportunities within large families [13]. Bukhtiyarova and Grudina present two contrasting perspectives on large families. On the one hand, they are seen as unacceptable and associated with numerous difficulties, such as disorders, harsh living conditions, lack of parental attention, and various material challenges. On the other hand, having many children is viewed positively and associated with respect, love, organization, and mutual assistance among family members [14]. Large families are not only formed from adverse circumstances but also from positive attitudes. Scholars such as M. Shlemko argue that in large families, children develop good relationships with each family member, learn to adapt to order, assert their opinions and needs, get along well with members of the opposite sex, and develop flexible behaviour. Children in such families learn from each other and become socialized, and older children significantly influence younger ones [15]. While interactions between parents and children, spouses, and siblings are well-studied aspects of family socialization, considering only these units of analysis is insufficient to understand the family as an object of analysis fully. Families evolve as units in response to changes in individual members, life circumstances, and planned or unplanned changes [16]. They develop unique climates, styles of responding to events, identities, and clear boundaries that provide different socialization situations for children. Family-level processes such as myths, stories, and rituals are increasingly recognized as important for understanding family socialization.

The number of large families in the country is increasing yearly, with variations in the count across different regions. For example, official data for 2022 shows that the Republic of Kazakhstan will have 300,241 large families. Turkestan, Almaty, and Zhambyl are the top three regions with the most large families. Specifically, there are 86,585 registered large families in the Turkestan region, 40,428 in the Almaty region, and 30,040 in the Zhambyl region. In contrast, the lowest number of large families is observed in the Karaganda region, with 12,670 registered large families (Figure 1).

Figure 1 – The number of large families in the Republic of Kazakhstan

According to Figure 1, large families in the Republic of Kazakhstan represent a social group that warrants comprehensive research.

METHODOLOGY

The research aims to identify the issues faced by large families in a globalised society and propose possible solutions for the identified problems. The object of the study is large families, while the subject is the problems and opportunities of these families.

Based on these objectives, the central hypothesis of the study is that large families in the Nauryzbai district face significant socioeconomic and emotional challenges that existing support systems do not adequately address. It is also assumed that these families demonstrate unique coping strategies and forms of resilience that should be recognised and supported. Housing issues are a major challenge for large families, affecting their overall quality of life and stability.

This study employs a qualitative research approach to effectively explore the experiences of large families residing in the Nauryzbai district of Almaty. The qualitative approach is well-suited for understanding the subjective meanings, emotions, and narratives that quantitative methods might overlook. This research focuses not on generalisation but on gaining deep, nuanced insights into the daily challenges and coping strategies of large families—topics that require open-ended, exploratory tools. We gain valuable insights into their unique challenges and perspectives by conducting in-depth interviews. The in-depth interview lets our participants express themselves freely, share personal experiences, and discuss sensitive issues in a more comfortable and trusting environment. The research utilises the «snowball» sampling method, allowing us to reach various respondents and enrich our findings. The snowball sampling method was selected because accessing a specific and relatively underrepresented population—namely, large families who may not be easily reachable through random sampling—is difficult. Through this interview-driven study, we aim to illuminate the voices of these families and contribute to a deeper understanding of their lived realities. The study involved 10 participants, each with an average of 5 children of school age. The participants had an average age of 40 (the data on the respondents are presented in table 2). The study was conducted from September to November 2023. With the respondents' consent, the preliminary schedule, date, and location of the interviews were arranged. Ethical standards were carried out in the study. Participants were informed that their responses would be used solely for research purposes and that their names would be changed if necessary. The in-depth interview questions were organised into four logically sequenced sections. The in-depth interview tool provides an excellent opportunity to obtain answers to questions prepared during the conversation and analyse the respondent's reactions and attentiveness. It allows for uncovering the root of the problem with various details. The first section includes general information about the respondent, the structure and nature of the family, and questions related to housing issues. The second block consists of questions about the types of social assistance the state provides to large families. The third section addresses issues and difficulties large families face, interventions, and crises. The fourth section is focused on suggestions for solving problems within large families and gathering information on ways to motivate and support large families. Interview duration: not less than 60 Minutes.

The interview method was conducted anonymously, adhering to ethical principles in social research. The data obtained during the interviews were transcribed and coded. The coded data were processed using the MAXQDA 20 software, designed for text analysis. The information collected during the interviews was analyzed using examples from social structural research, and the results were determined. The use of MAXQDA 20 for coding aids in systematically organising and interpreting data. It also helps identify themes and categories (like «financial strain», «lack of housing», «emotional stress», etc.).

Name	Age	Number of children	Spouse's Job	Spouse's Salary (tenge)	State Allowance (tenge)	Monthly Income (tenge)	Family Situation
Meruyert	33	4	Irregular jobs	150,000	59,000	209,000	Average
Aisha	43	7	Stable job	180,000	115,000	295,000	Average
Roza	41	4	Security guard	250,000	60,000	450,000	Average
Aisulu	39	4	Irregular jobs	150,000	59,000	209,000	Average
Gulnur	45	4	Teacher	200,000	59,000	259,000	Average
Gulnar	46	7	Security guard	130,000	115,000	245,000	Average
Aikun	39	4	Security guard	171,000	59,000	230,000	Average
Aigul	37	4	Teacher	311,000	59,000	370,000	Average
Nursulu	45	7	Teacher	345,000	115,000	460,000	Average
Bakhyt	35	5	Security guard	62,000	59,000	120,000	Average

Table 2 – Background information about respondents

RESULT AND DISCUSSION

The increase in the number of children in a large family creates many issues and requires additional needs. Among these, the main difficulties are financial and economic. In order to assess the financial situation of the respondents who took part in the study, we asked them to answer the question “do you assess the financial situation of your family” and received the following answers.

Our family's material situation is average. Our primary sources of income are the state allowances for each child and my spouse's salary. The state allowance is 59,000 tenge for four children, while my spouse's monthly salary is 150,000 tenge. The diaper allowance will stop after my youngest child turns 1.5 years old. My spouse takes whatever job he can find, and since his work is irregular, his income is very low. This does not cover our family's basic needs and our children's needs. Therefore, we register with charity organizations and receive assistance. We get food aid every three months from the «Bakitty otbasy – Almaty» public foundation and various charitable organizations. This food usually lasts only one month (Meruyert, 33 years old).

My spouse has a stable job and earns a fixed monthly salary of 180,000 tenge. Our family situation is average. Additionally, we receive a monthly state allowance of 115,000 tenge for each child. My spouse's salary and state allowances cover all our family's needs (Aisha, 43 years old).

I work, and my monthly salary is 200,000 tenge. My spouse earns 250 tenges as a security guard at a private medical centre. Our family's average monthly income is 450,000 tenge. Additionally, we receive a monthly state allowance of 60,000 tenge for each child. I do not buy costly items, so our family's income is sufficient for our basic needs. Therefore, I consider our family's material situation to be average (Roza, 41 years old).

When analyzing the data obtained, most of the families assess their financial situation as satisfactory. The main resource of this type of family is wages. Families in which both spouses work in large families rated their financial situation as «average» and showed that it is large enough for the basic needs of the family. From the responses provided by the respondents, it can be inferred that their families' economic situation is considered average. Large families where both spouses are employed have significantly better material conditions than those where only one spouse works. This is because the family's income source includes state allowances and the salaries of both spouses. In a manufacturing society, the financial situation of children depends on the paid employment of both parents. Justifying these data, we decided to present the economic situation of large families in the form of a diagram (diagram 1).

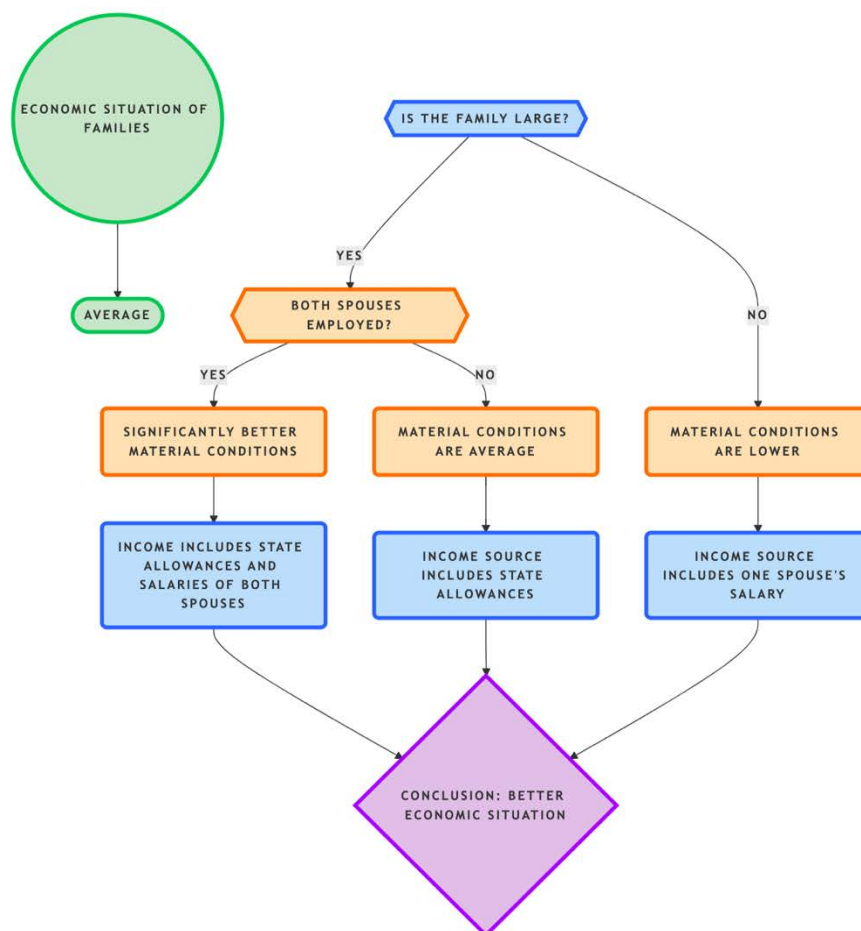

Figure 2 – Financial status of the large family

Apart from material and financial issues, housing is one of the main problems for large families. Although the government provides certain housing benefits, such as discounts, low-interest loans, and social assistance, the existing social and state programs have not fully resolved the housing problem in our country. Often, such families live in rented apartments or their tiny homes. It is well-known that such small homes usually lack separate rooms and personal space for each child. The absence of adequate housing conditions can affect children's development, potentially leading to shyness, lack of confidence about their future, and even the formation of aggressive and hostile behaviour. The performance of these works requires additional investments both financially and morally.

Today, in order to ensure a socially comfortable life and social support for large families, the state is carrying out certain work and measures, and an active state policy is being pursued in this direction. In this regard, in order to obtain an assessment and effectiveness of the work carried out by the state on the part of the families who participated in the interview, respondents should ask the question: «What types of assistance provided by the state to provide social support to large families do you use?» a question was asked.

My children attend public schools, which provide hot meals for children from large families. I receive a state allowance of fifty-five thousand tenge designated for large families. Of course, this amount is insufficient. Therefore, it would be helpful if the government considered additional types of social assistance (Aisulu, 39 years old).

From the government, in addition to the benefits provided at school, there is no other assistance for large families. This year, our children started receiving free meals, and I periodically receive food every three months from charitable organizations. Local authorities connected gas to our home for free (Meruert, 33 years old).

From the government, there is no assistance provided to us as a mother of many children. We were not able to get free school meals because my husband should have an official income. He works, but unofficially. He receives his salary in cash, not on a bank card, so we couldn't get free meals. We haven't received any free medications, and there are no discounts for utility payments. I am registered with the charitable organization «Ana Tili». I receive food from this organization every 3-4 months. As a suggestion, it would be good if the school provided free hot meals and also offered free extracurricular activities and sports sections for children to help improve their academic performance. This would greatly benefit children's development and education (Rosa, 41 years old).

From the government, as assistance, we receive child benefits. The government installed gas and connected it to our home for free. I am part of a group formed by sponsors for large families. A charitable foundation has been opened for large families called «Qaiyrymdylyq Keruen». Through this foundation, we receive food every 3-4 months. Since my husband works, we have an income source, and we did not qualify for free hot meals (Dina, 34 years old).

For large families with school-aged children, the government has provided free hot meals at school. Based on data analysis, we observed that various charitable foundations, especially in terms of providing material assistance to large families, are working effectively. Charitable organizations provide food and, if necessary, offer legal, moral, and psychological support.

The problems in various socio-economic aspects in large families also directly affect relationships between spouses. Issues arising from financial reasons can lead to crises in relationships. In this regard, we asked the respondents to answer the question: «Have there been any crisis situations in your family?».

Social and material problems lead to family crises. The lack of funds, low income, and the absence of stable work cause disagreements between my husband and me. Of course, such situations occur in every family. But to avoid this, I work on weekends. When crises arise due to material difficulties, I have not turned to additional centers or psychologists. However, I believe that in such stressful situations, it is better to turn to specialists who can offer advice, listen, and also go through professional counseling courses. I think that instead of waiting for help from the state, every family should work and act on its own. It would be good if the government organized free extracurricular activities and sports sections for school-aged children (Rosa, 41 years old).

In our family, there is a lack of material resources. This causes conflicts and arguments between my husband and me. I believe these situations happen because I am occupied with household chores and taking care of the children. When I want to send the children to daycare and go to work, the daycare fee is too heavy and expensive for us. In the summer, when the children are on vacation, I try to work. When conflicts arise between spouses and there is psychological fatigue, I would like to visit specialists or attend courses. But at the moment, I don't have the opportunity (Meruert, 33 years old).

Several respondents noted that their families do not experience crisis situations, and all socio-economic conditions do not cause conflicts.

In our family, there are no crisis issues. The only request is, since I am a mother of many children, it would be helpful if the government and local authorities could assist by reducing utility payments and providing free hot meals and clothing in school (Aisha, 35 years old).

There are no crisis situations in our family. There are no problems. This is because my husband and I are religious people. We approach all difficulties with patience and try to understand each other (Aysulu, 39 years old).

According to the results of the study, the main cause of crisis situations and conflicts in the family is related to material and economic factors. Thus, it was found that an economic type of crisis arises in large families. Additionally, respondents noted that religious factors play an important role in families without crisis situations. Therefore, it can be concluded that crisis situations in large families are primarily caused by economic factors.

Based on the data analysis, we have presented the problems of large families in the form of a table (Table 3).

Government Benefits	Existing Problems	Living Conditions	Impact on Children
Discounts	Housing problem not fully resolved	Rented apartments or tiny homes	Shyness
Low-interest loans		Lack of separate rooms	Lack of confidence
Social assistance		Lack of personal space	Aggressive and hostile behaviour

Table 3 – Socio-economic problems

Analyzing the data, it becomes evident that the primary focus of today's large families is not on raising children but on prioritizing socio-economic activities to meet their essential needs. Therefore, the practices of advanced countries must be implemented in the existing programs and types of assistance provided by the state and local authorities.

Based on the findings of this study, the central hypothesis is confirmed: large families in the Nauryzbai district face substantial socioeconomic and emotional challenges that current state support systems do not sufficiently address. Interview data revealed that financial instability, limited access to government benefits, and inadequate housing significantly impact the quality of life for these families. Furthermore, emotional stress and marital conflict—often rooted in material hardship—highlight the psychological toll of these conditions. Despite these difficulties, many families demonstrated resilience through proactive strategies, including informal work, support from charitable organizations, and personal or religious coping mechanisms. These findings validate the hypothesis and emphasize the need for more responsive and comprehensive support policies tailored to the specific realities of large families.

CONCLUSION

Analyzing the problems and opportunities of large families, we have observed that the institution for assisting such families is not sufficiently developed. Although our country's demographic policy is on the right track, more attention still needs to be paid to the main issues large families face. Many large families participating in the study pointed out that the amount of state allowances is insufficient, covering only basic needs and leading to a «survival strategy» rather than a «sufficient standard of living». Considering the vital role of state social policy for large families, it is necessary to reconsider the amounts of payments and allowances provided by the government. Only through state social support can the socio-economic conditions of large families be improved. Although the volunteer sector and charitable organizations are growing in our country today, it is evident that government authorities provide stable social support and assistance.

During the analysis of the data, it was found that in large families, the father is usually the one earning income, while the mother often handles household chores. Because the woman is engaged in household management, she is economically and socio-psychologically dependent on the man. As a result, their problems and needs often go unnoticed. The study revealed that family members with higher education typically work in «stable» jobs and rate their situation as «good». This suggests that the living strategies and opportunities of large families are also related to the educational level of the family members. Large families, for whom state allowances are the primary source of income, rated their socio-economic condition as «average». So, the 1st hypothesis was that the amount of financial support is insufficient for their daily life expenses, which was proven.

Based on the interviews' results, we noticed that charitable and public foundations are becoming increasingly important in Kazakhstani society. These organizations aim to address various material

and household issues, such as clothing and food, faced by large families. As a result of the data analysis, our 2nd hypothesis was not confirmed.

Today, many families face crises characterised by misunderstandings between spouses and financial hardships, which result in stress within the family. Through interviews, two distinct types of families were identified based on their perceptions of crisis triggers. The first type attributes conflicts mainly to financial difficulties, while the second type does not view socio-economic problems as the cause of crises. Instead, these families may be influenced by religious and spiritual factors, adopting a mindset of contentment. Thus, we noticed that our 3rd hypothesis was also confirmed.

Nowadays, Kazakhstan provides various forms of government support to citizens in need of housing: provision of rental housing - from the communal housing stock; rent subsidies are provided for housing rented in the private sector; preferential mortgage loans are used to ensure housing affordability for the general population. In addition to rental housing assistance, the government is implementing various mechanisms to support large families in purchasing their own homes. This is being carried out through government programs such as «Happy Family», «Affordable Housing», «7-20-25», and others. However, despite social support, not all parents with many children have their own housing and a stable income. The research respondents mentioned housing issues, which supports our hypothesis regarding the housing shortage for large families. In conclusion, when working with large families, it is crucial to introduce new methods, scientific approaches, and modern, flexible programs to improve existing practices.

In conclusion, when we talk about large families, they are often described in a negative context. However, the role of these families in forming stable demographic indicators in the country is significant, and many problems also arise within such families. Therefore, large families can be seen as a social group in need of social support. To address the issues large families face, it is necessary to develop additional forms of assistance and implement the models of advanced countries. By evaluating the effectiveness of the work of charitable foundations and volunteers, it is important to introduce a system in the future where such organizations collaborate with government authorities.

Based on these findings, the following recommendations are proposed:

Recommendations	Descriptions
Reform and Increase Financial Support	Reassess and increase state allowances for large families to reflect inflation and rising living costs. Ensure allowances support a dignified standard of living.
Address Housing Needs	Expand access to affordable housing programs for large families. Prioritize large families in state housing projects and simplify mortgage or rent assistance application process.
Promote Employment Opportunities for Both Parents	Encourage flexible or part-time employment options for mothers in large families. Provide affordable childcare services to enable both parents to work if desired.
Expand Access to Education and Extracurricular Programs	Offer free meals, school supplies, and access to after-school activities for children from large families. Introduce programs supporting educational attainment for parents, especially mothers.
Strengthen Psychological and Family Counseling Services	Establish free psychological support services tailored to large families. Promote public awareness of emotional well-being and conflict resolution within families.
Foster Collaboration Between the State and Civil Society	Develop partnerships between government agencies and charitable foundations for coordinated support. Encourage community-based initiatives empowering large families through local leadership and peer support networks.

Table 4 – Recommendations

These recommendations aim to shift the focus from temporary assistance to long-term development and empowerment. Large families play a vital role in sustaining the country's demographic balance. Thus, addressing their needs is not merely an act of social welfare, but an investment in Kazakhstan's future.

References:

1. Rahmi R. et al. *Challenges of Parents Educating Children's Morals in Muslim Families*. 2021. Vol. 4, №3. P. 104-110.
2. Stamoulis D., Pierrakos G. *What Constitutes a Large Family Today? A Multi-Dimensional Approach*. 2023. Vol. 1, №4. - 6-12 p.
3. Bergsvik J., Cools S., Hart R.K. *Explaining Residential Clustering of Large Families* // *European Journal of Population*. Springer Science and Business Media B.V., 2023. Vol. 39, №1.
4. Boyle P., Kulu H. *Premarital cohabitation and divorce: Support for the "Trial Marriage" Theory?* // *Demogr Res. Max Planck Institute for Demographic Research*, 2010. Vol. 23. - P. 879-904.
5. Ermisch J., Steele F. *Fertility expectations and residential mobility in Britain* // *Demogr Res. Max Planck Institute for Demographic Research*, 2016. Vol. 35, №1. - P. 1561-1584.
6. Kulu H., Steele F. *Interrelationships Between Childbearing and Housing Transitions in the Family Life Course* // *Demography*. 2013. Vol. 50, №5. - P. 1687-1714.
7. Kalfin K., Andrian R., Hadiaty S. *Coping Strategies for Work-Family Conflict Among Working Housewives in Cipatujah Village, Tasikmalaya Regency, Indonesia*. 2024. Vol. 1, №4. - P. 84-88.
8. *Population Investigation Committee When Are Children from Large Families Disadvantaged? Evidence from Cross-National Analyses* Author(s): Sonalde Desai Source: *Population Studies*. 2010.
9. Cinotti A. *Families and Disability. Building an Inclusive Framework: A Cultural Challenge* // *Rivista Italiana Di Educazione Familiare*. 2023. Vol. 22, №1. - P. 29-39.
10. Tkachenko I. V. et al. *Representations Of Ideal Motherhood Among Senior School Students: Age And Gender Aspects*. European Publisher, 2020. - P. 797-804.
11. Туганова П.А., Уфимцева Н.Ф. *Основные проблемы многодетных семей в России. – Социально-экономические и демографические аспекты реализации национальных проектов в регионе: сборник статей X Уральского демографического форума. – Екатеринбург: Институт экономики УрО РАН, 2019. – С. 257-262.*
12. Ghorai B.C., Hazra B. *Parenting Stress of Challenged and Non-Challenged Children: A Comparative Perspective* // *International Journal for Multidisciplinary Research*. 2024. Vol. 6, №6.
13. Боваева А.В. *Многодетная семья: особенности психологического климата и детско-родительских отношений* // *Проблемы современного педагогического образования*. – 2019. №2 (65). – С. 303-305.
14. Бухтиярова И.Н., Грудина Т.Н. *Образ многодетной семьи глазами общественного мнения* // *Социодинамика*. Aurora Group, s.r.o, 2017. Vol. 5, №5. P. 108-119.
15. Шлемко Н.В. *Многодетная семья и особенности ее функционирования в современном обществе* // *Молодой ученый*. – 2022. №16 (411). – С. 311-313.
16. Mulder C. H. *Putting family centre stage: Ties to nonresident family, internal migration, and immobility* // *Demographic Research*. -2018. - №1 (39). - p. 1151-1180.

References:

1. Rahmi R. et al. *Challenges of Parents Educating Children's Morals in Muslim Families*. 2021. Vol. 4, №3. - P. 104-110.
2. Stamoulis D., Pierrakos G. *What Constitutes a Large Family Today? A Multi-Dimensional Approach*. 2023. Vol. 1, №4. 6-12 p.
3. Bergsvik J., Cools S., Hart R.K. *Explaining Residential Clustering of Large Families* // *European Journal of Population*. Springer Science and Business Media B.V., 2023. Vol. 39, №1.
4. Boyle P., Kulu H. *Premarital cohabitation and divorce: Support for the "Trial Marriage" Theory?* // *Demogr Res. Max Planck Institute for Demographic Research*, 2010. Vol. 23. P. 879-904.

5. Ermisch J., Steele F. *Fertility expectations and residential mobility in Britain* // *Demogr Res. Max Planck Institute for Demographic Research*, 2016. Vol. 35, №1. - P. 1561-1584.
6. Kulu H., Steele F. *Interrelationships Between Childbearing and Housing Transitions in the Family Life Course* // *Demography*. 2013. Vol. 50, №5. - P. 1687-1714.
7. Kalfin K., Andrian R., Hadiaty S. *Coping Strategies for Work-Family Conflict Among Working Housewives in Cipatujah Village, Tasikmalaya Regency, Indonesia*. 2024. Vol. 1, №4. P. 84-88.
8. *Population Investigation Committee When Are Children from Large Families Disadvantaged? Evidence from Cross-National Analyses* Author(s): Sonalde Desai Source: *Population Studies*. 2010.
9. Cinotti A. *Families and Disability. Building an Inclusive Framework: A Cultural Challenge* // *Rivista Italiana Di Educazione Familiare*. 2023. Vol. 22, №1. P. 29-39.
10. Tkachenko I. V. et al. *Representations Of Ideal Motherhood Among Senior School Students: Age And Gender Aspects*. European Publisher, 2020. P. 797-804.
11. Tuganova P.A., Ufimceva N.F. *Osnovnye problemy mnogodetnyh semej v Rossii. – Social'no-jekonomicheskie i demograficheskie aspekty realizacii nacional'nyh proektov v regione: sbornik statej X Ural'skogo demograficheskogo foruma. – Ekaterinburg: Institut jekonomiki UrO RAN, 2019. – S. 257-262.*
12. Ghorai B.C., Hazra B. *Parenting Stress of Challenged and Non-Challenged Children: A Comparative Perspective* // *International Journal for Multidisciplinary Research*. 2024. Vol. 6, №6.
13. Bovaeva A.V. *Mnogodetnaja sem'ja: osobennosti psihologicheskogo klimata i detsko-roditel'skih otnoshenij* // *Problemy sovremennogo pedagogicheskogo obrazovanija. – 2019. №2 (65). – S. 303-305.*
14. Buhtijarova I.N., Grudina T.N. *Obraz mnogodetnoj sem'i glazami obshhestvennogo mnenija* // *Sociodinamika*. Aurora Group, s.r.o, 2017. Vol. 5, №5. P. 108-119.
15. Shlemko N.V. *Mnogodetnaja sem'ja i osobennosti ee funkcionirovanija v sovremennom obshhestve* // *Molodoj uchenyj. – 2022. №16 (411). – S. 311-313.*
16. Mulder C. H. *Putting family centre stage: Ties to nonresident family, internal migration, and immobility* // *Demographic Research*. -2018. - №1 (39). - p. 1151-1180.

САЯСИ ҒЫЛЫМДАР ПРОБЛЕМАЛАРЫ
ПРОБЛЕМЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАУКИ
PROBLEMS OF POLITICAL SCIENCE

FTAMP: 11.15.45

DOI:10.51889/2959-6270.2025.90.2.006

Е.Ә. Жұмашов¹ * , Н.С. Пұсырманов¹ ,

Ж.К. Симтиков² , Қ.К. Какимов¹

¹ ҚР ҒЖБМ ҒК «Мемлекет тарихы институты», Астана қ., Қазақстан

² Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан

*e-mail: erkebulanzhumashov@gmail.com

**ЖЕРГІЛІКТІ БАСҚАРУДЫ ЖЕТІЛДІРУ КОНТЕКСТІНДЕ МӘСЛИХАТ ҚҰРАМЫН
КЕҢЕЙТУДІҢ ӨЗЕКТІЛІГІ**

Аннотация

Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес жергілікті мемлекеттік басқаруды сол әкімшілік-аумақтың әкімдігі және мәслихаты жүзеге асырады. Заңнамаға сәйкес әкімдікке – жергілікті атқарушы органның, ал мәслихатқа – жергілікті өкілді органның функциясын жүзеге асыру құзыреті берілген. Осыған дейінгі академиялық зерттеулердің нәтижелері республиканың жергілікті әкімшілік-аумақтық құрылысында маңызды рөл алатын мәслихаттар институты қызметінің тиімділігін арттыру үшін әрі қарай жетілдіруді қажет ететін компоненттердің барын анықтады. Жетілдіруді қажет ететін компоненттердің бірі ретінде жергілікті өкілді органның құрамында әкімшілік-аумақтағы әлеуметтік стратификацияның мейлінше көбірек өкілдігін қамтамасыз ету үшін депутаттар санын көбейту ұсынылды. Бұл мақала осы ұсыныстың ғылыми негізділігін зерделеу мақсатында жазылды. Мақала авторлары ретроспективалық талдау жүргізу және Рейн Таагепера дәйектеген санның үшінші дәрежесінің түбірі моделінің көмегімен облыстардағы, республикалық маңызы бар қалалардағы және астанадағы мәслихат депутаттары сандық құрамы мен демографиялық жағдайды салыстырды. Жүргізілген зерттеудің нәтижесі мәслихат депутаттарының санын көбейту қажеттілігі туралы ғылыми және сарапшылық пікірді қуаттады. Мақала нәтижесі жергілікті билік органдарын күшейту контекстінде практикалық маңыздылыққа ие, ал теориялық маңыздылығы жергілікті басқару саласындағы академиялық дискуссияға қосатын үлесімен анықталады.

Түйін сөздер: мәслихат, жергілікті мемлекеттік басқару, жергілікті өзін-өзі басқару, өкілді орган, жергілікті билік, делиберативті демократия

Y.Zhumashov¹ , N.Pussyrmanov¹ ,

Zh.Simtikov² , K.Kakimov¹

¹ Institute of State History of the Science committee of the Ministry of Science and higher education
of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan,

² Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

**RELEVANCE OF MASLIKHAT EXPANSION IN THE CONTEXT OF IMPROVING
LOCAL GOVERNANCE**

Abstract

According to the Constitution of the Republic of Kazakhstan, local government is carried out by the akimat and the maslikhat of the respective administrative-territorial unit. In accordance with the

legislation, the akimat is vested with the authority to perform the functions of a local executive body, while the maslikhat fulfills the role of a local representative body. Previous academic studies have identified several components requiring further improvement to enhance the effectiveness of the maslikhat institution, which plays a crucial role in the country's local administrative-territorial structure. One such component is the proposed increase in the number of deputies in the local representative body to ensure broader representation of the social stratification within the administrative-territorial unit. This article aims to examine the scientific validity of this proposal. Utilizing the cube root model formulated by Rein Taagepera, the authors analyze the balance between the number of maslikhat deputies and the number of citizens entitled to passive voting rights at the local level. The findings of the study support the scientific and expert rationale for increasing the number of maslikhat deputies. The results of this research hold practical significance in the context of strengthening local governance structures, while their theoretical contribution is determined by their impact on academic discourse in the field of local governance.

Keywords: maslikhat, local public administration, local self-government, representative body, local power, deliberative democracy

Жумашов Е.А.¹ , Пусырманов Н.С.¹ ,
Симтиков Ж.К.² , Какимов К.К.¹

¹ *Институт истории государства КН МНВО РК, Астана, Казахстан*

² *Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан*

АКТУАЛЬНОСТЬ РАСШИРЕНИЯ СОСТАВА МАСЛИХАТА В КОНТЕКСТЕ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕСТНОГО УПРАВЛЕНИЯ

Аннотация

В соответствии с Конституцией Республики Казахстан местное государственное управление осуществляется акиматом и маслихатом соответствующей административно-территориальной единицы. Согласно законодательству, акимат наделен полномочиями по осуществлению функций местного исполнительного органа, а маслихат – местного представительного органа. Результаты предыдущих академических исследований выявили наличие компонентов, требующих дальнейшего совершенствования для повышения эффективности института маслихатов, играющего важную роль в системе местного административно-территориального устройства республики. Одним из таких компонентов является увеличение числа депутатов местного представительного органа с целью обеспечения более широкой представленности социальной стратификации административно-территориальной единицы. Настоящая статья написана с целью изучения научной обоснованности данного предложения. Авторы статьи с помощью ретроспективного анализа, а также модели кубического корня, предложенной Рэйном Таагепера, исследовали баланс между числом депутатов маслихатов и числом граждан, обладающих пассивным избирательным правом на местном уровне. Результаты проведенного исследования подтверждают научную и экспертную обоснованность необходимости увеличения числа депутатов маслихатов. Выводы статьи имеют практическое значение в контексте укрепления местных органов власти, а ее теоретическая значимость определяется вкладом в академическую дискуссию в области местного управления.

Ключевые слова: маслихат, местное государственное управление, местное самоуправление, представительный орган, местная власть, делиберативная демократия

НЕГІЗГІ ЕРЕЖЕЛЕР

Мақалада жергілікті өкілді орган – мәслихаттардың қызметін жетілдіру контекстінде облыстардағы, республикалық маңызы бар қалалардағы және астанадағы мәслихат депутаттарының санын көбейтудің маңыздылығы дәйектелді. Бұл тұжырым төмендегі аргументтерге негізделді.

Біріншіден, әдеби шолу нәтижесінде осыған дейінгі академиялық зерттеулерде мәслихаттардың қызметі бойынша әзірленген тұжырымдар қарастырылып, зерттеушілердің өкілді органның сандық құрамын арттыруды ұсынғаны анықталды.

Екіншіден, заң шығарушы және өкілді органның құрамын анықтау бойынша Рейн Таагепера ұсынған әдіснаманы (модельді) қолдану нәтижесінде мәслихаттардағы депутат саны сол әкімшілік-аумақтық бірліктегі демографиялық мөлшермен үйлеспейтіні негізделді.

Үшіншіден, ретроспективалық талдау нәтижесінде мәслихаттардың сандық құрамын белгілеген норманың 1993 жылы бекітілгені, ол уақыттан бері оның өзгермегені, ал бұл жылдар ішінде әкімшілік-аумақтық бірліктің демографиясы өзгергені дәлелденді.

Жоғарыдағы аргументтердің негізінде депутат санының аздығы өкілді органда қарастырылатын мәселелердің кешенді талқыланып, қабылданатын шешімдердің сапалы болуына, ықтимал тәуекелдерінің дискуссия барысында ескерілуіне кедергі келтіруі мүмкіндігі тұжырымдалды. Зерттеу нәтижесінде алынған тұжырымдар жергілікті басқару саласындағы институционалды жүйені күшейту бағытында шешімдер қабылдау үшін орталық уәкілетті органдарға ғылыми негіз ұсынады.

КІРІСПЕ

Қазақстан Республикасының заңнамасында жергілікті өкілді орган функциясын іске асыру мәслихаттар институтына жүктелген. Мәслихаттар 1990-шы жылдары КСРО кезеңіндегі жергілікті кеңестердің халық депутаттарын трансформациялау нәтижесінде пайда болды. Бұл трансформацияның құқықтық негізін бекіткен құжаттар 1993 жылғы 10 желтоқсанда қабылданған «Қазақ КСР-інің жергілікті өзін-өзі басқару және Қазақ КСР халық депутаттарының жергілікті Кеңестері туралы» Қазақ КСР Заңының және «Жергілікті өзін-өзі басқару және Қазақ КСР халық депутаттарының жергілікті Кеңестері туралы» Қазақ КСР Заңына өтпелі кезең кезінде өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» заңдарының күші жойылды деп тану туралы» №2577а-ХІІ Қазақстан Республикасының Заңы және жергілікті деңгейдегі басқару тәртібін регламенттейтін жаңа «Қазақстан Республикасының жергілікті өкілді және атқарушы органдары туралы» №4100 Қазақстан Республикасының Заңы болды. Күші жойылған құжат жергілікті кеңестер қызметін тоқтатса, жаңа заң мәслихаттар қызметін бастады. Осы кезеңнен бері мәслихаттар жергілікті атқарушы орган әкімдіктермен қатар әкімшілік-аумақтағы істің жай-күйіне жауапты институт ретінде дамып келеді.

Саяси жүйедегі, оның ішінде жергілікті басқаруда маңызды институттың бірі мәслихаттардың қызметін сапалы іске асыруы өзекті. Зерттеушілер мәслихаттар институты толық әлеуетін көрсетуі үшін бірнеше шарттарды қамтамасыз етудің қажеттілігін көрсетеді. Атап айтқанда, мәслихат депутаттығының қоғамдық қызмет болуы, заңнамада мәслихаттың бір мезгілде жергілікті мемлекеттік және жергілікті өзін-өзі басқару органы ретінде танылуы, мәслихаттар институтының кейбір жергілікті әкімшілік-аумақтық құрылыс деңгейінде болмауын (қалалық аудандар, кенттер, ауылдық округтер және дербес ауылдар), мәслихаттардағы депутаттар санының аздығы шешілуі тиіс өзекті мәселе ретінде айтылады [1]. Сонымен қатар, сарапшылар арасында жүргізілген сауалнама нәтижесіне негізделген зерттеулер де «Увеличение количества депутатов в маслихатах всех уровней работающих профессионально на освобожденной основе», – деген тезистің жиі айтылғаны байқалады [2]. Азаматтық қоғамның өкілдері арасында да депутат санын арттырудың қажеттілігі айтылды [3]. Бұл мәселелердің өзектілігін айқындау үшін түрлі әдістермен академиялық ақпарат жинау және талдау жүргізу маңызды.

Ғылыми әдебиеттегі жоғарыдағы пікірлерді синтездеу нәтижесінде бұл зерттеу «өкілді органның құрамындағы депутаттар санын арттыру қажет» деген болжамды тексеруге бағытталды. Мақаланың мазмұнында осы болжамды тексерудің нәтижесі талқыланды.

Мақаланың мақсаты – облыстық, республикалық маңызы бар қалалық және астаналық мәслихаттағы депутат санының жергілікті әлеуметтік стратификацияның мейлінше көп бөлігін қамтамасыз етуге жеткілікті болуын зерделеу. Осы мақсатқа жету үшін зерттеудің әдіснамасы ақпарат жинау мен талдаудың екі әдісін қолданды. Алдымен ретроспективті талдау жүргізу арқылы мәслихаттардағы депутат санын бекіткен норманың орнығуын, одан кейінгі жылдары енгізілген өзгерістер мен толықтыруларды талдап, оның нәтижесін демографиялық өзгерістермен салыстырды. Басқаша айтқанда, әр әкімшілік-аумақтық бірлік бойынша қойылған мәслихат депутаттарының саны мен сол өңірдің демографиясының өзгеруі арасындағы динамиканың сәйкестігі сарапталды. Екінші әдіс ретінде Рейн Тагепераа ұсынған Санның үшінші дәрежесі моделі (заңы) қолданылды. Атап айтқанда, заң шығарушы және өкілді орган құрамындағы мүшелер санын анықтауда Санның үшінші дәрежесі моделін қолдану туралы академиялық ұсыныстың негізінде мәслихаттардағы депутат санының сол әкімшілік-аумақтағы халық көлеміне пропорциясы есептелді. Зерттеу нәтижесінде авторлар мәслихаттардағы депутаттар санын арттыру туралы пікірді қуаттайтын ғылыми дәйектемені тереңдетті. Алынған нәтиженің қолданбалы қажеттілігі жергілікті өкілді органдардың әлеуетін арттыру үшін орталық шешім қабылдаушыларға ғылыми негізделген ұсыныс беруімен айқындалды. Сонымен қатар, жергілікті мемлекеттік басқару және жергілікті өзін-өзі басқару бойынша ғылыми ақпаратты кеңейту контекстінде академиялық маңызға ие.

ҒЫЛЫМИ ӘДЕБИЕТТЕРГЕ ШОЛУ

Қазақстанның әлеуметтік ғылымында ғана емес, саяси практикасында Орталық заң шығарушы және жергілікті өкілді органдардың санына байланысты түрлі ұстанымдар бар. Өткен күндердің тәжірибесінен қалған саяси институттардағы бірлік саны ретінде сол кезде анықталған сандық норманы сақтауды негіздейтін де көзқарастар толастамады. Соған қарамастан Қазақстанның отыз жылдық тәжірибесінде Орталық және жергілікті деңгейдегі заң шығарушы немесе өкілді орган құрамындағы депутат санының тиімділігі туралы академиялық ортада әртүрлі пікір де күн өткен сайын жетіліп, толысты. Оны аумақтық-әкімшілік бірліктердің қайта құрылуы және халық санының өзгеруіне қарай прагматикалық ұстанымдардың пайда болуымен түсіндіруге болады. Жалпы, жергілікті өкілді орган үшін идеалды санды ұсынған формула немесе модельдің жоқтығын айтып өту керек [7]. Сондықтан өкілді органда неше депутат болғаны тиімді екендігі туралы дискуссия жалғасуда және бұл теория өкілдері үшін бітпейтін сауалға айналды. Осы орайда әлемдік тәжірибелердің үздігін зерттеу және олардың қалыптасу ережелерін білу негізгі қажеттілікті туындатады.

Италияның тәжірибесін зерттеген зерттеуші-ғалымдар депутат санын көбейтудің муниципалитеттердің өнімділігіне позитивті әсері барын анықтаған [8]. Сонымен қатар, Канаданың экономикалық тиімділікті арттыру мақсатында жергілікті өкілді орган мүшесін қысқартуға бағытталған саясатын зерделеген ғалымдар, мұндай шешімнің шығындарды елеулі азайтуға алып келмейтінін, керісінше сайланбалы институт құрамындағы әртүрлі сала өкілдерінің азаюы салдарынан депутаттар кейбір мәселелерді талқылауда сырттан кәсіби мамандар тартуға мәжбүр болатынын анықтады [9].

Өкілді органдағы депутат саны мен бюджет шығындарының тиімділігіне ықпалы туралы жүргізілген зерттеулер қарама-қайшы нәтижелер тұжырымдады. Академиялық әдебиетте кең талқылانған Вайнгаст және басқалар ұсынған «1/п заңы» бойынша өкілді (заң шығарушы) органдағы мүшелердің санын арттыру тиімсіз бюджет шығындарын көбейтуге алып келеді [10]. Дегенмен кейінгі зерттеулердің нәтижелері жергілікті өкілді органдағы мүше санын арттыру әрқашан жергілікті бюджеттік тиімсіз шығындарын көбейтпейтінін ұсынып отыр [11, 12].

Ғылыми әдебиеттегі тұжырымды қорытындыласақ, онда өкілді органдағы депутат санын арттырудың пайдасына саяси жүйенің ерекшеліктері көп ықпал ететінін анықтап отыр. Атап

айтқанда, сайлау жүйесі, партиялық жүйе, дәстүр, салық пен бюджетаралық қатынастар сияқты факторларға байланысты жергілікті өкілді органдағы депутат санын арттырудың нәтижесі өзгеруі ықтимал. Дегенмен Франциядағы жергілікті басқаруды зерттеген ғалымдар өкілді органның санын өзгерту партиялардың сайлауға түсу белсенділігіне, сайлаушылардың сайлауға қатысу деңгейіне, бюджеттік шығындарға әсері аз екенін, алайда депутат санының көптігі ондағы диспропорцияны азайтуға септігін тигізетінін анықтады [13].

Ғылыми әдебиеттерге шолу нәтижесі, өкілді органдағы депутат санының оптималды санын табу бірнеше аспект тұрғысынан маңызды екенін көрсетті. Алдымен, ол демократияның дамуына, делиберативті тетіктердің, қоғаммен билік өкілдерінің арасындағы коммуникацияның жақсаруына алып келеді. Екіншіден, өкілді орган құрамының сапалық, оның ішінде кәсіби, кадрлық, салалық тұрғыдан күшеюіне септігін тигізеді. Үшіншіден, қоғамдағы әртүрлі әлеуметтік топтардың билік органдарындағы өкілділігінің пропорциясын жақсартып, мүдделердің қорғалуын, кикілжіңдердің өкілді орган платформасында талқылануын қамтамасыз етеді. Осыған байланысты, бұл мақалада Қазақстандағы мәслихаттардағы депутат санын арттыру қажеттігі туралы болжам қойылды.

ЗЕРТТЕУ ӘДІСНАМАСЫ

Осы зерттеу мақаласы барысында қойылған болжамды тексеруге мүмкіндік беретін екі әдіс қолданылды: бірі - ретроспективті талдау және Санның үшінші дәрежесі моделі (СДМ). Таңдалған әдістердің рационалдылығы демографиялық өзгеріс жағдайында өкілді (заң шығару) органның құрамы қалай өзгеруі керектігін анықтауға көмектесетіндігімен негізделді. Осы әдістерді қолданып облыстардағы, республикалық маңызы бар қалалардағы және Республика Конституциясымен анықталған Қазақстанның елордасы Астана қаласы мәслихат депутаттарының санын зерделеу процесі 2025 жылғы қаңтар-ақпан айларында жүрді.

Алдымен ретроспективті талдау әдісі қолданылды. Ол үшін әр деңгейдегі өкілді органда депутат болу керектігін белгілеген құқықтық және саяси-тарихи маңызы бар құжаттар іріктелініп алып, төмендегідей нормативтік құжаттар талданды:

1. 1993 жылғы 10 желтоқсанда қабылданған «Қазақстан Республикасының жергілікті өкілді және атқарушы органдары туралы» Қазақстан Республикасының Заңы.
2. 1995 жылғы 28 қыркүйекте қабылданған «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы.
3. 2001 жылғы 23 қаңтарда қабылданған «Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару туралы» Қазақстан Республикасының Заңы.
4. 1999 жылғы 8 шілде бекітілген «Әкімшілік-аумақтық бірліктердегі халық санына сәйкес сайланатын мәслихаттар депутаттарының санын белгілеу Ережелерін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясының N 12/200 қаулысы.
5. 2020 жылғы 11 қыркүйекте бекітілген «Сайланатын мәслихаттар депутаттарының санын айқындау туралы» Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясының №21/323 қаулысы.

Жоғарыдағы құжаттарда әкімшілік-аумақтық бірліктер бойынша белгіленген мәслихаттағы депутат санын сол өңірдегі халық санының өзгерісімен салыстыру үшін 1989 жылғы санақ және 2023 жылғы халық санының көрсеткіші талданды.

Ақпаратты жинау мен талдау үшін қолданылған келесі әдіс – СДМ. Азаматтарды, саясаткерлерді заң шығарушы биліктің құрамында депутат санының оптималды мөлшерін анықтау мәселесі ұзақ уақыттан бері полемикалық тақырып болып келеді. Бұл проблеманы шешу үшін саяси және мемлекеттік басқару ғылымдарының өкілдері бірнеше шешімдер ұсынды. Соның ішінде қолдануға ыңғайлысы және ең кең тарағаны 1972 ж. Рейн Таагепера [4] ұсынған және басқа көптеген зерттеушілер әрі қарай дамытқан СДМ [5]. СДМ бойынша заң шығарушы немесе өкілдік билік құрамындағы мүше санын анықтаудың формуласы төменде берілген:

$$A = aP_0^{\{1/3\}}$$

Мұндағы А – заң шығарушы билік құрамы, Р – сол аумақтағы халық саны және 1/3 оның түбірі. Халық саны ретінде әдетте дауыс беру құқығына ие сауатты азаматтар саны есептеледі. Қазақстан Республикасының жағдайында ересек халықтың барлығына жуығы сауатты болғандықтан пассивті дауыс беру құқығына ие барлық азаматты есепке алуға болады. Ескерілуі тиіс келесі мәселе – СДМ негізінен республикалық деңгейдегі парламент мүшелерінің санын анықтауда қолданылады. Сол себепті мәслихат сияқты жергілікті өкілді органның құрамын анықтау үшін жоғарыдағы формуланы қолдану сұрақ туғызуы ықтимал. Алайда жергілікті өкілді органның құрамын анықтауға көмектесетін басқа тиімді модельдің болмауы және өңірлік өкілді органдардың да функциялары ішінара республикалық парламентпен сәйкесетіндігін ескеріп, жоғарыдағы формуланың көмегімен мәслихат құрамын есептеу туралы шешім қабылданды. Оның үстіне, СДМ сайланбалы ұжымдық орган құрамындағы мүшелер санын сол аумақтың демографиясына пропорциясын есептеу жолымен депутаттар санының барлық әлеуметтік топтардың тиімді өкілдігін қамтамасыз етуге жеткіліктілігін айқындауға да көмектеседі. Сондықтан СДМ-ді мәслихат үшін де қолдану тиімді.

СДМ бойынша мәслихат құрамын анықтау немесе қалыптастыру үшін екі деректі басшылыққа алады: біріншіден, өкілді орган құрамындағы депутаттар саны және әкімшілік-аумақтағы пассивті сайлау құқығына ие азаматтар саны. Өкілді орган құрамындағы депутат саны жоғарыдағы нормативтік құжаттарды талдау нәтижесінде анықталғандықтан қосымша ақпарат қажет болмады. Ал, әкімшілік-аумақтың сайлаушыларының саны туралы ақпарат Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясының ресми сайты www.election.gov.kz жүйесінен және Қазақстан Республикасы Орталық Сайлау Комиссиясының жыл сайынғы тарататын Ақпараттық бюллетенінен алынды. Осы Ақпараттық бюллетеньнің жыл сайынғы жинақтары Республика бойынша сайлаушылар тізіміне азаматтардың енгізілуі мен бірге елдегі әрбір өңір бойынша сайлаушылар санын ұсынып отырады [6]. Осы мәліметтер негізге алынып, зерттеудің сандық сенімді базасын құрайды.

ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ

1993 жылғы 10 желтоқсанда қабылданған «Қазақстан Республикасының жергілікті өкілді және атқарушы органдары туралы» Қазақстан Республикасының Заңы өкілді органдардың пайда болуының құқықтық негізін қалап, оны құру, қызметін ұйымдастыру процедураларын регламенттеді. Мәслихаттардың сандық құрамын да анықтаған осы құжат болды. Аталған Заңның 2-бабына сәйкес «Депутаттар санын тиісті Мәслихат – Депутаттар жиналысы мынадай шекте белгілейді: облыстық Мәслихат - Жиналысқа, Алматы қалалық Мәслихат - Жиналысына - 50-ге дейін, қалалық Мәслихат - Жиналысқа - 30-ға дейін, аудандық Мәслихат - Жиналысқа - 25-ке дейін». Бұдан шығатын қорытынды, депутат санын белгіленген шекте әрбір мәслихат өзі анықтауы тиіс болды. Алайда мәслихаттар әлі құрылмағандықтан алғашқы шақырылымдағы депутат санын анықтау құзыреті жергілікті атқарушы органдарға тапсырылды.

Одан кейінгі жылдары әрбір әкімшілік-аумақтық бірлік бойынша өкілді орғандағы депутат санын анықтау өкілеттігін мәслихаттардан ҚР Орталық сайлау комиссиясына берілген келесі өзгерістер жетілдірді. 1995 жылғы 28 қыркүйекте «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы қабылданып, оның 12-бабының 16-тармақшасына сәйкес ҚР Орталық сайлау комиссиясының өкілеттігінде «әкімшілік-аумақтық бөлініс халқының мөлшеріне сәйкес олардан Парламент Мәжілісі мен мәслихаттарға сайланатын депутаттардың санын анықтайды» деген норма көрсетілді. 1999 ж. «Қазақстан Республикасының жергілікті өкілді және атқарушы органдары туралы» Заңына өзгерістер мен толықтырулар енгізіліп, соның нәтижесінде белгіленген шекте әрбір әкімшілік-

аумақтық бірлік бойынша өкілді органдағы депутат санын анықтау құзыреті ҚР Орталық сайлау комиссиясына берілді.

2001 жылғы 23 қаңтарда «Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару туралы» Қазақстан Республикасының Заңы қабылданып, оның 5-бабының 3-тармағында былай жазылды: «Мәслихат депутаттарының кезекті сайлауын өткізу үшін тиісті мәслихат депутаттарының санын Қазақстан Республикасының Орталық сайлау комиссиясы мынадай шектерде: облыстық мәслихатта, республикалық маңызы бар қалалардың және астананың мәслихаттарында - елуге дейін; қалалық мәслихатта - отызға дейін; аудандық мәслихатта - жиырма беске дейін белгілейді». Осыған байланысты 1999 ж. ҚР бері Орталық сайлау комиссиясы бекітілген лимит шегінде әкімшілік-аумақтың халық саны бойынша мәслихаттағы депутат санын әрбір әкімшілік-аумақтық бірлік бойынша белгілеп келеді. Өкілді органдағы депутат саны 1999 жылғы 8 шілде бекітілген «Әкімшілік-аумақтық бірліктердегі халық санына сәйкес сайланатын мәслихаттар депутаттарының санын белгілеу Ережелерін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясының №12/200 қаулысымен, қазіргі таңда 2020 жылғы 11 қыркүйекте бекітілген «Сайланатын мәслихаттар депутаттарының санын айқындау туралы» Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясының №21/323 қаулысымен анықталған.

Жоғарыдағы депутат санын анықтаған лимитті зерделей келе, оның 1993 ж. айқындалғанын және қазіргі таңға дейін сақталып отырғанын көруге болады. Басқаша айтқанда, осы жылдар ішіндегі демографиялық өзгерістерге қарамастан облыс (республикалық маңызы бар қала, астана) үшін – 50-ге дейін, облыстық маңызы бар қалала үшін – 30-ға дейін, аудан үшін – 25-ке дейін депутат болатындығы туралы шек әлі күшін сақтап келеді. 1-кестеде мәслихаттар алғаш сайланған 1994 ж. белгіленген депутат саны, оған негіз болған 1989 ж. санақ нәтижесі [14] мен 2023 ж. қазіргі шақырылымдағы депутат саны мен өңірдің демографиясы салыстырылған. Бұл тұста, осы жылдар ішінде әкімшілік-аумақтық бірліктердің қайта құрылуы, шекараларының өзгеруі сияқты факторларға байланысты 1989 ж. және 2023 ж. демографиясындағы өзгерістерді салыстыру номиналды екенін айтып өту керек. Мақаланың мақсаты әкімшілік-аумақтық бірліктердің демографиясындағы өзгерістердің ерекшеліктерін зерттеу емес, жалпы халық саны мен мәслихат депутат саны арасындағы үйлесімді анықтау болғандықтан бұл салыстыру осы мәселені көрсету контекстінде пайдалы.

1-кестеден көп әкімшілік-аумақтық бірліктерде мәслихаттар алғаш құрылған уақытпен салыстырғанда үлкен демографиялық өзгеріс болғаны байқалады. 8 әкімшілік-аумақтық бірлікте халық саны күрт өскен (Түркістан, Алматы, Маңғыстау, Ақтөбе, Қызылорда облыстары және Алматы, Астана, Шымкент қалалары). Ал Қостанай, Ақмола, Павлодар, ШҚО, Абай, Ұлытау өңірлерінде түрлі факторлардың салдарынан халық аз тұрады. Кестеден халық саны азайған әкімшілік-аумақтық бірліктердегі мәслихаттардың депутат саны біршама сәйкес азайғаны байқалады. Алайда халық саны артқан әкімшілік-аумақтық бірліктердегі депутат санын ұлғайтуда пропорция жоқ. Басқаша айтқанда, депутат санын арттыру демографиялық өсіммен сәйкеспейді. Осы себепті, мәслихаттардағы депутат саны өңірдің демографиялық өзгерісімен сәйкестендіру үшін 1993 ж. қойылған лимиттің шегін ұлғайту өзекті.

1-кесте. Әкімшілік-аумақтық бірліктер бойынша І және VIII шақырылымдағы депутат саны және өңірдің демографиясы

Әкімшілік-аумақ аты	Сайланатын депутаттардың саны		1994 және 2023 жж. арасында өзгеріс	Халық саны		1989 және 2023 жж. арасында өзгеріс
	1994 ж.	2023 ж.		1989 ж.	2023 ж.	
Түркістан обл.	47	46	+2%	1 440	2 119	+47%
Алматы қ.	39	42	+7%	1 132	2 161	+90%
Алматы обл.	44	38	-15%	978	1 505	+54%
Астана қ.	25	34	+36%	281	1 354	+481%
Қарағанды обл.	45	36	-25%	1 352	1 134	-16%
Жамбыл обл.	35	36	+2%	1 048	1 218	+16%
Шымкент қ.	27	32	+18%	392	1 192	+300%
Ақтөбе обл.	37	34	-8%	738	928	+26%
Қостанай обл.	47	32	-46%	1 221	832	-46%
Ақмола обл.	44	32	-37%	1 002	788	-27%
Павлодар обл.	49	32	-53%	944	754	-25%
Шығыс-Қазақстан обл.	35	32	-9%	933	730	-27%
Қызылорда обл.	35	32	-9%	651	833	+27%
Батыс-Қазақстан обл.	38	30	-26%	631	688	+9%
Жетісу обл.	43	32	-34%	721	698	-3%
Маңғыстау обл.	-	32	%	324	767	+236%
Атырау обл.	27	30	-11%	755	693	-8%
Абай обл.	32	30	-6%	838	610	-37%
Солтүстік-Қазақстан обл.	45	30	-50%	600	534	-12%
Ұлытау обл.	-	26	%	496	221	-224%

Жалпы өңірдің демографиясымен сәйкесу үшін мәслихаттағы депутат саны неше болуы керек? Бұл сұраққа жауап беру үшін СДМ-ді қолданып түсіндіруге болады. 2-кестеде Орталық сайлау комиссиясы соңғы рет бекіткен әрбір облыстық, республикалық маңызы бар қалалық және астаналық мәслихаттағы депутат саны, әкімшілік-аумақта пассивті дауыс беру құқығына ие ықтимал азаматтар саны, СДМ формуласы бойынша өкілді органда неше депутат болуы қажеттігі және қазіргі депутат саны мен СДМ бойынша есептелген сан арасындағы айырма

көрсетілген. Кестеден облыстық, республикалық маңызы бар қалалық және астаналық мәслихаттағы депутат саны әкімшілік-аумақтың демографиясына байланысты өзгертіні байқалды. Сайлаушы саны бір миллионнан аса адамды құрайтын Түркістан облысы мен Алматы қаласындағы мәслихаттарда сәйкесінше 46 және 42 депутат бар. Ал, пассивті сайлау құқығына ие азаматтар саны жүз мыңнан асатын Ұлытау облыстық мәслихатында 26 депутат қызмет етеді. Бұдан шығатын қорытынды мәслихаттардағы депутаттар саны әкімшілік-аумақтың халық санына байланысты өзгереді. Бірақ белгіленген депутат саны сайлаушылар мен өкілдер арасындағы әлеуметтік сәйкестікті сақтауға жеткіліксіздігі, демография бойынша депутат санын белгілейтін әлемдік көрсеткіштен әлдеқайда аз екенін СДМ бойынша қажетті депутат мөлшерін көрсеткен баған байқатады. Оған сәйкес, Түркістан облысы мен Алматы қаласында 105 депутат, ал Ұлытау облысында 51 өкіл болуы тиіс. Салыстырмалы түрде барлық әкімшілік-аумақта депутат саны СДМ-дегі көрсеткіштен төмендігі екі есе немесе одан да жоғары. Ал, абсолютті көрсеткіш бойынша халық саны көп әкімшілік-аумақтарда депутат санының әлдеқайда аздығы байқалды. Басқаша айтқанда, мәслихаттардағы қазіргі депутат саны сол әкімшілік-аумақтағы халық санының пропорциясына сәйкес еместігі анықталды.

2-кесте. Мәслихаттардағы қазіргі депутат саны және СДМ бойынша қажетті сан

Әкімшілік-аумақ аты	Мәслихаттағы депутаттар саны	Сайлаушы саны	СДМ бойынша сан (жақын шама)	Қазіргі депутат саны және (СДМ) арасындағы айырма
Түркістан обл.	46	1 177 507	105	-59
Алматы қ.	42	1 176 138	105	-63
Алматы обл.	38	944 550	98	-60
Астана қ.	34	772 039	92	-58
Қарағанды обл.	36	754 206	91	-55
Жамбыл обл.	36	721 159	90	-54
Шымкент қ.	32	638 361	86	-54
Ақтөбе обл.	34	562 776	82	-48
Қостанай обл.	32	553 404	82	-50
Ақмола обл.	32	515 030	80	-48
Павлодар обл.	32	512 933	80	-48
Шығыс-Қазақстан обл.	32	493 499	79	-47
Қызылорда обл.	32	492 443	79	-47
Батыс-Қазақстан обл.	30	449 165	76	-46
Жетісу обл.	32	447 541	76	-44
Маңғыстау обл.	32	417 595	75	-43

Атырау обл.	30	405 634	74	-44
Абай обл.	30	404 469	74	-44
Солтүстік-Қазақстан обл.	30	382 007	72	-42
Ұлытау обл.	26	138 277	51	-25

Зерттеу нәтижесі «өкілді органның құрамындағы депутаттар санын арттыру қажет» деген болжамды негіздеп, мәслихаттардағы депутаттар корпусын ұлғайтудың өзектілігін ұсынған ғылыми пікірді қуаттады. Сондықтан жергілікті билікті күшейту контекстінде өкілді органның құрамын арттыруды қайта қарау маңызды.

ТАЛҚЫЛАУ

Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес өкілді орган мәслихаттар жергілікті атқарушы орган әкімдіктермен қатар әкімшілік-аумақтағы істің жай-күйіне жауапты институт. Сондықтан саяси жүйедегі маңызды институттың бірі мәслихаттардың қызметін сапалы іске асыруы өзекті. Бұл үшін мәслихат құрамы әртүрлі әлеуметтік стратификацияның өкілдігін қамтамасыз ететін, түрлі топтардың мүдделерін қорғайтын және қарастырылып отырған мәселені жан-жақты талқылауға, түрлі тәуекелдерін жарыссөз барысында қарастыруға мүмкіндік беруі маңызды. Зерттеулердің нәтижесі өкілді орган құрамындағы депутаттар санының аз болуы қоғамдағы әлеуметтік топтар өкілдерінің жоғары диспропорциясына әкелетінін көрсетті [15]. Атап айтқанда, мәслихат құрамында түрлі әлеуметтік топтардың өкілдігінде теңсіздіктің пайда болып, оның ішінде азшылық топтар аз немесе мүлдем болмайды. Бұл өз кезегінде шешім қабылдауда осы топтардың мүддесін қорғауды қиындатады. Мысалы, Қазақстан Республикасының Президенті жанындағы Қазақстанның стратегиялық зерттеулер институты жүргізген зерттеу 2023 ж. сайлау нәтижесі бойынша әйел депутаттардың үлесі облыстар, республикалық маңызы бар қалалар мен Астана мәслихатында – 15,57%, облыстық маңызы бар қалалық мәслихатта – 26,7%, аудандық мәслихатта – 22,1% [16]. Екіншіден, өкілді орган құрамында салалық, кәсіби қоғамдастық өкілдері арасында теңсіздік болуына, кейбір мамандық өкілдерінің аз болуына алып келеді. Қазақстан Республикасының Президенті жанындағы Қазақстанның стратегиялық зерттеулер институты жасаған депутаттың портреті инженер және қаржы саласы мамандарын кескіндеді. Диспропорция болмауы үшін депутаттық корпуста әр сала, құрылым бойынша өкілдердің болуы маңызды. Ғылыми әдебиетке шолуда Франция тәжірибесі жергілікті өкілді органның санын көбейту диспропорцияны азайтуға көмектесетіні жазылды. Сондай-ақ, АҚШ тәжірибесін зерттеушілер өкілді орган құрамындағы мүшелер санын арттырудың қабылданатын шешімдерде жекелеген депутаттар көзқарасының басым болуына жол бермейтінін анықтады [17]. Егер сала бойынша депутат саны аз болса, онда қабылданатын шешімде сол саланы жақсы білетін 1-2 депутаттың көзқарасы басым болады. Оның үстіне аз маманға лоббилік ықпал ету оңай. Негізінен 30-50 депутаттан тұратын мәслихатта әр сала бойынша бірнеше депутаттың болуын қамтамасыз ету қиын. Осы себепті мәслихаттың сандық құрамын күшейтуге назар аудару қажет. Сонымен қатар, ғылыми әдебиетке шолу бөлімінде Канаданың тәжірибесі өкілді орган құрамында депутат аз болған жағдайда салалық мамандарды қосымша тарту үшін шығындар санын ұлғайту ықтималдылығы айтты. Осы контекстте мәслихат санын көбейту оның кәсіби сапасын да арттыруға септігін тигізеді.

Жоғарыдағы факторларға байланысты мәслихат құрамындағы депутат санын арттыру өзекті. Бірқатар зерттеу нәтижелері өкілді органның құрамының көптігі оның сайлаушылар мен өкілдер арасындағы әлеуметтік сәйкестігін жақсартатын гетерогенділігін қамтамасыз етіп, мүшелерінің арасында әйелдердің, этникалық азшылықтардың, шағын елді мекендердің,

саяси партиялардың өкілдері үлесінің артуына көмектесетіні туралы тұжырым жасады [18]. Осы контекстте Қазақстанның қолданыстағы Конституциясын әзірлеуде үлгі ретінде алынған Францияның тәжірибесі қызықты. Бұл мемлекеттің заңнамасына сәйкес өңірлік (муниципалитет) кеңесі құрамын анықтауда әкімшілік-аумақтық демографиясына қарай 7-69 арасында белгіленген, ал маңызды қалалар үшін заңнамада қосымша орындар берілген (Лион – 73, Марсель – 101, Париж – 163) [19]. Қазақстан да осы тәжірибені ескеріп республикалық маңызы бар қалалар, Астана, мүмкін халқы миллионнан асатын әкімшілік-аумақтар үшін қосымша квота қарастыруды талқылау ұсынылады. Жалпы, мәслихат депутаттарының санын арттыруды қарастыру маңызды.

Бұл тұста, Таагепера ұсынған СДМ идеалды формула еместігін айтып өткен жөн. Бірқатар зерттеушілер бұл модельге скептикалық көзқараспен қарап, оны жетілдіру бойынша өз үлгілерін ұсынды [20, 21, 5]. Сондықтан бұл модельді мәслихаттардағы депутаттар санын белгілеудің идеалды формуласы ретінде қабылдаудың орнына, Қазақстандағы өкілді орган құрамы халықаралық стандарттағы орташа көрсеткіштен төмендігін анықтауға және оны арттыруға көмектесетін дәйек ретінде қараған дұрыс.

ҚОРЫТЫНДЫ

1993 ж. құқықтық негізі қаланып, 1994 ж. 7 наурызда өткен сайлаудан кейін де-факто қызметін бастаған мәслихаттар осы уақыт ішінде өзінің қажеттілігі мен тиімділігін көрсетті. Мәслихаттар саяси жүйеде өңірлік мүддені ілгерілету, жергілікті әкімшілік-аумақтық деңгейде тежемелік және тепе-теңдік қағидасын қамтамасыз ету, жергілікті атқарушы орган қызметін қадағалау, жұртшылық пен билік өкілдері арасында коммуникацияның жүруіне септігін тигізу сияқты функцияны іске асыруда. Алайда өкілді органның қызметін одан әрі жетілдіру үшін маңызды бірнеше компонент бар. Соның бірі мәслихаттардағы депутат санының сол әкімшілік-аумақтық бірліктің демографиясы мен әлеуметтік стратификациясының өкілдігін қамтамасыз етуге жеткілікті болуы. Осы мақсатпен бұл зерттеу Қазақстандағы облыстық, республикалық маңызы бар қалалық және астаналық мәслихаттағы депутат санының жергілікті демографиялық ерекшелікпен және халық санындағы өзгеріспен сәйкестігін қарастырды. Зерттеу нәтижесінде облыстардағы, республикалық маңызы бар қалалардағы және астанадағы мәслихат депутаттары құрамының аздығы анықталды. Депутат санының аздығы өкілді органда қарастырылатын мәселелердің кешенді талқыланып, қабылданатын шешімдердің сапалы болуына, ықтимал тәуекелдерінің дискуссия барысында ескерілуіне кедергі келтіруі мүмкін. Сонымен қатар, әлеуметтік топтардың өкілдігін қамтамасыз ету, депутаттардың есептілігін күшейту, әкімдіктерді бақылауды сапалы жүргізу үшін де депутат саны жеткілікті болуы маңызды. Осыған байланысты, 1993 ж. бері өзгермей келе жатқан облыс (республикалық маңызы бар қала, астана) үшін – 50-ге дейін, облыстық маңызы бар қалала үшін – 30-ға дейін, аудан үшін – 25-ке дейін депутат болатындығы туралы шекті қайта қарастыру ұсынылады. Бұл шек енгізілген кездегі саяси жүйедегі ахуал, әлеуметтік жүйедегі жағдай, жергілікті сын-қатерлер басқаша болса, қазіргі таңда ол шарттар мүлдем басқа. Атап айтқанда, жоғарыдағы лимит өтпелі кезеңнің саяси жүйесінің өзектілігі жағдайында қабылданса, қазіргі қоғамдық-саяси жүйедегі институционалды жағдай тұрақты. Сондықтан жергілікті азаматтық қоғамның пікірін көбірек қамту, өзекті мәселелерді мәслихаттың платформасында талқылау жолымен стихиялық кикілжіңдер қалыптастырмау, азаматтардың саяси белсенділігін арттыру контекстінде өкілді органның сандық құрамын арттыру маңызды.

Жұмыс «Қоғамдық келісімді құру жағдайында үкіметтік емес ұйымдардың әлеуетін зерттеу» (ЖТН №BR24993126) бағдарламалық-нысаналы қаржыландыру аясында Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің қаржылық қолдауымен орындалды

Әдебиеттер:

1. Шериязданов Б. Р. Мәслихатқа отыз жыл [Электронды ресурс]. – URL: <https://e-history.kz/kz/news/show/339744> (Қаралған күні: 12.01.2025).
2. Нурғалимов С.Ж. Профессионализация депутатов маслихатов как способ повышения доверия со стороны общества: магистерский проект // Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан. – Нур-Султан, 2022.
3. Вдвое увеличить количество депутатов маслихатов предлагает «Наш дом Казахстан» [Электронный ресурс]. – URL: <https://kaztag.kz/ru/news/vdvoe-uvlichit-kolichestvo-deputatov-maslikhatov-predlagaet-nash-dom-kazakhstan> (дата обращения: 19.01.2025).
4. Taagepera R. The size of national assemblies // Social Science Research. – 1972. – No. 1. – P. 385-401. doi: 10.1016/0049-089X(72)90084-1. (accessed on: 12.01.2025).
5. Gamberi L., Förster Y. P., Tzanis E. et al. Maximal modularity and the optimal size of parliaments // Scientific Reports. – 2021. – Vol. 11. – No. 1. – <https://doi.org/10.1038/s41598-021-93639-1>. (accessed on: 12.01.2025).
6. Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясының Ақпараттық бюллетені [Электронды ресурс]. – URL: <https://www.election.gov.kz/kaz/aza-stan-respublikasy-ortaly-saylau-komissiyasyny-a-paratty-byulleteni/> (Қаралған күні: 14.09.2024).
7. Purdam K., Peter J., Stephen G., Paul N. How many elected representatives does local government need? A review of the evidence from Europe // Cathie Marsh Centre for Census and Survey Research, Working Paper No. 6. – Manchester: The University of Manchester, 2008.
8. Benedetto M. A. D. Council size, government spending and efficiency: evidence from a quasi-experimental design for Italian municipalities // Politica Economica, Journal of Economic Policy. – 2018. – P. 297-326. doi: 10.1429/92122. (accessed on: 12.01.2025).
9. Meloche J.P., Kilfoil P.A sizeable effect? Municipal council size and the cost of local government in Canada // Canadian Public Administration. – 2017. – Vol. 60. – No. 2. – P. 241-267. <https://doi.org/10.1111/capa.12211>. (accessed on: 12.01.2025).
10. Weingast B.R., Shepsle K.A., Johnsen C. The political economy of benefits and costs: a neoclassical approach to distributive politics // The Journal of Political Economy. – 1981. – Vol. 89. – No. 4. – P. 642-664.
11. Höhmann D. The effect of legislature size on public spending: evidence from a regression discontinuity design // Public Choice. – 2017. – Vol. 173. – P. 345-367. doi: 10.1007/s11127-017-0484-2.
12. Freire D., Mignozzetti U., Roman C., Alptekin H. The effect of legislature size on public spending: a meta-analysis // British Journal of Political Science. – 2023. – Vol. 53. – No. 2. – P. 776-788. doi: 10.1017/S0007123422000552.
13. Benoît L. M., Mara E. V., Pauline M. Does council size shape democracy? Evidence from French municipalities. – 2025. – URL: [ffhal-05026713f](https://doi.org/10.1017/fpol.2025.1) (accessed on: 13.02.2025).
14. Государственный комитет СССР по статистике. Население СССР по данным Всесоюзной переписи населения 1989 г. – Москва: Финансы и статистика, 1990.
15. Farrell D.M. Electoral Systems: A Comparative Introduction. – New York: Palgrave Macmillan, 2011. – P. 158.
16. Мәслихат депутаттарын сайлау-2023: ерекшеліктері мен үрдістері: ұжымдық монография. – Астана: Қазақстан Республикасының Президенті жанындағы Қазақстанның стратегиялық зерттеулер институты, 2024.
17. Frederick B. Congressional Representation & Constituents: The Case for Increasing the U.S. House of Representatives. – New York: Routledge – Taylor & Francis Group, 2010. – P. 119.
18. De Santo A., Le Maux B. On the optimal size of legislatures: an illustrated literature review // European Journal of Political Economy. – 2023. – Vol. 77. – P. 102317.
19. French Business Law. The French General Code of Local Authorities // - URL: <https://french-business-law.com/french-legislation-art/article-l2121-2-of-the-french-general-code-of-local-authorities/> (accessed on: 17.09.2024).

20. Auriol E., Gary-Bobo R. J. On the optimal number of representatives // *Public Choice*. – 2012. – Vol. 153. – P. 419-445.

21. Margaritondo G. Size of national assemblies: the classic derivation of the cube-root law is conceptually flawed // *Frontiers in Physics*. – 2021. – Vol. 8. – <https://doi.org/10.3389/fphy.2020.614596>. (accessed on: 17.09.2024).

References:

1. Sheriyazdanov B. R. Maslihatqa oty zhyl [Elektronic resurs]. – URL: <https://e-history.kz/kz/news/show/339744> (qaralgan kuni: 12.01.2025).

2. Nurgalimov S. Zh. Professionalizaciya deputatov maslihatov kak sposob povysheniya doveriya so storony obshchestva: magistrskij proekt // *Akademiya gosudarstvennogo upravleniya pri Prezidente Respubliki Kazakhstan*. – Nur-Sultan, 2022.

3. Vdvoe uvelichit' kolichestvo deputatov maslihatov predлагаet «Nash dom Kazakhstan» [Elektronic resurs]. – URL: <https://kaztag.kz/ru/news/vdvoe-uvelichit-kolichestvo-deputatov-maslihatov-predлагаet-nash-dom-kazakhstan> (data obrasheniya: 19.01.2025).

4. Taagepera R. The size of national assemblies // *Social Science Research*. – 1972. – No. 1. – P. 385-401. doi: 10.1016/0049-089X(72)90084-1. (accessed on: 12.01.2025).

5. Gamberi L., Förster Y. P., Tzanis E. et al. Maximal modularity and the optimal size of parliaments // *Scientific Reports*. – 2021. – Vol. 11. – No. 1. – <https://doi.org/10.1038/s41598-021-93639-1>. (accessed on: 12.01.2025).

6. Kazakhstan Respublikasy Ortalyq Saylau Komissiyasynyn Aqparattyq Byulleteni [Elektronic resurs]. – URL: <https://www.election.gov.kz/kaz/aza-stan-respublikasy-ortaly-saylau-komissiyasyny-a-paratty-byulleteni/> (qaralgan kuni: 14.09.2024).

7. Purdam K., Peter J., Stephen G., Paul N. How many elected representatives does local government need? A review of the evidence from Europe // *Cathie Marsh Centre for Census and Survey Research, Working Paper No. 6*. – Manchester: The University of Manchester, 2008.

8. Benedetto M.A. D. Council size, government spending and efficiency: evidence from a quasi-experimental design for Italian municipalities // *Politica Economica, Journal of Economic Policy*. – 2018. – P. 297-326. doi: 10.1429/92122.

9. Meloche J. P., Kilfoil P. A sizeable effect? Municipal council size and the cost of local government in Canada // *Canadian Public Administration*. – 2017. – Vol. 60. – No. 2. – P. 241-267. <https://doi.org/10.1111/capa.12211>. (accessed on: 12.01.2025).

10. Weingast B. R., Shepsle K. A., Johnsen C. The political economy of benefits and costs: a neoclassical approach to distributive politics // *The Journal of Political Economy*. – 1981. – Vol. 89. – No. 4. – P. 642-664.

11. Höhmann D. The effect of legislature size on public spending: evidence from a regression discontinuity design // *Public Choice*. – 2017. – Vol. 173. – P. 345-367. doi: 10.1007/s11127-017-0484-2.

12. Freire D., Mignozzetti U., Roman C., Alptekin H. The effect of legislature size on public spending: a meta-analysis // *British Journal of Political Science*. – 2023. – Vol. 53. – No. 2. – P. 776-788. doi: 10.1017/S0007123422000552.

13. Benoît L.M., Mara E.V., Pauline M. Does council size shape democracy? Evidence from French municipalities. – 2025. – URL: [ffhal-05026713f](https://arxiv.org/abs/ffhal-05026713f) (accessed on: 13.02.2025).

14. Gosudarstvennyj komitet SSSR po statistike. Naselenie SSSR po dannym Vsesoyuznoj perepisi naseleniya 1989 g. – Moskva: Finansy i statistika, 1990.

15. Farrell D.M. Electoral Systems: A Comparative Introduction. – New York: Palgrave Macmillan, 2011. – P. 158.

16. Maslihat deputattaryn sajlau-2023: erekshelikteri men urdisteri: uzhyndyq monografiya. – Astana: Qazaqstan Respublikasynyn Prezidenti zhandagy Qazaqstannyn strategiyalyk zertteuler instituty, 2024.

17. Frederick B. Congressional Representation & Constituents: The Case for Increasing the U.S. House of Representatives. – New York: Routledge – Taylor & Francis Group, 2010. – P. 119.

18. De Santo A., Le Maux B. On the optimal size of legislatures: an illustrated literature review // *European Journal of Political Economy*. – 2023. – Vol. 77. – P. 102317.
19. French Business Law. The French General Code of Local Authorities.// – URL: <https://french-business-law.com/french-legislation-art/article-l2121-2-of-the-french-general-code-of-local-authorities/> (accessed on: 17.09.2024).
20. Auriol E., Gary-Bobo R. J. On the optimal number of representatives // *Public Choice*. – 2012. – Vol. 153. – P. 419-445.
21. Margaritondo G. Size of national assemblies: the classic derivation of the cube-root law is conceptually flawed // *Frontiers in Physics*. – 2021. – Vol. 8. – <https://doi.org/10.3389/fphy.2020.614596>. (accessed on: 17.09.2024).

SRSTI:11.01.11

DOI:10.51889/2959-6270.2025.90.2.007

O.Kirichok ¹, Zh.Nogaybaeva ², N.Aitymbetov ^{3*}, M.Khavronskaya ⁴, B.Myrzabayeva ⁵
^{1,2,4} Caspian University, Almaty, Kazakhstan

^{3*} Institute for Philosophy, Political Science and Religious Studies SC MSHE RK,
Almaty, Kazakhstan

⁵ Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

* e-mail: nurken.aitymbetov@gmail.com

DIGITALIZATION POLICY IN THE EDUCATION SECTOR OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: NEW CHALLENGES AND OPPORTUNITIES

Abstract

The research relevance is predefined by the intensification of globalization processes that affect all spheres of social life, one of which is the learning process. The research aims to study the basic requirements for teachers in these conditions. Among the methods used are the methods of logical analysis, deduction, induction, synthesis, functional analysis, abstraction, and others. The concept of “digital competence” was studied, which serves as a theoretical and practical basis for understanding the requirements for teachers in modern conditions. An analysis of different types of models was carried out, which implies identifying the most optimal and all-encompassing in the conditions of digitalization. An important aspect was to survey teachers in Kazakhstan from different areas. This allowed to provide an assessment of the current situation and identify the development of the implementation of innovative communication technologies in the educational process. The main problems faced by teachers in the implementation of digital technologies in the educational process were noted. The state policy of the Republic of Kazakhstan in the studied industry was also studied. Three groups of skills, which should have a teacher in today’s environment were identified. European models of digital competence were studied, and their advantages were identified. The practical value of the results is to propose the most optimal model, which covers all the necessary skills of a modern teacher in the conditions of digitalization and will contribute to improving the quality and efficiency of the educational process following public policy and accepted international standards.

Keywords: competence; information processes; globalization; literacy; e-learning course.

О.Киричок ¹, Ж.Ногайбаева ², Н.Айтымбетов ³, М.Хавронская ⁴, Б.Мырзабаева ⁵

^{1,2,4} Каспий университеті, Алматы, Қазақстан

³ ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, Алматы, Қазақстан

⁵ Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ САЛАСЫНДАҒЫ ЦИФРЛАНДЫРУ САЯСАТЫ: ЖАҢА МІНДЕТТЕР МЕН МҮМКІНДІКТЕР

Аңдатпа

Жүргізілген зерттеу жұмысының өзектілігі жаһандану процестерінің белсендірілуімен байланысты, олар қоғамның барлық салаларына әсер етеді, оның бірі оқу үрдісі. Жұмыстың мақсаты цифрландыру жағдайында педагогтарға қойылатын негізгі талаптарды зерттеу. Қолданылған әдістердің арасында логикалық талдау, дедукция, индукция, синтез, функционалдық талдау, абстракциялау және басқа әдістерді атап өтуге болады. Зерттеу барысында «цифрлық құзыреттілік» ұғымы зерттеліп, ол қазіргі жағдайда педагогтарға қойылатын талаптарды түсінудің теориялық және практикалық негізі болып табылады. Әртүрлі модель түрлеріне талдау жүргізілді, бұл цифрландыру жағдайында ең тиімді әрі кешенді модельді анықтауға бағытталған. Маңызды аспектілердің бірі – Қазақстанның әртүрлі облыстарындағы педагогтар арасында сауалнама жүргізу. Бұл қазіргі жағдайды бағалауға және білім беру процесіне инновациялық-коммуникациялық технологиялардың енгізілу деңгейін анықтауға мүмкіндік берді. Цифрлық технологияларды білім беру процесіне енгізу барысында кездесетін негізгі проблемалар аталды. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының мемлекеттік саясаты осы салада зерттелді. Қазіргі жағдайларға сәйкес педагогтың меңгеруі тиіс 3 дағды тобы анықталды. Еуропалық цифрлық құзыреттілік модельдері зерттеліп, олардың артықшылықтары анықталды. Алынған нәтижелердің практикалық маңызы – цифрландыру жағдайында қазіргі заманғы педагогтың барлық қажетті дағдыларын қамтитын ең тиімді модельді ұсыну және бұл мемлекеттік саясат пен қабылданған халықаралық стандарттарға сәйкес білім беру процесінің сапасы мен тиімділігін арттыруға ықпал ету болып табылады.

Түйін сөздер: құзыреттілік, ақпараттық процестер, жаһандану, сауаттылық, технологиялар, электронды оқыту курсы.

Киричок О. ¹, Ногайбаева Ж. ², Айтымбетов Н. ³, Хавронская М. ⁴, Мырзабаева Б. ⁵

^{1,2,4} Каспийский университет, Алматы, Казахстан

³ Институт философии, политологии и религиоведения КН МНВО РК, Алматы, Казахстан

⁵ Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

ПОЛИТИКА ЦИФРОВИЗАЦИИ В СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: НОВЫЕ ВЫЗОВЫ И ВОЗМОЖНОСТИ

Аннотация

Актуальность проведения исследования обусловлена активизацией глобализационных процессов, которые оказывают влияние на все сферы общественной жизни, одна из которых – процесс обучения. Целью работы является изучение основных необходимых требований к преподавателям в данных условиях. Среди использованных методов стоит отметить методы логического анализа, дедукции, индукции, синтеза, функционального анализа, абстрагирование и прочие. В ходе проведения исследования было изучено понятие «цифровой компетенции», которое служит теоретической и практической базой для понимания

требований к педагогам в современных условиях. Был осуществлен анализ различных видов моделей, которые предполагает собой выявление наиболее оптимальной и всеохватывающей в условиях цифровизации. Немаловажным аспектом было проведение опроса среди преподавателей Казахстана из различных областей. Это позволило предоставить оценку текущей ситуации и выявить развитость внедрения инновационно-коммуникационных технологий в образовательный процесс. Были отмечены основные проблемы, с которыми сталкиваются преподаватели при внедрении цифровых технологий в образовательный процесс. Также была изучена государственная политика Республики Казахстан в исследуемой отрасли. Были выделены 3 группы навыков, которыми должен обладать преподаватель в современных условиях. Были изучены Европейские модели цифровых компетенции и выявлены их преимущества. Практическая ценность полученных результатов заключается в предложении наиболее оптимальной модели, которая охватывает все необходимые навыки современного педагога в условиях цифровизации и будет способствовать повышению уровня качества и эффективности образовательного процесса в соответствии с государственной политикой и принятыми международными стандартами.

Ключевые слова: компетенция, информационные процессы, глобализация, грамотность, технологии, электронно-обучающий курс

MAIN PART

Digitalization of the educational process involves the introduction of innovative and communicative technologies in all spheres of activity of the relevant organizations and makes it necessary to train educators, namely, to form and assess their inherent digital competence, which focuses on the development of digital literacy in students. Integration of technologies in education is intended to improve the methods and approaches of teachers, as well as to open new opportunities for students in the key to the personalization of the educational process.

Thus, the research aims to examine the modern requirements for the qualities and skills of the teacher in a digitalization policy. On this basis, it is necessary to analyse the risks, problems, and statistics among teachers and propose a model that will improve the effectiveness and quality of the level of compliance of modern teachers to digitalization conditions.

INTRODUCTION

Following L. Amhag et al., the digital competence of teachers in the scientific doctrine is considered a result of the evolutionary nature of their information and communication competence, which is one of the necessary elements in the professional standard of the teacher in modern conditions [1]. As it serves as a basis for the further development of digital literacy in students, the teacher has an important role in adapting innovations to improve the quality level of the educational process. That is, the teacher complements the learning environment, predetermining the character in action and adapting new methods to achieve the goals of the didactic plan. But the determining start for this is the digital competence of the teacher himself. As noted by M. Lindfors et al., it is advisable to discover new meanings of teacher training in the context of digitalization policies in the educational sector [2].

As A. Lund and T. Aagaard, digitalization policy creates global transformation processes, which are an integral part of any professional activity, as it expresses the readiness to work with innovative resources, create, master, distribute, and use innovative and communication technologies [3]. That is, on the one hand, it is an integrative beginning, and on the other, it forms certain difficulties in mastering completely new tools for the whole society. Following O. Erstad et al. the impact of digitalization policy on all spheres of social life creates new requirements for the development of personal qualities while changing cognitive functions and forming new requests for the development of intelligence emotionally and socially [4]. In this case, it is appropriate to mention that emotional intelligence is a tool for the new thinking of educators and professional activity, which allows to find individual strategies for each of the students.

Preparedness in psychological terms in a teacher in the conditions of digitalization of the educational sector depends on emotional intelligence. That is, the professional readiness of the modern teacher with a high level of emotional intelligence, which can implement the educational process fully and effectively, is one of the most urgent tasks. J. Lopez-Belmonte et al. state that emotional intelligence is characterized not only by the ability to act in a balanced way in different situations but also by self-improvement and the constant introduction of something new in professional and other types of activity [5]. At the present stage, dynamically and actively developing digital tools in the educational segment provide new and effective complement the traditional tools. Digital educational resources should be understood as a set of information sources that contain text, digital, graphic, musical, photo, video, and other types of information, which aims to implement fundamentally new opportunities in the educational process.

Following L.T. Zhanybekova and G.B. Zhukonova, the current state of the educational sector of the Republic of Kazakhstan faces certain problems [6]. This position is also shared by Z.M. Muldakhmetov and A.M. Gazaliev [7]. It is worth agreeing with these authors and noting that the main problem is the insufficient level of digital competence of the teacher. Since the teacher is a subject that influences the formation of competitive future specialists, it is quite important to improve his skills and professional development following the processes of globalization. This is also mentioned in the studies of G.T. Urazbayeva [8]. According to the abovementioned, special attention should be devoted to the study of the skills of a modern teacher to improve the conditions of the educational process in Kazakhstan. On this basis, the research relevance is predefined by the need to improve the skills of modern teachers in Kazakhstan under the conditions of digitalization. Despite the active introduction of digital technologies into the educational process, the scientific literature does not provide a comprehensive overview of studies that reveal the relationship between the digital and emotional competence of teachers in the context of the implementation of state digitalization policy. This study fills this gap by offering a systematic approach to the analysis and modeling of requirements for a modern teacher in the context of digitalization.

The hypothesis of the study is that the successful implementation of the state policy of digitalization in the field of education in the Republic of Kazakhstan is possible provided there is a comprehensive development of teachers' digital competencies, modernization of infrastructure, and systemic support at all levels of the educational process.

METHODOLOGY

This research was carried out using different types of methods of analysis. The functional analysis method allowed to reveal the concept and the role of digitalization in modern conditions, as well as to trace the sphere of its influence on the educational sector. The formalization method was also applied to evaluate the aspects of the digitalization process in the educational segment. The logical analysis method provided an opportunity to highlight a group of necessary skills for a teacher in the context of digitalization. Different modern models of digital competencies were considered, which allowed identifying their advantages and disadvantages. The analogy method was implemented to identify the importance of the role of one or another component in the provided models and to find the most optimal ones.

The survey method was used to provide an assessment of the digitalization process in modern conditions in the Republic of Kazakhstan. Thus, 227 teachers from Almaty, Atyrau, Karaganda, and Aktobe regions participated in the survey. This allowed to investigate the issues related to the use of digital technology in the educational process by teachers, the frequency of use of digital technology by teachers, resources for professional development, the use of technology by teachers to prepare for practice and group work, as well as the risks of active use of technology. The factor analysis method allowed to identify similarities in the difficulties of teachers' work with innovation and communication technologies, as well as to trace their advantages and possible prospects for improvement.

The abstraction method allowed to focus on a particular aspect of the research problematic, namely, digital competencies. This helped to identify their place and role in the process of forming the necessary skills of a teacher in modern conditions. The hypothetic-deductive method consisted in presenting statements as hypotheses and in empirical testing of these hypotheses, namely, in the study of digital competence models and the evaluation of their effectiveness. The deductive method allowed to characterize the range of important competencies and skills of the teacher based on the requirements of digitalization policy. The induction method was used to generate a list of necessary teacher skills based on the current conditions. The synthesis method, which is based on the theoretical and practical information obtained, allowed to provide a model that will consider all the important competencies for the formation of pedagogical activity under international standards.

As such, the functional and logical analysis methods, the analogy method, abstraction, and hypothetic-deductive method allowed to study the theoretical aspect of the work for a greater understanding of the digitalization policy, relevant necessary skills and to identify its role in the educational sector. The survey method provided an opportunity to assess the success and effectiveness of the digitalization policy in the Republic of Kazakhstan based on the responses received during its implementation. Abstracting, deduction, induction, and synthesis methods were used to study modern models of digital competence and to form one, which will consider everything necessary to improve the effectiveness of teaching activities and the educational process as a whole.

RESULTS

Digital technologies play an important role in the educational process. They are a tool for collaboration and planning active cognitive activities. Currently, the digital competencies of the educator are universal and provide a mechanism for learners to adapt to the digitalization of society. The teacher's competence, in turn, is the basis for the full participation of all subjects of the educational process in the knowledge society. The educator is at the center of the digital school, whose purpose is not only to teach subject matter knowledge, but also to solve various learning, developmental, and educational tasks, to act as a mentor, and to be responsible for building digital literacy in learners. In general, the capabilities of digital resources in the educational segment can be characterized by several specific functions. They should include the means of the operational plan for visibility in the learning process, assistance in working out the skills of practical nature of students, organization, and control of consolidation of knowledge of students, in particular, by providing homework, independent and control works, work with diagrams, tables, charts, as well as editing text format and error correction in the creative works [9].

It is important to note that the use of digital resources in the educational process also provides an opportunity to achieve certain goals. For example, it is the development of the personality of students, preparing individuals for life in the conditions of digitalization and informatisation of society, which is revealed in the development of various types of thinking, abilities of the communicative character, the use of computer graphics, the formation of information culture and skills in the implementation of information processing. This allows intensifying all levels of the educational process due to the active implementation and use of information and communication technologies, which allows for deepening interdisciplinary links, improving the efficiency and quality of learning, increasing the activity of cognitive activity, and increasing the level of optimization of the volume of search for the required information [10].

It should be mentioned that digital literacy is a necessary quality for mastering the proper level of digital skills for the SMART space. This should be interpreted as the skills through which the teacher realizes digital consumption, the use of the Internet to evaluate, search, process, analyse and synthesize information, and communicate with the teaching team to make constructive decisions [11]. In general, an educator in a digitalized environment should have 3 types of skills: Hardware Skills, Software Skills, and Metaskills. The first refers to the "hard" skills that are related to a digital device or hardware; the second refers to the "soft" skills to implement interactions with software to handle information; the latter, in turn, are meta-skills that everyone must possess to successfully apply the

previous two types. An important aspect for the modern teacher is the development of digital competencies. This represents a set of skills and abilities to use digital technology and media in the process of solving and setting tasks that are related to the processing and acquisition of knowledge and information necessary to implement professional activities, learning, socialization, and expansion of already provided opportunities.

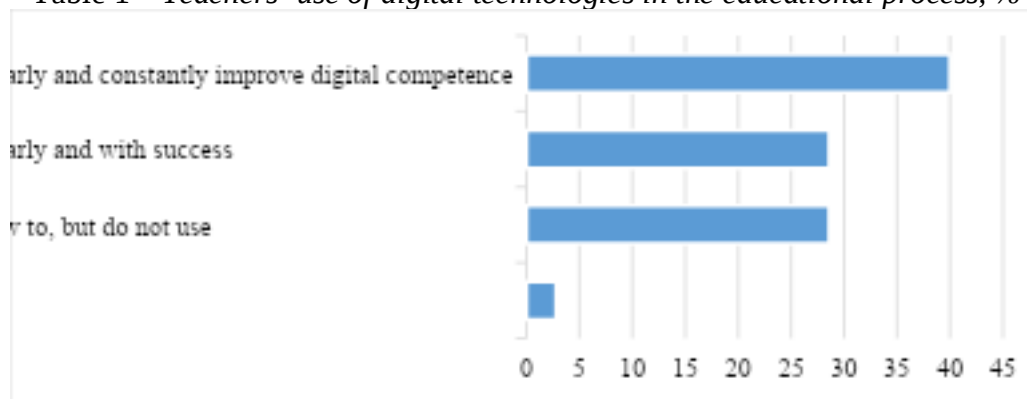
On this basis, it can be emphasized that the digitalization of the educational process is justified to create a basis for teachers who are fluent in digital competence and oriented to the education of a continuous nature. It is worth noting that the main feature is to ensure the proper and necessary level of the educational process and integration of students with special needs in the educational process under conditions of inclusion. That is, the conditions provided by the process of digitalization allow the creation of new opportunities for absolutely all categories of students. It should be mentioned that a teacher with a high level of emotional intelligence can create a psychologically favourable environment for the implementation of the learning process. The teacher's mastery of digital competence is important due to the activity of digitalization policy. Under the requirements of this state policy, in modern information and communication conditions, the teacher is obliged to be able to use services to work with digital educational content, conduct classes, laboratory, and practical work with them using interactive electronic materials of the educational plan, to master professional development programs digitally. That is, it implies an update of the didactic toolkit of the digital plan teacher due to the introduction of digital technologies in pedagogical activities [12].

The services that most often must be used by a teacher from a personal device to implement the educational process are the digital registry, digital schedule, services for working with digital educational content, mastering additional educational programs, services for digital record keeping, communication educational programs [13]. Since digital technologies are inherently dynamic, they are constantly improving. In this regard, updating and developing digital competencies is integral to their effective, safe, and appropriate use in a teacher's professional activity.

The concept of "digital competence of a teacher" should be understood as a set of competencies of the general pedagogical, general user, and subject-pedagogical nature and 3 levels of their development, namely digital transformation, digital use, and basic level, which provide an opportunity to characterize the cognitive, creative and functional aspects of this type of professional activity. In this context, digital use refers to the use of information and communication technologies and related services productively and regularly to solve a wide range of pedagogical tasks. In turn, digital transformation is the creative use of information and communication technologies in professional activity, improvement of digital skills, and realization of programming of own educational environments. At the basic level, it is necessary to understand the general ideas of the teacher about the potential of information and communication technologies, as well as their use in solving individual tasks [14].

In this regard, the issue of surveying teachers to determine their assessment of skills and knowledge becomes important (Figure 1).

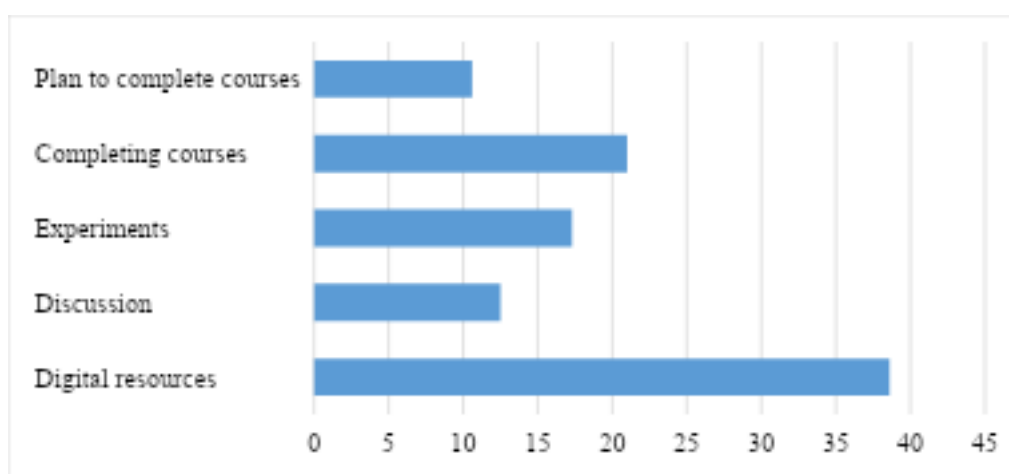
Table 1 – Teachers' use of digital technologies in the educational process, %

This survey was conducted among 227 teachers of Almaty, Atyrau, Karaganda, and Aktobe regions. As it can be noted from the answers of respondents, 2.8% believe that they do not understand digital technologies and therefore do not use them in the educational process. In turn, 28.6% understand information and communication technologies but do not use them in professional activities. Also, 28.6% regularly use them and own them at a sufficiently high level, but at the same time sometimes there are some difficulties. 40% confidently use digital technologies in the educational process and, importantly, are constantly improving their knowledge.

It is important to consider how long-ago teachers began to implement digital technologies in their professional activities (Figure 2).

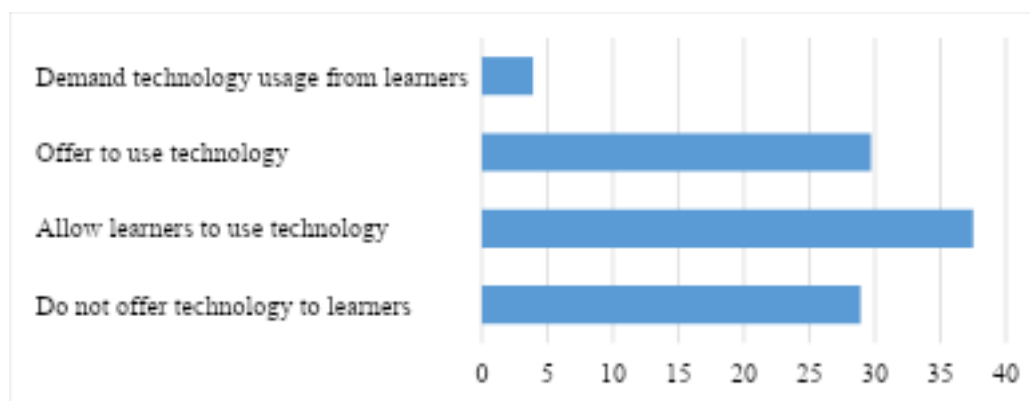
Table 2 – *Qualification improvement resources, %*

As such, the data provided show that more active implementation of digital technology began in the period of 1-3 years. This allows to conclude that the current policy of digitalization of the educational sector is implemented successfully, but the indicators should be much higher. In general, teachers use a variety of resources to enhance digital competence. Often these are electronic educational resources – 38.6%, discussions with more experienced colleagues on this topic – 12.5%, experiments with various online services – 17.3%, have taken professional development courses – 21%, and plan to take such courses – 10.6%.

Statistics on the use of technology to prepare practical and group activities are shown on Figure 3.

Table 3 – *Use of technology to prepare practical and group activities, %*

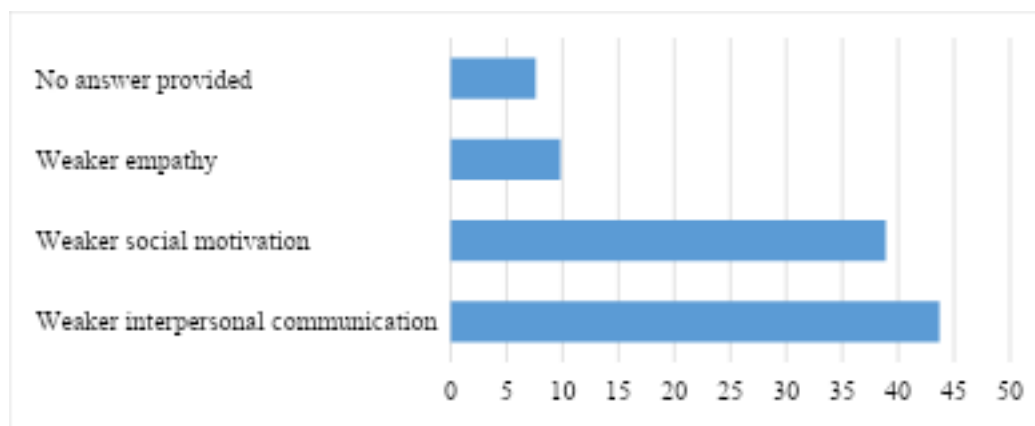

An important aspect was to determine whether teachers use digital technology to prepare practical and group projects. Thus, it was noted that 28.9% do not use them, while 37.5% provide

students with the opportunity to create various kinds of projects, use information and communication technologies, and exchange information. 29.7% encourage students to use digital technologies in the implementation of the educational process, while 3.9% put it as a requirement.

The percentage of active technology usage risks is presented on Figure 4.

Table 4 – Active technology usage risks, %

It is worth mentioning the possible risks associated with the introduction of digital technology in the educational process in the opinion of teachers. As such, 43.7% expressed the position of weakening of interpersonal communication skills, 38.9% – social motivation, 9.8% – weakening of empathy, teamwork, and leadership skills, and 7.6% did not provide an answer.

The obtained results provide an opportunity to form prospects for further formation of such a necessary skill for teachers as digital competence. In this case, it is advisable to note that it is considered simultaneously as a result of the self-development of the teacher, synthesis of personal and professional experience of the teacher, as well as an educational result of teachers' professional training in the conditions of digital educational space. Thus, the formation of pedagogical digital competence occurs due to the implementation of three key blocks.

The first is the training modeling of the personal educational environment in the conditions of digitalization following the passage of certain practices and taking appropriate professional development courses. This includes the use in the educational process of digital educational resources, materials of digital platforms, organization of projects in the online environment, application of digital tools, and conducting propaedeutic work, which will provide an opportunity to form a teacher's skill to work in the digital educational space, demonstrate various options of work and motivate students to use digital technologies.

The second aspect implies the professional development of teachers in the implementation of the learning process, which includes the improvement of methodological training in the aspect of the digital transformation of education through the introduction of modern online learning platforms, participation in webinars. This provides an opportunity to create a practice-oriented environment for the formation of digital competencies of the teacher.

The third aspect allows the exchange between positive and negative pedagogical experiences in the educational environment in the context of digitalization. This also includes participation in various competitions within the framework of national programs on digitalization of the educational process, studying the experience of foreign advanced states, and drawing a parallel with the domestic one to get a complete picture regarding the shortcomings and advantages of using information and communication technologies in the educational segment, as well as determining the degree of effectiveness of their implementation in practice.

Based on the results, it is worth concluding that one of the necessary skills for the modern teacher in modern conditions is digital competence. The dynamic development of digital technology has

actualized the question of identifying its essence. The indicators obtained in the survey provide practical value for identifying and shaping the modernization of the educational sector and the development of programs for professional development and retraining. Subsequent research will focus on the study of the prospects of the implementation of artificial intelligence in the sphere of education.

DISCUSSION

The increasing role of information processes and digital technologies is a global process that affects all social relations. Their introduction and adoption of appropriate management decisions on this basis are becoming an increasingly large-scale and dynamic process in the educational sphere of Kazakhstan.

The digital transformation began in 2013 with the adoption of the program “Information Kazakhstan – 2020”, which included a comprehensive plan for the transition to an information society, the creation of mobile government institutions, and the improvement of public administration [15]. In December 2017, the program “Digital Kazakhstan” was approved. It aimed at the development of the digital system, which provided an opportunity to effectively interact with the state, business, society, and education, as well as to increase the competitiveness of the economic system of Kazakhstan and the corresponding quality of life of the population [16].

On this basis, the relevant issue in modern conditions for teachers is to improve digital literacy for the implementation of the transition to the digitalization of education. It is worth noting that this process contains the main stages to implement the strategy. The first stage is digitization, which should be understood as the transfer of received information from analog to digital form. The next one is digital transformation, which implies the introduction of information and communication technologies in the educational sector, namely, electronic diaries, portfolios, messengers to support communication with students and teachers, interactive whiteboards. Thus, to obtain the requested information in an objective and timely manner, the National Educational Database is used; it helps the teacher quickly and promptly obtain statistical reports on the required request. The last stage is digital innovation; it consists of the implementation of innovative and communication technologies in the educational process.

Following F.M. Rokenes et al. and under the provisions of the European Union Framework Convention of Core Competences, digital competence is one of the eight most important, which includes the critical and confident use of information and communication technologies for leisure, communication, work and other activities [17]. The authors also write that the Joint Research Center has developed the first model of digital competencies for teachers in Europe; in each group several competencies are distinguished, namely from 3 to 6, for a total of 21. It is worth agreeing with the authors' statements and adding that there are 8 levels of competence expression, which depend on the independence of problem-solving (independently or with the help of something/someone), on the complexity and complexity of tasks (from simple to indefinite), on the dominant cognitive domain (understanding, memorizing, creating, and applying).

According to A. Anton-Sancho et al., this profile includes 6 areas of digital competencies of the teacher, which focus on the mastery of innovation and communication technologies to assess learning outcomes, the use of digital tools to empower the educational plan of students, the use of technology in the professional environment, the development of such skills as searching, creating and sharing digital resources in the educational sector, supporting the development of digital competencies of students and the formation of necessary [18]. The position of this author should be more detailed to get a broader view of it. So, the competence of a technological plan should include the ability to use a different kind of technology, ranging from low-tech to digital. The latter should be understood as the ability to solve technical and technological problems, knowledge of many technologies, experience in implementing activities with technology, tracking innovations and trends in the industry, as well as the presence of skills that are necessary in this regard.

Based on the work of L.T. Muharlisiani et al., such a model as Technological Pedagogical Content Knowledge is quite promising [19]. In this case, it is worth agreeing with the opinion of these authors as this model includes 3 key components – technology, pedagogy, and content. That is, it describes the basic skills and abilities that are essential for the implementation of pedagogical activities regardless of the discipline taught. The competencies of technological nature should include the ability to use various innovative and communicative technologies, including low-tech and digital. The latter in this case should be understood as knowledge of the use of technologies and their large differences, the ability to solve problems of technological plan, the availability of technical skills and experience in working with different technologies, tracking innovations, conducting training to improve the skill of working with technology. It is advisable to mention the relationship between pedagogical, content, and technological competencies, which is the basis of many teacher competency assessment models.

Drawing on the findings of S. Willermark and M. Gellerstedt and under the recommendations of UNESCO, it is proposed to introduce the structure of information and communication technology competencies of teachers, which consists of three approaches and six modules [20]. It is worth noting that approaches are the degree of competence expression, and modules are their groups. Accordingly, the first module denotes the teacher's ability to apply technology independently and help students use it, the second – is to use technology to solve complex tasks, and the third – is the production of new knowledge using technology. These recommendations are used for more extensive implementation of digital technologies for the organization of the educational process, rather than to identify the competencies of the teacher directly.

As per J.K. Andreassen et al., there are four components in the structure of digital competence, namely responsibility, skills, knowledge, and motivation [21]. Each of them can be realized in different spheres of activity on the Internet. Therefore, under the position of these authors, 4 types of this digital competence should be distinguished: informational, communicative, technical, and consumer. The first implies the skills of the teacher, which are associated with the search, organization, and understanding of digital information and its critical reflection, as well as the creation of objects using appropriate resources. The second type contains the skills of the instructor that are necessary for various forms of communication. The third, in turn, encompasses those skills that will enable the effective and safe use of software tools for various kinds of tasks. The fourth type denotes the introduction of those skills that will allow the teacher to solve with the help of information and communication technologies those tasks that are related to specific life situations and meet different needs. It is advisable to mention that consideration of aspects of the motivational and volitional nature of digital competence opens the way to understanding the changes in the structure of modern society, which occur under the influence of innovation and communication technologies and involve the development of digital citizenship, as well as provides an extension of human capabilities.

Following S. Bader et al., the European model of digital competencies for education at the moment is the most complete and all-encompassing [22]. It is worth agreeing with this and noting that this model is aimed at the development of teaching skills that are needed in a transformative environment, improving the application of digital technologies in the educational sector, as well as the reliance on programming and data-based analysis in education. Hence, this model poses the need in the form of a set of certain skills and competencies of the teacher, which are professional, digital, pedagogical, subject matter, and cross-border.

Based on the above, it is proposed to improve and implement in general in the professional activities of teachers a model that includes information competence as a teacher's skill to work with information resources, media competence as the skill to create information objects using technology, communication as the ability of the teacher to communicate and work with cloud technology, technological as the ability of the teacher to safely and effectively implement innovative and communication technologies, as well as information security to provide a teacher to assess the risks and threats when working in the digital space. Thus, it will allow teachers to implement their activities under the requirements of the digitalization policy and increase the effectiveness of the educational process.

CONCLUSIONS

The research was conducted to explore the necessary skills of teachers in a digitalized environment. Following this, the role of this kind of public policy was initially identified and traced its impact on the education sector. Thus, it was noted that its active implementation and improvement provides an opportunity to implement the educational process under the international standards and conduct training in an innovative way to form competent future specialists. At the same time, one of the main conditions for the embodiment of the goals set by state policy is the presence of several skills that allow teachers to conduct the educational process with the introduction of innovative and communicative technologies. To track the effectiveness of this aspect in the Republic of Kazakhstan, a survey was conducted, which was attended by 227 teachers from different areas.

Based on the information received, it was found that the policy of digitalization is actively developing, but there are several problems associated with the difficulties of using innovative and communication technologies by teachers in the process of providing training. In this regard, recommendations were offered to address the problems provided. It is to provide opportunities to improve digital literacy and qualifications of teachers. It is important to consider different models of digital competence. It is worth noting that it serves as a necessary skill for teachers in today's globalized environment. Even though most of the modern models of digital competence have similarities with each other, each of them does not adequately cover the range of necessary skills. Thus, a model has been provided in which all important aspects, namely information, media, communication competencies, and information security, are included. It will provide an opportunity to improve the effectiveness of education and the quality of its delivery. Subsequent research will focus on the prospects of introducing artificial intelligence into the educational sector.

ACKNOWLEDGEMENTS

This study was conducted within the framework of the program-targeted financing BR21882302 "Kazakhstani society in the context of digital transformation: prospects and risks" (2023-2025).

References:

1. Amhag, L., Hellstrom, L., Stigmar, M. Teacher educators' use of digital tools and needs for digital competence in higher education. *Journal of Digital Learning in Teacher Education*, 35(4), 2019. - P. 203-220.
2. Lindfors, M., Pettersson, F., Olofsson, A. D. Conditions for professional digital competence: The teacher educators' view. *Education Inquiry*, 12(4), - P. 390-409.
3. Lund, A., Aagaard, T. 2020. Digitalization of teacher education: Are we prepared for epistemic change? *Nordic Journal of Comparative and International Education (NJCIE)*, 4(3-4), 2021. - P. 56-71.
4. Erstad, O., Kjallander, S., Jarvela, S. Facing the challenges of 'digital competence' a Nordic agenda for curriculum development for the 21st century. *Nordic Journal of Digital Literacy*, 16(2), 2021. - P. 77-87.
5. Lopez-Belmonte, J., Pozo-Sanchez, S., Fuentes-Cabrera, A., Trujillo-Torres, J. M. Analytical competences of teachers in big data in the era of digitalized learning. *Education Sciences*, 9(3). 2019. – 177 p.
6. Zhanybekova, L. T., Zhukenova, G. B. Practice-oriented training of the future social teacher and digitalization of education. In: *Zhuravlev readings. Transformational processes in pedagogical science and education*. Moscow: Moscow State Regional University. 2022. – p. 168-174.
7. Muldakhmetov, Z. M., Gazaliev, A. M. About digitalization of education in Kazakhstan. *Human Capital*, 12(2), 2022. - P. 9-12.
8. Urazbayeva, G.T. Digitalization of education: Basic concepts and problems. In: *The Concept Apparatus of Pedagogy and Education Blagoveshchensk: Blagoveshchensk State Pedagogical University*, 2023. – P. 280-288

8. Olofsson, A. D., Fransson, G., Lindberg, J. O. A study of the use of digital technology and its conditions with a view to understanding what 'adequate digital competence' may mean in a national policy initiative. *Educational Studies*, 46(6), 2020. - P. 727-743.
9. Jackman, J. A., Gentile, D. A., Cho, N. J., Park, Y. Addressing the digital skills gap for future education. *Nature Human Behaviour*, 5, 2021. - P. 542-545.
10. Zancajo, A., Verger, A., Bolea, P. Digitalization and beyond: The effects of Covid-19 on post-pandemic educational policy and delivery in Europe. *Policy and Society*, 41(1), - P. 111-128.
11. Bejinaru, R. 2019. Impact of digitalization on education in the knowledge economy. *Management Dynamics in the Knowledge Economy*, 7(3), 2022. - P. 367-380.
12. Pettersson, F. Understanding digitalization and educational change in school by means of activity theory and the levels of learning concept. *Education and Information Technologies*, 26, 2021. - p. 187-204.
13. Orosz, B., Kovacs, C., Karuovic, D., Molnar, G., Major, L., Vass, V., Namesztovszki, Z. Digital education in digital cooperative environments. *Journal of Applied Technical and Educational Sciences*, 9(4), 2019. - P. 55-69.
15. State program "Information Kazakhstan – 2020". 2013. https://egov.kz/cms/ru/articles/gp_inf_kaz_2020 (accessed on: 19.02.2025)
16. Digital Kazakhstan. 2017. <https://egov.kz/cms/ru/digital-kazakhstan> (accessed on: 23.02.2025)
17. Rokenes, F.M., Gruters, R., Skaalvik, C., Lie, T.G., Osterlie, O., Jarnerot, A., Letnes, M.A. Teacher educators' professional digital competence in primary and lower secondary school teacher education. *Nordic Journal of Digital Literacy*, 17(1), 2022. - P. 46-60.
18. Anton-Sancho, A., Vergara, D., Fernandez-Arias, P. Influence of country digitization level on digital pandemic stress. *Behavioral Sciences*, 12(7). 2022. – 203 p.
19. Muharlisiani, L.T., Bariroh, S., Mulawarman, W.G. The digitalization of teachers' competencies towards digital skills development at Indonesia high schools and vocational schools. *Journal of Positive School Psychology*, 6(5), 2022. - P. 1469-1476.
20. Willermark, S., Gellerstedt, M. Facing radical digitalization: Capturing teachers' transition to virtual classrooms through ideal type experiences. *Journal of Educational Computing Research*, 60(6), 2022. - P. 1351-1372.
21. Andreasen, J.K., Tomte, C.E., Bergan, I., Kovac, V. B. Professional digital competence in initial teacher education: An examination of differences in two cohorts of pre-service teachers. *Nordic Journal of Digital Literacy*, 17(1), 2022. - P. 61-74.
22. Bader, S., Grandien, C., Jaldemark, J. A tentative model for sustainable pedagogical digital competence development: Exploring networked learning in an educational development project. In: *13th International Conference on Networked Learning*. Sundsvall: Mid-Sweden University, 2022. - P. 13-20

М.Д. Жақауов ¹, К.У. Майгельдинов ², Д.М. Айкенова ^{3*}

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан

²Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., Қазақстан

³Астана халықаралық университеті, Ақтуалды саясат институты, Астана қ., Қазақстан

* e-mail: aikenova.dina@gmail.com

ЦИФРЛЫҚ ТРАНСФОРМАЦИЯ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АҚПАРАТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІКТІҢ ГУМАНИТАРЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ: ҚИЫНДЫҚТАР МЕН БОЛАШАҒЫ

Аңдатпа

Бұл ғылыми мақалада цифрлы трансформация жағдайындағы Қазақстан Республикасындағы ақпараттық қауіпсіздіктің гуманитарлық аспектілері туралы айтылады. Заманауи ағымдағы түрлі мәселелердің жиынтығынан құралатын ақпараттық кеңістіктегі әлеуметтік үрдістер соңғы он жылдықта елеулі назарға ілініп, түрлі зерттеу институттарының тарапынан зерттеле бастады. Ақпараттық кеңістіктегі аталмыш үрдістер кейде мемлекет бақылауынан шығып қалып жатады. Көп жағдайда осы тектес тексерілмеген ақпараттардың үлкен көлемді түрде тарауынан жаңа конфликтілер туындап жатады. Бастапқыда аталмыш қиындықтарды оңай жіті назарда ұстап басқару мүмкіндігі болғанымен, уақыт өте келе ақпараттар тарапынан туындайтын қиындықтарды басқару мүмкіндігі қиындап жатқандығын түсіне аламыз. Қоғамды цифрландыруға бағытталған мемлекеттік бағдарламалар өз мақсатын түбегейлі орындауға бел буып, Қазақстан Республикасы Орталық Азия елдері ішінде цифрлануы бойынша 1-орынға шығып отыр. Ғылыми мақалада Қазақстан Республикасының цифрлану тәжірибесіне эмпирикалық зерттеулер жүргізіліп, тарихи-салыстырмалы әдіснама негізінде көрші елдермен салыстырмалы сараптама жұмыстары жасалған. Аталмыш тақырып аясында айналысып жүрген отандық зерттеушілердің бірқатар еңбектеріне баға беріліп, шетелдік тәжірибе туралы айтылады. Қазақстандағы цифрландыру мақсатында жүзеге асырылған мемлекеттік маңызды шартты бағдарламалардың қаншалықты деңгейде жүзеге асырылғандығы туралы хабардар ететін статистикалық мәліметтер қоры да негізге алынған. Халықаралық стандартқа сәйкес цифрлы трансформацияның қазақ қоғамында еркін таралуы үшін қолайлы алғышарттар жасалған. Қазақ қоғамының цифрлы трансформация өтуі ең бірінші кезекте Қазақстан халқы үшін тиімді болмақ. Қазақстан халқының иденттілігі толыққанды қалыптасқан өз мәресіне жетіп, ұлттық иммунды жүйе әлемдік тәжірибе негізінде өз өміршендігін арттыра түседі. Қазақстан Республикасының экономикалық жандануына және өндірістік тұрғыдан ілгерілеуіне цифрланудың қосар үлесі зор. Алайда ақпараттық кеңістіктегі тексерілмеген мәліметтер қоры мемлекетті үлкен әлеуметтік дағдарыстар мен қиындықтарға алып келе алады. Сондықтан да ұлт қауіпсіздігіне тікелей әсер ететін цифрлану тарапынан төнетін қауіптерге үлкен сақтық шаралары керек.

Түйін сөздер: ақпараттық қауіпсіздік, цифрландыру, мәдени факторлар, ұлттық бірегейлік, Қазақстан, әлемдік тәжірибе, ақпараттық технологиялар, заманауи «халық үніне құлақ асатын мемлекет», ақпараттық кеңістік.

M.D. Zhakauov ¹, K.U. Maigeldinov ², D.M. Aikenova ³

¹Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

²L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

³Astana International University, Institute of Contemporary Politics, Astana, Kazakhstan

HUMANITARIAN ASPECTS OF INFORMATION SECURITY OF KAZAKHSTAN IN THE CONTEXT OF DIGITAL TRANSFORMATION: CHALLENGES AND PROSPECTS

Abstract

This scientific article talks about humanitarian aspects of information security in Kazakhstan in digital transformation context. Social trends in the information space, consisting of a combination of various contemporary pressing issues, have received significant attention in the last ten years, being studied by various research institutes. These processes in information space sometimes go beyond the state control. In most cases, new conflicts arise due to the large-scale dissemination of such unverified information. Although these problems may be easily managed with close attention in the beginning, we understand over time the ability to manage problems caused by information becomes increasingly difficult. State programs digitalizing society are set to fully achieve their goal, and the Kazakhstan ranks first among Central Asian countries in terms of digitalization. A statistical database has also been created that informs Kazakhstanis about the level of implementation of important state conditional programs implemented for the purpose of digitalization. In accordance with international standard, favorable conditions have been created for the free spread of digital transformation in Kazakh society. Digital transformation of Kazakh society will primarily benefit Kazakhstanis. Self-awareness of Kazakhstanis has reached its goal, and national immune system will increase its vitality based on world experience. Digitalization makes a significant contribution to the revitalization of Kazakhstan economy and industrial progress. However, an unverified database in the information space can lead to great social crises and difficulties. Thus we need to be very careful about threats from digitalization, directly affecting national security.

Keywords: information security, digitalization, cultural factors, national identity, Kazakhstan, world experience, information technology, modern «Listening» state, information space.

Жақауов М.Д.¹, Майгельдинов К.У.², Айкенова Д.М.³

¹ Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан,

²Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан,

³Международный университет Астана, Институт актуальной политики, Астана, Казахстан

ГУМАНИТАРНЫЕ АСПЕКТЫ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ КАЗАХСТАНА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Аннотация

В данной научной статье говорится о гуманитарных аспектах информационной безопасности в Республике Казахстан в условиях цифровой трансформации. Социальные тенденции в информационном пространстве, состоящие из совокупности различных современных актуальных проблем, в последние десять лет получили значительное внимание и изучаются различными научно-исследовательскими институтами. Эти процессы в информационном пространстве порой выходят из-под контроля государства. В большинстве случаев новые конфликты возникают из-за масштабного распространения такой непроверенной информации. Хотя вначале можно было легко справиться с этими проблемами

при пристальном внимании, мы можем понять, что со временем способность управлять проблемами, вызванными информацией, становится все труднее. Государственные программы, направленные на цифровизацию общества, настроены на полное выполнение своей цели, и Республика Казахстан занимает первое место среди стран Центральной Азии по уровню цифровизации. Также создана база статистических данных, которая информирует казахстанцев об уровне реализации важных государственных условий программ, реализуемых в целях цифровизации. В соответствии с международным стандартом созданы благоприятные условия для свободного распространения цифровой трансформации в казахстанском обществе. Цифровая трансформация казахстанского общества в первую очередь будет выгодна народу Казахстана. Самосознание народа Казахстана достигло своей цели, и национальная иммунная система повысит свою жизнеспособность на основе мирового опыта. Цифровизация вносит значительный вклад в оживление экономики и промышленный прогресс Республики Казахстан. Однако непроверенная база данных в информационном пространстве может привести государство к большим социальным кризисам и трудностям. Вот почему нам нужно очень осторожно относиться к угрозам, исходящим от цифровизации, которая напрямую влияет на национальную безопасность.

Ключевые слова: информационная безопасность, цифровизация, культурные факторы, национальная идентичность, Казахстан, мировой опыт, информационные технологии, современное «слышащее» государство, информационное пространство.

НЕГІЗГІ ЕРЕЖЕЛЕР

Мақалада Қазақстанның цифрлық трансформациясы аясындағы ақпараттық қауіпсіздіктің гуманитарлық өлшемдері зерттеліп, ақпараттық кеңістіктегі әлеуметтік тенденциялардың ықпалының артуына баса назар аударылған. Ақпараттың цифрлық платформалар арқылы кеңінен таралуын ескере отырып, әртүрлі ғылыми-зерттеу институттары бұл құбылыстың салдарын, әсіресе оның қоғамдық тұрақтылық пен ұлттық қауіпсіздікке әсерін зерттеуге күш салды.

Қоғамды жедел цифрландыру тексерілмеген ақпараттың бақылаусыз таралуы кейбір жағдайларда мемлекеттік институттардың бақылауынан шығып кететін әлеуметтік шиеленістер мен қақтығыстардың өршуіне ықпал ететін ортаға алып келді. Цифрлық дамудың бастапқы кезеңдері басқарылатын ақпараттық органы құруға мүмкіндік бергенімен, цифрлық өзара әрекеттесудің күрделене түсуі және жалған ақпараттың таралуы уақыт өте келе бұл саланы басқаруды едәуір қиындатты.

Орталық Азия елдері арасында цифрлық трансформацияның көшбасшысы ретінде Қазақстан цифрлық технологияларды қоғамдық өмірдің әртүрлі салаларына интеграциялауға, сол арқылы экономикалық және өнеркәсіптік өсуді арттыруға бағытталған өршіл мемлекеттік бағдарламаларды қабылдады. Үкімет азаматтарға цифрлық бастамалардың барысы туралы ашық ақпарат беруге арналған статистикалық мәліметтер базасын құрды, бұл ұлттық саясатты цифрландырудың халықаралық стандарттарына сәйкестендіру міндеттемесін көрсетеді.

Технологиялық жетістіктерге қолайлы жағдай туғыза отырып, мемлекет цифрлық процестердің үздіксіз интеграциялануын жеңілдетуге тырысады, сонымен бірге цифрлық трансформация бірінші кезекте халықтың мүдделеріне қызмет етуін қамтамасыз етеді.

Цифрландыру экономикалық жағдайды жақсарту, салаларды жаңғырту, мемлекеттік қызметтерді арттыру арқылы халықтың жалпы әл-ауқатына айтарлықтай үлес қосуға мүмкіндігі бар. Экономикалық жетістіктерден басқа, қазақстандық қоғамның цифрлық трансформациясы елдің әлеуметтік құрылымын нығайту үшін жаһандық тәжірибеге сүйене отырып, өзін-өзі тану мен мәдени тұрақтылықты арттыру арқылы ұлттық бірегейлікті нығайтуда шешуші рөл атқарады.

Сонымен қатар, цифрлық құралдар мен платформаларды енгізу мемлекетке бұрыннан келе жатқан әкімшілік тиімсіздіктерді жоюға мүмкіндік береді, бұл бұрын басқару қиын болған мәселелерді жедел шешуге мүмкіндік береді.

Цифрлық трансформациямен байланысты көптеген артықшылықтарға қарамастан, тексерілмеген деректер мен жалған ақпараттың таралуы ұлттық қауіпсіздікке үлкен қауіп төндіреді, бұл ауқымды әлеуметтік бұзылуларға әкелуі мүмкін.

Сондықтан мемлекет қоғамдық пікірді манипуляциялауға және тұрақсыздандыратын әңгімелердің таралуына жол бермеу үшін цифрлық мазмұнды бақылау мен реттеуде қырағылықты арттыруы керек.

Цифрландырудың басқару мен қауіпсіздікке терең әсерін ескере отырып, туындайтын тәуекелдерді азайту үшін сенімді кепілдіктерді енгізе отырып, цифрлық технологиялардың одан әрі кеңеюін қамтамасыз ететін теңдестірілген тәсіл қажет.

КІРІСПЕ

Әлемдік тұрғыда қоғамның жаппай цифрлануы ХХІ ғасырда жүзеге асып жатқан ең бір өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Әсіресе, Қазақстан секілді жас мемлекет үшін цифрланудың қаншалықты тиімді тұстары және қиындықтары туралы отандық зерттеу институттары мен жоғары білім беретін мекемелер айналысып келе жатыр. Цифрлану өз кезегінде әлеуметтік және экономикалық бірқатар мәселелерді шешуге көмектесе алғанымен, жаңа да қиындықтарға әкелетіні сөзсіз. Қазіргі қазақстандық қоғамның әлемдік тәжірибедегі жаңа өзгеріске түбегейлі өтуінің қаншалықты пайдалы тұстарының бар екендігін ескеру үшін отандық статистикалық ақпараттар қорына жүгінгеніміз абзал. Жаһандану аясында жүзеге асырылуы тиіс бұл жобаның мемлекет беделінің қарқындауына тигізе алатын көмегі мен кертартпа тұстары жаңа ғылыми зерттеулерді талап ететіні даусыз. Сондықтан да өткен күндерімізді ой елегінен өткізе отырып, дамыған әлем елдерінің көшіне қалмай бірге ілесу үшін цифрлы трансформациялаудың сескенбей табалдырығынан аттауымыз қажет.

Бүгінгі таңда мемлекетімізде қоғамның толыққанды цифрлы кеңістікке ауысуының алғышарттары жасалған. Алайда цифрланудың ақпараттанумен қатар жүзеге асатындығын ескерсек, ақпараттық кеңістіктегі жаппай дұрыс емес мәліметтер қоры жергілікті халықтың үкімет туралы ақиқат ойлануын бөгеп, әлеуметтік дұрыс принциптерден жаңылыстыратыны бар. Отандық ақпараттық қауіпсіздік Орталық Азия көлемінде көшбасшы саналғанымен, әлемдік тұрғыда ол көрсеткіштен төмен екені белгілі. Сол үшін де күнделікті таратылатын ақпараттар қорын жаппай тексерісте және тазалауда ұстау мүмкіндігі қиындықтар туғызады [1, 56 б.].

Мемлекетке зиян әкелуді көздеген топтар үшін отандық ақпараттық қауіпсіздіктің бұл әлсіз тұсы көптеген кибер шабуылдар мен ақпараттық соғысқа әкеле алады. Бұндай жағдайдың алдын алмаған кезде әлеуметтік кеңістікте хаостық тұрғыда өрбіген жаңа тәртіпсіздіктер мен ереуілдер орын алуы мүмкін. Бұл қорқынышты факт туралы әсіресе батыс мемлекеттері сонау 90-жылдардан бастап алаңдаушылық туғызып, нәтижесінде ақпараттық ұлттық қауіпсіздік порталдарын өз мемлекеттерінде іске қосып үлгерген болатын. Қазіргі қауымдасқан цифрлы трансформациялау кезіндегі Қазақстандағы ақпараттық қауіпсіздіктің гуманитарлық аспектілерінің мүмкіндіктерін ғылыми мақалада барынша ашып көрсету және саралау – аталмыш мәселенің **тақырыптық өзектілігіне** айналып отыр.

Ғылыми жаңалығы. Цифрлы трансформациялауға түбегейлі өту барысында алдымен қоғамның жаңа үрдіске қаншалықты дайын екендігі ескерілгені жөн. Алайда ХХІ ғасырдың технологиялық секірістері Қазақстан секілді жас мемлекетке санаулы ондай уақыт аралығын шешім қабылдауға бермейтіндігі рас. Егерде бұл үрдіске кешеуілдеп 20-30 жылдан кейін келетін болсақ, мәдени және технологиялық жаһанданудың соңғы шеңберінде қалып қоюымыз мүмкін. Бүгінгі таңда цифрлы трансформациялануға әдеуір ертерек кіріскен Африка құрлығындағы: ОАР, Нигерия, Кабо-Верде мемлекеттері өз дамулары бойынша Қазақстаннан алдыңғы орында [2, 97-98 бб.].

Дегенмен де жоғарыда айтып өткеніміздей цифрлы трансформациялау үрдісін дұрыс емес жүзеге асырған жағдайда мемлекетіміз сырттан төнетін кибер терроризмдік әрекеттерге шарасыз күйде қалады. Қазақстан халқын жалпы біртұтас ұлтқа айналдыру процессін цифрлану аясында қатар жүзеге асыру әлдеқайда оңтайлы әдіс болып табылатыны рас. Цифрлану көмегімен ұлттық иденттілік нормаларын қалыпқа келтіріп, оның сыртқы мәдени толқындарға төтеп бере алатын иммунды жүйесін күшейте аламыз.

ҒЫЛЫМИ ӘДЕБИЕТТЕРГЕ ШОЛУ

Бұл тақырып бойынша өз зерттеулерін батыс мемлекеттері бірінші болып бастағаны мәлім. Кейіннен Азиялық мемлекеттерге зерттеу эстафетасы берілген болатын. Ең алдымен Еуропалық және американдық зерттеушілерден: Э.Штолльманн, К.Форс, А.Йоханссон, Е.Джелереми, В.Грегори, К.Уорнер, Ш.Билл, Т.Кречмер, Р.Макграт, А.Хайнце, Б.Жак, К.Джеральд, Дж.Вестерман, М.Кристиан, Т.Хэсс, С.Мэтт, Е.Хартл, А.Бенлиан, Дж.Макконелл, Э.Хелфат-Констанс, Б.Джей, Б.Санта-Эулалио, А.Макгрей, Ф.Борделло, М.Алоджал, Б.Жак және т.б. бар [4, 76-77 бб.].

Цифрлы трансформациялаудың алғашқыда олар теориялық аспектілерін жасап, кейіннен қоғамда қалай пайдалануға және енгізуге болатындығы туралы зерттеу жұмыстарын жазған болатын. Тақырып аясында Лондондық, Стокгольмдік, Зальцбургтық және Остиндік арнайы зерттеу институттары дүниеге келген болатын. Қазіргі таңда аталмыш тақырып аясында зерттеу жұмыстарымен айналысатын АҚШ-та 20-дан астам зерттеу институттарының бар екені мәлім. Ал, Еуропада 3 ірі және 22 шағын зерттеу институттары жұмыс істеп келе жатқандықтары белгілі [5, 43-44 б.].

Азиялық зерттеушілерден біздер: И.Батт, М.Аурангзеаб, Ю.Кантола, Г.Фан, П.Хело, Л.Цзин, В.Юань, М.Л. Джанг, Ма Хуатэн, И.Хиромато, Дж.Водзель, С.Чэн, Д.Лонгмей, С.Рафт, С.Аль-Досари, Э.Атвуд, И.Муса, И.Фуюно, У.Бонвилиан және т.б. бар. Егерде батыстық зерттеушілер цифрлы трансформациялауды өз еңбектерінде әлемге ортақ пайдалану мүддесі негізінде жазса, Азиялық зерттеушілер көп жағдайда батыстық көрсеткен тәжірибесін өз мемлекеттеріне бейімдеп алу мақсатында жазғанымен ерекшеленеді. Сондықтан да мемлекетімізге негізінен батыстық зерттеу жұмыстары мен тәжірибесі тиімдірек болып есептеледі.

Посткеңестік кеңістікте де бұл тақырып аясында зерттеумен айналысқан ғалымдар жетерлік. Айта кетерлік, олардың қатарында: Ш.Мирзагаева, Г.Асланов, С.Фоссо, И.Воробьев, А.Барашкова, С.А. Кравченко, М.А. Гершман, В.В. Лапочкина, Г.Сидоров, Р.М. Сафуанов, Т.В. Семенова, В.И. Южаков, А.Ю. Уварова, Я.И. Кузьминов, А.Прохоров, Д.А. Антонина, Е.Н. Бабин, Й.Виссема, И.В. Кимлева, А.У. Ульянова, С.И. Терешкин, Ю.Сидорин, Б.А. Ларионова, Г.В. Можаяева және т.б. бар [6].

Көшке бірінші болып ілескен Ресей федерациясының зерттеушілері мен ғалымдары батыстық негізде орыс тіліне және мәдениетіне бейімделген посткеңестік кеңістіктегі цифрлы трансформацияның регионалды үлгісін жасаумен айналысқандары белгілі. Бұл бірінші кезекте орыс тілінің халықаралық беделін сақтау және өзге ТМД құрамындағы республикалардың Мәскеуге цифрлы тәуелділігін туғызу мақсатында жасалған қадам болатын. Ресейлік бұл модельдің үлгі ретінде пайдалануға болатындығы туралы оңтайлы кейбір тұстары ғана болмаса, мемлекетіміз үшін аса қолайлы емес модель екені түсінікті. Өйткені ресейлік модель бірінші кезекте ұлттық иденттілікке үлкен зардап тигізетіні мәлім. Сондықтан да Ресейлік модельді регионалды цифрлы трансформациялаудың кейбір жерлерін ғана пайдалануға болатын үлгі ретінде қарастырғанымыз абзалырақ секілді.

2000-жылдардан бастап Отандық деңгейде жаңа үлгіні жасау жоспары болғанымен, бұл процесс тек 2008-жылдары ғана жүзеге асырыла басталды. Алғашқыда орыс тіліндегі (конституцияға сәйкес ҚР-ның екінші қарым-қатынас тілі) дайын моделі ыңғайлы болып табылып қолданыла басталды.

Бұл тақырып аясында зерттеу жұмыстарын жүргізген отандық зерттеушілердің қатарында: А.А. Нургалиева, А.Д. Омар, Е.Ж. Шильдебек, Ш.Е. Шалбаева, А.Н. Казиева, К.Ж. Кадырова, А.Смаилов, С.Б. Умирзаков, А.А. Нурпеисова, А.А. Буганова, Р.Т. Дуламбаева, Ж.Толен, М.Б. Жумашева және т.б. бар. Әсіресе, соңғы он жылдықта мұндай тақырып аясындағы зерттеу жұмыстары барынша ұлғайып, ғылымға деген көзқарас күшейгендігі сезіледі [7].

Қоғамды цифрлауға байланысты құрылған ең алғашқы зерттеу институты ретінде McKinsey Global Institute мекемесін айтсақ болады. Әлемдік цифрлы трансформациялаудың

индекстік көрсеткіші бойынша 2016-жылы АҚШ-та 18%, ал Еуропалық біршама мемлекеттерде 12%-ды ғана құраған. McKinsey Global Institute өз кезегінде цифрлы трансформациялауды жоспар бойынша «қағазсыз кеңсе» негізінде жасаған. Яғни, қағазбастылықпен күресудің ең бір тиімді жолы ретінде аталмыш жобаны көршілікке ұсына бастады. Цифрлы трансформация өз шеңберіне: спорт, мәдениет, медицина, білім, жаңалықтар және т.б. күнделікті жағдайлар туралы ақпараттарды өз бойына жинай алады [3, 35 б.].

2003-жылы Беркли университетінде оқыған докладында Г: Киссенджер жаппай барлық білім беретін жоғары оқу орындарын цифрлауға көшіру керектігі туралы айтқан болатын. К.Уорнер 2018-жылы «Creating dynamic capabilities for digital transformation: a continuous process of strategic renewal» атты мақаласын жариялап, мақала барысында цифрлауға қатысты кейбір терминологиялық және гуманитарлық аспектілерді институционализация сатысынан өткізген болатын. Цифрлауға қажетті деп табылған кейбір математикалық ерекшеліктерді Остин зерттеу институтының ғалымдары К. Боулдинг еңбегінен тауып, оған ХХІ ғасырда жаңа өң мен мазмұн берді.

ЗЕРТТЕУ ӘДІСНАМАСЫ

Бұл зерттеу цифрлық трансформация жағдайындағы Қазақстанның ақпараттық қауіпсіздігінің гуманитарлық аспектілерін талдау мақсатында кешенді әдіснамалық тәсілді қолданады. Зерттеудің әдістемесі келесідей негізгі әдістерді қамтиды:

1. Теориялық талдау әдісі

- Ақпараттық қауіпсіздіктің гуманитарлық аспектілеріне байланысты ғылыми әдебиеттер мен дереккөздерге жүйелі шолу жүргізілді.

- Шетелдік және отандық зерттеулер негізінде цифрлық трансформацияның ұлттық қауіпсіздікке ықпалы қарастырылды.

2. Эмпирикалық зерттеу әдістері

- Қазақстандағы ақпараттық қауіпсіздік мәселелерін сипаттайтын статистикалық деректерге талдау жасалды.

- Мемлекеттік бағдарламалардың тиімділігі мен ақпараттық кеңістіктегі трендтерді анықтау үшін нақты мәліметтер қолданылды.

3. Тарихи-салыстырмалы әдіс

- Қазақстанның цифрлық трансформациясымен байланысты үрдістер көрші елдермен салыстырылды.

- Халықаралық тәжірибелер талданып, Қазақстан үшін ықтимал модельдер қарастырылды.

4. Сценарийлік талдау әдісі

- Ақпараттық кеңістіктегі қауіп-қатерлердің әртүрлі сценарийлері талданып, олардың ықтимал салдары бағаланды.

- Болашақтағы цифрлық трансформация трендтерін болжау үшін expertтік пікірлер қолданылды.

Бұл әдіснамалық тәсіл зерттеу нәтижелерінің сенімділігі мен ғылыми негізділігін арттыруға бағытталған. Кешенді әдістерді қолдану цифрлық қауіпсіздік саласындағы күрделі мәселелерді жан-жақты талдауға мүмкіндік береді.

ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ

Жаңа мыңжылдықта әлем елдері дамудың гуманистік бағытын таңдап, оны ғылыми-техникалық жетістіктерімен толықтыра түсті. Халықаралық тәжірибеге арқа сүйесек, әлем елдерінің цифрлық жанданудың шарықтау шегіне жетуге жақындағанын байқаймыз. Бұл ең бірінші кезекте жергілікті халық пен мемлекет арасындағы байланыс жолдарын қалпына келтіруші әрі «сенім аймағын» нығайтушы фактор болып табылады. Саяси менеджменттің жетістігі ретінде саналатын цифрлық тарнсформацияны ең алдымен Қазақстан секілді жас мемлекеттің өзге дамыған елдермен тәжірибе алмасуына септігін тигізетін саяси құрал ретінде қарастырған жөн.

Цифрлық трансформация мемлекет азаматтары мен азаматшаларын әлемдік стандартқа сәйкес жұмыс жасауын, өмір сүруін және білім алуын қадағалай алады. Еуропалық Ұлыбритания, Франция, Германия және Швеция елдерінде бастау алған бұл үрдіс кейіннен азиялық Сингапур, Корея, Гонконг, Малайзия, Жапония елдерінде көрініс тапты. Ал, цифрлық трансформация жағдайындағы әлеуметтік үрдістерді заңдық тұрғыда бақылау және басқару тетіктері АҚШ мемлекетінде дүниеге келген еді [8].

Жаһандық тұрғыдан әлемнің әлеуметтік сұрақтарға байланысты туындайтын мәселелерін және мемлекеттік сұраныстарын оңтайландыруға бағытталған қадамдары цифрлық трансформация дәуіріне әкелді деп есептеуге болады. Сондықтан болар жаңа 3-мыңжылдықта Батыс елдерінің зерттеушілері ақпараттық мыңжылдық деп атады. Ақпараттық кезеңде біршама мәселелер шешілу тетіктерін тауып, кейбір халық пен мемлекет арасындағы қарым-қатынастарын оңтайландырғанымен жаңа да күрделі қиындықтардың дүниеге келгендігін байқаймыз.

Әлеуметтік кеңістіктегі күнделікті процесстер оп-оңай ақпараттық кеңістікте көріне алғанымен, алайда ақиқатты бұрмалаушылықтар да жетерлік. Демократиялық «сөз бостандығы» ұғымын мемлекетке кесір ойлағандар тобы өз мүддесіне пайдаланып кетіп те жатады. Жалған ақпараттар қоры мен дұрыс емес пікірдегі сындық пікірлер ақпараттық кеңістіктегі үрдістерді бақылаушы қарапайым тұрғындарға сол мәселе бойынша қате ой қалыптастырып жатады. Шындық тұрғысынан тексерілмеген ақпараттар тізгіні әлеуметтік топтар мен таптар арасында түрлі қауесеттердің таралуына негіз бола алады. Мұндай қауесеттер: діни, әлеуметтік, ұлтаралық, партияаралық, халықаралық, әскери, экономикалық, тұлғааралық, мәдени және т.б. қақтығыстардың тууына әкеле алады.

ҚСЗИ мәлімдеуінше, ұлт қауіпсіздігіне тікелей қауіп төндіретін түрлі БАҚ, ғаламторлық сайт түрлерінің саны соңғы онжылдықта 4 есе өскендігін байқаймыз. Бұл қарқын келесі онжылдықта тағы да 4 есеге ұлғаюы мүмкін деп топшыланғанымен, көрсеткіш одан да жоғары болып кету мүмкіндігі бар. Мемлекеттік саясат өз тарапынан халықты үнемі маңызды жаңалықтармен қамтамасыз етіп отыруы тиіс [9, 112-113 бб.]. Түрлі әлеуметтік мессенджерлерді де әртүрлі ақпарат көздерінің таратылатын негізгі көздері ретінде қарастыра аламыз. Әлеуметтік мессенджерлерді тұтынушылар күнделікті өз өміріндегі жағдайларды келесі тарапқа жеткізу үшін пайдаланғанымен, мемлекет ішіндегі басты жаңалықтар мен оқиғаларға сын айтушы және пікір білдіруші топтардың қатарларын толықтырып жатады.

Атап айтқанда, YouTube, GOOGLE, Instagram, Telegram, Facebook, WhatsApp, Signal, VK, TikTok, Zoom, Skype, Viber, Mail.ru, Agent, ДругВокруг, Threads, Яндекс, Internet, Chrom және т.б. әлеуметтік желілер мен ғаламтор түрлері әлемдік тұтынушылардың тарапынан үлкен сұранысқа ие болып табылады. Ғаламтор мен әлеуметтік желілерге деген тәуелділік соңғы онжылдықта тұтынушылар тарапынан ұлғайып, стихиялық тұрғыда өршіп бара жатыр. Бұл мәселеге әсіресе, Жапония, Корея, АҚШ, Аустралия, Германия мемлекеттері үлкен алаңдатушылық білдіріп, арнайы зерттеу институттарының көмегімен мемлекет келешегін сараптау үстінде [10, 330-331 бб.].

Отандық цифрландыру эволюциясы

Халықаралық стандарттарға сәйкес цифрлық трансформациялау барынша мемлекет тарапынан қолдау табуы үшін ең алдымен жергілікті халықтың сұранысы болуы керек. Қазақстан Республикасында бұл үрдіс қаражат беретін арнайы аппараттардың дамуынан бастау алған болатын. Технологиялық тұрғыда жоғары дамыған әлем елдерінің тәжірибесін пайдалану мемлекетімізге жаңа мүмкіндіктер сыйлады. Телефон құрылғыларына 2014-жылдардан бастап арнайы банк қызметтерінің онлайн көмек көрсету қосымшаларын жүктеу мүмкіндіктері пайда болды.

Алғашқыда ұялы телефондардың нарығында үлкен эволюция жасаған батыстық Apple компаниясының AppStore ұяшығы арқылы тұтынушылар өздеріне қажетті тегін және ақылы түрлі қосымшаларды жүктеуді үйренді. АҚШ мемлекетінде бұл үрдіс 6 жыл алдын 2008-жылдардан бастап жалғасқандығын айтқан жөн. Қазақстанда 6 жыл кешіккен мерзімді біз

ақпараттық технологиялар саласындағы қажетті мамандардың сол жылдары санының аздығымен байланыстырған абзал [11, 36-38 бб.].

АҚШ-та жалғасқан бұл көрнекілікті біздер Ресей тәжірибесі арқылы нарыққа қосқанымыз рас. Кейіннен android ұялы телефондарында да мұндай қажетті қосымшалар пайда бола бастады. Әсіресе, Apple компаниясының басты бәсекелесі болып есептелетін Оңтүстік Кореялық Samsung компаниясы шығаратын ұялы телефондарда PlayMarket қосымшасы белсенді жұмысын жарты жылдай уақытқа кешігіп бастады [12, 69-70 бб.]. Отандық ақпараттық технология саласының мамандары көмегіне Halyk bank қызметкерлері жүгініп, 2014-жылы банк қосымшасы ұялы телефондарға жүктелінетін болды.

Цифрлық трансформациялауға банк қызметінің жергілікті халықты алдын ала дайындағандығын көре аламыз. Классикалық түрде банк бөлімшесінде үлкен қызметке тұру қажеттілігі азайды. Әр адам өз пәтерінен шықпастан несиеге онлайн өтінім беріп, өзіне қажетті тауарды кез-келген онлайн дүкеннен бөліп төлеуге мүмкіндік алды. Ұялы телефондардың нарықта дамуымен параллель цифрлы трансформациялану да қатар дамып отырды. Бұл өз кезегінде отандық ішкі экономикаға серпіліс берді.

Ұялы телефондарға жүктеуге ыңғайлы да қолайлы қосымшалар арқылы мемлекетімізде түрлі онлайн дүкендердің ашылуы ең бірінші кезекте ішкі нарықтағы бәсекелестікті күшейте алды [13]. Кейбір тауарларға баға тұрақтылығы қалыптасып, көптеген компаниялардың монополизациялануына тосқауыл бола алды. Қарапайым ұялы телефонды алғысы келген тұрғын онлайн дүкендердің дүниеге келгеніне дейін үлкен пайызбен оны тек «ТехноДом», «Белый Ветер», «SulPak» секілді дүкендерден несиеге алып жүрсе, кейіннен аталмыш алып дүкендер өздерінің клиенттерін жоғалтып алмас үшін баға тұрақтылығын қалпына келтіріп «бөліп төлеуге» өз тауарын бере бастады.

Соңғы бес жылдықта бұл үрдіс пәтер және автокөлік түрлеріне де жүргізіле басталды. Бір қаладан екінші қалаға бару үшін пойыз немесе ұшақ билетін әуежай мен теміржол торабына бармай-ақ үйде отырып алатын мүмкіндіктер туды. Сонымен қатар шағын және орта бизнес түрлері дамып, мемлекеттік статистикаға сүйенсек соңғы бес жылдықта 60000-нан астам кәсіпкер салық комитетіне енген. Ұялы телефондардың қосымшалары арқылы қажетті құжатты үнемі тұтынушылар өздерімен алып жүру қажеттілігінен арылды. Өйткені цифрлы құжаттың заңдық күші ресми құжатпен бірдей танылды [14, 401-402 бб.].

Екінші кезекте «Халыққа қызмет көрсету орталықтарының» цифрлық трансформацияланудағы жоғары рөлін атап өткен жөн. Жоғалған құжаттарды әр азамат аталмыш мекемеден ЖСН арқылы қайта жасатып алуға және жұмысқа тұру үшін қажетті құжаттар тізімін алуға қол жеткізді. Цифрлық түрде трансформациялану білім беру үрдісіне де әсер етпей қоймады. Алғашқыда Болондық жүйеге енген отандық жоғары оқу орындарында универ жүйелері іске қосылып, студенттердің оқу үлгерімдерін цифрлауға жағдай жасалды [14, 405 б.].

Мемлекеттік мекемелерге де ғаламтор арқылы өз қызметін насихаттауға қолайлы мүмкіндіктер бере алатын сайттардың ашылуы аталмыш мекемеден хабардар болғысы келетін жергілікті тұрғындарға да осы бір цифрлы трансформациялауға көшу алдында даярлық жұмыстарын жүргізді. Жұмыс және жалға пәтер, тауар іздеушілердің қажетті мәселелерін ғаламтор жүйесі арқылы оңай шешетін оңтайлы жолдар қалыптасты.

Адамның өмір сүру сапасын көтеруге тікелей әсер ететін құралға айналғандықтан цифрлы трансформациялауға да мемлекет тарапынан тікелей назар аударыла бастағандығын айтқан жөн. Мәселен, ұялы телефон ұяшықтарынан қазіргі таңда жоғарыда айтқандардан бөлек біздер онлайн кітапхана, денсаулық, қосымша білім, карта, фотоаппарат, музыка, видео, сканер, «заметка», секундомер, жүрек соғысы, такси және т.б. көп қосымшалардың бар екендігін аңғара аламыз.

Ғаламтордан туатын қауіптер

Цифрлық трансформацияның негізгі тетігі ғаламтор жүйесі екендігін ескерсек, онда ғаламтор жүйесінің алдағы уақытта одан да бетер жылдамдықпен дамитындығын түсінгеніміз

абзал. Ғаламторлық жүйелер мен әлеуметтік желілерге деген тәуелділіктен туындайтын келесі мәселерді атап өткеніміз жөн:

1. Психологиялық ішкі бұзылыс (адамда тұлғашылық бөлінушілік үрдісі пайда болады, гуманистік деградацияға әкеледі);
2. Охлобоия (адам бұл кезде қоршаған ортамен байланыс жасауды қояды, өзімен-өзі оқшау күйінде қалады);
3. Игромания (ойынқұмарлық, азартты қасіреттерге әкеледі);
4. Интеллект аздылық (қиын логикалық сауалдарды орындау жағдайында адам қауқарсыз күйде қалады);
5. Эскапизм (адам реалистік өмірді сүруден қалады);
6. Агрессия (адамның бастапқы табиғи мінез-құлқы ауысады);
7. Террорлық әрекет (кейбір ғаламторлық антигуманистік пікірлер мен ойындар тұтынушыларды қылмыс жасауға итермелеп, арты массалық кісі шығындарымен аяқталуы мүмкін);
8. Суицид (адамның құлшынысы жойылып, ғаламторлық пікірлерден соң қоғамға деген протест (қарсылық) күйін өзіне қол жұмсау арқылы көрсетеді) және т.б.

Көріп отырғанымыздай, аталмыш мәселелерді шешу қиындықтары бар. Бұндай өз бойына әлеуметтік мәселелер жиынтығын қамтыған күрделі тақырыпты тек бір ғана саясаттану ғылымының шеңберінде қарастырған орасан қиындық туғызады. Сондықтан да бұны біз дисциплинааралық тақырып ретінде бағалағанымыз дұрыс. Цифрлық трансформация өз кезегінде келесі ғылымдар шеңберінде параллель зерттеле алады: саясаттану, мәдениеттану, ақпараттық технологиялар және қауіпсіздік, әлеуметтану, конфликтология, экономика, статистика [15].

ТАЛҚЫЛАУ

Цифрлы қоғам және экономика

Ғаламдық назарды өзіне аударған бұл тақырып аясында көптеген зерттеу жұмыстарының жүргізілгендігі мәлім. Цифрлық трансформацияның қоғамға бере алатын біршама оңтайлы әрі қолайлы тұстары да көп. Оларға тоқталып өтсек:

1. Әр тұлға өз бизнесін жарнамалау арқылы дамыта алады;
2. Жарнама агенттігі жұмысын кеңейтеді;
3. Мемлекеттік маңызы бар шаралардан халықты тез арада хабардар етудің ең оңтайлы механизмі;
4. Жаңа медиалық тұлғалардың дүниеге келуін қамтамасыз етеді;
5. Әлемдік жаңалықтардан тұтынушы үнемі хабардар болады;
6. Электронды ақша түрінде адамдар өз қаражатын ыңғайлы қосымшалар арқылы басқарып отырады;
7. Заманауи мамандықтардың қалыптасуына қолайлы жағдай туғызады;
8. Цифрлық құжаттарға қол жетімділік және т.б.

Бұндай аталмыш адамзат өміріндегі жеңілдіктер ұлттық экономикаға да әсер ететіні мәлім [15]. Ақш-та өздерінің жұмысын жасайтын халықаралық қауымдастықтар түрлі саладағы көзқарастарын және мақсат-мүдделерін цифрлау арқылы үлкен табысқа жетуге болатындығын 2019-жылғы Детройт қаласында өткен кәсіпкерлердің жиынында атап өткен болатын. АҚШ-тық үлгідегі цифрлауды мемлекетімізге енгізу процессі бастапқы уақытта ғана келеңсіздіктер әкелгенімен, Қазақстан халқы машықтана бастағанға ұқсайды.

Атап өтсек, Қазақстан экономикасы Орталық Азиядағы ең ірі экономикалық аймақ болып есептеледі. Өндірістік ерекшеліктерден де бөлек Қазақстан Республикасы пайдалы қазбаларға бай. Мұнай қоры бойынша әлемде 12-орынға шықса, газ қоры бойынша 14-орында, ал хром қорының дүниежүзілік көрсеткіш бойынша 30%, марганец қорының 25% шоғырланған, сонымен қатар вольфрам мен уранның, молибденнің де үлкен қоры бар. Қазақстанмен көршілес орналасқан және еуропалық елдер сол үшін де келешекте тығыз экономикалық қарым-қатынастар орнатқысы келеді [16, 201 б.].

2017-жылы Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев мемлекетіміздегі экономикалық секторларды цифрлауға және АКТ инфрақұрылымын, электрондық үкіметті дамытуға байланысты жарғы қабылдаған болатын. Сонымен қатар цифрлық кәсіпкерлікті қолдайтын «Цифрлы Қазақстан» бағдарламасы да іске қосылған еді. Нәтижесінде The New Work Times-тың мәлімдеуінше 2022-жылы Қазақстан Республикасы цифрлы дамыған 30 мемлекеттің құрамына енді [16, 243-244 бб.].

2022-жылғы мәліметке сүйенсек, Қазақстан халқының 92, 9% бөлігі интернетке қол жеткізген. Ал, қала тұрғындары мен ауыл тұрғындарының интернетті қолданудағы айырмашылығы тек 4%-ды ғана құраған. Дүниежүзілік рейтингке сүйенсек, АКТ-ны дайындау индексі бойынша ҚР 52-орынға шықса, желіге дайындық индексі бойынша 58-орынды иеленді.

Қазақстандағы IT компаниялар

Қазақстанда IT саласы бойынша маманданған қызметкерлер мен арнайы бағдарламалардың күннен-күнге дамып келе жатқандығы мәлім. 2022-жылдың аяғына қарай 772 млрд. теңге бөлінген. Бұл 2021-жылғы деректермен салыстырғанда 19,5%-ға артық. Өнеркәсіптің өсуі күн санап дамып келе жатқандығы мәлім. Сол жылғы дәйектерге сүйенсек, 2021-жылғымен салыстырғанда Отандық ақпараттық технологиялар аясында топтасқан компаниялар 23,4%-ға артық табыс тапқан көрінеді. Ал, 2023-жылы 781 млрд. теңгеге ұлғайды [16, 301 б.].

Ал, 2024-жылы бұл көрсеткіш 814 млрд. теңгеге көбейген. Осы коэффициенттер арқылы ҚР Орта Азия мемлекеттері ішінде 1-орынға, ал посткеңестік кеңістік бойынша 3-орынға шығып отыр. Отандық IT саласы жаңа қарқынға көтерілді. Республика көлемінде ең ірі IT компаниялары бар қалалар ретінде: Астана, Алматы және Шымкент болып есептеледі. 2031-жылы бұл қалалардың қатарын Ақтөбе қаласы толықтырады деп күтілуде.

АКТ қызметтерінің басым көпшілігі бағдарламалық қамтамасыз етуден келетін сұраныстардан тұрады. Қазақстанда тіркелген даму компанияларының ішінде ең ірі салық төлеуші халықаралық ЕРАМ компаниясы болып табылады. Ал, қалған ірі ойыншылар негізінде ішкі нарықта ғана жұмыс істейді. Олардың қызмет ету траекториясына: өнеркәсіптің цифрлық трансформациясы, финтех, квази-мемлекеттік сектор, мемлекеттік және муниципалдық қызметтерді цифрландыру және т.б. жатады.

Соңғы жылдары посткеңестік аймақтағы геосаяси тұрақсыздықтан туындаған Беларусь, Ресей және Украинадан IT-бизнес өкілдері мен мамандардың ағыны көбейгені рас. Бұл ең алдымен халықаралық тәжірибеге машықтануға көмектесетін сенімді әрекет көзі ретінде қарастыра аламыз. Экономикадағы цифрландыруға сұраныстың жоғары болуына байланысты Қазақстандық та, шет елдік те IT мамандары еңбек нарығында сұранысқа ие болып отыр [16, 304 б.].

2018-жылы Қазақстандық IT компаниялары кез-келген бизнеске салықтық жеңілдіктер ұсынатын және стартаптарды дамытуға жағдай туғызатын Astana Hub технопаркінің ашылуын тездеткен болатын. Бұл Отандық IT саласының дамуы жолындағы ең бір маңызды қадамдардың бірі болды. Бүгінде Технопаркке тіркелген 1100-ден астам компаниялар бар. 2022-жылғы статистикалық деректерге сүйенсек, Astana Hub-тың жылдық табысы 383 млрд. Теңгені құрады. Ал, 2024-жылы бұл көрсеткіш құрады. Ал, 2024-жылы бұл көрсеткіш 471 млрд. теңгеге дейін көтерілген болатын.

2018-жылдан бастап Astana Hub-ты 30000-нан астам білім алу бағдарламасы аясында аяқтаған. 6 жылдың ішінде 30000 маманды даярлау арқылы Отандық компанияның цифрландыруға қосқан үлесінің зор екендігін аңғара аламыз. 2018-жылғымен салыстырғанда IT саласындағы қажетті кадрлардың тапшылық мәселесі шешіле бастағанға ұқсайды. Astana Hub қызметінің маңызды аспектісі технологиялық кәсіпкерлікті дамытуды ынталандыруға бағытталған. Соңғы екі жыл ішінде Astana Hub-ты акселерация және инкубациялау бағдарламаларын 2000-нан астам адам бітіріп шықты. Бұл алдағы уақытта жыл сайынғы жалғасатын дәстүрлі кезеңге айналуы көздеп отырғандығын байқатады [17].

Бастапқыда ақпараттық қауіпсіздікті күшейту мақсатында отандық мамандар Astana Linux операциялық жүйесін флагмандық өнімге айналдырған болатын. Сырттан төнетін күрделі кибер шабуылдарға Отандық өнім төтеп беріп қана қоймай, ақпараттарды жасыру және келешек шабуылдардың алдын алу операцияларын орындап отырды. Қазіргі кезде Asia Group портфолиосына жүктеліп, оның құрамында инфрақұрылымның өндірістік мәселелерімен айналысатын 15 үлкенді-кішілі өнім бар.

Отандық IT саласының барынша қарқынды дамуы ақпараттық кеңістіктегі барлық жүзеге асатын процесстерді бақылауға алып, басқарушылықта ұстауға мүмкіндік бере алады [17]. Жоғарыда атап өткен күрделі мәселелердің тездетіп шешілуіне және әлеуметтік топтар мен таптар арасындағы балансты сақтап отыруға қолғабыс ететін жәйі бар. Нарықтық даму тұрғысынан бұндай үрдістер шет елдік зерттеу институттарының пікіріне жүгінсек оң көзқарас тапты. Қазақстанды батыс мемлекеттері келешекте серіктестік қызметте бірге болатын сенімді әріптес ретінде көргісі келеді. IT саласының дамуы заңа экономикалық, саяси, қауіпсіздік мақсатында құрылған ұйымдарға мүше болуға сенімді бастама бола алады.

Орталық Азиядағы цифрландыру үрдісі

Орталық Азия мемлекеттері ішінде цифрландыру бойынша Қазақстан мемлекеті бірінші орынға шықса, посткеңестік мемлекеттер ішінде Ресей, Украина, Литва, Латвия, Эстония, Белорусьтен кейінгі 6-орынға шығып отыр. Алдағы 5 жылдықта цифрлану тұрғысында Белорусь мемлекетінен озса, 2035-2040-жылдары Балтық елдерін озып Ресей мен Украинадан кейінгі үшінші орынға көтеріледі деген тұжырымдама бар. Бұл туралы Стокгольмдік зерттеу институты Орта Азия елдеріне қатысты цифрлы трансформация тақырыбына қатысты жасаған 2020-жылғы докладында мәлімдеген болатын [18, 6.73-74]. Қазақстанның қолданған тәжірибесін бірінші кезекте Өзбекстан мен Қырғызстан мемлекеттері қолдануға тырысып келе жатыр.

Өзбекстанда цифрлы трансформациялануға деген стратегиялық қадам тек 2020-жылы жоспарға қойылғаны мәлім. Бұл бірінші кезекте азаматтар мен азаматшалардың қажетті құжаттарын цифрлы күйге ауыстырудан басталынса, білім беру мекемелерінде онлайн сабақтарды жүргізу тек 2020-жылдың көктемінен жаппай қолға алынған болатын. Бұл үрдіске әлемдік пандемия тікелей әсер етті. Ал, Тәжікстанда цифрландыру негізінен жұмыспен қамту мекемелерінде басталынып кеткен болатын [19].

Ресей федерациясы, Түркия, Шығыс Еуропа, Қазақстан мемлекеттеріне жұмыс істеу барысында өз елдерінен кететін жүз мыңдаған еңбек мигранттарының санын нақтылау мақсатында Душанбелік статистика комитетінің ұйымдастыруымен ғана қолға алынған болатын. Еңбек мигранттарының ішінде: құрылысшылар, жол жұмысшылары, электриктер, қара жұмыскерлер, саудагерлер және сонымен қатар білімді азаматтар да жетерлік болды [19].

Көп көлемді Тәжікстандық білімді азаматтар мен азаматшалардың өзге мемлекеттерге жұмыс іздеу барысында сол елде тұрғылықты күйде уақыт өте келе азаматтық алулары Тәжікстандық парламент тарапынан қатты алаңдатушылық туғызғаны бар. Бұл мәселені бақылауға алу мақсатында цифрлы трансформацияланудың алғашқы қадамы 2017-жылы жасалған болатын. Ал, Қырғызстан республикасының трансформациялануға көше бастау ерекшеліктері де Өзбекстан мен Тәжікстан мемлекеттеріне ұқсас болып келеді [20].

Аталмыш мемлекеттерден Қырғызстанның айырмашылығы цифрлы трансформациялануға алғашқы қадамы сонау 2004-жылы басталу керек болған. Американдық үлкен компаниялардың қаржыландыруымен Бішкекте білім беретін жоғары оқу орындарының салынуы және Манас әуежайының уақытша АҚШ-қа берілуі Қырғызстан үшін цифрлы қоғам орнатудың оңтайлы алғышарттарын жасап бергеніне қарамастан, бұл қадам кейіннен жүзеге асырыла басталды. Бұған түрлі себептер бар, ең негізгі себеп ретінде саяси ахуалдың өршуі тарапынан туындаған мемлекеттегі түрлі саяси толқулар мен революциялық шерулерді айта кетсек те болады.

Ал, көршілес отырған Түрікменстан республикасындағы цифрлы трансформациялануға жасалынған қадам деңгейі мен нәтижесі Орталық Азия мемлекеттері ішінде Ашхабад үкіметін

ең соңғы 5-орынға шығарып тұр. Түрікменстан мемлекеті цифрландыруды ең бірінші кезекте Ашхабад үкіметінің саяси лозунгтары мен бағдарламаларын, реформаларын халыққа барынша тез тараптып мемлекетте тоталитарлық жүйені орнатуға қолайлы жағдай туғызу үшін іске пайдаланғандығын көре аламыз.

Нәтижесінде БҰҰ мәлімдеуінше Түрікменстан бүгінгі таңда саяси элитасы тарапынан билеуші тираниялық белгілерді қабылдаған әлемдегі ең қатты тоталитарлық жүйесі қалыптасқан мемлекетке айналып отыр. БҰҰ сонымен қатар статистикалық Түрікменстан үкіметінің келтіретін ақпараттарына күдікпен қарауға шақырады. Олар көп жағдайда үкіметке тиімді тілде жазылады [20].

Орталық Азиядағы мемлекеттердің цифрлы трансформациялануында түрлі саяси ахуалдардың үлкен қарқындылықпен дамуы тікелей әсер етуші факторға айналғаны рас. Шығыстық меналитетті өн бойына сіңірген Орталық Азиялық мемлекеттер жоғарыда атап өткеніміздей цифрлы трансформациялауды көп жағдайда ішкі саясат мәселелерін қалыпта күйде жүзеге асыру үшін және де халықты үнемі идеологиялық тұрғыда бақылап отыру үшін қолдана бастады. Цифрлы кейбір БАҚ түрлері мемлекеттік саясатты қолдайтын кейіп танытқаны да бар [21]. Бұндай өзгерістер ең бірінші кезекте жергілікті халықтың саяси белсенділігіне тікелей әсер ете алады.

COVID-19 пандемиясы тұсындағы цифрлану

Жоғарыда тоқталып өткеніміздей цифрлы құралдарды кеңінен халық арасында насихаттау бойынша Орталық Азия мемлекеттері ішінде Қазақстан Республикасы көшбасшы ел танылып отыр. Кейіннен цифрлы құралдарды жалпы білім беретін орта мектептерге де енгізе бастады. 2018-жылдан бастап оқушылардың үлгерімін нақты қадағалау мақсатында kundelik.kz жобасы республика көлемінде іске қосылып, 2024-жылдың күзінде отандық bilimclass платформасына ауыстырылған болатын. 2020-жылғы әлемдік пандемия кезінде online Отандық бірқатар білім беру платформалары іске қосылған болатын. Оқушылардың білім алуын үйден шықпай қамтамасыз ететін YouTube желісінде жарияланған тегін видео сабақтардың саны YouTube компаниясының мәлімдеуінше 4 айдың ішінде 1200000-нан асқан [21].

Қазақстандық цифрлық тәжірибе негізінде Өзбекстан, Қырғызстан және Тәжікстан мемлекеттері өзіне қажетті ақпарат қорын жинақтағаны мәлім. Уақыт өте келе бұл үрдіс келешекте одан да бетер қарқынмен жанданатындығы күтілуде. Цифрландырудың арнайы жаңадан қалыптасқан Отандық бағдарламалары дүниеге келіп, ақпараттық технологиялар аясында көптеген мамандар даярлайтын мамандықтар мен бірқатар жоғары оқу орындары және факультеттер ашылған болатын.

Цифрлану жағдайындағы қылмыстардың пайда болу шарттары

Бұл бірінші кезекте қылмыс санын шектеуге және алаяқтылықпен, сыбайлас жемқорлықпен қарсы күресуде ең тиімді жол нұсқасы болып көрсетілгенімен, қаншалықты деңгейде аталмыш мақсаттың орындалғанына сәйкес отандық БАҚ пен арнайы статистикалық комитеттер түрлі деректер мен ақпараттар көзін дәйекке келтіреді. Бұл бір жағынан цифрланудың мемлекетіміздегі әлі бір қалыпты жүйеге келмегендігін көрсетеді [22, 103-104 бб.].

Дегенмен де технологиялық жетістіктер нәтижелі болып, жаңа мүмкіндіктер сыйлағанына қарамастан, қылмыс саны әлем бойынша артып келе жатқандығын байқаймыз. Техас штатында орналасқан Остин зерттеу институтының мәлімдеуінше бұл алдымен қылмыстық және конфликтілік жағдайлардың да заманауи өмір сүру тенденциясы мен шарттарына сәйкес эволюциялық түрде дамып жатқандығын көрсетеді. Нью-Йорк қаласындағы Колумбия университетінің зерттеуінше қылмыс саны 90-жылдардағымен салыстырғанда өзгермепті [22, 124 б.].

Цифрлануға дейінгі қоғамда болатын көптеген қылмыстар саны ашылмағандықтан жабық күйде қалып отырған. Ал, әлеуметтік конфликтілер болған күнде де ол туралы көбінесе БАҚ хабарламай тез арада ұмытылып отырса керек. Бұндай зерттеу біздерді біршама ойландырады. ХХІ ғасырдағы ақпараттық кеңістікте жүзеге асатын барлық үрдістерден хабардар болуға үйрете алады. Осындай оң қадамдар мемлекетімізді нарықтық деңгейде жаңа сатыға көтере алады. Цифрлы білімнің жетілуінен жергілікті халықтың сыртқы төнетін қауіптер мен

қатерлерге қарсы тұру әрекеттері жетіле түседі. Цифрландыру жағдайында ақпараттық білімнің күшеюі арқылы тұрғындарды кибер шабуылдарға дайындай аламыз.

Цифрланудың дамуы арқылы тұрғындардың білімі тұрғыда жетілуін, дұрыс емес ақпараттар тізімін ажырата алатын деңгейде тәрбиелей аламыз. ХХІ ғасырдағы аталмыш тақырып аясындағы мәселе мемлекетімізде жаңа қарқынмен дамып, цифрлануды толыққанды орындаудың жаңа әдістері мен тәсілдері қарастырылып келе жатыр. Бірақ та ақпараттық ағымдағы ұлт қауіпсіздігіне қатысты қауіп төндіре алатын конфликтілі тұстар да жетерлік. Цифрланудың тағы да бір ерекшелігі – бюрократиялық қағазбастылыққа тосқауыл бола алатын кәсіби бағыт болып табылады [22, 163-164 бб.].

Қазақстан Республикасы толық күйде цифрланудың барлық сатысынан 2037-жылы өтіп болады деп күтіліп отыр. Медицина, білім, мәдениет, спорт, әдебиет, құжаттама, архив және т.б. цифрлы үкіметке көшуі мемлекеттің халық өміріне тікелей араласуын қамтамасыз ете алады. Соның нәтижесінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-шаралары да нәтижелі түрде жұмыс істей алады деп есептесек болады. Цифрланудың дамушы мемлекеттер мен әлемнің үшінші елдеріне де бере алатын мүмкіндіктері ұшан-теңіз.

Бір ортақ цифрланған идеология негізінде ұлттық қауіпсіздікті нығайтып, ұлттық иденттілікті күшейте аламыз. Титулды нация ретінде есептелетін қазақ ұлтының негізінде жаңа Қазақстандық нацияны құрудың алғышарттары 1991-жылдан бастап жалғасқанымен, оны цифрлау арқылы толық жүзеге асыра аламыз. Цифрланудың мұндай мүмкіндіктері Отандық саяси-стратегиялық зерттеу институттарының да тарапынан біршама толыққанды зерттеліп келе жатыр. Цифрлы қоғам негізіндегі біртұтас Қазақстандық ұлттың дүниеге келуі – «Мәңгілік ел» жобасының орындалуына септігін тигізетіні сөзсіз. Ақпараттандырылған адамдар категориясын мұндай жағдайда білімді адамдардың категориясынан ажырата білу қажеттілігі де туындайды. Шынайы білім алу категориясын ақпарат алумен шатастырмау керектігі жапондық Т. Токияманың мәлімдеуінше алдағы уақытта үлкен қиындықтардың туындауына әкеле алады. Қоғамды жаппай цифрландыру – Қазақстан үшін жаңа мүмкіндіктер сыйлай алатын заман талабы деп, мақаламды қорытындылағым келеді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қазақстанның цифрлық трансформацияға деген ұмтылысы елді технологиялық прогрестің аймақтық көшбасшысы ретінде көрсеткенімен, цифрландырудың қарқынды қарқыны ақпараттық қауіпсіздік пен қоғамдық тұрақтылыққа қатысты күрделі мәселелерді де тудырады. Цифрландырудың артықшылықтары, оның ішінде экономикалық өсу, мемлекеттік қызметтерді жақсарту және ұлттық бірегейлікті нығайту оның трансформациялық әлеуетін көрсетеді. Алайда, жалған ақпаратпен, деректерді манипуляциялаумен және киберқауіптермен байланысты тәуекелдер цифрлық прогреске кедергі келтірместен ұлттық қауіпсіздікке басымдық беретін мұқият тексерілген стратегияны қажет етеді. Осылайша, Қазақстанның цифрлық трансформациясының ұзақ мерзімді табысы мемлекеттің инновацияларды қауіпсіздікпен тиімді теңестіретін, цифрландырудың тұрақсыздық көзі емес, қоғамдық дамудың қозғаушы күші болып қалуын қамтамасыз ететін саясатты жүзеге асыру қабілетіне байланысты болады.

ҚАРЖЫЛАНДЫРУ

Мақала «Қазақстанның ақпараттық қауіпсіздігінің гуманитарлық аспектілерін және қазақстандық қоғамның орнықты дамуы мен шоғырлануын қамтамасыз етудегі «жұмсақ күш» компоненттерін кешенді зерделеу» (ЖРН BR24993082) ҚР ҒЖБМ ҒК бағдарламалық-нысаналы қаржыландыру шеңберінде дайындалған.

Әдебиеттер:

1. Алиева Э.Ф., Алексеева А.С., Ванданова Э.Л., Карташова Е.В., Резапкина Г.В. Цифровая переподготовка: обучение руководителей образовательных организаций // *Образовательная политика*. - 2020. - №1(81). - С. 54-61. URL: <https://edpolicy.ru/digital-retraining>. (дата обращения: 10.03.2025).
2. Добролюбова, Е.И., Южаков, В.Н., Ефремов, А.А., Клочкова, Е.Н., Талапина, Э.В., Старцев, Я.Ю. Цифровое будущее государственного управления по результатам. М.: Издательский дом «Дело» РАНХиГС, 2019. - 114 с.
3. Антонова Д.А., Оспенникова Е.В., Спириин Е.В. Цифровая трансформация системы образования в гуманитарных аспектах. Проектирование ресурсов для современной цифровой учебной среды как одно из ее основных направлений // *Вестник Пермского государственного гуманитарно-педагогического университета. Серия: Информационные компьютерные технологии в образовании*. - 2018. - №14. - С. 5-37. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovaya-transformatsiya-sistemy-obrazovaniya-proektirovanie-resursov-dlya-sovremennoy-tsifrovoy-uchebnoy-sredy-kak-odno-iz-ee> (дата обращения: 10.03.2025).
4. Биленко П.Н., Блинов В.И., Дулинов М.В., Есенина Е.Ю., Кондаков И.С. Дидактическая концепция цифрового общества // под науч. ред. Блинова В. И. М.: Издательство «Перо», 2019. - 98 с. URL: http://murindkol.ru/img/all/35_koncepciya_cd_xi_2019_verstka.pdf (дата обращения: 10.03.2025).
5. Кузьмина М. В. Формирование цифровой грамотности обучающихся: Методические рекомендации для работников образования в рамках реализации Федерального проекта «Цифровая образовательная среда». Киров: ИПО Кировской области, 2019. - 47 с. URL: <https://kirovipk.ru/wp-content/uploads/2019/12/formirovanie-czifrovoj-gramotnosti-obuchayushhihsya-metodicheskie-rekomendaczii-dlya-rabotnikov-obrazovaniya.pdf> (дата обращения: 10.03.2025).
6. Киселева Л.С., Семенова А.А. Цифровая трансформация общества: тенденции и перспективы // *Проблемы деятельности ученого и научных коллективов*. - 2018. - №4 (34). - с.157-168. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovaya-transformatsiya-obschestva-tendentsii-i-perspektivy> (дата обращения: 10.03.2025).
7. Официальный информационный ресурс Премьер-Министра Республики Казахстан. <https://www.primeminister.kz/ru/news-2025>. (дата обращения: 10.03.2025).
8. Официальный информационный ресурс Министерства цифрового развития, и аэрокосмической промышленности РК. URL: <https://www.gov.kz/> (дата обращения: 10.03.2025).
9. Лэнгли М. Как максимально эффективно использовать управление проектами в эпоху цифровых технологий. М.: Юрайт: 2024. - 334 с.
10. Праманик Х. С., Киртания М., Пани А. К. Суть цифровой трансформации – проявления в крупных финансовых институтах Северной Америки // *Компьютерные системы будущего поколения*. – 2019. - Т. 95. – С. 323-343.
11. Hanna N. K. How Can Digital Technologies Improve Public Services and Governance? - Business Expert Press, 2017. - 162 p.
12. Gobble M. A. M. Digital strategy and digital transformation // *Research-Technology Management*. - 2018. - №61(5). - P. 66-71.
13. Pihir I., Tomićić-Pupek K., Furjan M. T. Digital transformation insights and trends // *Proceedings of the Central European Conference on Information and Intelligent Systems. Faculty of Organization and Informatics Varazdin*. - 2018. - P. 141-149.
14. Ценжарик М. К., Крылова Ю. В., Стешенко В. И. Цифровая трансформация компаний: стратегический анализ, факторы влияния и модели // *Вестник Санкт-Петербургского университета. Экономика*. - 2020. - №36(3). - С. 390-420.
15. Westerman G. Your company doesn't need a digital strategy // *MIT Sloan Management Review*. - 2018. - №59(3). - P. 1-5.

16 Tapscott D. *The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence*. McGraw-Hill, 1995. - 374 p.

17 Алексеев И. В. Цифровая экономика: особенности и тенденции развития электронного взаимодействия // *Актуальные направления научных исследований: от теории к практике*. - 2016. - Т. 2. - №4(10). - С. 42-45.

18 WIPO. *Global Innovation Index 2021: Tracking Innovation through the COVID-19 Crisis*. Geneva: World Intellectual Property Organization, 2021. - 205 p.

19 29 место в рейтинге ООН по электронному правительству занял Казахстан. URL: <https://profit.kz/news/58491/29-mesto-v-rejtinge-OON-po-elektronnomu-pravitelstvu-zanyal-Kazahstan/> (дата обращения: 10.02.2025).

20 Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 декабря 2017 года №827 Об утверждении Государственной программы «Цифровой Казахстан» URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37168057 (с изменениями и дополнениями по состоянию на 02.02.2025 г.) (дата обращения: 10.03.2025).

21 Буганова А. А., Умирзаков С. Ы., Нурпеисова А. А. Цифровая экономика и цифровая трансформация в Казахстане. // *Central Asian Economic Review*. - 2022. - №(5) – С. 155-168. URL: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2022-5-155-168> (дата обращения: 10.03.2025).

22 Bearfield D. A., Bowman A. O. Can You Find It on the Web? An Assessment of Municipal E-Government Transparency» // *American Review of Public Administration*. – 2016. - №47 (2). – P.172-188. <https://doi.org/10.1177/0275074015627694> (дата обращения: 10.03.2025).

References:

1 Alieva Je. F., Alekseeva A.S., Vandanova Je. L., Kartashova E.V., Rezapkina G.V. Цифровая переподготовка: обучение руководителей образователь'ных организаций // *Образователь'ная политика*. - 2020. - №1(81). - С. 54-61. URL: <https://edpolicy.ru/digital-retraining> (data obrashheniya: 10.03.2025).

2 Dobroljubova, E. I., Juzhakov, V. N., Efremov, A. A., Klochkova, E. N., Talapina, Je. V., Starcev, Ja. Ju. Цифровое budushhee gosudarstvennogo upravleniya po rezul'tatam. М.: Izdatel'skiy dom «Delo» RANHiGS, 2019. - 114 с.

3 Antonova D. A., Ospennikova E. V., Spirin E. V. Цифровая трансформация системы образования в гуманитарных аспектах. Проектирование ресурсов для современной цифровой учебной среды как одно из ее основных направлений // *Vestnik Permskogo gosudarstvennogo gumanitarno-pedagogicheskogo universiteta. Seriya: Informacionnye komp'yuternye tehnologii v obrazovanii*. - 2018. - №14. - С. 5-37. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovaya-transformatsiya-sistemy-obrazovaniya-proektirovanie-resursov-dlya-sovremennoy-tsifrovoy-uchebnoy-sredy-kak-odno-iz-ee> (data obrashheniya: 10.03.2025).

4 Bilenko P.N., Blinov V.I., Dulinov M.V., Esenina E.Ju., Kondakov I.S. Didakticheskaja koncepcija cifrovogo obshhestva // pod nauch. red. Blinova V. I. М.: Izdatel'stvo «Pero», 2019. - 98 s. URL: http://murindkol.ru/img/all/35_koncepciya_cd_xi_2019_verstka.pdf (data obrashheniya: 10.03.2025).

5 Kuz'mina M. V. Formirovanie cifrovoy gramotnosti obuchajushhihsja: Metodicheskie rekomendacii dlya rabotnikov obrazovaniya v ramkah realizacii Federal'nogo proekta «Цифровая образователь'ная среда». Киров: IRO Кировской области, 2019. - 47 s. URL: <https://kirovipk.ru/wp-content/uploads/2019/12/formirovanie-cifrovoy-gramotnosti-obuchayushhihsya-metodicheskie-rekomendaczii-dlya-rabotnikov-obrazovaniya.pdf> (data obrashheniya: 10.03.2025).

6 Kiseleva L.S., Semenova A.A. Цифровая трансформация обshhestva: tendencii i perspektivy // *Problemy dejatel'nosti uchenogo i nauchnyh kollektivov*. - 2018. - №4 (34). – s.157-168. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovaya-transformatsiya-obshchestva-tendentsii-i-perspektivy> (data obrashheniya: 10.03.2025).

7 Oficial'nyj informacionnyj resurs Prem'er-Ministra Respubliki Kazahstan. <https://www.primeminister.kz/ru/news-2025q> (data obrashheniya: 10.03.2025).

8 Oficial'nyj informacionnyj resurs Ministerstva cifrovogo razvitija, i ajerokosmicheskoy promyshlennosti RK. URL: <https://www.gov.kz/> (qaralghan kuni: 10.03.2025).

- 9 Ljengli M. *Kak maksimal'no jeffektivno ispol'zovat' upravlenie proektami v jepohu cifrovyyh tehnologij*. M.: Jurajt: 2024. - 334 s.
- 10 Pramanik H. S., Kirtanija M., Pani A. K. *Sut' cifrovoj transformacii – projavlenija v krupnyh finansovyh institutah Severnoj Ameriki //Komp'juternye sistemy budushhego pokolenija. – 2019. - T. 95. – S. 323-343.*
- 11 Hanna N. K. *How Can Digital Technologies Improve Public Services and Governance? - Business Expert Press, 2017. - 162 p.*
- 12 Gobble M.A. M. *Digital strategy and digital transformation //Research-Technology Management. - 2018. - №61(5). - P. 66-71.*
- 13 Pihir I., Tomičić-Pupek K., Furjan M. T. *Digital transformation insights and trends //Proceedings of the Central European Conference on Information and Intelligent Systems. Faculty of Organization and Informatics Varazdin. - 2018. - P. 141-149.*
- 14 Cenzharik M. K., Krylova Ju. V., Steshenko V. I. *Cifrovaja transformacija kompanij: strategicheskij analiz, faktory vlijanija i modeli //Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. Jekonomika. - 2020. - №36(3). - C. 390-420.*
- 15 Westerman G. *Your company doesn't need a digital strategy //MIT Sloan Management Review. - 2018. - №59(3). - P. 1-5.*
- 16 Tapscott D. *The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence. McGraw-Hill, 1995. - 374 p.*
- 17 Alekseev I. V. *Cifrovaja jekonomika: osobennosti i tendencii razvitija jelektronnogo vzaimodejstvija //Aktual'nye napravlenija nauchnyh issledovanij: ot teorii k praktike. - 2016. - T. 2. - №4(10). - S. 42-45.*
- 18 WIPO. *Global Innovation Index 2021: Tracking Innovation through the COVID-19 Crisis. Geneva: World Intellectual Property Organization, 2021. - 205 p.*
- 19 29 mesto v rejtinge OON po jelektronnomu pravitel'stvu zanzal Kazahstan. URL: <https://profit.kz/news/58491/29-mesto-v-rejtinge-OON-po-elektronnomu-pravitelstvu-zanzal-Kazahstan/> (data obrashheniya: 10.02.2025).
- 20 *Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 12 dekabnja 2017 goda №827 Ob utverzhdenii Gosudarstvennoj programmy «Cifrovoy Kazahstan»* URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37168057 (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 02.02.2025 g.) (data obrashheniya: 10.03.2025).
- 21 Buganova A. A., Umirzakov S. Y., Nurpeisova A. A. *Cifrovaja jekonomika i cifrovaja transformacija v Kazahstane. //Central Asian Economic Review. - 2022. - №(5) – S. 155-168. URL: https://doi.org/10.52821/2789-4401-2022-5-155-168* (data obrashheniya: 10.03.2025).
- 22 Bearfield D. A., Bowman A. O. *Can You Find It on the Web? An Assessment of Municipal E-Government Transparency» //American Review of Public Administration. – 2016. - №47 (2). – P.172-188. https://doi.org/10.1177/0275074015627694* (accessed on: 10.03.2025).

М.А. Омарова¹ , Г.Р. Абсаттаров¹

¹Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті,
Алматы, Қазақстан

* e-mail: madina74.04@mail.ru

ОРТАЛЫҚ АЗИЯ РЕСПУБЛИКАЛАРЫНЫҢ СЫРТҚЫ САЯСИ БАСЫМДЫҚТАРЫ ЖӘНЕ ҚЫТАЙМЕН ҮНТЫМАҚТАСТЫҒЫ

Аңдатпа

Мақала Орталық Азия елдерінің сыртқы саясатындағы аймақтық және екіжақты дипломатия саласындағы басты бағыттар мен басымдықтарды ашуға, сондай-ақ аймақ елдерінің Қытай Халық Республикасымен байланыстары деңгейін анықтауға арналған. Орталықазиялық республикалардың соңғы жылдардағы сыртқы саясаттағы өзекті мәселелер, олардың алға қойған міндеттері, мемлекеттік саясаттағы трансформация нормативті құжаттар негізінде талданды. Олардың ішінде аймақ елдерінің мемлекет дамуының стратегиялық бағдарламалары, сыртқы саяси концепциялары Орталық Азияның болашақ дамуындағы, халықаралық қатынастардағы бағытын айқындауға мүмкіндік береді. Сыртқы саясатты шығыстағы көршісіне басымдық берген аймақ елдері Қытайды ең алдымен өзінің басты сауда серіктесі ретінде қарастырады. Мақала сондай-ақ «Бір белдеу, бір жол» бастамасының жүзеге асырылуы және оған орталықазиялық республикалардың белсенді түрде кірігуі, «Адамзаттың ортақ тағдыр қауымдастығын» бірлесіп құру, «Орталық Азия+Қытай» форумының нақты шешімдері мен қадамдарын алға бастыру мәселелерін қарастырады.

Түйін сөздер: Орталық Азия республикалары, Қытай, сыртқы саяси басымдықтар, сыртқы саяси трансформация, «Адамзаттың ортақ тағдыр қауымдастығы», «Бір белдеу, бір жол», «Орталық Азия+Қытай» форумы.

М.А. Omarova¹ , G.R. Absattarov¹

¹Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages,
Almaty, Kazakhstan

FOREIGN POLICY PRIORITIES OF THE CENTRAL ASIAN REPUBLICS AND COOPERATION WITH CHINA

Abstract

The article focusses on revealing the primary orientations and priorities of Central Asian countries' foreign policy in regional and bilateral diplomacy, while also evaluating the extent of interactions between this region and the People's Republic of China. This article examines the contemporary challenges of the foreign policy of Central Asian republics in recent years, their objectives, and the evolution of state policy, as informed by normative documents. The strategic programs for state development and foreign policy conceptions of regional nations facilitate the identification of future developmental trajectories and international relations of the Central Asian republics. The countries in the area, whose foreign policy emphasises its eastern neighbour, predominantly determine China as their principal commercial partner. The paper analyses the execution of the "One Belt, One Road" program, the active participation of Central Asian republics, the collaborative establishment of a "Community of Shared Future for Mankind," and the advancement of particular solutions and phases of the "Central Asia + China" forum.

Keywords: Central Asia, China, foreign policy priorities, foreign policy transformation, "Community of a Shared Future for Humanity", "One Belt, One Road", "Central Asia + China" forum

Омарова М.А.¹, Абсамтаров Г.Р.¹

¹Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана,
г. Алматы, Казахстан

ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРИОРИТЕТЫ РЕСПУБЛИК ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ И СОТРУДНИЧЕСТВО С КИТАЕМ

Аннотация

Статья посвящена раскрытию основных направлений и приоритетов внешней политики стран Центральной Азии в сфере региональной и двусторонней дипломатии, а также определению уровня взаимоотношений стран региона с Китайской Народной Республикой. На основе нормативных документов проанализированы актуальные вопросы внешней политики республик Центральной Азии за последние годы, их цели и трансформация государственной политики. Среди них стратегические программы государственного развития и концепции внешней политики стран региона позволяют определить направления будущего развития и международных отношений республик Центральной Азии. Страны региона, чья внешняя политика отдает приоритет своему восточному соседу, в первую очередь рассматривают Китай в качестве своего главного торгового партнера. В статье также рассматриваются реализация инициативы «Один пояс, один путь» и активное включение в нее республик Центральной Азии, совместное создание «Сообщества единой судьбы человечества», продвижение конкретных решений и этапов форума «Центральная Азия + Китай».

Ключевые слова: Центральная Азия, Китай, приоритеты внешней политики, трансформация внешней политики, «Сообщество единого будущего человечества», «Один пояс, один путь», форум «Центральная Азия + Китай».

НЕГІЗГІ ЕРЕЖЕЛЕР

Қазіргі халықаралық қатынастардағы жаһандық өзгерістер, мемлекеттердің геосаяси бағдарлары әлемдік геосаяси жағдайдың өзгеруіне ғана емес, ең алдымен, аймақтық, өңірлік, көршілес жатқан қоршаған ортада қалыптасқан саяси-экономикалық ахуалдың болмысымен тікелей байланысты. Сондықтан халықаралық қатынастар жүйесінің кез-келген субъектісі өзінің сыртқы саяси басымдықтарын белгілегенде көршілес орналасқан, өзімен бір аймаққа кіретін мемлекеттермен өзара тиімді байланыстарды орнатуға тырысады.

Ғасырлар бойы әлемдік тәртіп орнатуда айрықша рөлге ие болған ірі державалардың мүдделері тоғысқан Орталық Азия аймағы бүгінгі таңда да ғаламдық ойыншылар үшін өзінің саяси-экономикалық әлеуетінің арқасында стратегиялық маңызды аймақ боп саналады. Аймақтың маңыздылығын арттыра түсетін факторлар қатарында оның Шығыс пен Батысты, Оңтүстік пен Солтүстікті байланыстыратын маңызды еуразиялық дәліздердің ғана тоғысқан жері емес, сондай-ақ шығыс пен батыс өркениеті мен мәдениетінің табысқан жері болғандығын атау керек. Бұл Орталық Азия елдерінің саяси, экономикалық тұрғыда ғана емес, өркениетаралық диалогты дамытудағы, түрлі халықтардың мәдени құндылықтармен алмасудағы маңыздылығын айқындайды. Сондықтан да аймақ елдерінің жаһандану жағдайындағы халықаралық белсенділігі мен мемлекеттік ұстанымы, олардың сыртқы саясатындағы басты бағыттары, жалпы болашаққа алған бағдарлары өңірдің болашақ дамуының кепілі болып табылады.

Орталық Азия республикаларының халықаралық қауымдастықтың толыққанды мүшесі ретінде дами келе, ширек ғасырдан асқан сыртқы саяси қайраткерлігі заңнамалық тұғырын қалыптастырып, халықаралық қатынастарда басымдықтарды белгілеп, мемлекеттік тұжырымдамаларын бекітті. Жаһандану үдерісінің ықпалымен бірі сыртқы саясатындағы көпвекторлықты (Қазақстан, Қырғызстан) одан әрі нығайтуға бет алса, басқалары оқшаулану, қосылмау, бейтараптық (Өзбекстан, Түрікменстан) саясаттарын қайта қарап, ашықтық пен

прагматикалық қағидаттарды басшылыққа алып, сыртқы саяси бағыттарында түбегейлі өзгерістерді жүзеге асырып жатыр. Сыртқы саясаттарындағы басты мақсат-міндеттер ретінде аймақтағы бейбітшілік пен қауіпсіздікті, тұрақтылықты сақтау, мемлекет тәуелсіздігі мен егемендігін баянды ету болса, екіжақты және көпжақты дипломатия саласында ең маңызды серіктестер ретінде аймақтағы орталықазиялық көршілер және ең ірі сауда әріптесі ретінде Қытай Халық Республикасы саналады. Қытай үшін де Орталық Азия алғашқы басымдықтардың қатарында, себебі жаһандық үдерістердің, интеграциялық үрдістердің ықпалымен орныққан өзара тәуелділік уақыт озған сайын күшеюде.

Жаһандық, мемлекетаралық ірі бастамалар мен жобалар қатысушы мемлекеттер арасындағы байланыстарды ғана күшейтіп қоймай, өзара тиімділік негізінде мемлекеттердің экономикалық, инфрақұрылымдық, әлеуметтік дамуына ықпал етеді. Қытаймен сан-саладағы байланыстар, стратегиялық әріптестіктің нығаюы, бірлескен ірі экономикалық жобалардың қолға алынуы, шекара маңындағы өзара әрекеттестіктің тереңдеуі Орталық Азия сыртқы саясатының басым бағыттары болып табылады.

КІРІСПЕ

Орталық Азия республикаларының сыртқы саяси басымдықтары көпвекторлы дипломатия қағидаттарына негізделіп, аймақтық тұрақтылық пен экономикалық даму мүдделерін қамтамасыз етуге бағытталған. Аймақ елдері жаһандық және аймақтық державалармен теңгерімді қатынастар орнатуға, экономикалық әртараптандыруды жүзеге асыруға және ұлттық қауіпсіздікті нығайтуға ұмтылады. Қытай, Ресей, АҚШ және ЕО сияқты негізгі сыртқы әріптестермен ынтымақтастықты дамыту аймақтың интеграциялық әлеуетін күшейтіп, стратегиялық маңызы бар бастамаларға қатысу арқылы геосаяси позицияларын нығайтуға ықпал етеді.

Бұл зерттеудің мақсаты Орталық Азия республикаларының сыртқы саяси басымдықтарын анықтап, олардың Қытаймен ынтымақтастығындағы стратегиялық бағдарларына баға беру болып табылады. Ал міндеттері қатарына ОА елдерінің сыртқы саяси тұжырымдамаларын салыстыру, Қытаймен екіжақты және көпжақты байланыстарының мазмұнын сарапқа салу, Қытайдың аймақтағы «Бір белдеу, бір жол» сияқты бастамаларына Орталық Азия республикаларының қатысу деңгейін қарастыру кіреді.

Қытай бүгінгі таңда халықаралық қатынастардың, әлемдік экономикалық байланыстардың негізгі әрі белсенді қатысушысы ретінде Орталық Азия аймағы үшін маңызды сауда-экономикалық серіктес болып табылады. 30 жылдан асқан өзара дипломатиялық байланыстардың қарқынды дамуы тараптардың ынтымақтастығын жоғары деңгейге көтерді. Мемлекеттердің ішкі және сыртқы саяси қағидаттарды өзара қабылдау, қолдау арқасында Орталық Азия республикалары мен Қытай стратегиялық әріптестік байланыстарды берік түрде орнатты. Өзара дипломатиялық байланыстар орнап, сан-саладағы ынтымақтастықтың дамуы маңызды кезеңдерден өтіп, Орталық Азия республикалары мен Қытай Халық Республикасы бүгінгі таңда жоғары деңгейдегі саяси қарым-қатынастардың озық үлгісін көрсетіп келеді. Өзара сенім, өзара құрмет, өзара тиімділік қағидаттарын басшылыққа алған мемлекетаралық байланыстар жарқын болашаққа бет алуда.

Орталық Азия мен Қытай ынтымақтастығы орталықазиялық республикалардағы саяси өзгерістердің пайда болуымен, сондай-ақ ауқымды ғаламдық саяси-экономикалық жобаларды дүниеге әкелген жаһандану үдерісінің ықпалымен жаңа сипатта дами бастады. Жаңа сипаттағы, сапалы мазмұндағы байланыстар дамуын Қытай билігіне Си Цзиньпиннің келуімен байланыстыруға болады. Билік басына келгеннен кейінгі өзінің алғашқы сапарын Қазақстаннан бастаған Қытай басшысының бұл қадамында да үлкен мақсаттар мен міндеттер жатты. Бүгінде нақты нәтижелер беріп, іс жүзіне асып жатқан ғаламдық жобаның бастамасына 2013 жылдың қыркүйегінде Қытай басшысының Қазақстанға жасаған сапары барысында жариялаған «Жібек жолының экономикалық белдеуі» бағдарламасы мұрындық болды. Әрине, бұған дейін де тарихи байланыстардың негізі болған ежелгі Жібек Жолын жаңғырту бойынша,

яғни кеңестік дәуірден жұмыс істеп келе жатқан көлік тораптарын жаңарту, дамыту, қайта қалпына келтіру арқылы Орталық Азия мен Қытай арасында транспорттық инфрақұрылымды жетілдіру бойынша қыруар жұмыстар атқарылғанын айту керек.

Қытай мен Орталық Азия республикалары арасындағы қарым-қатынастардың дамуы геосаяси, экономикалық және тарихи факторлардың ықпалымен стратегиялық әріптестік деңгейіне көтерілді. Бұл үдеріс өзара сенім мен тиімділік қағидаттарына негізделген дипломатиялық байланыстардың қалыптасуы, сауда-экономикалық ынтымақтастықтың артуы, сондай-ақ Қытайдың «Бір белдеу, бір жол» бастамасы аясындағы ауқымды инфрақұрылымдық жобаларды жүзеге асыруымен тығыз байланысты. Сонымен қатар, Қытай басшылығының Орталық Азияға ерекше назар аударуы және аймақтағы интеграциялық үдерістерге белсенді қатысуы екіжақты қатынастардың жаңа сапалық деңгейге шығуына ықпал етті. Орталық Азия елдерінің сыртқы саяси басымдықтары Қытаймен ынтымақтастықты күшейтуге бағытталған және бұл қатынастар прагматикалық және экономикалық тиімділік қағидаттарына негізделген. Қытайдың аймақтағы белсенділігі, жаһандық бастамалары және жаңа геосаяси ахуал жағдайында Орталық Азия елдерінің сыртқы саяси ұстанымдарын қайта қарауы зерттеу маңыздылығын айқындайды. Қытай мен Батыс арасындағы бәсекенің күшеюі, сондай-ақ Ресейдің геосаяси позициясының әлсіреуі Орталық Азия үшін жаңа мүмкіндіктермен қатар, стратегиялық таңдаулар қажеттілігін де тудырып отыр. Осындай жағдайда аймақ елдерінің сыртқы саяси басымдықтарын жүйелі түрде талдау олардың ұзақ мерзімді тұрақтылығы мен егемендігін қамтамасыз ету үшін аса өзекті деп санаймыз.

ҒЫЛЫМИ ӘДЕБИЕТТЕРГЕ ШОЛУ

Орталық Азия республикаларының сыртқы саясаты мәселесі және Қытаймен байланысы тақырыбы әрқашан да өзекті болып қалмақ. Себебі геосаяси жағдайдың өзгеруімен, әсіресе Ресей-Украина соғысы жағдайында Еуразиядағы біршама тұрақсыздықтың салдары қандай болмақ, аймақтың көршісі Қытаймен және басқа да ірі серіктестерімен байланыстарын қандай перспективалар күтіп тұр деген мәселелер қызу талқылау құралына айналды. Аймақ өзінің әлеуетіне сай алпауыт мемлекеттер мүдделерінің аясы болып қала беретіндіктен аталған мәселеге арналған ғылыми еңбектер, негізінен, Қытай, Ресей, Түркия сияқты елдердің аймақтағы мүдделерін, олардың аймақтағы саясатының ерекшеліктерін ашуға бағытталған. Алайда аймақ елдері тұрғысынан, орталықазиялық республикалардың алпауыт мемлекеттерге қатысты ұстанымы, олардың сыртқы саясатындағы басты бағыттар мен түпкі мақсат-міндеттеріне қатысты мәселеге аса мән берілмейді.

2018 жылы Назарбаев Университетінің Орталық Азияны зерттеу бағдарламасы Джордж Вашингтон университетінің Орталық Азия бағдарламасымен бірлесе отырып, Марлен Ларюэль редакциясымен «Белдеу және жол» бастамасы және оның Орталық Азияға әсері» атты кітабын шығарды. Кітапта Қытайдың Орталық Азияның ең ірі инвесторы бола тұра түрлі келеңсіз құбылыстардың салдарынан инвестицияланған ақшаның қосымша жұмыс орындарын құру, білім беруді қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін айтарлықтай экономикалық ықпалы бола қоймайтыны айтылады [1].

Қарастырылып отырған тақырыпқа қатысты соңғы жылдары жарық көрген ғылыми еңбектердің ішінде В.В. Парамоновтың «Взаимоотношения государств Центральной Азии с Россией и Китаем: от теории к практике» атты монографиясын атауға болады. Еңбекте Орталық Азия республикаларының Қытаймен және Ресеймен байланыстарының 30 жылдық тарихы зерттелген. Сан-саладағы ынтымақтастықты зерттеудің реалистік, геосаяси, идеалистік, либералды-экономикалық, саяси-талдау секілді ғылыми әдістер атала келе, сайып келгенде, кешенді, пәнаралық, жүйелік зерттеулер жүргізу қажеттігіне баса назар аударылған. Автормен толық келісуге болады, себебі өзара байланыстар сипатының көптүрлілігі және қатысушы мемлекеттердің сыртқы және ішкі саяси бағыттарындағы өзгешеліктер мәселеге әр қырынан қарауды талап етеді. В.В. Парамонов тараптар арасындағы байланыстарды

кезеңдерге бөліп, олардың сапалық тұрғыда жетіле түскенін алға тартып, саясат, қауіпсіздік, экономика салаларында пайда болған жаңа үрдістерге талдау жасайды [2].

Раффаэлло Пантуччи мен Александрос Петерсеннің «*Sinostan: China's Inadvertent Empire*» атты еңбегі Қытайдың Орталық Азиядағы ықпалының артуын жан-жақты талдайды. Автократиялық режимдер мен демократиялық елдер арасындағы жаңа геосаяси тепе-теңдікті зерттей отырып, авторлар Қытайдың аймақтағы экономикалық, саяси және мәдени ықпалын егжей-тегжейлі сипаттайды. Зерттеудегі негізгі идея Қытайдың аймақтағы қатысуы "кездейсоқ империя ретінде сипатталады, өйткені бұл ықпал Қытайдың айқын империялық амбицияларынан гөрі, оның экономикалық және қауіпсіздік мүдделерінен туындайды.

Ғылыми еңбектерде Қытайдың Орталық Азиядағы стратегиялық мүдделері жан-жақты талданғанымен, бұл зерттеу Орталық Азия елдерінің өз көзқарасы мен сыртқы саяси басымдықтарын негізге ала отырып, әрбір мемлекеттің Қытаймен екіжақты серіктестікке ұмтылу ерекшеліктерін тұтастай, салыстырмалы түрде зерттеуімен ерекшеленеді. Сондай-ақ, мақалада Қытайдың «Бір белдеу – бір жол» және «Ортақ тағдыр қауымдастығы» сияқты тұжырымдамаларына аймақ елдерінің бейімделу дәрежесі нақты саяси құжаттар мен статистикалық мәліметтер негізінде талданады.

ЗЕРТТЕУ ӘДІСНАМАСЫ

Орталық Азия аймағы әлемдік державалардың, соның ішінде Қытайдың ықпал ету аймағы ретінде болсын, мемлекеттік мүдделер тұрғысынан болсын әрқашан маңызды болып келді. Бүгінгі таңдағы жаңа халықаралық тәртіп орнатудағы негізгі ойыншы ретінде Қытай да Орталық Азия республикаларының сыртқы саясатында айрықша орынға ие екені дау тудырмайды. Тараптар арасындағы байланыстар тақырыбы көптеген ғалымдардың зерттеу нысаны болғанмен, орталықазиялық республикаларды Қытаймен жеке-жеке жүйелі түрде ғылыми тұрғыда қарастыру әлі де болашақ міндеттер қатарында.

Бұл зерттеу Орталық Азия республикаларының сыртқы саяси басымдықтарын кешенді түрде талдау мақсатында жүргізілді. Зерттеу барысында сапалық және сандық әдістердің үйлесімі қолданылып, халықаралық қатынастар мен аймақтық зерттеулердің негізгі теориялық ұстанымдарына сүйендік. Зерттеудің теориялық негізін аймақ елдерінің сыртқы саяси шешімдерін халықаралық анархия жағдайында ұлттық мүдделерін қорғау тұрғысынан қарастыратын неореализм теориясы [4], экономикалық және саяси тәуелділік жағдайында Орталық Азия елдерінің сыртқы саясатындағы Қытай, Ресей және Батыстың рөлін түсіндіретін тәуелділік теориясы және аймақ елдерінің сыртқы саяси басымдықтарын бейтарап ұстанымда ұстау стратегиясын талдауға бағытталған көпвекторлы саясат концепциясы [5] қолданылды.

Аталған әдістердің ішіндегі салыстырмалы талдау әдісі Орталық Азия мемлекеттерінің сыртқы саяси тұжырымдамаларындағы Қытай бағытының маңызын анықтау үшін қолданылды (мысалы, Қазақстанның 2020-2030 жж. сыртқы саяси тұжырымдамасы мен Өзбекстанның 2022-2026 жж. даму стратегиясы салыстырылды). Жүйелеу әдісі арқылы Қытаймен ынтымақтастықтың негізгі салалары (сауда, көлік, инфрақұрылым, мәдениет, қауіпсіздік) топтастырылды. Талдау әдісі екіжақты және көпжақты дипломатиялық форматтардағы (ШЫҰ, «Орталық Азия+Қытай», «Бір белдеу, бір жол») серіктестіктің құрылымын, мазмұнын және мақсаттарын түсіндіру үшін қолданылды. Контент-талдау әдісі саяси құжаттар, саммит материалдары мен статистикалық деректерді талдауда пайдаланылды.

ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ

Мақала Қытай мен Орталық Азия арасындағы өзара қарым-қатынастың қазіргі сипатын, даму бағыттарын және аймақ елдерінің сыртқы саяси ұстанымдарын сипаттайды. Орталық Азия елдері халықаралық қатынастарда белсенді субъектілерге айналды. Соңғы ширек ғасырдан астам уақытта аймақ елдері бұрынғы «Ұлы ойын» алаңынан – енжар нысаннан – белсенді геосаяси акторлар дәрежесіне көтерілді. Тақырыпты зерттеу мынадай нәтижелерді қарастырады:

- Зерттеу барысында Орталық Азия мен Қытай арасындағы қатынастардың ресми түрде тең құқықты серіктестік ретінде сипатталды. Алайда нақты жобалар мен инвестициялық тәжірибелер бұл қатынастарда Қытайдың басым рөл атқаратынын көрсетті. Осылайша, гипотеза ішінара расталды: қатынастар формалды түрде тең болғанымен, шын мәнінде аймақ елдерінің экономикалық және институционалдық дербестігі шектеулі.

- Сыртқы саяси тұжырымдамаларында аймақтық ынтымақтастық, қауіпсіздік, тұрақтылық пен дамуға басымдық берілетіні анықталды. Қытайдың ықпалы артып, инфрақұрылымдық жобалар арқылы аймаққа терең енуде. Зерттеу нәтижесінде Қытайдың экономикалық мүдделері басым, ал саяси/мәдени ықпалы шектеулі екендігі анықталды.

- Зерттеу барысында ұсынылған гипотеза – «Орталық Азия елдерінің сыртқы саяси басымдықтары Қытаймен ынтымақтастықты нығайтуға бағытталған, бұл бағыт экономикалық тиімділікпен қатар саяси прагматизмге негізделген» деген тұжырым расталды. Аймақ елдері сыртқы саяси стратегияларында Қытайды басты серіктес ретінде қарастырып, оның бастамаларына бейімделіп отыр.

- Қазақстан мен Қытай арасындағы саяси қарым-қатынас сапалық жаңа деңгейге көтерілді. Қытайдың халықаралық бастамалары Қазақстанмен ынтымақтастықтың мазмұнын кеңейтуде. «Адамзаттың ортақ тағдыр қауымдастығы» тұжырымдамасы Қытай сыртқы саясатының негізгі іргетасына айналды. Қазақстан бұл бастамаларға серіктес ретінде қатысып, Қытаймен көпвекторлы және теңгерімді байланыс үлгісін көрсетіп отыр.

- Қытайдың «Бір белдеу, бір жол» бастамасына Орталық Азия елдері тек экономикалық себептермен емес, саяси тұрақтылық пен аймақтық қауіпсіздік мақсатында да қатысып отыр. Аталмыш гипотеза расталды: инфрақұрылым және саудадан бөлек, қауіпсіздік саласындағы бастамалар мен «Адамзаттың ортақ тағдыр қауымдастығы» сияқты тұжырымдамаларға қолдау көрсетілген. Бұл Қытаймен серіктестіктің бір ғана экономикалық емес, стратегиялық әрі саяси сипаты бар екенін білдіреді. Сауда-экономикалық серіктестік жаңа серпін алды. «Бір белдеу, бір жол» бастамасы аясында инфрақұрылым, көлік, ауыл шаруашылығы және мәдени-гуманитарлық салалардағы жобалар кеңейіп жатыр.

- Орталық Азия республикаларының Қытаймен ынтымақтастыққа деген ұстанымы біркелкі емес, әр ел өз ішкі саяси-экономикалық жағдайына қарай әртүрлі тәсілмен әрекет етеді. Бұл тұжырым расталды. Өйткені Өзбекстанның экономизацияланған сыртқы саясаты, Қырғызстан мен Тәжікстанның қарызға тәуелділігі, Түрікменстанның бейтарап ұстанымы мен Қазақстанның институционализацияланған серіктестігі нақты сипатталған. Бұл Қытаймен байланыс бірегей емес екенін көрсетеді.

- Орталық Азия елдері Қытайдың жаһандық бастамаларына бейімделе отырып, өз ұлттық даму бағдарламаларымен үйлестіріп отыр. Қорыта айтқанда, Қытай мен Орталық Азия елдері арасындағы ынтымақтастық көпсалалы бағытта дамып, аймақтың тұрақты дамуына және өзара тиімді серіктестікке негізделген жаңа кезеңге қадам басуда.

ТАЛҚЫЛАУ

Орталық Азия тәуелсіздікке дейін алпауыт мемлекеттердің мүдделері тоғысқан «Ұлы шахмат тақтасы», «Үлкен ойын» алаңы ретінде бағаланып келді. Алайда соңғы 30 жылдық кезең аймақтың геосаяси және геοэкономикалық трансформациясын жүзеге асырып, аймақ елдері бүгінгі таңда халықаралық қатынастардың аймақтық, тіпті ғаламдық деңгейдегі маңызды субъектілеріне айналған. Сванте Э. Корнелл мен С. Фредерик Старр Орталық Азия елдері өздерінің сыртқы саяси басымдықтарына, ең алдымен, өз аймағындағы елдермен ынтымақтастықты қоятынын, сол мақсатта маңызды екіжақты және көпжақты келісімдерге келгенін тұжырымдайды. Жаһандық деңгейде қабылданған аймақтағы, қала берді әлемдегі бейбітшілік пен қауіпсіздікті сақтау мақсатында жасалған халықаралық бастамаларының маңызын айрықша атап көрсетеді. Қазақстан Иранның ядролық бағдарламасы бойынша келіссөздерді өткізіп, төмен байытылған уранның халықаралық банкін орналастыруға сәтті өтінім берді. Өзбекстан әртүрлі жағдайларда Ауғанстан бойынша келіссөздерді ілгерілетуде

маңызды рөл атқарды. 2022 жылдың шілдесінде Ташкентте АҚШ пен «Талибан» қозғалысының қатысуымен Ауғанстандағы экономикалық мәселелерге арналған конференция, ал 2023 жылдың наурыз айында Ташкентте Ауғанстанның көршілес елдерінің арнайы өкілдерінің кездесуі өтті. 2023 жылы Түркіменстан бастамасымен олар Орталық Азияны «бейбітшілік, сенім және ынтымақтастық аймағы» деп атайтын декларацияны бірауыздан қолдады [6].

Қытай төрағасы Си Цзиньпин жариялаған «Жібек жолы экономикалық белдеуі» жобасы миллиардтаған долларлық «Бір белдеу, бір жол» инфрақұрылымдық жобасының құрлықтағы бөлігі болып табылады. Зерттеуші Р. Пантуччидің пікірінше, кең ауқымдағы экономикалық ынтымақтастық, географиялық жақындық Қытайдың негізгі ойыншы екенін білдіреді, бірақ Бейжің аймақтың кеңірек мәселелеріне қызығушылық танытпайды, оның орнына тар шеңберде өз мүдделеріне назар аударады. Ол Орталық Азияны қандай да бір мағынада Қытай үшін зертхана екенін алға тартады. Дегенмен, Пантуччи Қытайдың Орталық Азиядағы «ортақ ландшафтқа» қызығушылық танытпайтынын және аймақтың экономикалық немесе саяси мәселелеріне араласуға асықпайтынын айтады [7]. Пантуччи мен Петерсен тараптар арасындағы саяси, экономикалық және мәдени қарым-қатынастарды саралай келе, Қытайдың аймақтағы ықпалының күшеюін кездейсоқ жағдай ретінде қарастырады: Қытай қазіргі таңда аймақтың әдейі емес, қалыптасқан жағдайларға байланысты табиғи түрде ең маңызды серіктесіне айналды. Зерттеушілер Орталық Азия республикаларында ашылған Конфуций институттарының рөлін қарастыра келе, оларға деген Батыста сенімсіздігін алға тартады, олар үнемі астыртын әрекеттерді ұйымдастырады деп айыптайды. Алайда Пантуччи бұл мәдени орталықтар ешқандай дәйекті саясат жүргізбейді және біркелкі сапа стандарттарын ұстанбайды деп есептейді. Қытай шенеуніктері мен ғалымдары оларды билікті кеңейту құралы ретінде емес, қайырымдылық ұйымдары ретінде қарастыратынын анықталды. Кітапта Бішкектегі бір оқытушының «Қытай аймақ үшін үлкен мүмкіндіктер жасап жатыр және Орталық Азия тұрғындары Қытайдан алғандарына көбірек риза болуы керек» деген сенімді айтқан сөздерін келтірген.

«Синостан» кітабының қорытындылары Қытайдың Орталық Азиядағы ықпалын оның мотивтерінен немесе жоспарларынан ажыратады. Бейжің бұл аймақты жаулап алуды емес, оны Қытайдың игілігі үшін дамытуды көздейді. Ал АҚШ-тың Ауғанстаннан шығарылуымен күшейген билік вакуумы және Ресейде туындаған дағдарыс Орталық Азияның Қытай үстемдігіне ашық болуына әкелді. Пантуччидің тұжырымы бойынша, Бейжің Ресейді ығыстыруды көздемейді. Ресей кедергі емес, басқару керек аймақтық держава. Мәскеу Бейжіңге мұқтаж, Бейжің Мәскеуге мұқтаж емес. Бұл мәлімдеме Ресей Украинаға басып кіріп, сол арқылы Батыспен байланысын үзгеннен кейін өзекті бола түсті.

Біздің еліміз көпвекторлы сыртқы саясатты ұстанып келеді, Қазақстан Республикасы сыртқы саясатының 2020-2030 жылдарға арналған тұжырымдамасының өңірлік және көпжақты дипломатия саласындағы басымдықтар қатарында Қытай Халық Республикасы да бар:

Ресей Федерациясымен одақтастық қатынастарды, Қытай Халық Республикасымен жан-жақты стратегиялық әріптестікті, Америка Құрама Штаттарымен кеңейтілген стратегиялық әріптестікті, Орталық Азия мемлекеттерімен стратегиялық қарым-қатынастарды, Еуропалық Одақпен (ЕО) және ЕО-ға мүше мемлекеттермен кеңейтілген әріптестік пен ынтымақтастықты одан әрі дамыту [8].

Халықаралық қауымдастық мүшелерімен, түрлі халықаралық ұйымдармен белсенді ынтымақтастықты жүзеге асыра отырып, Қазақстан өзінің көпвекторлы саясатының маңызды бағыты ретінде Қытай Халық Республикасымен саяси байланыстардың озық үлгісін көрсетті десе болады. 2005 жылы бастау алған стратегиялық әріптестік уақыт өте келе жаңа мазмұнмен толыса келе, 2019 жылы «мәңгілік жан-жақты стратегиялық әріптестік» атауына ие болды. Ал 2022 жылы екі ел басшысы «ортақ тағдыр қауымдастығын» құру ниеттерін білдірді.

Бұл жерде айта кететін жайт, «Адамзаттың ортақ тағдыр қауымдастығын» құру Қытайдың қазіргі халықаралық саяси тұжырымдамасы болып табылады. Қытай төрағасы Си

Цзиньпиннің алға тартуымен аталмыш ұғым алдымен 2017 жылы Қытай Коммунистік партиясының 19-съезінде партия жарғысына енгізілсе, соңынан 2018 жылы конституцияға өзгертулер енгізу кезінде Қытай Халық Республикасының Конституциясының преамбуласына кіргізілген болатын. Қытай үкіметі адамзаттың ортақ тағдыр қоғамдастығын «әлемдік үрдіспен адам тағдырының бағытын түсінудегі Қытайдың даналығын көрсететін құндылықтар жүйесі» ретінде сипаттайды [9]. Бұл ретте Қытай жаһандық гегемонияға ұмтылмайтынын баса айтады.

Қытайдың қазіргі таңда ұстанған саясатына Қытайдың Қазақстандағы елшісі Чжан Сяо былай деп сипаттама береді: «Қытай Халық Республикасы құрылған сәттен бастап Қытай Коммунистік партиясының басшылығымен Қытай дипломатиясы тәуелсіз бейбіт сыртқы саясатты жүргізіп, жаһандық серіктестікті тереңдетіп, кеңейтіп, әлемнің барлық елімен өзара тиімді ынтымақтастыққа ұмтылады. Бейбіт қатар өмір сүрудің бес қағидатынан бастап үш жаһандық бастамаға дейін (Жаһандық даму бастамасы, Жаһандық қауіпсіздік бастамасы және Жаһандық өркениет бастамасы) және адамзаттың ортақ тағдыры қауымдастығын құру тұжырымдамасына дейін Қытай жаһандық басқаруға қытай даналығы мен қытайлық нұсқасын ұсынуды жалғастырып келеді» [10].

Сауда-экономикалық ынтымақтастықта жақсы қарқын сақталуда. Қытай Қазақстанның ең ірі сауда серіктесі болып табылады. 2023 жылы екі ел арасындағы тауар айналымы 41 миллиард 20 миллион юаньға жетіп, алдыңғы жылмен салыстырғанда 32,2 пайызға артқан. «Бір белдеу, бір жол» бастамасы аясындағы ынтымақтастық, оның ішінде көлік, инфрақұрылым, инвестиция, қаржы, ауыл шаруашылығы, сондай-ақ ғылым мен технология, мәдениет және білім беру салаларында кеңейіп келеді [11].

Экономикасы қарқынды дамып келе жатқан Өзбекстанның соңғы жылдары сыртқы саяси бағытында да өзгерістер орын алуда. Жаһандық деңгейдегі болсын, аймақтық деңгейдегі болсын халықаралық құрылымдарға қатысуға әуел баста үлкен сақтықпен қарайтын өзбек елі әлемге ашық болу форматын таңдап, мемлекеттік саясатта жаңа мақсаттар мен белестерді белгіледі.

Өзбекстанның 2022 жылы қабылдаған «Жаңа Өзбекстанның 2022-2026 жылдарға арналған даму стратегиясы» елдің 100 стратегиялық мақсатының 7 бағытын белгіледі, оның «Елдің қауіпсіздігі мен қорғаныс әлеуетін нығайту, ашық, прагматикалық және белсенді сыртқы саясатты қолдау» деп аталатын жетінші бағыты сыртқы саяси басымдықтармен байланысты: «Бұл бағыт қарулы күштерді нығайту және қауіпсіздікті қамтамасыз ету, халықаралық қатынастардың толыққанды субъектісі ретінде мемлекетіміздің халықаралық аренадағы мәртебесін нығайту шараларын қамтиды. Президент атап өткендей, «Біз әлемге ашық болуымыз керек, ал әлем бізге ашық болуы керек. Бұл заман, заманауи даму талабы [12].

Өзбекстан Республикасының сыртқы саясатында Қытай маңызды басымдықтардың қатарына кіреді. Екі ел басшылары шынайы да өзара сенімді диалогты ұстанып, 2022 жылдың алғашқы жартысында екіжақты және көпжақты форматта 3 жоғары дәрежедегі кездесулерді өткізді. Тараптар қол жеткізген маңызды консенсус «Бір белдеу, бір жол» бастамасы мен Орталық Азия елдерінің даму стратегиялары арасындағы үйлестіруді және байланыстыруды жалғастыру болып табылады. Қытай мен Орталық Азияның бес мемлекеті арасындағы дипломатиялық қарым-қатынастардың орнағанына 30 жыл толуына арналған бейнесаммит барысында Өзбекстан президенті Ш. Мирзиесев Қытай-Орталық Азия жаңа экономикалық диалог стратегиясын қалыптастыруды қоса алғанда, бірқатар бастамаларды ұсынды. Олардың ішінде «Орталық Азияның бес елі + Қытай» IT индустриясы паркі негізінде «Ақылды Жібек жолын» салып, 2023 жылды «Қытай мен Орталық Азия елдері арасындағы халық мәдениеті мен өнері жылы» ретінде өткізу болды.

Өзбекстан зерттеушісі Р. Махмудов Өзбекстанның сыртқы саясатын саралай келе, жаңа Өзбекстанның сыртқы саяси феноменінің қалыптасып жатқанын айтады. Ш. Мирзиесев билік басына келгелі бері Ташкенттің сыртқы саясатында айқын өзгерістер орын алды. Ел дамуының жаңа моделінің қалыптасуында экономикалық компонент анағұрлым маңызды рөл атқара

бастады. Өзбекстанның қазіргі сыртқы саясатының ерекшелігін айқындауда елдің сарапшылары мен журналистері арасында «экономизация» термині пайда болды. Өзбекстанның сыртқы саясатын экономизациялаудағы жаңа қадам елдің халықаралық қаржылық, сауда-экономикалық кеңістігіне неғұрлым белсенді және тереңірек интеграциялану бағыты сияқты құрамдас бөліктің пайда болуы болды. Өзбекстан өз тарихында алғаш рет үлкен үштік – S&P, Moody's және Fitch-тен тәуелсіз несие рейтингтерін алды. Сондай-ақ Халықаралық валюта қоры, Дүниежүзілік банк, Азия даму банкі сияқты халықаралық қаржы институттарымен ынтымақтастық кеңейтілді; елдің ДСҰ-ға кіруі бойынша консультациялар үдерісі басталды.

2019 жылдың соңында Қытай 7,62 миллиард доллар сыртқы сауда айналымымен (елдің сыртқы сауда айналымының 18,1%) және 2,519 миллиард долларлық жетекші экспорттық бағытымен Өзбекстанның ең ірі сауда-экономикалық серіктесі болды. Қытайдағы тұтынудың өсуі және орта таптың өсуіне байланысты тұтынушылық талғамының біртіндеп өзгеруі Ташкент Қытайдың азық-түлік нарығына ұзақ мерзімді қол жеткізуге күш салу мүмкіндігі ретінде қарастырады. Өзбекстандық экспорттаушылар бірнеше жылдан бері Қытайға ауыл шаруашылығы өнімдерінің жекелеген түрлерін (жемістер мен кептірілген жемістер) жеткізіп келеді және қазірдің өзінде бірқатар тауашалар бойынша көшбасшыға айналды [13].

Қытай Халық Республикасының Төрағасы Си Цзиньпиннің шақыруымен Өзбекстан Республикасының Президенті Мирзиёев 2024 жылғы 23-25 қаңтар аралығында Қытай Халық Республикасында мемлекеттік сапармен болды. Тараптар 2023 жылғы 18 мамырда Сиань қаласында қол қойылған «Қытай Халық Республикасы мен Өзбекстан Республикасының бірлескен мәлімдемесіне» және қабылданған «Қазақстан Халық Республикасы арасындағы жаңа дәуірге арналған жан-жақты стратегиялық серіктестікті дамыту (2023-2027 жж.) жоспарына» жоғары баға берді. Тараптар Қытай-Өзбекстан сыртқы істер министрлерінің стратегиялық диалогы тетігінің құрылуына және 2023 жылдың қарашасында Бейжіңде бірінші диалогтың өткізілуін жоғары бағалады. Олар бұл тетік қол жеткізілген консенсусты жүзеге асыруға жәрдемдесетін, екі мемлекет басшылары екіжақты, аймақтық және халықаралық мәселелер бойынша пікір алмасатын маңызды платформа деп санайды. Жаңа дәуірде жан-жақты стратегиялық серіктестік мазмұнын үздіксіз байыту мақсатында екі тарап «Белдеу мен жол» үшінші халықаралық ынтымақтастық саммитінің қорытындыларын бірлесіп жүзеге асыруға және «Белдеу мен жол» бастамасы мен «Жаңа Өзбекстан» даму стратегиясы арасындағы байланысты нығайтуға келісті [14].

Жаңа Өзбекстанның 2022-2026 жылдарға арналған даму стратегиясында Қытай Өзбекстан үшін, бір жағынан, Азия-Тынық мұхиты аймағындағы стратегиялық серіктес ретінде маңызды болса, екінші жағынан көршілес ел ретінде Сырдарья облысымен инвестициялық және сыртқы экономикалық байланыстарды дамытудағы маңызды серіктес ретінде қарастырылады [15].

Қырғыз Республикасының сыртқы саясатында да Қытай айрықша орынды иеленеді. Жақын көрші ретінде де, аймақтық серіктес ретінде де екі мемлекет арасындағы байланыстар сапалы тұрғыда дамып келеді. Қырғызстанның 2007 жылғы қабылдаған Сыртқы саясат тұжырымдамасы «Қырғызстанның сыртқы саясатының кеңістігін» үш деңгейде анықтаған болатын: аймақтық, континенттік және жаһандық. Аймақтық деңгейде көршілері – Қазақстан Республикасы, Қытай Халық Республикасы, Тәжікстан Республикасы және Өзбекстан Республикасымен тығыз мемлекетаралық ынтымақтастықты дамытуға ерекше мән берілген. Континенттік деңгейде Қырғызстанның сыртқы саясаты Ресей Федерациясы, Қытай, Еуропалық Одақ, Германия, Жапония, Үндістан Республикасы және Түркия Республика сияқты континенттің халықаралық саясатының негізгі орталықтарымен көп қырлы және өзара тиімді ынтымақтастық құрылымдарында сенім шараларын дамытуға бағытталған [16].

2019 жылдың 11 наурызында Қырғыз Республикасының жарлығымен Қырғыз Республикасының жаңа сыртқы саяси тұжырымдамасы қабылданған болатын. Құжатта айтылғандай, Қырғызстанның сыртқы саясатына ашық, прагматикалық, көпвекторлы сипат берілген. Елдің саяси саладағы сыртқы саяси басымдықтары ретінде мыналар аталған:

- халықаралық ынтымақтастық тетіктерін жетілдіру арқылы Қырғыз Республикасының ұлттық қауіпсіздігін, егемендігі мен аумақтық тұтастығын саяси және дипломатиялық құралдармен қамтамасыз ету;

- Қырғыз Республикасының мемлекеттік шекарасын толық құқықтық ресімдеу, көршілес елдермен шекаралас аймақтарда сенім шараларын құру және нығайту;

- егемендікті, аумақтық тұтастықты, шекаралардың мызғымастығын, теңдік пен ортақ қауіпсіздікті өзара құрметтеу қағидаттарында Орталық Азия өңірінің мемлекеттерімен достық ортаны қалыптастыру және тату көршілік қатынастарды нығайту;

- одақтасармен және стратегиялық серіктестермен қарым-қатынастарды нығайту және тереңдету, сондай-ақ жаһандық, аймақтық ұйымдар мен интеграциялық бірлестіктер шеңберіндегі тығыз ынтымақтастық [17].

Қырғызстан үшін сыртқы саясаттың ең маңызды аспектісі – Қытаймен қарым-қатынас. Қытайдың Бішкектің сыртқы саясатындағы басымдығы оның жаһандық және аймақтық ауқымдағы артып келе жатқан салмағымен, маңызды экономикалық және демографиялық әлеуетімен, сондай-ақ Қырғызстанмен тікелей жақындығымен анықталады.

Екі ел арасында дипломатиялық байланыстар орнағалы бері ынтымақтастықтың маңызды бағыттары ретінде экономика мен қауіпсіздік танылған болатын. Қырғыз үкіметінің республика аумағында шетел капиталымен жұмыс жасайтын компаниялар туралы ресми статистикасына сәйкес, Қытай шетел капиталымен жұмыс жасайтын шетелдік кәсіпорындардың ішінде саны бойынша Қытай алдыңғы қатарда, сондай-ақ толық шетел капиталымен жұмыс жасайтын кәсіпорындар саны бойынша да көш бастап тұр. Бүгінгі таңда ҚХР Қырғызстан экономикасының ең ірі инвесторларының бірі болып табылады. Қытайдың несиелік қаржысымен жүзеге асып отырған анағұрлым маңызды инвестициялық жобалардың ішінде «Датқа-Кемин» электр беру желісінің құрылысы (389 млн доллар), «Джунда» мұнай өңдеу зауыты (300 млн доллар), қытайлық ТВЕА компаниясы (386 млн доллар) жүргізіп жатқан Бішкек жылу электр стансасын қайта құру жұмыстары бар [16].

Қытай Халық Республикасының Қырғыз Республикасындағы елшісі Ду Дэвэнь өзінің сұхбатында екі ел арасындағы «Бір белдеу, бір жол» бастамасы шеңберінде жүзеге асырылып жатқан маңызды экономикалық жобалар жайында: «Соңғы бес жылда екі ел арасындағы сауда көлемі 6,3 миллиард доллардан 19,8 миллиард долларға дейін өсті. Мен Қырғызстан президентімен және премьер-министрімен бірге Ош ауруханасын, Бішкек қалалық жол желісін қайта жаңарту, ауылшаруашылық ирригация жүйелерін қайта жаңғырту, Солтүстік-Оңтүстік жаңа тас жолын, 100 өрт сөндіру көлігін, 2 жылжымалы аурухананы және басқа да көмек және қолдау көрсетілген жобаларды тапсыру рәсіміне қатыстым. Сондай-ақ Қытай-Қырғыз бірлескен кәсіпорны автомобиль құрастыру зауыты, Бішкектегі қалдықтарды энергияға айналдыру зауыты және Ыстықкөлдегі фотоэлектрлік фазаның іргетасын қалау рәсімдері бар. «Қытай-Қырғызстан-Өзбекстан» теміржол жобасы – бұл жобаны көптеген қиындықтарды еңсеру және айтарлықтай ілгерілеу үшін белсенді түрде алға жылжыттық. Біз екі тарапты да бар порттардың жүктерді өңдеу қабілетін арттыру және жаңа порттарды ашу жұмысын жеделдету үшін практикалық шаралар қабылдауға ынталандыруға тырысамыз. Біз сондай-ақ адамдар мен жүктердің кедергісіз ағынын жеңілдету үшін екі ел арасындағы тікелей рейстер мен жиілікті арттыруға белсенді түрде ықпал етудеміз. Екі елдің минералды энергетика және инфрақұрылым сияқты дәстүрлі салалардағы ынтымақтастығы ауқымы кеңейіп, электронды коммерция және жасыл энергетика сияқты жаңа өсу нүктелері біртіндеп қалыптасуда. «Бір белдеу, бір жол» құрылысының жоғары сапалы бірлескен құрылысы Қырғызстанның экономикалық және әлеуметтік дамуына және халықтың тұрмысын жақсартуға оң үлес қосып қана қоймайды, сонымен қатар Қытай мен Қырғызстанның әртүрлі салалардағы практикалық ынтымақтастығы деңгейін үздіксіз арттыруда маңызды рөл атқарады» деген болатын [18].

Түрікменстан әлемдік қауымдастықтың жауапты мүшесі және бейтарап мемлекет ретіндегі құқықтық мәртебесіне сүйене отырып, халықаралық қатынастарда сенім диалогы

философиясын алға тартады және «Диалог – бейбітшілік кепілі» қағидасын берік ұстанады. Түрікменстан бірінші кезекте аймақтағы көрші мемлекеттермен қарым-қатынасты нығайтуға ерекше көңіл бөліп, достық, сенім, тату көршілік және өзара тиімді әріптестік атмосферасын құруға күш салуда. Осы тұрғыда Түрікменстан Орталық Азия мемлекеттерінің түрлі форматтағы қызметінің тиімділігін арттыруға орасан зор үлес қосуда. Саяси-дипломатиялық, экономикалық, сауда, отын-энергетикалық, экологиялық, мәдени-гуманитарлық салалардағы халықаралық ынтымақтастықтың заманауи әдістерін дамыту тұрғысынан халықаралық ұйымдармен қатар «Орталық Азия + 1» диалогы, оның ішінде «Орталық Азия – Еуропалық Одақ», «Орталық Азия – Ресей», «Орталық Азия – АҚШ», «Орталық Азия – Қытай», «Орталық Азия – Үндістан», «Орталық Азия – Жапония», «Орталық Азия – Корея Республикасы» форматтарындағы ынтымақтастықты тиімді де нәтижелі өзара ықпалдастық жалғасуда.

2023 жылы Қытай мен Түрікменстан арасындағы екіжақты сауда көлемі 10,59 миллиард АҚШ долларын құрап, алдыңғы жылмен салыстырғанда 5,2%-ға азайған, оның ішінде Қытайдың экспорты өткен жылмен салыстырғанда 957 миллион АҚШ долларын құрады 11,3%-ға, ал импорт 9,633 млрд АҚШ долларын құрап, өткен жылмен салыстырғанда 6,6%-ға төмендеген. Қытай мен Түрікменстан Түрікменстан-Өзбекстан шекарасынан басталып, Өзбекстан мен Қазақстан арқылы өтіп, Шыңжаңдағы Қорғас шекара өткеліне жақын жерде аяқталатын Қытай-Орталық Азия табиғи газ құбыры А, В және С үш табиғи газ құбырының желісін салды [19].

Қытай-Түрікмен ынтымақтастығы сенімді тетіктермен қамтамасыз етілген. Бүгінде Қытай-Түрікменстан ынтымақтастығы комитеті ғана емес, сауда, энергетика, гуманитарлық алмасу, қауіпсіздік, көлік-логистика, ғылыми технология салаларында 6 кіші комитет жұмыс істейді. Бас комитет пен оның кіші комитеттері Қытай Халық Республикасының Үкіметі мен Түрікменстан Үкіметі арасындағы 5 жылға арналған (2021-2025 жж.) Ынтымақтастық бағдарламасын жан-жақты іске асыруда толық келісілген рөл атқарады, осылайша барлық салалардағы өзара іс-қимыл жан-жақты және бірлескен күш-жігер арқылы дамиды [20].

Қытаймен іргелес жатқан Тәжікстан да Қытай Халық Республикасымен жан-жақты байланыстарды орнатқан. Тәжікстан Республикасының Президент жарлығымен 2015 жылы қабылданған сыртқы саяси тұжырымдамасында Қытайға мынадай басымдық берілген: «Қытай Халық Республикасымен тату көршілік, достық және өзара тиімді ынтымақтастық қатынастарын нығайту Тәжікстан Республикасының азиялық бағыттағы сыртқы саясатының маңызды міндеттерінің бірі болып табылады. Бұл қарым-қатынастар екі жақтың ерік-жігері мен күш-жігерінің арқасында стратегиялық әріптестік деңгейіне жетіп, саяси, қауіпсіздік, әскери-техникалық, сауда-экономикалық және мәдени салалардағы көпқырлы ынтымақтастықты үдемелі кеңейту үшін қолайлы негіз жасады». Елдің сыртқы саясатында ең алдымен мемлекеттік мүддені қорғау алға тартылған:

- Тәжікстанның мемлекеттік егемендігін қорғау және нығайту және оның ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету;
- ел шекарасында қауіпсіздік белдеуін және тату көршілікті қалыптастыру;
- мүдделерді өзара есепке алу негізінде әлемнің барлық елдерімен сенім, достық және ынтымақтастық қатынастарын дамыту;
- экономикалық, әлеуметтік және мәдени даму, халықтың әл-ауқатының біртіндеп өсуі және елдің экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін қолайлы жағдайлар жасау;
- Тәжікстанның энергетикалық тәуелсіздігін қамтамасыз ету, азық-түлік қауіпсіздігіне қол жеткізу және елдің коммуникациялық тығырықтан шығу;
- ел ішінде және одан тыс жерде Тәжікстан азаматтарының құқықтары мен бостандықтарын, қадір-қасиеті мен мүдделерін қамтамасыз ету және қорғау;
- демократиялық, зайырлы және құқықтық мемлекет ретінде Тәжікстанның әлемде оң имиджін нығайту;
- тәжік қоғамдары мен басқа елдердегі отандастардың шығармашылық және заңды қызметіне жәрдемдесу [21].

Тәжікстан алғашқылардың бірі болып «Белдеу және жол» бастамасына қосылды, оның аясында елдер бірқатар маңызды жобаларды, соның ішінде Яван цемент зауытын, Хатлон облысындағы демонстрациялық ауыл шаруашылығы орталығын және Данғара қаласындағы тоқыма индустриялық паркін іске асыруда. Олар Тәжікстанның өнеркәсіптік техникалық әлеуетін нығайтуға және мыңдаған жұмыс орындарын құруға көмектескен. Қытай компаниялары салған Қытай-Тәжікстан тас жолы мен Яван-Вахдат теміржол туннелі Тәжікстанның маңызды көлік артериясына айналды. Тәжікстанның шие, лимон және жүзім сияқты жоғары сапалы органикалық ауыл шаруашылығы өнімдері Қытай нарығында лайықты орын алады және тұтынушылар арасында үлкен сұранысқа ие [22].

Орталық Азия астаналары тарапынан қарағанда, Қытай аймақтың ең кедей мемлекеттеріне (Қырғызстан мен Тәжікстан) гранттар мен несиелер ұсынатын, күшті мемлекеттерден (Қазақстан, Өзбекстан және Түркіменстан) көмірсутегін экспорттауға оң мүмкіндіктер ашатын және олардың арасындағы бәсекелестікті қамтамасыз ететін достық держава болып көрінеді. Қытай өте жақсы шарттармен несие ұсынады - төлемді 10 жылдан 15 жылға дейін кейінге қалдыру, басқа державалар оны бере алмайды. Қытай өз қаражатына жүзеге асырылатын жобаларда өз жұмыс күшін пайдаланғанды жөн көреді. Қытай энергетикалық активтер мен стратегиялық табиғи ресурстарды сатып алуды жалғастырады және Тәжікстанда және басқа аймақта маңызды нысандарды салуға арналған барлық дерлік тендерлерді жеңеді [23].

2023 жылдың мамыр айында Қытайдың Сиань қаласында «Қытай-Орталық Азия» форумының алғашқы офлайн-кездесуі өтті. Өткізілген іс-шаралар Қытайдың сыртқы саясатында Орталық Азияның маңыздылығының артып келе жатқанын және Орталық Азия басшыларының Қытайдың аймақтағы «жеңіс» дипломатиясын қолдануға ұмтылысын көрсетеді. Бұл бірінші кезекте саммиттің экономикалық нәтижелерінен айқын көрінеді. Қытай Орталық Азияның бес еліне даму әлеуетін арттыру үшін жалпы сомасы 3,7 миллиард доллар болатын жаңа несиелер мен гранттар беруге уәде берді. Екіжақты деңгейде Қазақстан 22 миллиард доллардан асатын 22 құжатқа қол қойылғанын жариялады, Қырғызстан 1 миллиард доллардан асатын жобаларды жасады, Тәжікстан 25 құжатқа қол қойды, жалпы соманы нақтылай отырып және Өзбекстанмен 25 миллиард доллардан асатын 41 құжат бойынша келісімге келді. Оған қоса, Түрікменстан президенті Сердар Бердімұхамедов бұған дейін 2023 жылдың қаңтарында Қытайға мемлекеттік сапармен барып, оның қорытындысы бойынша да көптеген келісімдерге қол жеткізілген болатын [24]. Осы саммит нәтижесінде қабылданған Сиань декларациясында келісілгендей, 2024 жылдың наурыз айында Сиань қаласында «Орталық Азия-Қытайдың» Хатшылығы ашылды. Хатшылықтың ашылуы «Орталық Азия-Қытай» тетігінің ұйымдастырушылық қызметін жандандырып, ынтымақтастықты одан сайын тиімді етері сөзсіз.

ҚОРЫТЫНДЫ

«Бір белдеу, бір жол» аясында инфрақұрылымдық жобаларды жүзеге асыра отырып, Қытай, бір жағынан, аймақ елдерінің дамуына ықпал ететін болса, екінші жағынан, аймақ елдерінің өзіне тәуелдігін арттыра түсетіні сөзсіз. Себебі Қытайдың бүгінгі таңда Орталық Азия аймағына құйып жатқан инвестициялары тәуелділік теориясы бойынша аймақ елдерін шығыстағы көршіге тәуелді етпек. Бұл ретте Қытайдың «қарыз тұзағына» ілінген Африка елдерін айтсақ та жеткілікті.

Жалпы алғанда, орталықазиялық республикалардың сыртқы саясатын сарапқа салу нәтижесінде өңірлес мемлекеттердің сыртқы саяси басымдықтарында, мақсаттарында ортақ тұстарды айқын көруге болады. Сыртқы саясат тұжырымдамаларында бірінші кезекте аймақтағы көршілес елдермен байланыстардың маңызы айтылса, одан кейінгі кезекте аймақ қауіпсіздігі мен тұрақтылығы, дамуы мен өркендеуі үшін маңызды болып табылатын көршілес державалармен ынтымақтастуға мүмкіндік беретін халықаралық аймақтық ұйымдар аясындағы қайраткерлікке басымдық беріледі. Шынында да, Орталық Азия республикалары

үшін әлі де шешуін табуы қажет ортақ мәселелер көп. Іс жүзіне аспаған инфрақұрылымдық жобалар туындаған кедергілер мен мәселелерді еңсеріп, нәтиже беру үшін өз кезектерін күтіп тұр. Орталық Азия елдері мен Қытай Халық Республикасының басшылары Шанхай ынтымақтастық ұйымы, «Бір белдеу, бір жол» халықаралық ынтымақтастық форумы, «Қытай-Орталық Азия» форумы және Бейжіңдегі қысқы Олимпиада ойындары сияқты көптеген халықаралық іс-шаралар аясында ынтымақтастықты ынталандыратын екіжақты және көпжақты кездесулер өткізіп, хат алмасу және телефон арқылы сөйлесу арқылы тығыз байланысты одан әрі дамытып, алға бастырып келеді. Зерттеу нәтижелері Қытай мен Орталық Азия елдері арасындағы қатынастардың прагматикалық сипатта дамып отырғанын көрсетті. Қытайдың бастамалары экономикалық даму мүмкіндіктерімен қатар, тәуелділік қаупін де туындатады. Қытаймен ынтымақтастықты аймақ елдерінің сыртқы саяси тұжырымдамалары негізінде жүйелі салыстырмалы талдау зерттеу жұмысының жаңалығы ретінде бағалауға болады.

Геосаяси тұрғыдан маңызды аймақта орналасқандықтан, аймақ елдерінің сыртқы саясаты көпвекторлы, прагматикалық және ұлттық мүдделерге негізделген деп тұжырымдауға болады. Осы орайда **Орталық Азия республикаларының сыртқы саяси басымдықтарын зерттеу бойынша мынадай ұсыныстар жасауға болады деп санаймыз:**

- Көпвекторлы сыртқы саясатты дамыту. Орталық Азия елдері тек бір ғана ірі ойыншыға (Қытай, Ресей немесе АҚШ) тәуелді болып қалмай, ЕО, Түркия, Жапония, Үндістан, Оңтүстік Корея сияқты елдермен де қарым-қатынасты дамытуы қажет. Халықаралық қатынастарда бейтараптықты сақтай отырып, сыртқы күштердің ықпалынан қорғануға ұмтылу қажет.

- Аймақтық интеграцияны күшейту. Орталық Азия елдері ортақ экономикалық, көлік және сауда стратегияларын қалыптастыруы қажет.

- Қаржылық және экономикалық тәуелділікті төмендету. "Бір белдеу, бір жол" бастамасы аясындағы Қытай инвестицияларын тиімді пайдалану және қарыз тәуекелдерін азайту қажет.

- Аймақ қауіпсіздігін нығайту. ШЫҰ, АӨСШК, ҰҚШҰ шеңберіндегі қауіпсіздік шараларын күшейте отырып, ортақ аймақтық қауіпсіздік стратегиясын қалыптастыру қажет.

Қорытындылай келе, тараптар арасындағы байланыстардың болашағына мынадай болжам жасауға болады:

Қытай инвестициялары аймақтық экономикалық дамуға серпін береді. "Бір белдеу, бір жол" бастамасы аясында жүзеге асырылатын инфрақұрылымдық жобалар (автожолдар, теміржолдар, логистикалық хабтар) Орталық Азия елдерінің экономикасын дамытуға оң әсерін тигізеді. Жаңа көлік бағыттарының ашылуы аймақтық және халықаралық сауда көлемін арттырады.

Орталық Азия елдері Қытайға экономикалық тәуелділікке ұшырауы мүмкін. Аймақ елдерінің Қытайдан алатын несиелерінің көлемі артқан сайын, олардың қаржылық тәуелділігі де күшейе түседі.

Қытайдың геосаяси ықпалы артады. Экономикалық жобалар арқылы Қытайдың саяси ықпалы күшейіп, аймақ елдерінің сыртқы саясаттағы дербестігіне әсер етуі мүмкін. Орталық Азия мемлекеттері Қытайдың экономикалық және саяси ықпалын теңгеру үшін Ресей, Еуропа Одағы, Түркия және АҚШ сияқты басқа державалармен қарым-қатынасты нығайтуға тырысады.

"Қытай-Орталық Азия" форматындағы саммиттер мен көпжақты ұйымдар (ШЫҰ) Қытайдың аймақтағы ролін одан сайын бекіте түседі.

Тараптар арасындағы байланыстардың негізі болып табылатын сауда мен экономика саласындағы ынтымақтастық та соңғы жылдары жаңа сапалы деңгейге көтерілуде. Оған жоғарыда атап көрсетілген статистикалық көрсеткіштер мен іске асып жатқан және жоспарланып жатқан экономикалық жобалар дәлел бола алады. Стратегиялық серіктестік байланыстарды орната отырып, Орталық Азия мен Қытай өзара ынтымақтастықтың жаңа әрі сапалы кезеңіне аяқ басты. Себебі мұндай байланыстар жоғары деңгейдегі өзара сенім, достық, өзара мүдделерді құрметтеу, өзара қолдау қағидаттарына негізделген.

Әдебиеттер:

1. China's Belt and Road Initiative and Its Impact in Central Asia. Marlene Laruelle, editor [Электронный ресурс] // Washington, D.C.: The George Washington University, Central Asia Program, 2018 // - URL: https://www.researchgate.net/publication/355779140_Human_Silk_Road_The_People-to-People_Aspect_of_the_Belt_and_Road_Initiative_in_China%27s_Belt_and_Road_Initiative_and_Its_Impact_in_Central_Asia_Marlene_Laruelle_ed_Washington_DC_The_George_Washington_U / (accessed on: 25.12.2024)
2. В.В. Парамонов. Взаимоотношения государств Центральной Азии с Россией и Китаем: от теории к практике / В.В. Парамонов – Ташкент: «Zilol buloq», 2023. – 280 с.
3. Roman Muzalevsky Mr., China's Rise and Reconfiguration of Central Asia's Geopolitics: A Case for U.S. "Pivot" to Eurasia [Электронный ресурс] // Carlisle, PA: US Army War College Press, 2015. – URL: https://press.armywarcollege.edu/monographs/954/?utm_source=press.armywarcollege.edu%2Fmonographs%2F954&utm_medium=PDF&utm_campaign=PDFCoverPages (accessed on: 25.12.2024)
4. Gustav Meibauer. Neorealism, neoclassical realism and the problem(s) of history [Электронный ресурс] // SageJournals, Volume,37, Issue,2, 2021. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/00471178211033943> (accessed on: 25.01.2025)
5. Hanks R.R. "Multi-Vector Politics" and Kazakhstan's Emerging Role as a Geo-Strategic Player in Central Asia. Journal of Balkan and Near Eastern Studies, vol. 11, issue 3, 2009. - pp. 257-67. Available at: <https://doi.org/10.1080/19448950903152110>
6. Svante E. Cornell and S. Frederick Starr. Chessboard No More: the Rise of Central Asia's International Agency [Электронный ресурс] // - URL: <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13773-chessboard-no-more-the-rise-of-central-asia%E2%80%99s-international-agency.html> (accessed on: 05.01.2025)
7. «Китайстан»: вышла книга о влиянии Китая в Центральной Азии [Электронный ресурс], - URL: <https://www.centralasian.org/a/xitoyiston-xitoyning-markaziy-osiyo-davlatlarigata-siri-haqida-kitob-chop-etildi/31812040.html> (дата обращения: 20.12.2024)
8. Қазақстан Республикасы сыртқы саясатының 2020 - 2030 жылдарға арналған тұжырымдамасы туралы // ҚР Әділет министрлігі, Заңнама және құқықтық ақпарат институты – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2000000280> (қаралған күні: 24.12.2024)
9. 什么是人类命运共同体? // Қытай Халық Республикасының қадағалау министрлігінің сайты. – URL: http://www.ccdi.gov.cn/special/zmsjd/zm19da_zm19da/201801/t20180116_161970.html (қаралған күні: 24.12.2024)
10. Қытай әлемнің барлық елімен ортақ тағдыр қауымдастығын бірлесіп құруға дайын – Чжан Сяо. URL: <https://baq.kz/qytay-alemnin-barlyq-elimin-ortaq-tagdyr-qauiymdastygyn-birlesip-quruga-dayyn-chzhan-syao-334822/> (қаралған күні: 20.01.2025)
11. Китай и Казахстан активно развивают контакты во всех сферах сотрудничества [Электронный ресурс] // Китайская глобальная телевизионная сеть (CGTN), URL: <https://russian.cgtn.com/news/2024-07-02/1808068610940452866/index.html> (дата обращения: 22.12.2024)
12. Стратегия развития Нового Узбекистана на 2022-2026 гг. [Электронный ресурс] // Центр устойчивого развития. - URL: <https://brmnnt.uz/ru/newid/86> (дата обращения: 04.01.2025)
13. Махмудов Р. Внешняя политика современного Узбекистана // Россия и новые государства Евразии, 2021, №1 (L). сс. 121-134.
14. 中华人民共和国和乌兹别克斯坦共和国关于新时代全天候全面战略伙伴关系的联合声明 (全文) [Электронный ресурс] // Агентство Синьхуа, 2024.- URL: <http://politics.people.com.cn/n1/2024/0125/c1001-40165898.html> (дата обращения: 20.12.2024)
15. Указ Президента Республики Узбекистан, от 28.01.2022 г. №УП-60. О стратегии развития Нового Узбекистана на 2022-2026 годы [Электронный ресурс] // Национальная база данных законодательной информации Республики Узбекистан. URL: <https://lex.uz/ru/docs/5841077> (дата обращения: 25.12.2024)

16. И. Рыжов, М. Бородин. Основные приоритеты внешней политики Кыргызстана. URL: https://www.imemo.ru/files/File/magazines/rossia_i_novay/2019_03/Osnovnye_Ryfov.pdf (қаралған күні: 22.12.2024)
17. Концепция внешней политики Кыргызской Республики. [Электронный ресурс] // Централизованный банк данных правовой информации Кыргызской Республики. - URL: <https://cbd.minjust.gov.kg/430045/edition/949067/ru> (дата обращения: 22.12.2024)
18. “一带一路”是中吉合作之路、友谊之路、繁荣之路.- URL: <http://fec.mofcom.gov.cn/article/xgzx/xgzxfwydy/202407/20240703524482.shtml> (accessed on: 20.12.2024)
19. 中国同土库曼斯坦的关系. URL: https://www.mfa.gov.cn/web/gjhdq_676201/gj_676203/yz_676205/1206_676980/sbgx_676984/ (accessed on: 20.12.2024)
20. Китай–Туркменистан: вступление на новый путь всестороннего стратегического партнёрства // Нейтральный Туркменистан. – 30.09.2023.
21. Концепция внешней политики Республики Таджикистан. URL: <https://mfa.tj/ru/main/view/4255/kontseptsiya-vneshnei-politiki-respubliki-tadzhikistan> (дата обращения: 26.12.2024)
22. Китайско-таджикские отношения: во имя прекрасного будущего. URL: https://www.mfa.gov.cn/rus/wjb/zzjg/dozys/xwlb/202407/t20240705_11448658.html (дата обращения: 26.12.2024)
23. Sergey Ryazantsev, Zafar Vazirov, Elena Pismennaya, Leila Delovarova. China in Central Asia: Geopolitical, economic, and sociocultural vectors of influence URL: <https://mahidol.elsevierpure.com/en/publications/china-in-central-asia-geopolitical-economic-and-sociocultural-vec> (accessed on: 06.01.2025)
24. Центральная Азия во внешней политике Китая: Сианский саммит. URL: <https://www.eurasian-research.org/publication/central-asia-in-chinas-foreign-policy-xian-summit/?lang=ru> (дата обращения: 26.12.2024)

References:

1. China's Belt and Road Initiative and Its Impact in Central Asia. Marlene Laruelle, editor [Elektronnyj resurs] // Washington, D.C.: The George Washington University, Central Asia Program, 2018 // - URL: https://www.researchgate.net/publication/355779140_Human_Silk_Road_The_People-to-People_Aspect_of_the_Belt_and_Road_Initiative_in_China%27s_Belt_and_Road_Initiative_and_Its_Impact_in_Central_Asia_Marlene_Laruelle_ed_Washington_DC_The_George_Washington_U / (accessed on: 25.12.2024)
2. V.V. Paramonov. Vzajimootnosheniya gosudarstv Central'noi Aziji s Rossiei i Kitayem: ot teorii k praktike / V.V. Paramonov – Tashkent: «Zilol buloq», 2023. – 280 s.
3. Roman Muzalevsky Mr., China's Rise and Reconfiguration of Central Asia's Geopolitics: A Case for U.S. "Pivot" to Eurasia [Elektronnyj resurs] // Carlisle, PA: US Army War College Press, 2015. URL: https://press.armywarcollege.edu/monographs/954/?utm_source=press.armywarcollege.edu%2Fmonographs%2F954&utm_medium=PDF&utm_campaign=PDFCoverPages (accessed on: 25.12.2024)
4. Gustav Meibauer. Neorealism, neoclassical realism and the problem(s) of history [Elektronnyj resurs] // Sage Journals, Volume,37, Issue,2, 2021. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/00471178211033943> (accessed on: 25.01.2025)
5. Hanks R.R. “Multi-Vector Politics” and Kazakhstan's Emerging Role as a Geo-Strategic Player in Central Asia. Journal of Balkan and Near Eastern Studies, vol. 11, issue 3, 2009. - pp. 257-67. Available at: <https://doi.org/10.1080/19448950903152110>
6. Svante E. Cornell and S. Frederick Starr. Chessboard No More: the Rise of Central Asia's International Agency [Elektronnyj resurs] // - URL: <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13773-chessboard-no-more-the-rise-of-central-asia%E2%80%99s-international-agency.html> (accessed on: 05.01.2025)

7. “Kitajistan”: vyshla kniga o vliyaniy Kitaya v Central’noi Aziyi [Jelektronnyj resurs] - URL: <https://www.centralasian.org/a/xitoyiston-xitoyning-markaziy-osiyo-davlatlariga-ta-siri-haqida-kitob-chop-etildi/31812040.html> (data obrashheniya: 20.12.2024)
8. Kazakhstan Respublikasy syrtky sayasatynyn 2020-2030 zhyldarga arналган tuzhyrymdamasy turaly // KR Adylet minisrligi, Zangnama jane quqyqtyq akparat instituty – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2000000280> (qaralgan kyni: 24.12.2024)
9. 什么是人类命运共同体? // Qytai Halyq Respublikasynyn qadagalau ministrilgining saity. – URL: http://www.ccdi.gov.cn/special/zmsjd/zm19da_zm19da/201801/t20180116_161970.html (qaralgan kyni: 24.12.2024)
10. Qytay alemning barlyq elimen ortaқ tagdyr qauymdastygyn birlesip quruga dayyn- Zhang Xiao // URL: <https://baq.kz/qytay-alemnin-barlyq-elimen-ortaқ-tagdyr-qauymdastygyn-birlesip-quruga-dayyn-chzhan-syao-334822/> (qaralgan kyni: 20.01.2025)
11. Kitai i Kazakhstan aktivno razvivayut kontakty vo vseh sferah sotrudnichestva [Jelektronnyj resurs] // Kitaiskaja global’naja televizionnaja set` (CGTN), URL: <https://russian.cgtn.com/news/2024-07-02/1808068610940452866/index.html> (data obrashheniya: 22.12.2024)
12. Strategiya razvitiya Novogo Uzbekistana na 2022-2026 gg. [Jelektronnyj resurs] - URL: <https://brmnnt.uz/ru/newid/86> (data obrashheniya: 04.01.2025)
13. Mahmudov R. Vneshnyaya politika sovremennogo Uzbekistana // Rossiya i novyye gosudarstva Evrazii, 2021, №1 (L), cc. 121-134.
14. 中华人民共和国和乌兹别克斯坦共和国关于新时代全天候全面战略伙伴关系的联合声明 (全文) [Jelektronnyj resurs]// Agentstvo Xinhua, 2024. - URL: <http://politics.people.com.cn/n1/2024/0125/c1001-40165898.html> (accessed on: 20.12.2024)
15. Ukaz Prezidenta Respubliki Uzbekistan, ot 28.01.2022 g. №UP-60. O strategiyi razvitiya Novogo Uzbekistana na 2022-2023 gody [Jelektronnyj resurs] // Nacional’naja baza dannyh zakonodatel’noi informacii Respubliki Uzbekistan. URL: <https://lex.uz/ru/docs/5841077> (data obrashheniya: 25.12.2024)
16. I. Ryzhov, M. Borodina. Osnovnyye prioritety vneshnei politiki Kyrgyzstana. URL: https://www.imemo.ru/files/File/magazines/rossia_i_novay/2019_03/Osnovnye_Ryfov.pdf data obrashheniya: 22.12.2024)
17. Konceptiya vneshnei politiki Kyrgyzskoi Respubliki. [Jelektronnyj resurs] // Centralizovannyj bank dannyh pravovoi informacij Kyrgyzskoi Respubliki. – URL: <https://cbd.minjust.gov.kg/430045/edition/949067/ru> (data obrashheniya: 22.12.2024)
18. “一带一路”是中吉合作之路、友谊之路、繁荣之路.- URL: <http://fec.mofcom.gov.cn/article/xgzx/xgzxfwydy/202407/20240703524482.shtml> (accessed on: 20.12.2024)
19. 中国同土库曼斯坦的关系. URL: https://www.mfa.gov.cn/web/qjhdq_676201/qj_676203/yz_676205/1206_676980/sbgx_676984/ (accessed on: 20.12.2024)
20. Kitai-Turkmenistan: vstupleniye na novyi put’ v sestotronnogo strategicheskogo partnerstva // Neitral’nyj Turkmenistan. – 30.09.2023.
21. Konceptiya vneshnei politiki Respubliki Tajikistan. URL: <https://mfa.tj/ru/main/view/4255/kontseptsiya-vneshnei-politiki-respubliki-tadzhikistan> (data obrashheniya: 20.12.2024)
22. Kitaisko-tajikskije otnosheniya: vo imya prekrasnogo budushhego. URL: https://www.mfa.gov.cn/rus/wjb/zjg/dozys/xwlb/202407/t20240705_11448658.html (data obrashheniya: 26.12.2024)
23. Sergey Ryazantsev, Zafar Vazirov, Elena Pismennaya, Leila Delovarova. China in Central Asia: Geopolitical, economic, and sociocultural vectors of influence URL: <https://mahidol.elsevierpure.com/en/publications/china-in-central-asia-geopolitical-economic-and-sociocultural-vec> (accessed on: 06.01.2025)
24. Central’naya Aziya vo vneshnei politike Kitaya: Siyanskij sammit. URL: <https://www.eurasian-research.org/publication/central-asia-in-chinas-foreign-policy-xian-summit/?lang=ru> (data obrashheniya: 26.12.2024)

Оспанова Ж.Е.^{1*} , Изимов Р.Ю.²

¹ Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, г.Астана, Казахстан,

² Центр изучения Китая и Центральной Азии «Синописис», г.Алматы, Казахстан

*email: zhanera.88@mail.ru

АНАЛИЗ ПОЛИТИЧЕСКО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОПЕРНИЧЕСТВА СОЕДИНЕННЫХ ШТАТОВ АМЕРИКИ И КИТАЯ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ В УСЛОВИЯХ ФОРМИРУЮЩЕГОСЯ МИРОПОРЯДКА

Аннотация

В контексте формирующегося глобального миропорядка Соединенные Штаты и Китай, как две наиболее влиятельные крупные державы, все активнее вступают в политическую и экономическую конкуренцию в Центральной Азии. В данной статье эта тема будет рассмотрена как с теоретической, так и с эмпирической точек зрения. Более того, раскрыто значение и теоретические истоки формирующегося глобального миропорядка, определены роли и позиции США и Китая в рамках этого порядка, а также проанализировано влияние на их политическую и экономическую конкуренцию в Центральной Азии. В статье подробно описано политическое и экономическое соперничество между Китаем и США в Центральной Азии для глубокого понимания динамики их конкуренции. На политическом фронте Соединенные Штаты склонны использовать дипломатические средства для противодействия усилению Китая, укрепляя свою геополитическую стратегическую позицию для уравнивания влияния Китая в регионе. На экономическом фронте Китай использует свое преимущество в трансграничных инвестициях и высокий потребительский спрос, чтобы вступить в конкуренцию с Соединенными Штатами в области торгово-экономического сотрудничества в Центральной Азии. В заключении предложены рекомендации, согласно которым США и Китай должны усилить координацию политики для укрепления стратегического сотрудничества. Данная статья имеет положительное значение для углубления политического и экономического сотрудничества между Китаем и США в Центральной Азии и продвижения региональной стабильности.

Ключевые слова: формирующийся мировой порядок, Центральная Азия, США, Китай, политическая конкуренция

Ж.Е. Оспанова¹ , Р.Ю. Изимов²

¹ Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., Қазақстан,

² «Синописис» Кытай және Орталық Азияны зерттеу орталығы, Алматы қ., Қазақстан

ҚАЛЫПТАСЫП ЖАТҚАН ӘЛЕМДІК ТӘРТІП ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ АМЕРИКА ҚҰРАМА ШТАТТАРЫ МЕН ҚЫТАЙДЫҢ ОРТАЛЫҚ АЗИЯДАҒЫ САЯСИ- ЭКОНОМИКАЛЫҚ БӘСЕКЕЛЕСТІГІН ТАЛДАУ

Аңдатпа

Қалыптасқан жаһандық әлемдік тәртіп жағдайында Америка Құрама Штаттары мен Қытай ең ықпалды екі ірі держава ретінде Орталық Азиядағы саяси және экономикалық бәсекелестікке көбірек түсуде. Мақалада бұл тақырып теориялық және эмпирикалық тұрғыдан қарастырылады. Сонымен қатар, қалыптасып келе жатқан жаһандық әлемдік тәртіптің маңызы мен теориялық бастаулары ашылып, АҚШ пен Қытайдың осы тәртіп аясындағы рөлдері мен ұстанымдары айқындалып, олардың Орталық Азиядағы саяси және экономикалық бәсекелестігіне әсері талданады. Аталмыш мақалада Қытай мен АҚШ арасындағы Орталық

Азиядағы саяси және экономикалық бәсекелестік динамикасы тереңдетіліп қарастырылады. Саяси майданда Америка Құрама Штаттары Қытайдың аймақтағы ықпалын теңестіру үшін геосаяси стратегиялық ұстанымын күшейту арқылы Қытайдың көтерілуіне қарсы тұру үшін дипломатиялық құралдарды қолдануға бейім. Экономикалық жағынан Қытай Орталық Азиядағы сауда-экономикалық ынтымақтастықта АҚШ-пен бәсекелесу үшін трансшекаралық инвестиция мен күшті тұтынушылық сұраныстағы артықшылығын пайдаланып отыр. Мақала қортындысы ретінде Америка Құрама Штаттары мен Қытай стратегиялық ынтымақтастықты арттыру үшін саясатты үйлестіруді қалай күшейтуі керектігі туралы ұсыныстар жасалады. Бұл мақаланың Орталық Азиядағы Қытай мен АҚШ арасындағы саяси және экономикалық ынтымақтастықты тереңдету және аймақтық тұрақтылықты ілгерілету үшін оң әсерлері бар.

Түйін сөздер: қалыптасып келе жатқан әлемдік тәртіп, Орталық Азия, АҚШ, Қытай, саяси бәсеке

Zh.Ye. Ospanova¹ , R.Y. Izimov²

¹ L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

² Center for China and Central Asian Studies «Sinopsis», Almaty, Kazakhstan

ANALYSIS OF THE POLITICAL AND ECONOMIC RIVALRY OF THE UNITED STATES OF AMERICA AND CHINA IN CENTRAL ASIA IN THE CONTEXT OF THE EMERGING WORLD ORDER

Abstract

In the context of the emerging global world order, the United States and China, as the two most influential major powers, are increasingly engaging in political and economic competition in Central Asia. This article will examine this topic from both theoretical and empirical perspectives. Moreover, the significance and theoretical origins of the emerging global world order are revealed, the roles and positions of the US and China within this order are defined, and the impact on their political and economic competition in Central Asia is analyzed. The article details the political and economic rivalry between China and the United States in Central Asia for an in-depth understanding of the dynamics of their competition. On the political front, the United States tends to use diplomatic means to counter China's rise by strengthening its geopolitical strategic position to counterbalance China's influence in the region. On the economic front, China is using its advantage in cross-border investment and high consumer demand to compete with the United States in trade and economic cooperation in Central Asia. In conclusion, recommendations will be offered that the United States and China should enhance policy coordination to strengthen strategic cooperation. This article has positive implications for deepening China-U.S. political and economic cooperation in Central Asia and promoting regional stability.

Keywords: Emerging World Order, Central Asia, United States, China, Political Competition

ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ

Основные положения работы вытекают из поставленной цели научного исследования и касаются следующих аспектов:

- формирующийся мировой порядок стал драйвером конкуренции и произошел сдвиг баланса сил. Переход от однополярной к многополярной системе, где доминирование США оспаривается Китаем через экономические (инициатива «Один пояс, один путь») и институциональные (ШОС) инструменты;

- Центральная Азия как микрокосм глобальных процессов: данный регион стал ареной стратегического соперничества из-за ресурсов (нефть, газ), транзитных коридоров и геополитического расположения;

- стратегия США в политическом аспекте нацелена на военно-политические альянсы (С5+1), продвижение демократических ценностей, критика авторитарных режимов, а в экономике делается акцент на инвестиции в энергетику и технологии, также применяется ограничение китайского влияния через санкции;
- стратегия Китая в политическом аспекте нацелена на «мягкую силу» через культурные институты (Институты Конфуция), участвует в ШОС для легитимации своего влияния, а в экономическом разрезе Китай доминирует в инфраструктурных проектах, что приводит к созданию долговой зависимости стран ЦА;
- США и Китай имеют точки конфликта, такие как контроль над энергоресурсами и военное присутствие, также имеется зона возможной кооперации, это – борьба с терроризмом и стабильность транзитных маршрутов;
- научной новизной данного исследования с теоретической точки зрения является синтез теории многополярности и концепции «гибридной конкуренции» (военные + экономические инструменты), с практической точки зрения предложена модель «управляемого соперничества» через институционализацию диалога (на примере С5+1 и ШОС).
- формирующийся мировой порядок трансформирует конкуренцию США и Китая в Центральной Азии из «игры с нулевой суммой» в сложную систему управляемого соперничества, где конфликт интересов сочетается с вынужденной кооперацией.

ВВЕДЕНИЕ

В последние годы, с углубленным развитием глобализации, мировая экономическая модель претерпела серьезные изменения, и постепенно образовался формирующийся мировой порядок. На этом фоне США и Китай, как две наиболее влиятельные страны сегодня в мире, ведут ожесточенную конкуренцию на международной арене. Центральная Азия, расположенная в центре Евразийского континента, обладает богатыми природными ресурсами и преимуществами стратегического местоположения и стала одним из фокусов конкуренции великих держав. Политическая и экономическая конкуренция между Соединенными Штатами и Китаем в регионе не только влияет на отношения между двумя странами, но также оказывает глубокое влияние на региональную и даже глобальную безопасность и стабильность.

Изучение политической и экономической конкуренции между США и Китаем в Центральной Азии имеет важное теоретическое и практическое значение. С теоретической точки зрения это поможет обогатить и развить теоретические системы в области конкуренции великих держав, геополитики и международных отношений. С практической точки зрения анализ конкурентных стратегий двух стран в Центральной Азии содействует прогнозированию и направлению их поведения в регионе, а также способствует региональному миру и стабильности.

Конкуренция и сотрудничество между США и Китаем в Центральной Азии не только влияют на отношения между двумя странами, но и влияют на будущее всего региона и мира. Таким образом, изучение политической и экономической конкуренции между Соединенными Штатами и Китаем в Центральной Азии является не только возможностью понять тенденции двух крупнейших стран, но и важной темой в поиске путей модернизации глобального управления [1].

Гипотезой исследования является формирующийся многополярный мировой порядок, характеризующийся смещением глобального баланса сил в пользу развивающихся держав, усиливает политико-экономическое соперничество США и Китая в Центральной Азии. Это соперничество проявляется в конкуренции за геополитическое влияние, контроль над энергоресурсами и инфраструктурными проектами, а также в борьбе за доминирование в региональных институтах безопасности. Однако структурные изменения миропорядка создают условия для ограниченного сотрудничества между двумя державами в сферах, где их интересы частично совпадают (борьба с терроризмом, стабильность транзитных коридоров),

что может способствовать региональной стабильности при условии усиления координации политик.

Отечественные и зарубежные исследования политической и экономической конкуренции между Соединенными Штатами и Китаем в Центральной Азии дали относительно богатые теоретические и эмпирические результаты. Однако, поскольку международная ситуация продолжает меняться, остается еще много вопросов, заслуживающих углубленного обсуждения в этой области, таких как влияние конкуренции между двумя странами на долгосрочную стабильность и развитие Центральной Азии, а также то, как развивать экономическое сотрудничество, обеспечивая при этом региональную безопасность.

Данное исследование направлено на раскрытие внутреннего механизма конкуренции между двумя странами посредством углубленного анализа политической и экономической конкуренции между Соединенными Штатами и Китаем в Центральной Азии, оценку ее влияния на региональную и даже глобальную ситуацию, предложение соответствующих политических рекомендаций.

Цель данной статьи – проанализировать политическую и экономическую конкуренцию между Соединенными Штатами и Китаем в Центральной Азии в условиях формирующегося мирового порядка, изучить мотивы, подходы и стратегии конкуренции между двумя крупнейшими странами и тем самым выдвинуть соответствующие политические предложения.

МЕТОДОЛОГИЯ

В этой статье было применено сочетание обзора литературы, сравнительного анализа и тематических исследований. Собирая и анализируя отечественные и зарубежные научные статьи, политические доклады и монографии о политической и экономической конкуренции между США и Китаем в Центральной Азии, были систематически разобраны существующие результаты исследований и уточнены теоретическая основа и главные вопросы исследования. Особое внимание уделяется концепции нового мирового порядка и ее влиянию на стратегическую расстановку и политический выбор двух крупнейших держав в Центральной Азии.

В рамках сравнительного анализа путем сравнения конкретных действий и стратегий США и Китая в политической и экономической сферах Центральной Азии выявляются ситуация и характеристики конкуренции между двумя крупнейшими странами региона в период с 2015 по 2024 годы.

Для тематических исследований выбираются репрезентативные конкретные примеры (такие как проекты энергетического сотрудничества в странах Центральной Азии, соглашения о военных базах и другие договоренности), и проводится глубокий анализ поведенческих моделей и стратегического выбора США и Китая в этих примерах. На примере конкретных примеров проверяется точность теоретического анализа и дается эмпирическая поддержка для выработки эффективных политических рекомендаций.

Логический анализ также был применен в процессе исследования для обеспечения строгости исследовательского процесса и рациональности аргументов. Создавая концептуальную основу и используя методы исследования, сочетающие индукцию и дедукцию, мы продолжим углублять наше понимание текущей политической и экономической конкуренции между Соединенными Штатами и Китаем в Центральной Азии.

ОБЗОР НАУЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Научная база включает в себя работы Майкла Цурна (Zurn, 2022) подчеркивающие, глобализацию и рост влияния Китая, которая разрушает однополярную модель, формируя систему, где доминирование Запада оспаривается. Это согласуется с позицией авторов статьи о роли Китая как «нового полюса» в Центральной Азии. Коули (2018) обогащает статью, предоставляя эмпирические кейсы адаптации глобальных стратегий, как «Один пояс, один путь» и ШОС к региональным реалиям, также конкретные примеры взаимодействия

экономических и политических инструментов. Это позволяет авторам статьи усилить аргументацию о необходимости институциональных рамок для снижения конфликтного потенциала в регионе.

Аубакирова отмечает, что инициатива «Один пояс, один путь» позволяет Китаю интегрировать Центральную Азию в свои экономические цепочки, создавая зависимость через инфраструктурные проекты. Авторы статьи дополняют это, анализируя, как инициатива «Один пояс, один путь» усиливает политическое влияние Пекина. Лаумулин (2018) указывает на культурные институты (Институты Конфуция) как инструмент укрепления имиджа Китая, что подтверждается в разделах статьи о культурном обмене.

Большинство работ фокусируются на глобальном уровне, игнорируя региональную специфику Центральной Азии. Недостаточно изучено взаимодействие экономических и политических инструментов в стратегиях США и Китая. Например, как инфраструктурные проекты Китая влияют на его военное присутствие. Рекомендации по координации политик часто носят абстрактный характер, тогда как авторы статьи предлагают конкретные механизмы, как совместные учения и снижение торговых барьеров.

Таким образом, статья вносит вклад в дебаты, демонстрируя, что формирующийся миропорядок не только обостряет конкуренцию, но и создает институциональные рамки для управляемого соперничества.

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Основные глобальные силы в формирующемся мировом порядке – США и Китай.

Формирующийся мировой порядок означает явление, заключающееся в том, что с развитием глобальной политической и экономической структуры власти, особенно с начала XXI века, мировой экономической и политической центр тяжести постепенно сместился на восток. Эта концепция подчеркивает все более важную роль, которую развивающиеся державы мира играют в глобальных делах, особенно подъем таких стран, как Китай и Индия, которые оказали глубокое влияние на международный порядок, в котором традиционно доминировал Запад. Формирующийся мировой порядок предполагает не только изменения в экономической сфере, но также включает в себя перестройку политики, вооруженных сил, науки и технологий и других уровней.

Смысл формирующегося мирового порядка – это не простая экономическая или политическая концепция. Это продукт сложных международных отношений в контексте глобализации. Оно не только представляет собой изменения в глобальной структуре власти, но и предполагает развитие более сбалансированного и плюралистического международного порядка. Формирование этого нового порядка – долгий и сложный процесс, который требует совместных усилий всех стран мира для достижения справедливых и основанных на сотрудничестве международных отношений [2].

В контексте формирующегося мирового порядка политическая и экономическая мощь США и Китая, являющихся двумя крупнейшими экономиками мира, оказала глубокое влияние на международный ландшафт. Будучи традиционным мировым гегемоном, США сохраняют лидирующие позиции в политике, экономике, технологиях и других областях. Китай с его быстрым экономическим ростом и растущим международным влиянием постепенно становится важным участником глобальной политики и экономики.

С точки зрения политики, Соединенные Штаты полагаются на свои глубокие исторические накопления и глобальную сеть, чтобы сохранить свое лидерство в международных делах. Благодаря своей внешней политике, военной мощи и влиянию в международных организациях Соединенные Штаты способны формировать правила и стандарты во всем мире. Напротив, хотя статус Китая в международной системе является относительно новым, через механизмы многостороннего сотрудничества, такие как инициатива «Один пояс, один путь», Китай активно расширяет свое международное влияние и стремится играть более важную роль в глобальном управлении.

С точки зрения экономики Соединенные Штаты являются одной из крупнейших экономик мира, а их инновационные возможности и технологические преимущества дают мощный импульс их экономическому развитию. Китай является второй по величине экономикой в мире и добился быстрого экономического роста благодаря реформам, открытости и развитию рыночной экономики. Обе страны занимают разные позиции и роли в мировой экономике. Соединенные Штаты имеют преимущества в сфере высоких технологий, финансовых услуг и других областях, в то время как Китай продемонстрировал сильную конкурентоспособность в производстве, строительстве инфраструктуры и других аспектах.

В формирующемся мировом порядке политическая и экономическая конкуренция между Соединенными Штатами и Китаем, как крупными мировыми силами, отражается не только в прямой конфронтации и конкуренции, но и в формировании международных правил и порядка. Взаимодействие и конкуренция между двумя странами на глобальной арене окажут дальнейшее влияние на направление развития международных отношений и эволюцию системы глобального управления.

Влияние формирующегося мирового порядка на политику США и Китая в Центральной Азии. Формирование нового мирового порядка оказало глубокое влияние на глобальный политический ландшафт, особенно в Центральной Азии. Будучи двумя крупнейшими экономиками мира, США и Китай сталкиваются со все более жесткой политической конкуренцией в регионе. Формирующийся мировой порядок характеризуется очевидной тенденцией к многополярности, изменениями в балансе международных сил и вызовами традиционной однополярной гегемонии. На этом фоне политическое взаимодействие США и Китая в Центральной Азии демонстрирует следующие характеристики:

1. Усиление геополитической конкуренции. С продвижением инициативы «Один пояс, один путь» влияние Китая в Центральной Азии постепенно возрастает. В то же время Соединенные Штаты также прилагают все усилия для сохранения своего влияния в регионе. геополитическая напряженность между двумя странами усиливается.

2. Сотрудничество в сфере безопасности. В сфере безопасности США и Китай пытаются различными способами укрепить сотрудничество со странами Центральной Азии, чтобы гарантировать, что их собственные интересы не будут ущемлены, но также существуют конкуренция и конфронтация.

3. Переплетения экономического сотрудничества и политической конкуренции. Экономическое сотрудничество является важным средством для двух стран в политической конкуренции в Центральной Азии. Экономическое сотрудничество усиливает их местное влияние, но оно также сопровождается конкуренцией на политическом уровне.

4. Распространение культуры и ценностей. Конкуренция в области культурной «мягкой силы» также является аспектом политической конкуренции между Соединенными Штатами и Китаем в Центральной Азии в условиях формирующегося мирового порядка. Они укрепляют свой международный имидж и влияние посредством культурных обменов и распространения ценностей.

В условиях формирующегося мирового порядка политическая конкуренция между двумя странами в Центральной Азии в основном отражается в конкуренции за ресурсы в регионе, развитии сотрудничества в области безопасности и конкуренции за культурную мягкую силу. В будущем, по мере дальнейшего развития международного ландшафта, политическая конкуренция между Соединенными Штатами и Китаем в Центральной Азии может стать более интенсивной, и двум странам необходимо найти больше возможностей для сотрудничества для решения общих проблем [3].

Влияние формирующегося мирового порядка на экономическую деятельность США и Китая в Центральной Азии. Формирование нового мирового порядка оказало глубокое влияние на экономическую конкуренцию между Соединенными Штатами и Китаем в Центральной Азии. С изменениями в глобальном экономическом ландшафте Центральная

Азия как важный мост, соединяющий Евразийский континент, становится все более заметным в своем стратегическом положении и становится центром конкуренции между Соединенными Штатами и Китаем. В этом контексте экономическая конкуренция между двумя странами в Центральной Азии в основном отражается на развитии энергетических ресурсов, строительстве инфраструктуры, торговле и инвестициях и т.д.

Экономическую конкуренцию между Соединенными Штатами и Китаем в Центральной Азии можно проанализировать по следующим направлениям:

Развитие энергетических ресурсов: Центральная Азия богата ресурсами нефти и природного газа и является важным поставщиком энергии в мире. И США, и Китай активно стремятся к сотрудничеству со странами Центральной Азии для обеспечения их энергетической безопасности и стабильности поставок.

Строительство инфраструктуры: Для усиления своего влияния в Центральной Азии, обе страны продвигают строительство инфраструктурных проектов, таких как железные дороги, автомагистрали и порты. Эти проекты не только способствуют развитию местной экономики, но и обеспечивают удобные условия для экспорта продукции из обеих стран.

Торговля и инвестиции: Центральная Азия является важной частью инициативы «Один пояс, один путь». Благодаря этой платформе Китай увеличил инвестиции и торговлю в Центральной Азии. Напротив, хотя Соединенные Штаты и имеют меньшие объемы торговли и инвестиций, они укрепили свои экономические связи со странами Центральной Азии посредством многосторонних и двусторонних механизмов.

В целом, формирующийся мировой порядок оказывает сложное влияние на экономическое соперничество между США и Китаем в Центральной Азии. С одной стороны, стратегическое положение и ресурсные преимущества Центральной Азии привлекли внимание обеих стран, побудив их увеличить свои экономические инвестиции в регион; с другой стороны, на экономическую конкуренцию между двумя странами в Центральной Азии также повлияли изменения в глобальной экономической ситуации, которые привели к необходимости постоянно корректировать и оптимизировать свои стратегии для адаптации к новой международной обстановке.

ОБСУЖДЕНИЕ

Обзор политической и экономической конкуренции США в Центральной Азии.

Политическая конкуренция США в Центральной Азии выражается главным образом в поддержании ими стратегических интересов в регионе, расширении геополитического влияния и укреплении отношений со странами Центральной Азии посредством многостороннего и двустороннего сотрудничества. Посредством серии внешнеполитических и военных действий Соединенные Штаты пытаются установить стабильное политическое влияние в Центральной Азии для обеспечения своей энергетической безопасности, сотрудничества в борьбе с терроризмом и поддержания региональной стабильности [4].

Через укрепление двусторонних отношений со странами Центральной Азии, Соединенные Штаты усиливают свое политическое влияние в регионе. То есть улучшение отношений со странами Центральной Азии посредством экономической помощи, технической поддержки и гуманитарной помощи.

Соединенные Штаты активно продвигают механизмы многостороннего сотрудничества в Центральной Азии, такие как участие в «Евразийском партнерстве» (ЕАР) и «Группе пяти» (С5+1), для повышения своей роли на политическом поле и содействия региональной стабильности [4].

Американцы усиливают свое влияние в области безопасности в регионе посредством военного сотрудничества со странами Центральной Азии, включая совместные военные учения, предоставление военной помощи и технической поддержки, а также совместно реагируют на угрозы терроризма и экстремизма.

Богатые энергетические ресурсы Центральной Азии находятся в центре внимания Соединенных Штатов. Инвестируя в энергетические проекты и поддерживая строительство энергетической инфраструктуры, Соединенные Штаты стремятся обеспечить свою энергетическую безопасность, а также укреплять политические связи со странами Центральной Азии посредством энергетического сотрудничества.

Экономическая конкуренция США в Центральной Азии в основном отражается в таких аспектах, как энергетика, военное сотрудничество и передача технологий. Поскольку глобальный энергетический ландшафт меняется, богатые ресурсы нефти и природного газа в Центральной Азии привлекли большое внимание со стороны Соединенных Штатов. Соединенные Штаты укрепили свои экономические связи со странами Центральной Азии с помощью различных средств, стремясь обеспечить их энергетическую безопасность и расширить свое экономическое влияние в регионе.

В энергетической сфере Соединенные Штаты содействуют развитию энергетики и экспорту в странах Центральной Азии посредством прямых инвестиций и технической поддержки. Американские компании также активно участвуют в разведке и добыче нефти и газа в Центральной Азии, приобретая ресурсы и максимизируя прибыль путем создания совместных предприятий или сотрудничества с местными компаниями. Кроме того, Соединенные Штаты также укрепили сотрудничество со странами Центральной Азии в строительстве энергетической инфраструктуры, продвигая такие инициативы, как «План энергетической безопасности», чтобы обеспечить стабильность их цепочек поставок энергии [5].

Касательно военного сотрудничества, Соединенные Штаты повышают возможности самообороны стран Центральной Азии, предоставляя военную помощь и техническую поддержку. Это не только помогает защитить стратегические интересы США в регионе, но и обеспечивает безопасность американских компаний, выходящих на рынок Центральной Азии. Посредством военного сотрудничества американцы могут в определенной степени влиять на политические и экономические решения стран Центральной Азии и еще больше расширить свое влияние в регионе.

США используют свои передовые технологии и опыт управления для помощи странам Центральной Азии повысить уровень промышленного производства и сферы услуг. Создавая центры исследований и разработок, обеспечивая техническое обучение и внедряя современное оборудование, Соединенные Штаты способствуют технологическим инновациям и промышленной модернизации в Центральной Азии [5]. Эта передача технологий не только повышает экономическую эффективность стран Центральной Азии, но также открывает новые рынки и инвестиционные возможности для американских компаний. Однако стратегия экономической конкуренции США также сталкивается с проблемами со стороны других стран, таких как Китай, и ее необходимо постоянно корректировать и оптимизировать для сохранения конкурентного преимущества.

Обзор политической и экономической конкуренции Китая в Центральной Азии.

Политическая конкуренция Китая в Центральной Азии в основном отражается в укреплении отношений со странами Центральной Азии посредством многосторонних и двусторонних механизмов содействия региональной стабильности и развитию. Китай принял инициативу «Один пояс, один путь» в качестве основы своей внешней политики, стремясь укрепить свои связи со странами Центральной Азии посредством строительства инфраструктуры, экономического сотрудничества и других средств, а также обеспечивая поддержку влияния Китая в регионе [6].

На политическом уровне Китай демонстрирует свои конкурентные преимущества через следующие аспекты:

1. Экономическая помощь и инвестиции: Китай предоставил большой объем экономической помощи и инвестиций странам Центральной Азии, что не только помогло этим странам улучшить свою инфраструктуру, но и увеличило их зависимость от Китая. Эти взаимовыгодные экономические отношения обеспечивают прочную основу для политического влияния Китая в Центральной Азии.

2. Сотрудничество в сфере безопасности. Сотрудничество Китая в области безопасности в Центральной Азии также является частью его стратегии политической конкуренции. Участвуя в таких мероприятиях, как борьба с терроризмом и поддержание региональной безопасности, Китай продемонстрировал свой имидж ответственной крупной страны и еще больше укрепил свои политические позиции в регионе.

3. Культурный обмен: Китай укрепил свои связи с народами стран Центральной Азии посредством программ культурного обмена, таких как создание Институтов Конфуция. Такое использование мягкой силы помогает улучшить международный имидж Китая, а также обеспечивает поддержку политической конкуренции Китая в Центральной Азии.

4. Участие в многосторонних механизмах: Китай активно участвует в многосторонних механизмах, таких как Шанхайская организация сотрудничества, и совместно продвигает региональное сотрудничество и развитие со странами Центральной Азии. С помощью этих платформ Китай может продемонстрировать свой вклад в политическую стабильность и развитие Центральной Азии в более широком масштабе.

Экономическая конкуренция Китая в Центральной Азии в основном отражается в сферах энергетического сотрудничества, строительства инфраструктуры, торговых обменов и инвестиций. С развитием инициативы «Один пояс, один путь» экономические связи между Китаем и странами Центральной Азии становятся все более тесными, демонстрируя модель диверсифицированного и углубленного сотрудничества [6].

В области энергетического сотрудничества, Китай установил стабильные отношения в сфере энергоснабжения со странами Центральной Азии. Центральная Азия богата ресурсами нефти и природного газа, и Китай, как один из крупнейших в мире потребителей энергии, имеет огромный спрос на эти ресурсы. Посредством долгосрочных контрактов и инвестиционных проектов Китай обеспечивает свою энергетическую безопасность, а также оказывает финансовую и техническую поддержку странам Центральной Азии.

Строительство инфраструктуры является еще одним важным аспектом экономической конкуренции Китая в Центральной Азии. В рамках инициативы «Один пояс, один путь» Китай инвестировал в большое количество инфраструктурных проектов в Центральной Азии, включая дороги, железные дороги, порты и энергетические объекты. Эти проекты не только способствуют местному экономическому развитию, но и укрепляют экономические связи и взаимное доверие между Китаем и странами Центральной Азии.

Объем торговли между Китаем и странами Центральной Азии продолжает расти. Китай использует свои производственные преимущества для экспорта различных товаров и услуг в страны Центральной Азии, а также импортирует сырье и энергетические продукты из Центральной Азии. Эта модель двусторонней торговли усиливает экономическую взаимодополняемость между странами [6].

В сфере инвестиций инвестиции китайских компаний в Центральную Азию охватывают энергетику, горнодобывающую промышленность, сельское хозяйство, технологии и другие области. Посредством прямых инвестиций китайские компании не только способствуют развитию местной экономики, но и находят для себя новые точки роста.

Стратегия экономической конкуренции Китая в Центральной Азии выражается не только в активном расширении иностранных инвестиций и торговли, но и в продвижении региональной экономической интеграции через многосторонние механизмы сотрудничества, такие как инициатива «Пояс и путь», с целью достижения взаимной выгоды и беспроигрышных целей. В будущем, с дальнейшим углублением инициативы «Пояс и путь», экономическое сотрудничество между Китаем и странами Центральной Азии станет еще более тесным, а сосуществование конкуренции и сотрудничества станет еще более очевидным.

Анализ механизма политической и экономической конкуренции между США и Китаем в Центральной Азии. Политическое соперничество между Соединенными Штатами и Китаем в Центральной Азии можно рассматривать с нескольких сторон, включая традиционные геополитические факторы и конкуренцию за экономические интересы. Суть

анализа этого явления заключается в понимании того, как на взаимодействие между двумя крупными странами влияют их внутренняя политика, структура международных отношений и обстановка региональной безопасности.

С одной стороны, внимание США к Центральной Азии проистекает из «Северной стратегии» (плана расширения НАТО на восток), целью которого является сдерживание потенциальных региональных угроз и обеспечение стабильности маршрутов транспортировки энергоносителей [7]. Поэтому США пытаются усилить свое влияние в регионе путем создания военных союзов и партнерства со странами Центральной Азии. Это не только отражает намерение Соединенных Штатов добиваться геополитической стабильности, но также отражает их стратегические соображения по предотвращению экспансии потенциальных конкурентов.

С другой стороны, активные действия Китая в Центральной Азии базируются главным образом на его инициативе «Пояс и путь». Эта стратегия направлена на углубление связей с Центральной Азией и более широким регионом путем улучшения строительства инфраструктуры и содействия региональной экономической интеграции, тем самым получая стратегические ресурсы, рынки и инвестиционные возможности. Для Китая это не только преследование экономических интересов, но и проявление стремления к большему участию в глобальном политическом и экономическом порядке. Увеличивая свое экономическое влияние в Центральной Азии, Китай пытается построить региональную политическую и экономическую структуру, которая в большей степени соответствует его интересам [6].

И США, и Китай активно участвуют и укрепляют двусторонние и многосторонние отношения со странами Центральной Азии. Соединенные Штаты усиливают свое влияние в регионе посредством альянсов и партнерств, а также продвигают такие механизмы сотрудничества, как C5+1 (т.е. США, Беларусь, Казахстан, Кыргызстан и Таджикистан). Китай полагается на инициативу «Пояс и путь» для углубления экономических и торговых связей со странами Центральной Азии и продвижения проектов строительства инфраструктуры и транспортных связей.

Соединенные Штаты и Китай усилили свое влияние, продвигая механизмы регионального сотрудничества со странами Центральной Азии и сотрудничество с международными организациями, соответственно. США уделяют особое внимание деятельности Евразийской экономической комиссии (ЕАЭС) и Шанхайской организации сотрудничества (ШОС), стремясь повлиять на принятие решений в этих организациях. Китай, с другой стороны, участвует в региональных структурах сотрудничества с различными странами в рамках инициативы «Пояс и путь», чтобы усилить свой голос в региональном и глобальном управлении [6].

В геополитике конкуренция между США и Китаем также отражается на контроле над внутренней динамикой стран Центральной Азии. Посредством военных учений, экономической помощи и других средств Соединенные Штаты поддерживают стран из Центральной Азии в укреплении их внутренней стабильности и предотвращении их попадания в руки сил, которые могут противостоять интересам США. Китай, с другой стороны, укрепил свои отношения со странами Центральной Азии посредством экономической помощи, культурного обмена и других средств, стремясь к тому, чтобы они сохранили определенную степень независимости и нейтралитета перед лицом влияния США [8].

Экономическая сфера является одной из наиболее интенсивных областей конкуренции между Соединенными Штатами и Китаем в Центральной Азии. Соединенные Штаты способствуют расширению и защите своих экономических интересов посредством прямых инвестиций, передачи технологий и энергетического сотрудничества. В рамках инициативы «Пояс и путь» Китай предоставляет финансовую поддержку и участвует в строительстве инфраструктуры, увеличивая свою зависимость от ресурсов Центральной Азии и контроль над ними.

На экономическом уровне конкуренция между США и Китаем выражается главным образом в конкуренции за энергоресурсы. Богатые ресурсы нефти и природного газа в

Центральной Азии являются важным объектом конкуренции между Соединенными Штатами и Китаем [9]. Инвестируя в строительство инфраструктуры в регионе, Китай может не только защитить свои собственные энергетические потребности, но и заложить основу для своего доминирующего положения на евразийском геополитическом ландшафте.

В целом можно утверждать, что мотивы политической конкуренции между США и Китаем в Центральной Азии сложны и многогранны и включают в себя не только стремление к геополитической стабильности и борьбу за экономические интересы, но и более широкие стратегические соображения обеих сторон в их стремлении получить преимущество в глобальном политическом и экономическом порядке. Суть этой конкуренции заключается в борьбе за власть и интересы между ведущими державами в рамках международной системы, и ее движение и развитие будет продолжать оказывать влияние на региональный и даже глобальный политический и экономический ландшафт.

Предложения и рекомендации

В формирующемся мировом порядке политическая конкуренция между Соединенными Штатами и Китаем в Центральной Азии становится все более жесткой. В связи с этим усиление координации политики стало для двух стран важным способом стабилизации политической ситуации в регионе и содействия экономическому развитию. Посредством координации политики обе стороны могут не только эффективно избегать прямых конфликтов, но и в определенной степени достигать беспроигрышных результатов и совместно способствовать стабильности и процветанию в Центральной Азии.

Первой задачей является создание и совершенствование механизмов двустороннего общения. В настоящее время, хотя Соединенные Штаты и Китай часто обмениваются информацией на различных международных площадках, в Центральной Азии общение и координация между двумя странами все еще недостаточны. Поэтому обеим сторонам следует увеличить частоту и глубину обмена посредством регулярных встреч на высоком уровне и специальных комитетов для обеспечения беспрепятственного потока информации.

Во-вторых, мы должны обратить внимание и использовать общие интересы Центральной Азии для укрепления сотрудничества в области безопасности, борьбы с терроризмом и нетрадиционной безопасности. Столкнувшись с угрозами терроризма и экстремизма, а также транснациональных преступлений, таких как контрабанда наркотиков и оружия, Соединенные Штаты и Китай разделяют общие проблемы и интересы. На этой основе обе стороны могут расширить свои возможности реагирования и совместно поддерживать безопасность и стабильность в Центральной Азии путем усиления обмена разведданными и проведения совместных военных учений.

Кроме того, посредством координации политики можно развивать двустороннее торговое и инвестиционное сотрудничество для достижения взаимной выгоды и взаимовыгодных результатов. Центральная Азия богата природными ресурсами и имеет рынок с огромным потенциалом. Будучи крупными экономическими державами, США и Китай все чаще осуществляют экономические взаимодействия в Центральной Азии. Обе стороны должны и дальше углублять экономические связи, снижать торговые барьеры посредством координации, создавать более справедливую и прозрачную инвестиционную среду, поощрять предприятия осуществлять прямые инвестиции и способствовать здоровому развитию двусторонних торгово-экономических отношений.

Подводя итог, можно сказать, что усиление координации политики – это не только необходимость для Соединённых Штатов и Китая, чтобы справиться с проблемами политической и экономической конкуренции в Центральной Азии, но и важный способ достижения долгосрочных интересов и целей обеих сторон. Ожидается, что путем постоянной оптимизации и корректировки механизмов двусторонней координации и расширения областей сотрудничества обе стороны будут совместно способствовать стабильности и процветанию Центральной Азии и даже формирующемуся мировому порядку, защищая при этом свои собственные интересы.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В контексте формирующегося мирового порядка политическая и экономическая конкуренция между Соединенными Штатами и Китаем в Центральной Азии продемонстрировала уникальную сложность. Данное исследование представляет собой углубленный анализ поведенческих мотивов, стратегического выбора и последствий двух крупнейших стран региона, раскрывая модель взаимодействия между двумя сторонами в политической и экономической областях и лежащую в ее основе глубокую логику.

Исследования показывают, что формирующийся мировой порядок предоставил Соединенным Штатам и Китаю новую платформу для сотрудничества и конкуренции, а на деятельность двух стран в Центральной Азии существенно повлияли изменения в глобальном ландшафте. Соединенные Штаты полагаются на свое международное влияние и геостратегическое расположение, пытаясь сохранить и консолидировать свои интересы и влияние в Центральной Азии. Китай, с другой стороны, использует инициативу «Пояс и путь» в качестве отправной точки для углубления экономического сотрудничества и политического влияния в регионе, стремясь достичь стратегического охвата и долгосрочного развития в Центральной Азии.

На политическом уровне конкуренция между США и Китаем в основном выражается в соперничестве за влияние на политическую стабильность и безопасность стран Центральной Азии. Китай укрепил дружественные отношения со странами Центральной Азии посредством совершенствования «мягкой силы», такой как культурный обмен и сотрудничество в области образования, и постепенно расширил свое влияние в регионе. Условно говоря, США уделяют больше внимания обеспечению того, чтобы их стратегические интересы не были ущемлены посредством сотрудничества в военной сфере и сфере безопасности, а также ограничению в определенной степени расширения влияния Китая.

На экономическом уровне конкуренция между Китаем и США в Центральной Азии проявляется в конкуренции за энергоресурсы, транспортную инфраструктуру и доступ к рынкам. Содействуя инициативе «Пояс и путь» и инвестируя в строительство инфраструктуры в Центральной Азии, Китай стремится улучшить экономические связи в регионе и расширить свое экономическое влияние посредством этого процесса. США стремятся сохранить свое экономическое влияние за счет укрепления торговых отношений со странами Центральной Азии и в то же время пытаются ограничить экономическую деятельность Китая в Центральной Азии дипломатическими средствами.

В целом, конкуренция между США и Китаем в Центральной Азии многоплановая и многоуровневая. За ней стоит не только макроперспектива игры великих держав в глобальном масштабе, но и конкретный учет ресурсов и рыночные возможности в Центральной Азии. По мере дальнейшего развития формирующегося мирового порядка конкуренция между Китаем и Соединенными Штатами в Центральной Азии станет более интенсивной. То, как обе стороны корректируют свои стратегии и политику, напрямую повлияет на политический и экономический ландшафт в Центральной Азии и даже во всем мире. Поэтому поиск возможностей и пространства для сотрудничества, а также укрепление связей и взаимопонимания имеют большое значение для поддержания региональной стабильности и содействия общему развитию.

ФИНАНСИРОВАНИЕ

Данная статья подготовлена в рамках финансирования КН МНВО РК по научной программе BR21882209 «Информационно-идеологические воздействия на массовое сознание Казахстана: риски и возможности».

Литература:

1. 曾向红, 庞卫华. 美国对华竞争加剧背景下中亚国家外交政策的新变化. – 2023. – URL: <https://www.icc.org.cn/publications/internationalobservation/1703.html> (accessed on: 25.11.2024).
2. Zürn, M. *A Theory of Global Governance: Authority, Legitimacy, and Contestation*. – Oxford University Press, 2018. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198819974.001.0001> (accessed on: 25.11.2024).
3. Cooley A. *Great Games, Local Rules: The New Great Power Contest in Central Asia*. – Oxford University Press, 2012. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199929825.001.0001> (accessed on: 25.11.2024).
4. Pravda P. *The Shanghai Cooperation Organization: Evolution, Contemporary, Relevance and Future Trajectory* // *Air Power Journal*. – 2014. – Vol. 9, №1. – P. 112-115
5. U.S. Security Cooperation With Central Asia. Fact Sheet. Bureau of political-military affairs. – 2025. – URL: <https://www.state.gov/u-s-security-cooperation-with-central-asia/> (accessed on: 25.01.2025).
6. Абубакирова Д.Б. Инициатива «Один пояс - один путь» как новый импульс развития региона Центральной Азии // «Постсоветские исследования». – Москва, 2022. – Т.5. №1. – С. 73-88.
7. Mubarak A.S.A. The importance of the Central Asian region in energy security at the global level: A review // *Journal of Public Affairs*. – 2020. – Vol.22, №11. – P. 1-9.
8. 赵可金. 新时代中国国际战略探析 // *国际问题研究*. – 2021. – Vol.5 –P.34-38.
9. Лаумулин М.Т. Основные противоречия между США и КНР на современном этапе. – 2018. – URL: <https://isca.kz/ru/analytics-ru/2989> (дата обращения: 20.11.2024).

References:

1. 曾向红, 庞卫华. 美国对华竞争加剧背景下中亚国家外交政策的新变化. – 2023. – URL: <https://www.icc.org.cn/publications/internationalobservation/1703.html> (accessed on: 25.11.2024).
2. Zürn, M. *A Theory of Global Governance: Authority, Legitimacy, and Contestation*. – Oxford University Press, 2018. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198819974.001.0001> (accessed on: 25.11.2024).
3. Cooley A. *Great Games, Local Rules: The New Great Power Contest in Central Asia*. – Oxford University Press, 2018. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199929825.001.0001> (accessed on: 25.11.2024).
4. Pravda P. *The Shanghai Cooperation Organization: Evolution, Contemporary, Relevance and Future Trajectory* // *Air Power Journal*. – 2014. – Vol. 9, №1. – P. 112-115
5. U.S. Security Cooperation With Central Asia. Fact Sheet. Bureau of political-military affairs. – 2025. – URL: <https://www.state.gov/u-s-security-cooperation-with-central-asia/> (accessed on: 25.01.2025).
6. Abubakirova D.B. Iniciativa «Odin poyas - odin put'» kak novyj impul's razvitiya regiona Central'noj Azii // «Postsovetskie issledovaniya». – Moskva, 2022. – Т.5. №1. – S. 73-88.
7. Mubarak A.S.A. The importance of the Central Asian region in energy security at the global level: A review // *Journal of Public Affairs*. – 2020. – Vol.22, №11. – P. 1-9. – DOI:10.1002/pa.2427
8. 赵可金. 新时代中国国际战略探析 // *国际问题研究*. – 2021. – Vol.5 –P.34-38.
9. Laumulin M.T. Osnovnye protivorechiya mezhdru SSHA i KNR na sovremennom etape. – 2018. – URL: <https://isca.kz/ru/analytics-ru/2989> (data obrashheniya: 20.11.2024)

**ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ШЕТЕЛ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ
ОРТАҚ ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУЛЕРІ**

**СОВМЕСТНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ УЧЕНЫХ
КАЗАХСТАНА И ЗАРУБЕЖЬЯ**

**JOINT RESEARCHES OF SCIENTISTS
OF KAZAKHSTAN AND ABROAD**

SRSTI: 04.61

DOI: 10.51889/2959-6270.2025.90.2.011

A.T. Kyrkymbekova^{1*}, M.A. Erdogru²

¹Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

²Ege University, Izmir, Turkey

*e-mail: kyrkymbekovaaltnai@gmail.com

**THE INFLUENCE OF INFORMATION TECHNOLOGY ON THE FORMATION OF
PERSONALITY IN EDUCATION**

Abstract

In the dynamic landscape of higher education, information technology has emerged as a transformative force, significantly influencing students' personality development. This study explores the complex relationship between technology integration and the cognitive, social, and emotional growth of students in higher education institutions. The analysis investigates the role of digital learning platforms, online resources, collaborative tools, and data analytics in shaping students' personality traits, highlighting both their advantages and potential drawbacks.

The research aims to provide a deeper understanding of how technology fosters critical thinking, collaboration, and creative problem-solving—skills essential for success in the contemporary workforce. However, challenges such as increased screen time, digital distractions, and social isolation underscore the importance of balanced technology use.

A mixed-methods approach was employed, integrating quantitative data (surveys, academic performance, and technology usage statistics) with qualitative feedback (interviews with students, educators, and administrators). This methodological blend offers nuanced insights into the dual impact of educational technology on personality formation.

Findings suggest that while technology enhances knowledge accessibility and intellectual engagement, it also poses risks to physical and psychological well-being. The study advocates for fostering interpersonal skills and promoting responsible digital behavior to address these concerns.

Ultimately, this research calls for a balanced and student-centered approach to educational technology integration. Higher education institutions must strive to align technological innovations with humanistic values to nurture emotionally intelligent, socially competent, and intellectually empowered individuals.

Keywords: student personality development, information technology, digital education, higher education, digital socialization, moral values, emotional development, critical thinking, educational digital environment, internet addiction.

А.Т. Кыркымбекова¹ , М.А. Эрдоғру²

¹Абай атындағы қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан

²Эгей университеті, Измир қ., Түркия

БІЛІМ БЕРУДЕ АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ ТҮЛҒАНЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУҒА ӘСЕРІ

Аңдатпа

Жоғары білім беру саласындағы қарқынды өзгерістер кезеңінде ақпараттық технологиялар студенттердің тұлғалық дамуына айтарлықтай әсер ететін маңызды күшке айналды. Бұл зерттеу жоғары оқу орындарында технологияларды интеграциялау мен студенттердің когнитивтік, әлеуметтік және эмоционалдық дамуы арасындағы көпқырлы байланысты зерттеуге арналған. Зерттеу барысында цифрлық білім беру платформалары, онлайн-ресурстар, бірлескен жұмыс құралдары мен деректер аналитикасының тұлғаны қалыптастыруға ықпалы жан-жақты қарастырылып, оның оң және күрделі жақтары көрсетілді.

Зерттеудің басты мақсаты – ақпараттық технологиялардың студенттердің тұлғалық қасиеттерін қалай қалыптастыратынын терең түсіну. Сонымен бірге, технологиялар арқылы сыни ойлау, ынтымақтастық дағдылары мен шығармашылық шешім қабылдау қабілеттерін дамытуға ықпал ету. Бұл қасиеттер қазіргі еңбек нарығында табысқа жету үшін және жылдам өзгеріп жатқан әлемге бейімделу үшін аса маңызды. Алайда, экран алдында өткізілетін уақыттың ұлғаюы, цифрлық алаңдаушылықтар және әлеуметтік байланыстардың азаюы сияқты мәселелер технологияларды теңгерімді түрде қолданудың маңыздылығын айқындап отыр.

Толық әрі жан-жақты түсінікке қол жеткізу үшін аралас зерттеу әдісі қолданылды. Зерттеу әдістемесі сандық деректерді (сауалнамалар, технологияларды пайдалану статистикасы, академиялық көрсеткіштер) және сапалық мәліметтерді (студенттер, оқытушылар мен әкімшілерден алынған сұхбаттар мен пікірлер) біріктірді. Бұл әдіс технологиялардың тұлғалық дамуға әсерін тереңірек қарастыруға мүмкіндік берді.

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, ақпараттық технологиялар білімге қолжетімділікті арттырып, интеллектуалдық дамуға ықпал еткенімен, студенттердің физикалық және психологиялық денсаулығына байланысты мәселелер алаңдаушылық туғызады. Осыған байланысты тұлғааралық дағдыларды дамыту мен цифрлық ортада жауапты қарым-қатынас орнату қажеттілігі маңызды.

Зерттеу технологияларды студенттердің жеке қажеттіліктеріне бейімдеп, саналы және теңгерімді түрде қолдануды қолдайды. Жоғары оқу орындары технологиялық жетістіктер мен гуманистік құндылықтарды үйлестіре отырып, жан-жақты білімді, әлеуметтік белсенді және эмоционалдық тұрғыдан дамыған тұлғаларды қалыптастыратын орта құруы қажет. Тиімді технологияларды пайдалану студенттердің білім алу тәжірибесін байытып, олардың тұлғалық және интеллектуалдық дамуына ықпал етеді.

Түйін сөздер: студенттің тұлғалық дамуы, ақпараттық технологиялар, цифрлық білім беру, жоғары білім беру, цифрлық әлеуметтену, адамгершілік құндылықтар, эмоциялық даму, сыни ойлау, цифрлық білім беру ортасы, интернетке тәуелділік.

Кыркымбекова А.Т.¹, М.А. Эрдогру М.А.²

¹Казахский национальный педагогический университет им. Абая, Алматы, Казахстан

²Эгейский университет, Измир, Турция

ВЛИЯНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА ФОРМИРОВАНИЕ ЛИЧНОСТИ В ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация

В динамичной сфере высшего образования информационные технологии стали трансформационной силой, значительно влияющей на развитие личности студентов. Данное исследование изучает многогранную связь между интеграцией технологий и когнитивным, социальным и эмоциональным ростом студентов в условиях высших учебных заведений. Анализ охватывает влияние цифровых образовательных платформ, онлайн-ресурсов, инструментов для совместной работы и аналитики данных на формирование личности, освещая как положительные, так и сложные аспекты.

Цель исследования – предоставить более глубокое понимание того, как информационные технологии формируют личности студентов, помогая развивать критическое мышление, навыки сотрудничества и инструменты для творческого решения задач. Эти качества необходимы для успеха в современном рабочем мире и способствуют адаптивности в быстро меняющемся мире. Однако такие проблемы, как увеличение экранного времени, цифровые отвращения и потенциальная социальная изоляция, подчеркивают необходимость сбалансированной интеграции технологий.

Для достижения всестороннего понимания применялся смешанный метод, объединяющий количественные данные из опросов, академических метрик и статистики использования технологий с качественными данными из интервью и отзывов студентов, преподавателей и администраторов. Этот методологический подход позволил отразить сложную динамику влияния технологий на развитие личности.

Результаты исследования показывают, что, несмотря на преимущества технологий в доступе к знаниям и интеллектуальном росте, существует озабоченность по поводу физического и психического благополучия студентов. Исследование подчеркивает важность развития межличностных навыков и ответственного взаимодействия с цифровой средой для смягчения этих проблем.

Исследование выступает за сбалансированный и осознанный подход к интеграции технологий, адаптированный к индивидуальным потребностям студентов. Учреждения высшего образования должны стремиться создавать среду, которая гармонизирует технологические достижения с гуманистическими ценностями, обеспечивая развитие всесторонне образованных, социально активных и эмоционально развитых личностей. Оптимизация использования технологий позволит обогатить опыт студентов и способствовать их целостному личностному и интеллектуальному развитию.

Ключевые слова: формирование личности студентов, информационные технологии, цифровое образование, высшее образование, цифровая социализация, нравственные ценности, эмоциональное развитие, критическое мышление, цифровая образовательная среда, интернет-зависимость.

MAIN PART

The integration of information technology (IT) in higher education is transforming personality development among students, influencing their cognitive, social, and emotional capacities. This section explores key aspects of IT's role in education, discussing its opportunities, challenges, and broader implications.

Information technology plays a pivotal role in shaping students' intellectual growth. Digital learning tools, such as virtual classrooms and educational platforms, provide access to a wide range

of resources, fostering independent learning and critical thinking. These technologies encourage students to explore diverse perspectives and engage in problem-solving activities. For example, data-driven applications and interactive platforms enable students to visualize and apply theoretical knowledge in practical scenarios, enhancing their ability to analyze and innovate.

Technology facilitates collaboration through tools like online discussion forums and virtual teamwork platforms. These systems help students develop communication skills and the ability to work effectively in groups, which are essential for success in both academic and professional contexts. However, the rise of digital communication has highlighted the importance of balancing virtual and real-life social interactions to maintain emotional well-being and interpersonal skills.

Personalized learning platforms contribute to emotional stability by catering to individual learning speeds and preferences. Such systems reduce academic pressure and build self-confidence. Yet, the overuse of technology can lead to emotional stress and isolation, demanding strategies that promote healthy digital habits.

While IT enhances education, it also presents challenges. Excessive screen time contributes to physical health issues, such as eye strain and reduced physical activity. Digital distractions undermine focus and productivity, while increased dependence on virtual interactions can isolate students socially. Additionally, disparities in access to technology create gaps in educational equity.

Higher education institutions must adopt balanced approaches to technology integration. Key strategies include:

- Digital literacy programs: Training students and educators to use technology responsibly and efficiently;
- policy frameworks: Establishing guidelines for optimal screen time and promoting digital detox practices;
- encouraging hybrid learning models: Combining digital tools with face-to-face interaction to foster holistic development;
- support systems: Offering counseling and workshops to address the emotional challenges of digital learning environments.

By integrating technology thoughtfully, higher education institutions can cultivate critical thinkers and socially responsible individuals. This approach not only prepares students for the demands of a rapidly changing world but also ensures their well-rounded development as adaptable, emotionally intelligent members of society.

INTRODUCTION

Higher education today stands as a crucible of innovation and transformation, where traditional academic practices intersect with the rapid advancement of information technology. In this dynamic environment, technology has become a defining force, profoundly influencing how students engage with knowledge, interact with their peers, and navigate their personal development. This study focuses on understanding the intricate and multifaceted relationship between the integration of information technology in higher education and its impact on the formation of personality.

The 21st century has ushered in a technological era that has revolutionized the way education is delivered and experienced. Digital learning platforms, data-driven analytics, collaborative tools, and artificial intelligence-powered applications have become central to modern pedagogy. These advancements empower students by enhancing their access to knowledge, promoting critical thinking, and fostering innovation. However, they also present challenges, such as increased screen time, digital distractions, and potential risks to mental and emotional well-being.

The objective of this research is to explore how information technology influences the personality development of students in higher education. Specifically, the study seeks to analyze the cognitive, social, and emotional dimensions of this influence, examining both the opportunities and the challenges presented by technology. Moreover, this investigation addresses a critical gap in understanding how digital environments shape not only academic outcomes but also the emotional and social dimensions of student growth, which are increasingly recognized as crucial components of success in the contemporary world.

This study is guided by the hypothesis that the integration of information technology in higher education significantly influences student personality development, particularly enhancing cognitive abilities, social interaction, and emotional maturity, while simultaneously presenting challenges related to psychological well-being and social adaptation.

By delving into these aspects, the research aims to provide a comprehensive understanding of the transformative role of technology in shaping students' academic and personal growth.

To achieve these goals, a mixed-methods approach was employed, combining quantitative data from surveys, academic performance metrics, and technology usage statistics with qualitative insights derived from interviews and feedback from students, educators, and administrators. This methodological diversity enabled the research to capture the nuanced dynamics of technology's impact on personality formation, highlighting the dual role of technology as both a facilitator of development and a potential source of distraction or isolation.

One of the central themes of this research is the dual-edged nature of technology in higher education. On the one hand, digital tools provide unprecedented opportunities for personalized learning, collaborative problem-solving, and intellectual exploration. Students can access vast repositories of information, participate in global educational networks, and engage with diverse perspectives in real time. These capabilities not only enhance academic performance but also equip students with critical skills required for success in a rapidly evolving world.

On the other hand, the pervasive presence of technology in educational settings raises significant concerns. Prolonged screen time and the allure of digital distractions can undermine students' focus and productivity. Furthermore, the dominance of virtual interactions over face-to-face communication may erode interpersonal skills and hinder the development of emotional intelligence. These challenges necessitate a balanced approach to technology integration, where its benefits are maximized while its drawbacks are mitigated.

This study underscores the importance of creating a harmonious educational environment where technology complements rather than overshadows humanistic values. It advocates for personalized and mindful use of digital tools, tailored to the unique needs and preferences of students. Higher education institutions are called upon to foster an ecosystem that promotes not only cognitive growth but also emotional resilience and social engagement.

As digital natives, today's students arrive at universities with a deep familiarity with technology. Their lives are intertwined with digital platforms, from social media and communication apps to online learning resources. This familiarity brings both opportunities and challenges for educators. While students are adept at navigating technological landscapes, they also face risks associated with over-reliance on digital tools, such as reduced face-to-face interaction and diminished critical thinking skills due to information overload.

The findings of this study reveal that information technology has the potential to significantly enhance students' cognitive and social capabilities, enabling them to thrive in an interconnected and knowledge-driven world. However, it also emphasizes the necessity for thoughtful integration of technology to ensure that it supports rather than disrupts the holistic development of students.

This research aims to contribute to the broader discourse on the role of technology in education by providing actionable insights and recommendations for optimizing its use. By addressing both the benefits and challenges of technology integration, the study seeks to inform educators, policymakers, and institutions about best practices for fostering well-rounded individuals. The ultimate goal is to create an educational environment where technology serves as a tool for empowerment, enabling students to achieve their full potential academically, socially, and emotionally.

In the ever-changing landscape of higher education, this study offers a timely exploration of the influence of information technology on personality formation. It invites stakeholders to rethink the role of technology, not merely as a means of delivering content, but as a transformative force that shapes the future of student development. By embracing a balanced and thoughtful approach, higher education can harness the power of technology to cultivate individuals who are not only knowledgeable but also emotionally intelligent, socially adept, and prepared to meet the complex challenges of the 21st century.

METHODOLOGY

This study adopted a mixed-methods research design to investigate how information technology influences the personality development of university students in Kazakhstan. The choice of this methodological approach was directly informed by the research hypothesis: the integration of digital technologies into the educational environment significantly affects students' cognitive, emotional, and social development. In order to explore this complex interplay comprehensively, it was essential to combine the strengths of both quantitative and qualitative research traditions.

The quantitative component was aimed at identifying measurable cognitive shifts and behavioral patterns associated with the use of technology-enhanced learning environments. To this end, two key methods were implemented. First, pre- and post-tests were administered to assess students' analytical thinking, problem-solving skills, and general cognitive readiness. These tests were specifically tailored to the academic disciplines involved and were reviewed by subject matter experts to ensure validity. The pre-tests established a baseline prior to the implementation of digital tools, while the post-tests, administered after four months of exposure, allowed for the evaluation of potential gains and statistically significant differences in cognitive performance.

Second, data derived from Learning Management Systems (LMS) – specifically Blackboard and Moodle – were analyzed to observe students' behavioral engagement with digital content. This included tracking login frequencies, resource usage duration, interaction patterns, and assignment completion rates. These indicators helped quantify the extent and consistency of student engagement within digital learning environments, serving as proxies for behavioral and motivational development.

To complement these numerical insights and address the emotional and social dimensions of personality development, qualitative methods were incorporated. Semi-structured interviews were conducted with a purposively selected group of 30 students, chosen based on their active participation in digital learning activities and their willingness to reflect deeply on their experiences. The interview guide focused on emotional responses to technology use, perceived benefits and challenges, changes in motivation, and the dynamics of social interaction in online educational settings.

The qualitative data were analyzed using thematic analysis techniques. This enabled the identification of recurring patterns related to emotional resilience, adaptation to new learning formats, and the evolution of interpersonal communication under the influence of educational technology. The use of NVivo software ensured consistency in coding and categorization, while peer validation helped increase the trustworthiness of the findings.

The decision to adopt a mixed-methods approach was grounded in the principle of methodological triangulation. Quantitative methods provided statistical rigor and generalizability, while qualitative analysis offered depth and contextual richness. Together, these approaches facilitated a holistic understanding of how technology contributes to personality formation, aligning directly with the central hypothesis of the study.

The research was conducted between September 2023 and February 2024 across three higher education institutions in Kazakhstan. This six-month period was sufficient to observe both the initial adaptation phase and the emergence of sustained behavioral and emotional patterns in relation to digital learning tools.

Participants for the quantitative component (n=300) were selected using stratified random sampling to ensure diversity in academic backgrounds, digital literacy levels, and motivational profiles. The qualitative sample (n=30) was identified purposively to capture students with meaningful engagement in the online learning environment. Data analysis for the quantitative phase was performed using SPSS (version 25), employing descriptive statistics and paired-sample t-tests to assess cognitive development over time. Qualitative analysis was conducted using NVivo (version 12), with a strong emphasis on thematic coding and cross-validation.

While the study provided significant insights into the short-term effects of digital technologies on students' personality development, it is important to note its limitations. The six-month duration, although sufficient for initial observations, may not fully reflect long-term developmental trajectories.

Furthermore, the sample, while representative across academic disciplines, may not include all sociocultural or demographic subgroups, which could limit broader generalizations. Nevertheless, the chosen methodology was well-aligned with the research goals and provided a robust foundation for interpreting the influence of educational technologies on student personality formation.

LITERATURE REVIEW

The impact of digital technologies on personality development can be examined through various theoretical and empirical lenses, including cognitive, emotional, social, and cultural dimensions of student growth. Over the past two decades, the integration of digital tools into education has sparked growing academic interest. Numerous researchers have explored both the transformative potential and the unintended consequences of technology on learners. While much of the literature highlights positive outcomes such as enhanced critical thinking and improved engagement, other studies draw attention to risks associated with emotional well-being, digital dependency, and inequality. This review synthesizes key insights from foundational and recent research, identifying major trends, theoretical frameworks, and current gaps in the field.

Zh.K. Simtikov [12] emphasizes that technology-enriched environments promote cognitive flexibility and independent learning among youth. His work demonstrates how access to digital tools empowers students to take ownership of their educational journey. R.B. Absatatrov [1] explores the influence of social and educational technologies on fostering civic engagement among youth. He underlines the crucial role of interaction between governmental and educational institutions in cultivating socially responsible individuals. Moreover, his research highlights that integrating digital citizenship education into curricula helps students understand ethical implications of technology use, ensuring responsible digital behavior and societal participation. In parallel, D.E. Prokudin [8-10] explores how the development of information culture influences students' ability to critically evaluate, structure, and apply knowledge in complex environments. These insights align with findings by N.Selwyn [15] and D.Buckingham [18], who highlight the growing importance of media literacy in preparing students for lifelong learning in an information-saturated world. However, M.Bulger and P.Davison [19] caution that the abundance of unfiltered digital content can lead to information overload and hinder the development of deep analytical thinking, suggesting the need for more reflective approaches to digital engagement.

In addition to cognitive outcomes, the emotional and social dimensions of personality development are significantly shaped by digital learning environments. M.P. Lapchik and E.S. Polat [7] analyzes the dual effects of technology use in education, noting that while digital tools may enhance motivation and personalization, they can also heighten stress and emotional instability in the absence of institutional support. J.M. Twenge and W.K. Campbell [24] provide empirical evidence that excessive screen time correlates with anxiety and psychological distress among adolescents. Conversely, C.R. Graham [25] and A.V. Solovyov [13] shows that blended learning models encourage peer interaction and collaborative practices, which contribute positively to students' social adaptation. These contrasting findings indicate that the emotional impact of technology use is context-dependent and must be addressed through well-balanced pedagogical strategies.

The global nature of digital education adds another layer of complexity. M.Castells [5] and A.Toffler [14] describe the ways in which digital networks reshape communication and learning processes across borders, opening new opportunities for knowledge exchange. Yet, S.Livingstone and E.J. Helsper [16] reveal persistent digital inequalities, especially in regions where access to stable internet and devices is limited. V.A. Kostina and E.G. Sokolov [6] argues that such inequality can reinforce existing socio-economic divides, limiting educational outcomes for disadvantaged populations. At the same time, international collaborations and virtual exchange programs – as examined by P.Altbach and H. de Wit [28] – promote cultural competency and global citizenship, demonstrating the transformative potential of well-designed cross-cultural initiatives.

As digital transformation accelerates, new demands are placed on students to acquire future-relevant competencies. A.Giddens [3] links the rise of post-industrial society to a shift toward

knowledge-based economies, where digital skills such as programming, data analysis, and information security become critical for employability. This perspective is echoed by K.Schwab and S.Zahidi [22] in their Future of Jobs report, as well as by C.B. Frey and M.A. Osborne [27], who explore the impact of automation on workforce readiness. Educational institutions, according to G.Biesta [23] and K.M. Kapp [26], must respond by embedding technological fluency into their curricula, thereby preparing students not only for professional success but also for adaptive thinking in a rapidly changing world.

Beyond skills, digitalization raises pressing ethical concerns. S.Bennett and K.Maton [17] advocate for a more comprehensive model of digital citizenship education that incorporates moral reasoning, ethical behavior, and civic responsibility. J. van Dijck, T.Poell, and M. de Waal [20] expand this argument by analyzing platform society dynamics, which often concentrate power in opaque algorithmic systems. B.Williamson, R.Eynon, and J.Potter [21] add that the COVID-19 pandemic exposed systemic weaknesses in digital education, including unequal access, digital fatigue, and lack of emotional support. These findings point to the urgent need for inclusive, transparent, and ethically guided digital strategies in education systems.

Despite the extensive scope of existing literature, significant gaps persist. Few studies have adopted a longitudinal approach to evaluating the long-term effects of digital learning on personality development. Additionally, although psychological risks such as digital addiction and emotional disengagement are well documented, little attention has been paid to preventive interventions within educational frameworks. There is also a notable absence of research focusing on Central Asian contexts. Most available studies are based on Western models, limiting their applicability to countries like Kazakhstan. This study addresses this gap by analyzing how digital technologies influence the cognitive, emotional, and social development of university students in Kazakhstan, offering empirical insights into the evolving role of education in the digital age.

RESULTS

The quantitative and qualitative analyses provided substantial evidence regarding the influence of technology integration on students' cognitive, emotional, and social development, directly addressing the hypothesis proposed by the study.

Cognitive Development

The hypothesis suggested that integrating technology would enhance students' cognitive abilities, particularly analytical and problem-solving skills. The collected data strongly supported this assumption:

Improvement in analytical skills: Post-test scores revealed a 25% increase (from an average of 65% to 90%) compared to pre-test results, indicating significant enhancement of critical thinking capabilities following technology integration.

Correlation between engagement and performance: Students who actively engaged with digital resources exhibited more substantial cognitive growth. A strong positive correlation ($r = 0.82$, $p < 0.01$) was identified, confirming that higher interaction with digital tools directly contributed to improved academic performance.

Engagement Metrics

In line with the hypothesis, technology integration notably increased student engagement and productivity:

Increased student engagement: Learning Management System (LMS) data demonstrated that engagement levels rose from 65% to 78% following the implementation of digital platforms, highlighting their effectiveness in enhancing student interaction and academic involvement.

Enhanced assignment completion rates: The proportion of students completing more than 75% of their assignments increased from 67% to 80%, validating the positive impact of technology integration on academic productivity and task management skills.

Emotional Well-being and Adaptability

The hypothesis further proposed that technology would foster emotional maturity and resilience, which was also supported by the findings:

Adaptation to technological challenges: Qualitative interviews revealed that 85% of students reported increased confidence in using digital tools, despite 25% initially experiencing frustration. Over time, 80% of students successfully adapted, demonstrating significant growth in emotional resilience.

Reduced academic stress: Many students noted a decrease in academic stress levels due to the improved clarity and accessibility of digital learning environments, supporting the hypothesis that technology positively influences emotional well-being.

Social Interaction and Isolation

The hypothesis anticipated both positive and negative impacts of technology on social interaction:

Virtual collaboration: Technology facilitated enhanced virtual collaboration, as confirmed by qualitative feedback that highlighted improved communication and connectivity across geographical boundaries.

Reduced in-person interaction: Nevertheless, 20% of students expressed concerns about diminished face-to-face interaction, indicating a preference for hybrid learning models. This finding underscores the dual-edged nature of digital technologies and the importance of maintaining balance between virtual and physical interactions.

Hypothesis Testing Summary

Overall, the study's findings robustly supported the hypothesis:

Enhanced cognitive abilities were confirmed by significantly improved test scores (+25% increase) and a high correlation between digital engagement and cognitive gains ($r = 0.82$).

Emotional maturity and resilience were demonstrated through increased student confidence (85%) and reduced academic stress.

Mixed effects on social interaction were consistent with expectations, affirming the benefits of virtual collaboration while highlighting concerns about reduced in-person engagement (20% preference for hybrid learning).

Significance of Findings

These results highlight the transformative potential of technology in higher education, emphasizing its capacity to enhance cognitive and emotional development while acknowledging its inherent challenges. Educational institutions must strategically integrate digital technologies by balancing their cognitive and emotional benefits with careful attention to social dynamics. Hybrid learning models are recommended as an optimal approach, blending the strengths of digital and face-to-face learning to support the holistic development of students.

The summarized findings from both the quantitative and qualitative phases are illustrated in Table 1 and Figure 1, clearly demonstrating improvements across multiple dimensions following the integration of technology.

Table 1 details the gains in cognitive performance (25% improvement in test scores), student engagement (13% increase), assignment completion (13% increase), and emotional adaptability (85% increase in confidence).

It also highlights nuanced changes in social behavior, with 20% of students expressing a preference for hybrid learning models to balance the benefits and challenges of digital engagement.

Table 1. Results of Quantitative and Qualitative Analysis

Category	Metrics	Pre-Test (%)	Post-Test (%)	Change (%)
Cognitive Development	Average Test Scores	65	90	+25
	Students with Critical Thinking Improvement	-	82	+82
	Correlation (Time & Performance, r)	-	0.82	-
Engagement Metrics	Student Engagement	65	78	+13
	Assignment Completion Rates >75%	67	80	+13
	Time Spent on Digital Resources (>2 hours)	45	60	+15
Emotional Well-Being	Students Reporting Confidence Increase	-	85	+85
	Students Expressing Initial Frustration	-	25	-
	Students Adapting to Digital Challenges	-	80	+80
Social Interaction	Students Preferring Hybrid Learning Models	-	20	+20
	Reports of Reduced In-Person Interaction	-	18	-

Figure 1 graphically represents changes in key engagement metrics, clearly illustrating improvements in student engagement (from 65% to 78%), assignment completion rates above 75% (from 67% to 80%), and shifts in the time students spent engaging with digital resources.

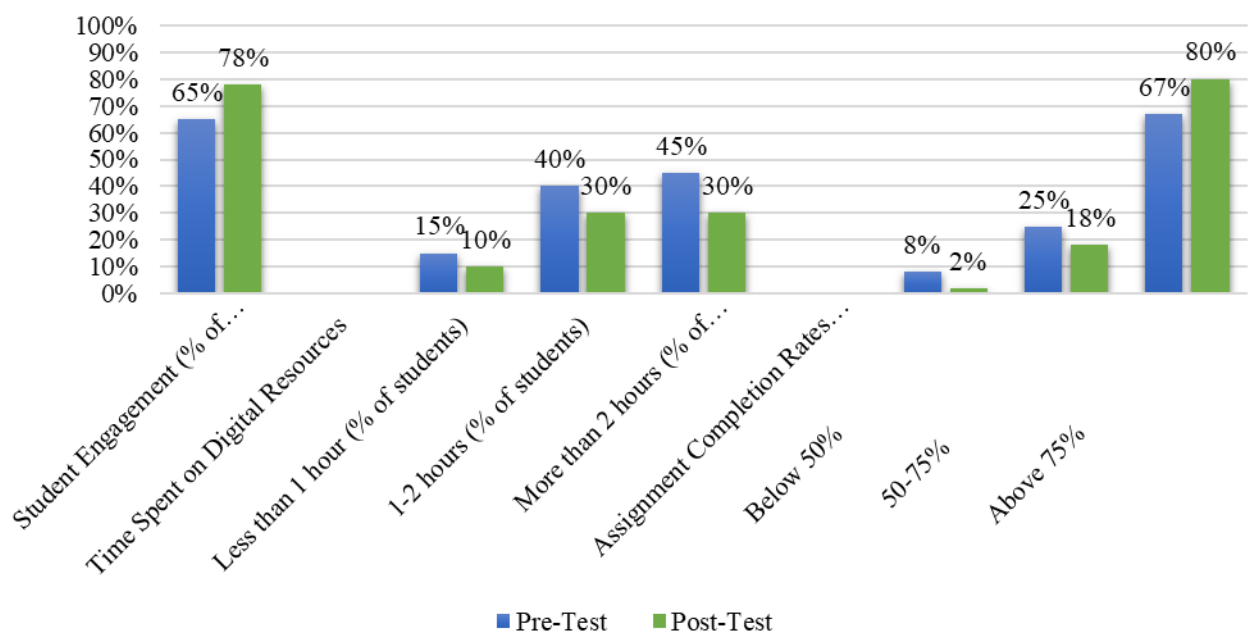

Figure 1. Comparative data before and after the test.

DISCUSSION

The findings of this study provide a comprehensive understanding of the multifaceted impact of information technology on the cognitive, emotional, and social development of students in higher education. While the results highlight the transformative potential of technology, they also reveal its complexities, which require careful consideration in educational practices.

The cognitive benefits observed in the study demonstrate significant improvements in critical thinking, analytical reasoning, and problem-solving skills. These advancements are not merely reflected in test scores but also in the way students engage with learning. The integration of technology has shifted the focus from traditional rote learning to dynamic, interactive methodologies. This shift enhances the depth of knowledge acquisition and reshapes the cognitive processes driving education, paving the way for a more engaging and effective learning experience.

However, not all studies fully agree with this positive perspective. For example, Selwyn [15] cautions that unregulated use of technology can lead to superficial learning, fragmented attention, and diminished ability to engage in sustained critical thinking. Thus, while the cognitive benefits are promising, they depend heavily on structured and pedagogically sound integration of digital tools.

Emotional development emerged as a key area influenced by technology. Students displayed heightened emotional resilience and adaptability, suggesting that technology, when implemented thoughtfully, can serve as a tool for personal growth. The ability to navigate challenges posed by technology fostered a growth mindset among students. This aligns with the broader understanding of adaptive learning, where overcoming challenges becomes a cornerstone of personal and emotional development.

Nevertheless, Twenge and Campbell [24] and Buckingham [18] argue that excessive screen time and digital dependency may exacerbate anxiety, stress, and emotional burnout, particularly when boundaries between academic and personal digital activities are blurred. These findings underscore the need for careful monitoring of digital engagement to maximize emotional benefits while minimizing potential psychological risks.

The impact of technology on social interactions presented a dual narrative. On one hand, virtual platforms enabled unprecedented collaboration and connectivity among students. On the other, they introduced challenges such as reduced face-to-face interaction and the potential for digital isolation. Despite these challenges, the study indicates that technology is reshaping rather than diminishing social dynamics. Many students expressed a preference for hybrid learning models, which combine the benefits of digital tools with the richness of in-person engagement. This balanced approach appears to address the shortcomings of a fully digital environment while maximizing its strengths.

Broader literature supports this nuanced view: while Graham [25] emphasizes that collaborative technologies can foster global learning communities, Bulger and Davison [19] warn that prolonged virtual communication may hinder the development of empathy and deep interpersonal skills.

The broader implications of these findings extend beyond the classroom. They emphasize the need for educational institutions to redefine the role of educators and adopt strategies that integrate technology without compromising the holistic development of students. Teachers are no longer mere disseminators of knowledge; they have become facilitators who guide students through the complexities of a technology-rich learning environment. This shift necessitates professional development programs and curriculum redesigns that align with the demands of the digital era.

Equally important is the issue of equitable access to technology. The study underscores the necessity of bridging the digital divide to ensure that all students, regardless of their socio-economic background, can benefit from technological advancements. Policies aimed at providing affordable internet access, robust infrastructure, and digital literacy programs are crucial for fostering inclusivity in education [16].

The findings align with existing literature on the dual impact of technology in education. Previous research consistently highlights the potential of digital tools to enhance learning outcomes while raising concerns about their social and emotional implications. This study builds on these insights, offering a holistic perspective that integrates cognitive, emotional, and social dimensions.

Furthermore, the cross-cultural observations incorporated in this research contribute to the global discourse on technology in education, emphasizing its diverse applications across different institutional and regional contexts.

The integration of technology in higher education is driven by both the demands of a globalized workforce and the pursuit of innovation. While the cognitive and emotional benefits are evident, the risks associated with overreliance on technology, such as diminished interpersonal skills, attention fragmentation, and digital fatigue, must not be overlooked. Institutions must strike a balance between leveraging the advantages of technology and mitigating its drawbacks.

The practical implications of this study are significant. Investing in adaptive learning technologies can personalize educational experiences, catering to the unique needs of individual students. Additionally, embedding emotional intelligence training into the curriculum can help students navigate the challenges associated with technology use, fostering resilience and adaptability. Hybrid learning models, which combine digital and traditional methods, emerge as a promising approach to addressing the complexities of technology integration while ensuring a comprehensive learning experience.

Future research should explore the long-term effects of technology on personality development, particularly as students transition from academic to professional environments. The rapid evolution of emerging technologies such as artificial intelligence, augmented reality, and blockchain also warrants further investigation to understand their potential in reshaping education. Expanding cross-cultural studies can provide valuable insights into the universal and localized impacts of technology on learning.

In conclusion, this discussion underscores the transformative potential of information technology in higher education. While challenges persist, the findings advocate for a balanced and mindful integration of technology, ensuring that it complements rather than compromises the holistic development of students. As education continues to evolve, the interplay between technology and human development remains a pivotal area of inquiry, shaping the future of learning in an interconnected world.

CONCLUSION

In the dynamic landscape of higher education, the integration of information technology has emerged as a transformative force, influencing not only academic practices but also the formation of students' personalities. This comprehensive exploration of the influence of information technology on student development has illuminated its multifaceted impact. Through qualitative and quantitative analyses, this study provided a holistic understanding of this complex interplay.

The key findings of the research highlight diverse emotional responses among students, ranging from motivation and excitement to anxiety and resistance. Students demonstrated remarkable adaptability in the face of technological challenges, developing problem-solving skills and resilience crucial for thriving in the digital academic environment. The study also underscored the strong link between emotional well-being and students' experiences with technology, emphasizing the importance of institutional support. Recognizing individual narratives and unique perspectives emerged as another critical aspect, highlighting the value of personalized approaches to technology integration. Finally, the evolving nature of emotional experiences over time illustrated that students' adaptation to technology is a dynamic and ongoing process.

To harness the full potential of technology in higher education while mitigating its associated risks, this study suggests several key strategies:

1. Implement hybrid learning models that combine digital and face-to-face methods to balance cognitive development with interpersonal skill formation.
2. Promote digital well-being programs that support healthy technology use, emotional resilience, and stress management among students.
3. Personalize the integration of technology by adapting educational approaches to different levels of digital literacy and emotional readiness.

4. Provide continuous professional development for educators, emphasizing digital pedagogy skills alongside the cultivation of emotional intelligence.

5. Expand initiatives to bridge the digital divide, ensuring equal access to technological resources for students of all socio-economic backgrounds.

6. Foster student agency by encouraging learners to take an active role in shaping their educational experiences with digital tools.

Looking ahead, future research should explore the long-term effects of technology on personality development, particularly as students transition from higher education into professional environments. It would be valuable to investigate the influence of emerging technologies such as artificial intelligence, augmented reality, and blockchain on emotional and social dimensions of learning. Moreover, expanding cross-cultural comparative studies could provide deeper insights into the interaction between cultural context, technology use, and personality formation. Understanding the psychological impacts of prolonged digital engagement, including digital fatigue and cognitive overload, also remains an important avenue for further investigation. Future studies should pay special attention to how adaptive learning technologies can not only enhance academic success but also foster emotional intelligence and social adaptability.

The influence of information technology on the formation of personality in education is neither static nor unidirectional; it represents a dynamic and evolving process. This research emphasizes the importance of a mindful, holistic approach to digital integration – one that nurtures the emotional, cognitive, and social development of students rather than compromising it.

By fostering adaptability, supporting emotional well-being, valuing the individuality of each student, and ensuring strong institutional support systems, higher education institutions can create learning environments where students are empowered to thrive. As the digital era continues to unfold, maintaining a thoughtful balance between technological innovation and human-centered development will be crucial for shaping resilient, emotionally intelligent, and socially engaged graduates ready to meet the challenges of the future.

References:

1. Абсаттаров Р. Б. Социально-политическая активность казахстанской молодежи в условиях демократизации общества // Вестник КазНПУ им. Абая. Серия «Социологические и политические науки». – 2024. – №1(85). – С. 49-57.
2. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: опыт социального прогнозирования. – М.: Academia, 2004. – 956 с.
3. Кастельс М. Восхождение сетевого общества. – М.: Высшая школа экономики, 2000. – 608 с.
4. Гидденс Э. Ускользающий мир: как глобализация меняет нашу жизнь. – М.: Весь мир, 2004. – 120 с.
5. Казан М.С., Лотман Ю.М. Культуроцентрический и личностно-ориентированный подходы к образованию в цифровую эпоху // Вестник современной философии и образования. – 2007. – Т. 12. – №3. – С. 176-189.
6. Костина В.А., Соколов Е.Г. Влияние глобализации на образование: тенденции культурного взаимодействия и цифрового неравенства // Вестник мировой педагогики. – 2012. – Т. 8. – №2. – С. 263-277.
7. Лапчик М.П., Полат Э.С. Цифровые технологии и эмоциональная адаптация студентов в образовании. – М.: Академия, 2001. – 320 с.
8. Прокудин Д.Е. Основные аспекты формирования информационной культуры // Вестник СПбГУ. Серия 6. – 2004. – Вып. 5. – 0,7 п.л.
9. Прокудин Д.Е. Влияние информатизации образования на тенденции глобализации в современной культуре // Вестник СПбГУ. Серия 6. – 2005. – №1. – С. 42-45.
10. Прокудин Д.Е. Проблемы формирования информационной культуры // Вестник СПбГУ. Серия 6. – 2007. – №3. – С. 169-174.

11. Щедровицкий Г.П. Деятельностный подход к цифровому образованию: проектное обучение как средство развития критического мышления // Педагогика цифровой эпохи. – 2011. – Т. 15. – №4. – С. 231-245.
12. Симтиков Ж.К. Особенности формирования и реализации молодежной политики в Республике Казахстан на современном этапе: дис. ... д-ра соц. наук. – Алматы, 2004. – 328 с.
13. Соловьев А. В. Динамика культуры информационного общества // Социологический журнал. – 2015. – Т. 21. – №3. – С. 56-68.
14. Тоффлер Э. Третья волна. – М.: АСТ, 2004. – 784 с.
15. Селун Н. Образование и технологии: ключевые вопросы и дебаты. – Лондон: Bloomsbury Academic, 2021.
16. Ливингстон С., Хелспер Э. Градации цифровой включенности // Information, Communication & Society. – 2022. – Т. 25. – №3. – С. 295-311.
17. Беннет С., Мэйтон К. Образование цифрового гражданства: критический подход // Journal of Educational Technology & Society. – 2020. – Т. 23. – №2. – С. 65-76.
18. Бекингем Д. Грамотность в цифровых медиа: переосмысление медиаобразования в эпоху интернета. – Лондон: Routledge, 2021.
19. Булгер М., Дэвисон П. Обещания, вызовы и будущее медиаобразования // Journal of Media Literacy Education. – 2022. – Т. 14. – №1. – С. 1-21.
20. Ван Дейк Й., Поэл Т., де Ваал М. Общество платформ. – Оксфорд: Oxford University Press, 2020.
21. Уильямсон Б., Эйнон Р., Поттер Дж. Политика, педагогика и практика во время пандемии: цифровое образование в условиях COVID-19 // Learning, Media and Technology. – 2020. – Т. 45. – №2. – С. 107-114.
22. Шваб К., Захиди С. Доклад о будущем рабочих мест. – Женева: Всемирный экономический форум, 2021.
23. Биеста Г. Лидерство в образовании для более устойчивого мира. – Лондон: Routledge, 2021.
24. Твендж Дж. М., Кэмпбелл У. К. Цифровые технологии и психологическое напряжение // Computers in Human Behavior. – 2021. – Т. 117. – Ст. 106672.
25. Грэм К.Р. Новые практики и исследования в области смешанного обучения // International Journal of Educational Technology in Higher Education. – 2022. – Т. 19. – №1. – С. 1-21.
26. Канн К. М. Геймификация обучения и преподавания. – Хобокен: Wiley, 2021.
27. Фрей К.Б., Осборн М.А. Будущее занятости: насколько уязвимы профессии к компьютеризации? // Technological Forecasting and Social Change. – 2020. – Т. 114. – С. 254-280.
28. Альтбах П., де Вит Х. Тенденции в глобальном высшем образовании // Journal of Studies in International Education. – 2022. – Т. 26. – №2. – С. 111-131.

References:

1. Absattarov R. B. Sotsial'no-politicheskaya aktivnost' kazakhstanskoy molodezhi v usloviyakh demokratizatsii obshchestva [Socio-political activity of Kazakhstani youth in the context of democratization of society]. Vestnik KazNPU im. Abaya. Seriya «Sotsiologicheskie i politicheskie nauki», vol. 85, no. 1, 2024. Pp. 49-57.
2. Bell D. Gryadushchee postindustrial'noe obshchestvo: opyt sotsial'nogo prognozirovaniya [The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting]. Moscow: Academia, 2004. -956 p.
3. Castells M. Voskhozhdenie setevogo obshchestva [The Rise of the Network Society]. Moscow: Vysshaya shkola ekonomiki, 2000. – 608 p.
4. Giddens E. Uskol'zayushchiy mir: kak globalizatsiya menyaet nashu zhizn' [Runaway World: How Globalization is Reshaping Our Lives]. Moscow: Ves' mir, 2004. -120 p.
5. Kagan M. S., Lotman Y. M. The cultural and personality-centered approach to education in the digital age. Journal of Modern Philosophy and Education, vol. 12, no. 3, 2007. -pp. 176-189.

6. Kostina V. A., Sokolov E. G. Vliyanie globalizatsii na obrazovanie: tendentsii kulturnogo vzaimodeystviya i tsifrovogo neravenstva [The influence of globalization on education: trends in cultural interaction and digital inequality]. *Journal of Global Pedagogy*, vol. 8, no. 2, 2012. Pp. 263-277.
7. Lapchik M. P., Polat E. S. Tsifrovye tekhnologii i emotsional'naya adaptatsiya studentov v obrazovanii [Digital technologies and emotional adaptation of students in education]. Moscow: Akademiya, 2001. -320 p.
8. Prokudin D. E. Osnovnye aspekty formirovaniya informatsionnoy kultury [Basic aspects of the formation of information culture]. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya 6*, no. 5, 0.7, 2004. – p.l.
9. Prokudin D.E. Vliyanie informatizatsii obrazovaniya na tendentsii globalizatsii v sovremennoy kulture [The impact of informatization of education on globalization trends in modern culture]. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya 6*, no. 1, 2005. Pp. 42-45.
10. Prokudin D. E. Problemy formirovaniya informatsionnoy kultury [Problems of the formation of information culture]. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya 6*, no. 3, 2007. Pp. 169-174.
11. Schedrovitsky G. P. Deyatel'nostnyy podkhod k tsifrovomu obrazovaniyu: proektnoe obuchenie kak sredstvo razvitiya kriticheskogo myshleniya [The activity-based approach to digital education: project-based learning as a tool for critical thinking development]. *Pedagogy of the Digital Age*, vol. 15, no. 4, 2011. Pp. 231-245.
12. Simtikov Zh. K. Osobennosti formirovaniya i realizatsii molodezhnoy politiki v Respublike Kazakhstan na sovremennom etape [Features of the formation and implementation of youth policy in the Republic of Kazakhstan at the present stage]. Doctoral dissertation, Almaty, 2004. 328 p.
13. Solovyov A. V. Dinamika kultury informatsionnogo obshchestva [The dynamics of information society culture]. *Sotsiologicheskii zhurnal*, vol. 21, no. 3, 2015. Pp. 56-68.
14. Toffler A. Tret'ya volna [The Third Wave]. Moscow: AST, 2004. 784 p.
15. Selwyn N. *Education and Technology: Key Issues and Debates*. London: Bloomsbury Academic. 2021.
16. Livingstone S., Helsper E. J. Gradations in digital inclusion. *Information, Communication & Society*, vol. 25, no. 3, 2022. Pp. 295-311.
17. Bennett S., Maton K. Digital citizenship education: A critical approach. *Journal of Educational Technology & Society*, vol. 23, no. 2, 2020. Pp. 65-76.
18. Buckingham D. *Digital Media Literacies: Rethinking Media Education in the Age of the Internet*. London: Routledge. 2021.
19. Bulger M., Davison P. The promises, challenges, and futures of media literacy. *Journal of Media Literacy Education*, vol. 14, no. 1, 2022. Pp. 1-21.
20. van Dijck J., Poell T., de Waal M. *The Platform Society*. Oxford: Oxford University Press. 2020.
21. Williamson B., Eynon R., Potter J. Pandemic politics, pedagogies and practices: digital education during COVID-19. *Learning, Media and Technology*, vol. 45, no. 2, 2020. Pp. 107-114.
22. Schwab K., Zahidi S. *The Future of Jobs Report*. Geneva: World Economic Forum. 2021.
23. Biesta G. *Educational Leadership for a More Sustainable World*. London: Routledge. 2021.
24. Twenge J. M., Campbell W. K. Digital Technology and Psychological Distress. *Computers in Human Behavior*, vol. 117, 106672. 2021.
25. Graham C. R. Emerging practice and research in blended learning. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, vol. 19, no. 1, 2022. Pp. 1-21.
26. Kapp K. M. *The Gamification of Learning and Instruction*. Hoboken: Wiley. 2021.
27. Frey C. B., Osborne M. A. The Future of Employment: How susceptible are jobs to computerisation? *Technological Forecasting and Social Change*, vol. 114, 2020. Pp. 254-280.
28. Altbach P., de Wit H. Trends in global higher education. *Journal of Studies in International Education*, vol. 26, no. 2, 2022. Pp. 111-131.

A.K. Kurmangali ^{1*}, Saad Twaissi ²

¹Abai Kazakh National Pedagogical University Almaty, Kazakhstan e-mail:

²United Arab Emirates University, Al Ain, United Arab Emirates, e-mail:

^{*}a.kurmangali@sorbonne.kz

THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AND THE ARAB EAST: POLITICAL AND CULTURAL RELATIONSHIPS

Abstract

The subject of research devoted to the study of political and cultural relations between the Republic of Kazakhstan and the countries of the Arab East occupies an important place in modern scientific agency, highlighting the multifaceted nature of international relations and interaction. The study is aimed at analysing the dynamics and peculiarities of the development of relations between these regions, which is relevant in the context of globalisation and changes in world politics.

The aim of the study is to comprehensively analyse the political, economic and cultural interrelations between Kazakhstan and the Arab states and to identify the factors that contribute to the strengthening or weakening of these relations. The main areas of focus include the analysis of the political and cultural context, current initiatives and projects, and economic development between the countries.

The scientific and practical significance of the work stems from the need for a deep understanding of the mechanisms of political cooperation and cultural dialogue, which contribute to the formation of effective foreign policy and the development of intercultural communication. The methodological approach is based on a comprehensive analysis of primary and secondary data, application of qualitative research methods, including document analysis, expert interviews and case studies.

The main findings of the study highlight the role of Kazakhstan as a significant actor in the political, cultural and economic processes in the region and identify prospects and challenges for further deepening cooperation. The findings point to the need to strengthen cultural and educational initiatives and to promote international dialogue and mutual understanding.

The value of the study lies in the development of recommendations for the optimisation of bilateral relations, which contributes to the development of the theory and practice of international relations and diplomacy. The practical significance of the work is expressed in the formation of a knowledge base for political and economic analysts, contributing to the implementation of strategies for sustainable interaction and cultural enrichment between the Republic of Kazakhstan and the countries of the Arab East.

Keywords: geopolitics, international cooperation, Arab East, Kazakhstan, economy.

А.Қ. Құрманғали ¹, Саад Твайсси ²

^{1*}Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университеті, Алматы, Қазақстан е
Әл Айн, Біріккен Араб Әмірліктері

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ЖӘНЕ АРАБ ШЫҒЫС ЕЛДЕРІ: САЯСИ-МӘДЕНИ БАЙЛАНЫСТАР

Аңдатпа

Қазақстан Республикасы мен Араб Шығысы елдері арасындағы саяси-мәдени байланыстарды зерттеуге арналған. Халықаралық қатынастар мен өзара іс-қимылдың жан-жақтылығын көрсете отырып, қазіргі ғылыми агентте маңызды орын алады. Зерттеу жаһандану және әлемдік саясаттағы өзгерістер контекстінде өзекті болып табылатын осы аймақтар арасындағы қатынастардың даму динамикасы мен ерекшеліктерін талдауға бағытталған.

Бұл жұмыстың мақсаты-Қазақстанның араб мемлекеттерімен саяси, экономикалық және мәдени байланыстарын жан-жақты талдау және осы байланыстарды нығайтуға немесе әлсіретуге ықпал ететін факторларды анықтау. Негізгі бағыттарға саяси-мәдени контекстті, заманауи бастамалар мен жобаларды, сондай-ақ елдер арасындағы экономикалық дамуды талдау кіреді.

Жұмыстың ғылыми және практикалық маңыздылығы тиімді сыртқы саясатты қалыптастыруға және мәдениетаралық коммуникацияларды дамытуға ықпал ететін саяси ынтымақтастық пен мәдени диалог тетіктерін терең түсіну қажеттілігіне байланысты. Әдістемелік тәсіл бастапқы және қайталама деректерді кешенді талдауға, құжаттарды талдауды, сарапшылармен сұхбаттарды және кейс-стадиді қоса алғанда, сапалы зерттеу әдістерін қолдануға негізделген.

Зерттеудің негізгі нәтижелері Қазақстанның өңірдегі саяси, мәдени және экономикалық процестердегі маңызды актор ретіндегі рөлін атап көрсетеді, сондай-ақ ынтымақтастықты одан әрі тереңдету үшін перспективалар мен сын-қатерлерді айқындайды. Қорытындылар мәдени және білім беру бастамаларын күшейту, халықаралық диалог пен өзара түсіністікті қолдау қажеттігін көрсетеді.

Зерттеудің құндылығы халықаралық қатынастар мен дипломатияның теориясы мен практикасының дамуына ықпал ететін екіжақты қатынастарды оңтайландыру бойынша ұсыныстар әзірлеу болып табылады. Жұмыстың практикалық маңызы Қазақстан Республикасы мен Араб Шығысы елдері арасындағы орнықты өзара іс-қимыл және мәдени байыту стратегияларын іске асыруға ықпал ететін саяси және экономикалық талдаушылар үшін білім базасын қалыптастыруда көрінеді.

Түйін сөздер: Геосаясат, Халықаралық ынтымақтастық, Араб Шығысы, Қазақстан, экономика.

Курмангали А.К. ¹, Саад Твайсси ²

¹ Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Казахстан,

² Университет Объединенных Арабских Эмиратов, Аль-Айн,
Объединенные Арабские Эмираты

РЕСПУБЛИКА КАЗАХСТАН И СТРАНЫ АРАБСКОГО ВОСТОКА: ПОЛИТИКО-КУЛЬТУРНЫЕ СВЯЗИ

Аннотация

Тема исследования, посвященного исследованию политико-культурных связей между Республикой Казахстан и странами Арабского Востока, занимает важное место в современной научной агенде, освещая многогранность международных отношений и взаимодействия. Исследование направлено на анализ динамики и особенностей развития отношений между данными регионами, что актуально в контексте глобализации и изменений в мировой политике.

Цель данной работы состоит во всестороннем анализе политических, экономических и культурных взаимосвязей Казахстана с арабскими государствами и выявлению факторов, которые способствуют укреплению или ослаблению этих связей. Основные направления включают анализ политико-культурного контекста, современных инициатив и проектов, а также экономического развития между странами.

Научная и практическая значимость работы обусловлена необходимостью глубокого понимания механизмов политического сотрудничества и культурного диалога, что способствует формированию эффективной внешней политики и развитию межкультурных коммуникаций. Методологический подход базируется на комплексном анализе первичных и вторичных данных, применении качественных методов исследования, включая анализ документов, интервью с экспертами и кейс-стади.

Основные результаты исследования подчеркивают роль Казахстана как значимого актора в политических, культурных и экономических процессах в регионе, а также выявляют перспективы и вызовы для дальнейшего углубления сотрудничества. Выводы указывают на необходимость усиления культурных и образовательных инициатив, поддержки международного диалога и взаимопонимания.

Ценность исследования заключается в разработке рекомендаций для оптимизации двусторонних отношений, что вносит вклад в развитие теории и практики международных отношений и дипломатии. Практическое значение работы выражается в формировании базы знаний для политических и экономических аналитиков, способствующей реализации стратегий устойчивого взаимодействия и культурного обогащения между Республикой Казахстан и странами Арабского Востока.

Ключевые слова: Геополитика, международное сотрудничество, Арабский Восток, Казахстан, экономика.

MAIN PART

The main part of this article is structured to provide a comprehensive examination of the political and cultural relations between the Republic of Kazakhstan and the Arab states of the Gulf region. It is divided into several interrelated sections, each of which addresses a specific dimension of bilateral cooperation within the broader framework of international relations and regional diplomacy.

The first section explores the historical background and evolution of Kazakhstan's foreign policy orientation toward the Arab world, focusing on key milestones in diplomatic engagement, official visits, and institutional mechanisms. This is followed by an analysis of political cooperation and Kazakhstan's positioning within the Organization of Islamic Cooperation (hereinafter referred to as the OIC) and other multilateral formats that include the Gulf states.

Subsequent sections examine the cultural and religious dimensions of cooperation, emphasizing Kazakhstan's use of soft power, Islamic identity, and intercultural dialogue as tools of foreign policy. Special attention is given to bilateral initiatives in education, heritage preservation, and religious diplomacy.

INTRODUCTION

The interaction of the Republic of Kazakhstan with the states of the Arab East within the framework of political and cultural ties occupies a significant place in the modern scientific discussion, representing a relevant field of research. In recent decades, there has been an increased interest in the development of mutually beneficial relations in this region, against the background of globalisation and rethinking of geopolitical alliances. Concurrently, however, an exhaustive examination of the extensive political and cultural connections between Kazakhstan and the Arab states has remained conspicuously absent from the existing scholarly discourse, underscoring the imperative for a comprehensive and detailed investigation of this subject.

The current research aims to examine the nature and characteristics of interstate cooperation between the Republic of Kazakhstan and the countries of the Arab East. Central to this analysis are the political and cultural dimensions of their mutual interactions, particularly focusing on how shared cultural identities and political perceptions shape respective foreign policy strategies. The primary objective is to explore how these political and cultural connections have evolved and intensified over time, as well as their potential trajectories in the coming years.

To systematically achieve this objective, several specific research tasks were defined:

Firstly, it is essential to analyze the historical context and assess the contemporary status of relations between Kazakhstan and the Arab states, identifying key milestones and current trends. Secondly, the study evaluates the extent to which political and economic factors influence the shaping and progression of these international relationships. Finally, it explores Kazakhstan's and the Arab East countries' positions in both regional and global politics, emphasizing their collaborative projects and initiatives.

The central hypothesis of this study is that the observed political and cultural convergence between Kazakhstan and the Gulf states is predominantly driven by aligned strategic interests. These common interests include matters of regional security, shared Islamic cultural heritage, the pursuit of diversified economic strategies, and enhanced cooperation in energy sectors. The validity of this hypothesis is supported through a detailed analysis of the current patterns and outcomes of interactions between Kazakhstan and the Arab East nations. Simultaneously, cultural diplomacy and religious proximity function as instruments to fortify soft power, whilst economic initiatives serve as a pragmatic foundation for interaction. The hypothesis is tested on the basis of a comprehensive analysis of bilateral initiatives, foreign policy steps and investment flows.

The present study aims to address the existing lacuna in understanding political-cultural interactions between Kazakhstan and the countries of the Arab East, which is pertinent in the context of current international processes.

METHODOLOGY

This study adopts an interdisciplinary analytical framework, integrating both qualitative and quantitative methodologies, to provide an extensive examination of the multifaceted interactions—political, cultural, and economic—between Kazakhstan and Arab East nations. Central to the research methodology is an in-depth content analysis of various primary sources, including diplomatic correspondence, official policy statements, bilateral treaties, and strategic documents outlining plans for enhanced interstate collaboration. This method enabled the identification of core themes, objectives, and discourse patterns that shape mutual cooperation and foreign policy orientations of the involved states. This methodological approach facilitated the identification of key priorities, discursive emphases and rhetoric of cooperation in the political-cultural domain. In particular, the policy statements of the President of the Republic of Kazakhstan at the Central Asia-GCC summits (2023), the strategic memoranda on cooperation with Saudi Arabia and the UAE (2022-2024), and the materials of the Eurasian Intergovernmental Council, which highlight Kazakhstan's participation in projects in the Middle East, were analysed. The analysis encompassed speech markers of priorities such as 'strategic partnership', 'Islamic solidarity', 'cultural exchange', 'infrastructural integration', which facilitated the identification of stable ideologemes of foreign policy discourse.

In the subsequent phase of the study, a comparative analysis was employed to compare the features of Kazakhstan's bilateral interaction with the leading countries of the region, namely Saudi Arabia, the United Arab Emirates, Oman and Kuwait. Furthermore, an analysis of statistical data from 2015 to 2023 on indicators of mutual trade turnover, investment activity, humanitarian projects and the volume of Islamic finance was conducted. This analysis was derived from open sources of the Eurasian Economic Commission, the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan and the International Islamic Development Bank (hereinafter - IDB). In order to illustrate specific partnership formats, a case study was used, covering the implementation of infrastructure, cultural and financial projects. These included the construction of Abu Dhabi Plaza in Astana, the launch of the Islamic bank Al Hilal and the creation of joint cultural centres. The selection of these methodologies is predicated on the necessity for a comprehensive analysis of the subject, encompassing not only the political context, but also the cultural and economic dimensions. This approach facilitates an evaluation of the efficacy and prospects of interaction between Kazakhstan and Arab countries.

LITERATURE REVIEW

The study of the political and cultural relations of the Republic of Kazakhstan with the countries of the Arab East is an interdisciplinary endeavour, encompassing several important conceptual directions.

The initial direction encompasses the analysis of geopolitical factors and strategic interests of Kazakhstan and Arab states. The primary focus of B. Ergashev's research endeavours lies in underscoring the pivotal role of transport and communication initiatives, energy security, and

ecological concerns as pivotal factors in fostering regional collaboration and exerting influence on global dynamics [1].

The second direction emphasises economic interaction and investment activities between Kazakhstan and Arab countries, in particular with the UAE and Saudi Arabia. In this study, L. Parkhomchik analyses the prospects of economic and cultural cooperation, stressing the importance of new forms and mechanisms of interaction [2].

The third direction is devoted to the role of Islamic finance and economic diplomacy. The works of L. Alaev, V. Akhmedov, R. Bekkin and others consider the peculiarities of Islamic banking, its socio-economic impact, as well as the specifics of the implementation of projects of the IDB in Kazakhstan, such as the development of water infrastructure and support for small and medium-sized businesses [3].

The fourth direction pertains to cultural and humanitarian relations, as well as inter-parliamentary cooperation. The studies emphasise the importance of exchange of experience and regular meetings at the parliamentary level, which contribute to deepening mutual understanding and strengthening bilateral relations.

The theoretical foundations of the presented studies are based on various scientific approaches. Geopolitical analysis employs the concepts of realist and neo-realist theories of international relations, which emphasise the role of states, national interests and power resources. Theoretical underpinnings of economic integration and international cooperation are critical components of economic interaction and investment activity studies. These theories emphasise the interdependence and mutual benefit of economic ties. Works on Islamic finance are based on the concept of economic diplomacy, where finance and investment are regarded as instruments of foreign policy, as well as on the theory of Islamic banking based on Shariah principles. The analysis of cultural and humanitarian ties is facilitated by the theoretical frameworks of 'soft power' and cultural diplomacy. These theories posit that cultural initiatives represent a significant component of international influence, with the potential to fortify bilateral relations.

Despite the considerable interest in the study of these aspects, the influence of cultural diplomacy and the religious factor on the development of Kazakhstan's bilateral relations with Arab countries remains under-researched in the literature. The present study addresses this lacuna by offering a comprehensive analysis of political-cultural interaction, with a particular focus on identifying the role of religious and cultural initiatives as tools to strengthen bilateral ties. The scientific novelty of the work lies in the integrative approach, which allows for a comprehensive review of the mechanisms of interaction of cultural, religious and economic components in international relations between Kazakhstan and the countries of the Arab East.

RESULTS

The foreign policy of the Republic of Kazakhstan is focused on ensuring national interests, building confidence and cooperation with international organisations and the states of the Arab world. The strategy's key priorities are as follows: the attraction of foreign investment, the strengthening of transport and transit infrastructure, and the stimulation of export activity in the medium and long term.

In the current global economic environment, the Republic of Kazakhstan and the broader Muslim world, notably Arab states, have established themselves as significant actors, particularly through enhanced trade and economic partnerships. These interactions greatly benefit from the countries' mutual historical heritage, shared cultural traditions, and converging economic interests, all of which facilitate deeper integration. An in-depth examination of their international economic engagements identifies multiple pivotal dynamics that warrant detailed consideration. Foremost among these is the role and influence of globalisation processes, significantly reshaping the structure, content, and scope of interstate cooperation. Secondly, the necessity for legal regulation of these relations in the context of new geo-economic and geopolitical realities. Thirdly, the imperative to nurture qualified diplomatic personnel in Kazakhstan who are adept at safeguarding national interests and assessing the extent of the country's economic interaction with the global community.

The updated Foreign Policy Concept of the Republic of Kazakhstan, approved on 6 March 2020, clearly outlines the strategic guidelines of the state. The primary objectives encompass the preservation of autonomous foreign policy decision-making, the cultivation of mutually beneficial bilateral and multilateral international relations, and the enhancement of the nation's standing on the global stage [4]. These objectives are aimed at strengthening the sovereignty and improving the international image of Kazakhstan, which in turn contributes to a more active participation in global processes.

Following the attainment of independence by the Republic of Kazakhstan, the country commenced a period of active exploration in regard to novel foreign policy directions, including the deepening of ties with the countries of the Arab East. During the period of the Soviet Union, contacts with the Muslim world were limited, and the Middle East was perceived more as a region of risk associated with Afghan transit through Tajikistan.

However, with the advent of change in the geopolitical environment of Eurasia, Kazakhstan discerned significant prospects for cooperation from the south-east, particularly in the context of diversifying its transport and logistics infrastructure. For a landlocked country, such diversification is of particular importance.

The country's current involvement in the activities of prominent international Islamic organisations, including the OIC, the IDB, and the World Islamic League, among others, underscores its commitment to fostering ties with its Islamic neighbours. The presence of Kazakhstan within these organisations enables the country to play a central role in events within the Islamic world.

This multidimensional strategy has proven instrumental in fostering deeper mutual understanding and productive collaboration between Kazakhstan and Islamic countries. At the same time, it has positioned Kazakhstan as an engaged and constructive actor in addressing pressing international challenges. These include contributing to conflict resolution efforts in the Middle East, supporting the post-conflict reconstruction of Afghanistan, and participating in global initiatives to combat terrorism, violent extremism, and illicit drug trafficking.

Bakhtiyor Ergashev, Director of the Ma'no Centre for Research Initiatives in Uzbekistan, emphasises the significance of several pivotal domains that are instrumental in shaping the future trajectory of Central Asia. These include transport and communications projects, energy, which is closely linked to water resources, and environmental issues. Ergashev further contends that these domains will determine the trajectory of the region's economic advancement, both within local contexts and in a global perspective. According to the expert, the states that can offer the most attractive initiatives and solutions in these areas will take the lead in the region [1].

Lidia Parkhomchik, an expert from the Institute of World Economy and Politics, has asserted that the contemporary era is characterised by the aspiration of Central Asian countries, notably Kazakhstan, to enhance interregional relations with Arab states. This trend is gaining new momentum against the background of deepening economic and cultural ties, which puts the countries of the region in search of new forms and mechanisms of cooperation [2].

In the context of globalisation and evolving international political dynamics, the Central Asian states recognise the necessity to expand their diplomatic and economic horizons. Interaction with the Arab world is regarded as a priority, as it facilitates access to substantial investment resources and novel trade routes, which is particularly salient in the pursuit of alternative markets and financial sources.

Kazakhstan, leveraging its geopolitical position, has proactively engaged in the process of developing relations with Arab countries. This initiative has not only contributed to the strengthening of the country's economic potential but also enabled it to assume a more prominent role in the international arena. The enhancement of collaborative endeavours can be evidenced by the initiation of joint ventures in domains such as energy, investment and technological exchange. These endeavours are poised to foster the growth and development of both Kazakhstan and its Arab partners.

The role of Arab countries in the global economy, particularly within the energy sector, is significant. The countries of the Arab Gulf region hold some of the most substantial proven oil

reserves globally, collectively accounting for nearly half of the world's total. This immense resource base positions them as pivotal suppliers of raw materials on the international stage. Among them, the Arabian monarchies have emerged as dominant players in the global energy trade, a status reinforced by their exceptionally low production costs and advantageous geographical positioning at the crossroads of key maritime and overland trade routes. These structural advantages enable them to exert considerable influence over global energy markets.

The International Energy Agency (IEA) forecasts that oil will continue to play a significant role in the global energy mix, maintaining a share of around 40% of total energy consumption in the medium term. This highlights the importance of Arab countries not only as major exporters, but also as active participants in international investment processes offering high-tech products to the market.

In recent decades, the Arab East has undergone significant transformation, evolving into not only a prominent exporter of energy resources but also a noteworthy international financial centre. Experts have observed the rapid development of the financial sector in the Arabian monarchies, where globally competitive financial services have emerged in recent years. The lack of key components of a national financial system in the 1980s has since been overcome by the rapid growth of central banks, stock exchanges, and insurance institutions.

Despite the fact that Arab countries still do not rank highly on the Composite Index of Economic Freedom, they have significant advantages in creating a favourable business environment. The presence of low taxes and minimal corruption has been identified as contributing to a more favourable business environment, thereby rendering them attractive for international investment and commercial initiatives.

It is noteworthy that certain Arab countries have come to exemplify the process of modern economic modernisation. In a relatively brief historical period, the group of states: Saudi Arabia, Kuwait, the UAE, Oman, Qatar and Bahrain, united within the framework of the Cooperation Council of Arab States of the Persian Gulf, have become an authoritative actor in international relations [5].

The United Arab Emirates (UAE) is widely regarded as one of the leading states in the Arab East. Since 1 October 1992, the United Arab Emirates has been one of the earliest states in the Persian Gulf to formalise diplomatic ties with the Republic of Kazakhstan. This cooperation was further institutionalised with the opening of Kazakhstan's Consulate General in Dubai in 1997. The diplomatic engagement between the two nations deepened with the inauguration of the UAE Embassy in Kazakhstan in 2005, followed by the establishment of the Embassy of Kazakhstan in the UAE in 2006. Since 26 February 2019, the position of Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of the Republic of Kazakhstan to the UAE has been held by M. Menilbekov. Starting from September 2021, the same role in Kazakhstan is fulfilled by M. Al-Ariki, representing the UAE.

The enhancement of bilateral relations between Kazakhstan and the UAE has been facilitated by a series of official and working visits. The first President of Kazakhstan, N. Nazarbayev, visited the UAE many times between 1998 and 2019, including in 1998, 2000, 2004, 2005, 2006, 2008, 2008, 2009, 2009, 2010, 2010, 2011, 2012, 2012, 2013, 2013, 2014, 2016, 2017, 2018 and 2019. It is evident that these visits have played a pivotal role in fortifying the bonds of interstate cooperation. In 2008, Kazakhstan received an official visit from the late President of the UAE, Sheikh Khalifa bin Zayed Al Nahyan, who also made private visits in 2004, 2006, 2007, 2009, 2010, 2011 and 2013.

President of Kazakhstan K. Tokayev has actively participated in diplomatic engagements with the United Arab Emirates, having conducted four visits: two official ones in January 2020 and January 2023, and two working visits in May 2022 and December 2023. The commitment to high-level dialogue was reciprocated in July 2018, when the Crown Prince of Abu Dhabi, Sheikh Mohammed bin Zayed Al Nahyan, undertook an official visit to Kazakhstan, reflecting the mutual respect and growing strategic interest between the nations' leadership. Furthermore, inter-parliamentary collaboration between Kazakhstan and the UAE continues to intensify, as demonstrated by the working visit of Amal Al Qubeisi, Chairperson of the UAE Federal National Council, to Kazakhstan on 23-24 September 2019. This visit served to emphasise the importance of strengthening bilateral relations at the parliamentary level. A significant meeting was held on 17 June 2021 in the format of

videoconference between the Parliamentary Cooperation Group of the Majilis of the Parliament of the Republic of Kazakhstan and the Federal National Council of the UAE. This inaugural meeting signifies a shared commitment to fostering further development in the realm of inter-parliamentary relations between the two nations. This commitment was further reinforced by the visit of M. Ashimbayev, Chairman of the Senate of the Parliament of Kazakhstan, to Abu Dhabi on 6-7 November 2023, which exemplifies the dynamic engagement at the highest levels of the two parliaments.

The volume and dynamism of trade and economic cooperation between Kazakhstan and the UAE is demonstrably significant. In 2023, the trade turnover between the two nations amounted to \$328.9 million, with Kazakh exports to the UAE accounting for \$210.3 million. Furthermore, from 2005 to 2023, the gross direct investment inflow from the UAE to the Republic of Kazakhstan totalled \$3.7 billion, indicating the UAE's significant interest and confidence in the Kazakh economy. Concurrently, investments from Kazakhstan to the UAE amounted to \$1.2 billion, underscoring the reciprocal nature of investment flows between the two nations. In 2022, Kazakhstan recorded a gross inflow of direct investments from the United Arab Emirates amounting to \$416.7 million, reflecting a notable 27% increase compared to the previous year. In contrast, outbound investments from Kazakhstan to the UAE totaled \$59 million during the same period [6].

The scale and diversity of investment cooperation between the two countries are evidenced by a number of high-profile projects. Among them, the construction of the Abu Dhabi Plaza multifunctional complex in Astana stands out, with a total investment of \$1.1 billion, serving as a prominent symbol of deepening economic engagement.

One of the key actors in bilateral investment relations is the Abu Dhabi-based Mubadala company, which has made significant contributions to the Kazakh economy, particularly in the exploration of oil fields in the Caspian Sea—highlighting the strategic relevance of energy collaboration. In addition, the establishment of the joint investment fund "Falah," with an initial capital of no less than \$500 million, reflects a shared commitment to supporting a wide range of development projects across Kazakhstan.

The United Arab Emirates has shown considerable involvement in Kazakhstan's banking sector. A prominent example is Al Hilal Bank, which maintains successful operations in key cities including Almaty, Astana, and Shymkent. Another major development was the acquisition of a 28.5% stake in Kazkommertsbank—Kazakhstan's largest bank at the time—by the Emirati investment holding Alnair Capital, owned by Sheikh Tahnoon Al Nahyan, the brother of the UAE President [7]. This move marked a significant milestone in the financial integration between the two countries.

Additionally, a substantial number of enterprises with Emirati capital have been established in Kazakhstan, functioning across diverse sectors such as tourism, logistics, and consumer services. Trade relations also continue to grow, with the UAE exporting automobiles, construction materials, and clothing to Kazakhstan, while Kazakhstan, in turn, supplies foodstuffs and agricultural products to the Emirates—highlighting the reciprocal and complementary nature of the bilateral economic partnership. The above data indicates a persistent enhancement in the strength of economic ties and the reciprocal benefits of investment activities between the two nations.

This study explores the evolution of bilateral cooperation between the Republic of Kazakhstan and the Kingdom of Saudi Arabia (hereinafter - KSA), beginning with the establishment of diplomatic relations on 30 April 1994. Since then, notable advancements have been made in strengthening interstate ties. A key milestone was the opening of the Embassy of Kazakhstan in Riyadh on 13 December 1995, followed by the inauguration of the Saudi Embassy in Astana in March 1997. Further institutional expansion occurred with the launch of Kazakhstan's consular office in Jeddah in December 2007, which was subsequently upgraded to a consulate general in August 2019.

The first President of Kazakhstan, N.Nazarbayev, made several visits to KSA, including official visits in September 1994, March 2004 and October 2016, as well as a working visit in May 2017. The current President of Kazakhstan, K.Tokayev, has also visited KSA, making an official visit in July 2022 and a working visit in July 2023.

Inter-parliamentary co-operation is also an important part of relations between the two countries. In 2015, the Speaker of the Senate of the Parliament, K.K. Tokayev, visited KSA to attend the funeral ceremony of King Abdullah bin Abdulaziz. In September 2019, Astana played host to the IV Meeting of Speakers of the Eurasian Parliaments, with the Saudi delegation being led by Abdullah bin Muhammad bin Ibrahim Al Al Al-Sheikh, Chairman of the Consultative Council of the KSA. In October 2021, an official visit was made by the Saudi parliamentary delegation to Kazakhstan, led by A. Al-Sheikh, who held talks with the top leadership of Kazakhstan, discussing ways to deepen inter-parliamentary dialogue.

Available data indicate that trade and economic relations between Kazakhstan and the Kingdom of Saudi Arabia reflect a substantive and multifaceted level of engagement, supported by targeted investments in key sectors. Saudi Arabia has financed several notable infrastructure and social projects in Kazakhstan, including \$15 million allocated for the construction of the Senate building of the Parliament, \$12 million for the rehabilitation of the Osakarovka–Vishnevka highway, and \$2 million for the construction of a mosque in the city of Petropavlovsk. These investments are bolstered by the sustained presence of the Saudi Central Asia Investment Company, which has operated actively in Kazakhstan since 1997 and played a central role in expanding Saudi capital participation in the national economy.

Additionally, a major contribution to Kazakhstan's healthcare sector was made by Prince Sultan bin Abdulaziz, who founded the construction and furnishing of a modern cardiac centre in Astana. Equipped with advanced medical technology, the centre became, upon its opening in 2006, one of the most technologically advanced cardiology institutions in Central Asia.

In terms of trade, the turnover between the two countries in 2023 reached \$15 million, including \$7.9 million in exports from Kazakhstan and \$7.1 million in imports from Saudi Arabia. This figure represents a slight decline from the \$16.4 million registered in 2022, indicating the need for renewed efforts to expand bilateral trade volumes. However, it is important to note that the pattern of trade is changing, with an increase in exports from Kazakhstan and a decrease in imports, which may indicate the development of production capacity in Kazakhstan. It is also noteworthy that in 2021, trade turnover was substantially lower than current levels, totalling \$8.6 million, thereby underscoring the prevailing trend towards the enhancement of trade relations between the two nations.

The Intergovernmental Commission on Trade, Economic, Cultural, Humanitarian, Scientific, and Technical Cooperation functions as the principal institutional platform facilitating economic interaction between the Republic of Kazakhstan and the KSA. This body plays a key coordinating role in identifying priority areas, aligning strategic interests, and overseeing the implementation of joint initiatives across various sectors of bilateral engagement. The commission's mandate is to develop and deepen bilateral relations in various domains. The formation of the Kazakhstan-Saudi Business Council constitutes a pivotal platform for the enhancement of economic ties between the two nations.

The establishment of this council signifies a significant milestone in the evolution of bilateral business relations. The inaugural meeting of the Business Council was convened on 21 December 2023 in Riyadh, underscoring the commitment and enthusiasm of both parties to broaden the scope of their collaboration.

The Business Council is co-chaired by prominent figures from the business communities of both countries. Representing the Kazakh side is K. Kudaibergenov, General Director of Grey Wolf Management LLP, while on the Saudi side, the role is held by Ahmed Al Dakhil, General Director of Al Rajhi International for Investment (RAII). These leaders serve as the primary liaisons between their respective companies and countries on the global stage, playing pivotal roles in the advancement of commercial relations, as well as facilitating cultural and technological exchange.

The operation of such a council facilitates regular discussions on promising areas of cooperation, the development of strategies to attract investment and improve the trade balance, and the organisation of business missions and specialised economic forums, which contributes to the strengthening and development of economic ties at all levels [8].

The establishment of diplomatic relations between the Republic of Kazakhstan and the Sultanate of Oman on 27 April 1992 marked the beginning of a constructive and steadily evolving partnership. Since then, both sides have undertaken consistent efforts to deepen bilateral cooperation. A significant milestone in this process was the inauguration of the Embassy of Oman in Kazakhstan in August 2006, which became an important channel for promoting political dialogue and expanding collaborative efforts. The subsequent opening of the Embassy of Kazakhstan in Oman in October 2010 served as a reciprocal step, highlighting the shared commitment of both countries to fostering stronger diplomatic ties.

Political engagement between the two nations has been further reinforced through high-level exchanges, including the official visits of Kazakhstan's First President, Nursultan Nazarbayev, to Oman in September 1997 and again in March 2008, which contributed to the institutionalisation of political dialogue and the identification of new avenues for cooperation. In January 2023, Deputy Prime Minister and Minister of Foreign Affairs M. Tleuberdi also made an official visit to Oman, emphasising the continuing vibrancy of diplomatic relations.

Parliamentary diplomacy has also played a significant role in strengthening relations, as evidenced by the participation of Khalid Al-Mawali, Chairman of Oman's Advisory Council, in the IV Meeting of Speakers of Eurasian Parliaments held in Astana in September 2019. This event contributed to the exchange of experiences and the strengthening of inter-parliamentary ties. In December of the same year, the Deputy Chairman of the Senate of the Republic of Kazakhstan, B. Beknazarov, visited Oman.

In the context of analysing trade and economic relations between the Republic of Kazakhstan and the Sultanate of Oman, it is important to highlight Oman's active involvement in Kazakhstan's energy sector. A key example of this engagement is Oman's initiative to participate in the Caspian Pipeline Consortium, formalised through an agreement signed in Muscat in 1992. This underscores the Sultanate's strategic interest in supporting the development of regional energy infrastructure and enhancing Kazakhstan's role as a transit hub for hydrocarbons.

In addition to energy cooperation, Oman has demonstrated a commitment to supporting Kazakhstan's cultural and infrastructural development. In 1998, the Sultanate granted Kazakhstan \$10 million in non-repayable financial assistance for the construction of the Saltanat Sarayy Palace in Astana. This gesture not only contributed to urban development but also reinforced the cultural and diplomatic ties between the two nations.

Since 1994, the Omani state oil company, Oman Oil, has been actively involved in the development of oil fields in Kazakhstan, indicating long-term investment cooperation between the two countries. An analysis of trade relations reveals a significant growth in business activity between the Republic of Kazakhstan and the Sultanate of Oman. Specifically, the volume of trade turnover increased from \$472.6 thousand in 2019 to \$10.2 million by 2023, signifying a substantial enhancement in economic interconnection and an augmentation in bilateral trade.

According to the National Bank of the Republic of Kazakhstan, from 2005 to 2023, gross direct investment inflows from Oman to Kazakhstan reached USD 253.4 million, emphasising the significant interest and contribution of Oman to the economy of Kazakhstan [9].

The data presented is pivotal in understanding the depth and scope of the economic partnership between the two states. The formal establishment of diplomatic relations between the Republic of Kazakhstan and the State of Kuwait on 11 January 1993 marked the beginning of a comprehensive and steadily deepening bilateral partnership. This cooperation was further institutionalised through the successive opening of diplomatic missions: Kazakhstan inaugurated its embassy in Kuwait in 2014, followed by the opening of the Kuwaiti Embassy in Kazakhstan in 2015.

The development of bilateral ties between the two nations was significantly advanced by the First President of the Republic of Kazakhstan, N. Nazarbayev, who paid an official visit to Kuwait from 31 August to 1 September 1997. This visit signalled the commencement of an active political dialogue between the two countries, and in the subsequent years, contacts at the highest level persisted. For instance, on 15 February 2020, the President of Kazakhstan, K. Tokayev, held a meeting in Munich

with the Prime Minister of Kuwait, Sheikh Sabah Khalid Al-Sabah, which emphasised the constant interest of the parties in strengthening bilateral relations.

A particularly noteworthy event was the meeting of the President of Kazakhstan, K. Tokayev, with the Crown Prince of Kuwait. On 19 July 2023, during the first Summit 'Central Asia + Gulf Cooperation Council', initiated by the Kuwaiti side, Tokayev met with the Crown Prince of Kuwait, Sheikh Mishal Al-Ahmad Al-Jaber Al-Sabah, on the margins of the event. These talks facilitated discussions on topical issues of regional and international politics.

Within the broader context of the academic study of inter-parliamentary relations between the Republic of Kazakhstan and the State of Kuwait, it is noteworthy to mention several significant visits that have contributed to the strengthening of bilateral ties.

In October 2002, a delegation from the Kuwaiti National Assembly visited Kazakhstan as part of a tour of Central Asian countries, which led to the initiation of a parliamentary dialogue. A follow-up visits by a Kuwaiti parliamentary delegation, headed by a member of the National Assembly of the GC, Waleed Musaid Al-Tabtabaghi, took place from 25 to 26 June 2010, highlighting the interest in deep cooperation.

The participation of the Kuwaiti parliamentary delegation, led by the Speaker of the Kuwaiti National Assembly, Marzouk Ali Al-Ghanim, in the Meeting of Speakers of Parliaments of Eurasia, which was held in Astana from 22 to 24 September 2019, was of particular importance. The event provided a platform for the exchange of views on international and regional policy issues, as well as for the strengthening of parliamentary ties.

With respect to the analysis of trade and economic cooperation, the volume of trade between Kazakhstan and Kuwait amounted to \$3.6 million in 2023, with Kazakh exports accounting for \$2.9 million, thereby indicating the presence of active trade ties founded upon mutual benefit and strategic partnership.

A significant milestone in the international cooperation between the Republic of Kazakhstan and the State of Kuwait occurred in May 2000 with the ratification of the loan agreement for the Aralsk city water supply project. This initiative was financed by the Kuwait Fund for Arab Economic Development, which allocated approximately 24 million US dollars to support the project. The agreement underscored Kuwait's commitment to assisting Kazakhstan in addressing critical infrastructure and environmental challenges, particularly in the socially sensitive Aral Sea region [10]. The implementation of this project has been identified as a key factor in the enhancement of the water supply infrastructure in Aralsk, with broader implications for the enhancement of living conditions in the region.

The allocation of funding from the Arab Economic Development Fund is indicative of the significance attributed to cooperative endeavours in the development and support of socially significant projects, thereby underscoring the strengthening of bilateral relations on the basis of mutual benefit and cooperation.

A pivotal stage in the advancement of bilateral economic relations was the first meeting of the joint Kazakhstan–Kuwait Intergovernmental Commission, which took place in November 2008 in Astana. This event laid the foundation for structured intergovernmental dialogue between the two nations. Subsequent sessions of the commission—held in January 2010 in Al-Kuwait and in September 2013 in Astana—further demonstrated the shared commitment to broadening cooperation, extending beyond economic and trade matters to include cultural, humanitarian, and scientific-technical collaboration [11].

The Gulf States and the Republic of Kazakhstan demonstrate significant convergence in the areas of energy, transit, security, combating international terrorism and drug trafficking. In the context of these mutual interests, the development of the North-South international transport corridor, which provides new opportunities for economic and cultural interaction, is of particular importance.

The Eurasian Agro-Express project is a key element of that corridor, helping to strengthen trade ties between the Eurasian Economic Union and the countries of the Arab East. The initiative is being implemented under the auspices of the Eurasian Intergovernmental Council and is coordinated by the

non-profit organisation Eurasian Agrologistics, which was established by Russian Railways Logistics.

The project has two main objectives. Firstly, it serves to strengthen existing trade routes. Secondly, it opens up new directions for agro-product supplies to such countries as Iran, UAE, Vietnam and India. This, in turn, contributes to expanding the export potential of Kazakhstan producers.

In February 2023, the Eurasian Intergovernmental Council reached a strategic decision to expand the route network of the Agroexpress project, thereby enabling a substantial increase in the geographical coverage of deliveries. Later, in April of the same year, the Agroexpress project was expanded to include additional transport routes within the framework of the North–South international transport corridor, covering destinations such as Turkmenistan, Iran, the United Arab Emirates, and India. These trains are travelling along the eastern route of the corridor, ensuring efficient connection of key EAEU countries such as Belarus, Kazakhstan and Kyrgyzstan.

The realisation of extended transport routes under the Agroexpress project can be significantly enhanced through cooperation with the Emirati logistics company Abu Dhabi Ports Group. The company has expressed a keen interest in the development of maritime and port infrastructure on the Caspian Sea, which has the potential to play a pivotal role in the acceleration of logistics processes in the region.

The strategic partnership between Abu Dhabi Ports Group and the national company KazMunaiGas, as evidenced by the signing of the relevant agreement, underscores the commitment of Abu Dhabi investors to allocating resources towards enhancing Kazakhstan's infrastructure capabilities.

Consequently, the 'Eurasian Agro Express' emerges as a pivotal instrument in the execution of strategic economic initiatives within the Arab countries and the Republic of Kazakhstan, thereby contributing to the enhancement of international cooperation and the fortification of economic stability within the respective regions.

In the context of the global financial crisis, the IDB's activities merit particular consideration as they introduce unique principles of Islamic banking that significantly impact the economies of Muslim countries. According to expert L.B. Alaev, Islamic financial institutions contribute to national economies in distinctive ways due to their strict adherence to Shariah norms. These countries, for instance, operate interest-free banks, a prevalent practice in Islamic banking. The absence of interest, a practice that is strictly forbidden by Shariah, does not imply an absence of profit, as financial institutions derive income from commissions and participation in the profits of the projects they finance. Moreover, Islamic funds embody a dual role, combining economic and social functions. They are not merely large holding companies, but also a substantial source of charity for disadvantaged segments of the population, reflecting one of the fundamental principles of Islam – care for the needy [3].

Since joining the IDB in 1995, the Republic of Kazakhstan has participated in numerous projects financed by this significant international institution, with 67 projects totalling approximately \$1.8 billion being implemented in Kazakhstan with IDB participation (Islamic Development Bank, 2024). These projects encompass diverse sectors of the economy and infrastructure, including the construction and modernisation of water supply facilities, the development of transport infrastructure, the support of the agro-industrial complex, and the implementation of educational and health programmes [12].

A series of studies conducted by the Astana International Financial Centre in early 2024 have identified a number of key findings that highlight the significant prospects for Kazakhstan in Islamic finance. The studies indicate that the country has a number of advantages that could favour the development of Islamic banking and finance, including a favourable legal environment, a dynamic economy, ambitious infrastructure development plans and a significant Muslim population.

The country's strategic focus on post-resource economic development, with a particular emphasis on expanding the services sector, is particularly relevant in the context of its rapidly growing population. Statistics demonstrate that small private sector enterprises contribute significantly to the

services sector, creating favourable conditions for the dissemination of Islamic financial products, particularly in the domain of retail lending.

The potential for the implementation of Islamic finance in Kazakhstan is particularly promising in the trade sector, which accounts for approximately 17 per cent of the economy, and in the emerging creative economy sector. Islamic financial products that adhere to Shariah principles of non-interest and prohibition of speculation have the potential to contribute to job creation and support for SMEs [13].

The IDB has demonstrated a notable commitment to the sustainable development of water infrastructure in Kazakhstan, with substantial investments in this sector. At the recent UN Climate Change Conference (COP29) held in Baku, a landmark agreement was concluded for a major project financed by the IDB, allocating \$1.15 billion for the development of Kazakhstan's water sector. This initiative is anticipated to significantly bolster the country's resilience to climate change by modernising and expanding its water supply and irrigation infrastructure, thereby addressing critical environmental and agricultural challenges.

Moreover, the IDB has allocated a \$3.5 million grant to further develop the water sector, thereby emphasising its commitment to sustainable water management in the region. The Deputy Prime Minister and Minister of National Economy, Nurlan Baibazarov, has acknowledged the importance and scale of this project for the country.

The project includes the construction of new water reservoirs, the reconstruction of existing ones, the comprehensive renovation of irrigation canals, and measures for replenishing the Astana reservoir. Its implementation is planned across several regions, including Akmola, Almaty, and other provinces. These initiatives aim to improve the efficiency of water resource distribution, ensuring greater availability for agricultural needs and local communities—an especially critical objective for Kazakhstan's arid and water-scarce areas.

The IDB has assumed a role in technical cooperation with the Ministry of Water Resources and Irrigation of Kazakhstan, including water basin studies and the evaluation of early response systems for preventive responses to water crises. Plans are in place to technically equip the Republican State Enterprise Kazvodkhoz and to build an automation centre, which will significantly improve the efficiency of water management [14].

Consequently, the IDB and its affiliated financial institutions are playing a dual role in stabilising the economy in crisis conditions and promoting a model of economic development that considers financial, moral and ethical aspects, emphasising sustainability and social responsibility. These activities demonstrate the IDB's strategic approach to supporting our country in water management and adaptation to global climate change, which will undoubtedly have a positive impact on the country's environmental and economic stability.

The structure of GDP in the countries of the Arab East displays distinct features, as highlighted in the analysis by the Eurasian Economic Commission regarding the access of agricultural products, raw materials, and foodstuffs from EAEU member states to Gulf markets. In nations such as Bahrain, the UAE, and Oman, the services sector constitutes the dominant share of the economy. Conversely, in countries like Iran, Qatar, and Saudi Arabia, industrial production plays a more prominent role. The agricultural sector, though generally underdeveloped across the region due to unfavourable natural and climatic conditions, shows relatively higher contributions in Iraq (3.0%) and Saudi Arabia (2.2%) [15].

DISCUSSION

The Republic of Kazakhstan, in particular, is poised to benefit from emerging prospects for agro-industrial exports, particularly in the context of the Arab East, where there is an acute shortage of agricultural land and water resources. The need to import staple food commodities, such as wheat, due to high costs and unsustainable domestic production, is a growing challenge for countries in this region.

In this context, Kazakhstan, which possesses substantial agricultural resources and production capacity, perceives a strategic advantage in leveraging Iran's transit capabilities to access Persian Gulf

markets. Plans to utilise the port of Bandar Abbas as a pivotal transit point for flour and other agrarian products are part of a broader strategy to expand export opportunities.

In turn, Iran functions not only as a transit hub, but also as a strategic partner in the development of joint ventures and the expansion of trade in grain, meat products, vegetable oils and confectionery. The Iranian shipping company Golden Line has offered Kazakhstan the opportunity to construct a terminal in the port of Bandar Abbas, with substantial areas designated for container transportation. The President of the company, Ali Akbar Ehsani, has emphasised the company's readiness to invest in construction and the provision of necessary infrastructure to strengthen logistics links between the two countries.

Such initiatives have the potential to significantly strengthen Kazakhstan's position in the international agro-industrial market, improve transport conditions and product availability, and contribute to the development of economic cooperation in the region. The investment in port infrastructure and the establishment of a Kazakhstani terminal in Iran will be a significant step towards the realisation of these ambitious plans.

However, it is important to recognise that the advancement of foreign economic relations in the Arab region continues to face several persistent challenges. Although recent years have seen a moderate economic recovery—driven by rising exports of oil, natural gas, agricultural products, and tourism services—these positive trends are still constrained by structural and geopolitical factors that limit the full potential of external trade and investment expansion. Nevertheless, this recovery has not been accompanied by a similar improvement in the living standards of citizens. It is evident that GDP growth does not directly correlate with the well-being of the population; rather, it is more influenced by factors such as inflation and exchange rate fluctuations.

A plethora of factors hinder the development of political, cultural and economic relations. Among these, the ongoing sanctions policy, rising interest rates, high inflation and new waves of the COVID-19 pandemic. The disruption to logistics chains, the risk of a food crisis, the instability of national currencies and unilateral grain export bans also significantly limit economic activity. Furthermore, geopolitical tensions have been identified as a significant factor impacting foreign policy, with the potential to lead to deterioration in the Arab countries and Central Asia.

The challenges encountered in foreign economic relations have been further compounded by the difficulties in political dialogue, stemming from the divergent positions of the involved countries. Kazakhstan has consistently prioritised the expansion of its foreign trade, aiming to leverage the economic and industrial-technical capacities of the Arab East countries. However, the growth of trade relations has been hindered by a range of commercial factors. Among them is the noticeable decline in interest from foreign business communities in engaging with Kazakhstan, particularly in the exploration and development of new raw material deposits. This trend is largely attributable to the global economic realignment that occurred in the 1990s, marked by the stabilisation of supply and demand for raw materials and energy resources, which redirected the strategic focus of many international investors away from Kazakhstan.

The countries of the Arab East have thus far been unable to provide a clear definition of their position within the geopolitical structure of the 21st century, which consequently makes it difficult for them to compete with the West. This situation complicates the undertaking of a comprehensive analysis of the prevailing academic challenges within a single study.

Serious socio-economic problems continue to persist in the Arab world, as well as in the Islamic community as a whole. Unemployment in the region remains high, affecting more than 15 per cent of the population. Despite the implementation of economic reforms in recent years, which have led to an average annual GDP growth of 7.5%, the situation remains challenging. According to official data from Egypt and international organisations, a significant proportion of the population lives below the poverty line. According to data from Egypt and international organisations, in 2018 (based on the 2017/2018 income survey), the percentage of the population living below the national poverty line reached 32.5%. The government has been providing food subsidies since 2011, and the poverty rate in Egypt fell for the first time in two decades in 2020. Egypt's economy, akin to numerous other

Muslim countries, is heavily reliant on foreign aid, including substantial financial assistance from the United States, amounting to a total of \$47 billion over the past two decades. The rise in global food prices in 2007-2008 exerted a negative influence on the domestic situation, and a similar trend is evident in the present day. While oil-exporting countries were able to temporarily allay popular discontent by introducing one-off cash payments (for example, in Kuwait, each citizen received \$3,500), Egypt's financial resources for such populist measures had been exhausted.

In the context of a dynamically developing world, Kazakhstan emphasises the need to abolish outdated restrictions that hinder innovation and technological progress. This position is founded on the understanding that advancements in science and technology impose novel demands on the regulation and management of the economy. The continuous emergence of new technologies and solutions necessitates a constant process of revising and adapting legislation in order to maintain an appropriate level of competitiveness in the international arena.

Concomitant with technological changes, Kazakhstan advocates for the enhancement of dialogue in trade and economic relations against the backdrop of a gradual reduction in geopolitical tensions between East and West. The restoration of trust and the defusing of tensions contribute to the creation of a favourable atmosphere for dialogue and cooperation, which is important for deepening economic ties and mutually beneficial partnerships.

In this context, Kazakhstan underscores the necessity for a flexible response to the novel challenges and opportunities presented by globalisation and technological progress, emphasising the pivotal role of international economic cooperation in fostering peace and prosperity for national economies.

The results of this study corroborate the hypothesis that Kazakhstan's political and cultural relations with the Arab East are intricate, embodying a combination of pragmatic and identity-based methodologies. In contrast to Kazakhstan's traditional orientation towards Eurasian or Western vectors, the direction towards the Arab East is designed as part of a 'multi-vector' strategy, where Islamic community, joint cultural codes and the experience of political modernisation in the Gulf countries are of particular importance.

A pivotal element in the process of rapprochement is 'soft power', a concept defined by the joint organisation of cultural events, religious initiatives (for example, Kazakhstan's participation in the OIC) and educational exchanges. Conversely, the economic component, encompassing Islamic finance, joint infrastructure projects and trade diversification, serves as a stable foundation for rapprochement.

It is important to acknowledge the challenges that are present despite the positive dynamics. These include limited institutionalised platforms for cooperation, competition from other major powers in the region (primarily China and Turkey), as well as differences in the forms of governance and the pace of reforms. The utilisation of Islamic banking as a tool of economic diplomacy is a subject of particular interest, as evidenced by the cases involving Al Hilal and the IDB.

The analysis clearly indicates that the political and cultural engagement between Kazakhstan and the countries of the Arab East requires deeper strategic institutionalisation. This interaction should be supported at the level of systemic cultural diplomacy and economic cooperation, with a focus on the Islamic world.

CONCLUSION

A key outcome of the research is the confirmation of the initial hypothesis that, despite various challenges - including geopolitical volatility and economic uncertainty - there remains substantial untapped potential for the advancement and intensification of Kazakhstan's foreign policy engagement with the countries of the Arab East. While the bilateral relations are already grounded in strong political, historical, cultural, and economic linkages, they stand to be significantly reinforced through the development of strategic partnerships and the exploration of new areas of cooperation, such as renewable energy, technological innovation, education, and sustainable development.

The study emphasised the significance of cultural dialogue and mutual understanding in this context. The Arab East and Kazakhstan share numerous cultural and religious values, which have the potential to serve as the foundation for more active cultural exchange and joint educational projects. These initiatives contribute to the establishment of trust and mutual respect, which is critical for the successful overcoming of political and economic barriers.

Moreover, the economic cooperation between Kazakhstan and the countries of the Arab East has considerable potential in areas such as energy, investment and trade. The development of direct investments, joint ventures, and the strengthening of trade relations have the potential to contribute to economic growth and stability in the region. In this context, political will, the adoption of international agreements, innovation and technological cooperation are of particular importance, and can ensure the transition to a more sustainable and diversified relationship.

The study also emphasises the importance of geopolitical strategy in strengthening international cooperation. Kazakhstan, with its unique geostrategic position, has the potential to function as a bridge between the Arab East, Asia, Europe, and Russia. Such a role is predicated on the premise of comprehensive political, economic and cultural cooperation, with the overarching objective being to stabilise the region and resolve international conflicts.

The following strategic directions for enhancing and developing relations between Kazakhstan and Arab countries are suggested on the basis of the analysis:

1. The deepening of economic cooperation. In order to strengthen economic ties, it is recommended to establish joint business incubators and technology parks, which will allow companies from both sides to develop and implement innovative projects. The establishment of direct investment funds to support start-ups and small businesses is also recommended, with the aim of enhancing entrepreneurial activity and economic interaction.

2. The expansion of cultural and educational exchange is also recommended. The development of academic and cultural exchange programmes between universities in Kazakhstan and the Arab East is recommended, including the increase in the number of scholarships for students and researchers, the organisation of joint scientific conferences, cultural festivals and exhibitions. These measures will help to strengthen mutual understanding and respect between the peoples.

3. The promotion of political dialogue is identified as a key objective. The promotion of political dialogue is of paramount importance. The establishment of bilateral and multilateral platforms for the discussion and resolution of regional issues has been identified as a potential mechanism for the reduction of tensions and the enhancement of stability within the region. This may be facilitated by regular summits and working-level meetings, in addition to the utilisation of international organisations to coordinate peace and security efforts.

4. Renewable energy integration. Cooperation in the development and exploitation of renewable energy sources has the potential to be a key area of bilateral relations. The development of solar and wind energy, in conjunction with collaborative research and projects in this domain, has the potential to contribute to economic development while concurrently enhancing environmental quality in the region.

5. The development of transport infrastructure is another area of potential cooperation. The implementation of joint projects to develop transport infrastructure, such as the construction of new seaports, railway and road routes, improvement of port services and logistics chains, can significantly facilitate trade and economic interaction between Kazakhstan and the countries of the Arab East.

6. The enhancement of the legal framework for cooperation is also imperative. In order to prevent legal obstacles and strengthen mutual trade, it is necessary to work on harmonising trade, investment and visa legislation. Simplification of procedures for business and tourism will serve to strengthen economic and cultural ties between the regions.

7. The development of joint programmes in the field of healthcare is also recommended. In the context of global challenges, such as pandemics, cooperation in the field of health may prove to be an important aspect of interaction. The exchange of experiences and technologies, as well as joint scientific research in medicine and pharmaceuticals, has the potential to significantly enhance public health and preparedness for new medical challenges.

The present study has confirmed the existence of significant potential for the development and deepening of bilateral relations between Kazakhstan and the countries of the Arab East. Notwithstanding the inherent difficulties caused by geopolitical and economic challenges, there are vast opportunities for cooperation in economic, cultural and political spheres. Utilising its strategic position and multi-vector policy, Kazakhstan is well-positioned to serve as a conduit between the Arab East and the Eurasian Economic Union. Conversely, the Arab East offers Kazakhstan access to capital, technology and new markets, thereby contributing to the diversification of the Kazakhstani economy.

To capitalise on these opportunities, concerted efforts are imperative from government agencies and the private sector to establish a conducive investment environment, streamline visa and customs regulations, and harmonise trade standards.

The conclusion of this analysis indicates that the deepening of political and cultural ties between Kazakhstan and the countries of the Arab East will engender new horizons for both regions in terms of sustainable development, peace and prosperity. Achieving this potential necessitates a strategic vision, resilience, and creativity in addressing emerging challenges.

References:

1. Kazakhstan and Uzbekistan agreed on the position for the summit 'EU-Central Asia' Centre for Research Initiatives 'Ma'no'. <https://centermano.uz/2024/04/08/kazakhstan-i-uzbekistan-soglasovali-pozicziyu-k-sammitu-es-czentralnaya-aziya/> (accessed on: 15.12.2024)
2. How Kazakhstan will benefit from expanding Central Asia's sphere of influence in the world 23.06.2023 https://www.inform.kz/ru/kakie-vygody-poluchit-kazakhstan-ot-rasshireniya-sfery-vliyaniya-central-noy-azii-v-mire_a4094102 (accessed on: 15.12.2024)
3. Alaev, L.B., Akhmedov, V.M., Bekkin, R.I., & others. Political systems and political cultures of the East. January 2021 *Open Journal of Social Sciences* 09(09). DOI:10.4236/jss.2021.99003 (accessed on: 20.12.2024)
4. Decree of the President of the Republic of Kazakhstan 'On the Concept of Foreign Policy of the Republic of Kazakhstan for 2020 - 2030', approved on 6 March 2020 under No. 280. https://www.akorda.kz/ru/legal_acts/decrees/o-koncepcii-vneshnei-politiki-respubliki-kazakhstan-na-2020-2030-gody (accessed on: 24.12.2024)
5. Aliyeva, A.S. Prospects of civil society development in the process of socio-political modernisation of the state. Mag. project. Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana, 2023 p. 40.
6. Co-operation of the Republic of Kazakhstan with UAE. <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/article/details/477?lang=ru> (accessed on: 20.12.2024)
7. Subh, M.A. (2012). On the Relations of the GCC Member States with Central Asian States. Middle East Institute. <http://www.iimes.ru/?p=14850> (accessed on: 20.12.2024)
8. Co-operation of the Republic of Kazakhstan with KSA (2024). <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/article/details/480> (accessed on: 25.12.2024)
- Co-operation of the Republic of Kazakhstan with the Sultanate of Oman (2024). <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/article/details/476> (accessed on: 25.12.2024)
9. Law of the Republic of Kazakhstan 'On Ratification of the Loan Agreement on the Aralsk City Water Supply Project (Aral Sea Region) between the Republic of Kazakhstan and the Kuwait Fund for Arab Economic Development' dated 1 March 2001 N 161. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z010000161> (accessed on: 25.12.2024)
10. Co-operation of the Republic of Kazakhstan with the State of Kuwait// <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/article/details/471?lang=ru> (accessed on: 25.12.2024)
11. Islamic Development Bank will allocate grants and financing for the implementation of water projects in Kazakhstan // Official information resource of the Prime Minister of the Republic of

Kazakhstan. <https://primeminister.kz/ru/news/islamskiy-bank-razvitiya-vydelit-granty-i-finansirovanie-na-realizatsiyu-vodokhozyaystvennykh-proektov-v-kazakhstane-28124>(accessed on: 25.12.2024)

12. Shirazi, N. S., Kuanova, L. A., Ryskulov, A., & Mukusheva, A. G. The experience and the prospects of Islamic finance in Kazakhstan. *Qualitative Research in Financial Markets*, 2022. 14(3), <https://doi.org/10.1108/QRFM-03-2020-0023>(accessed on: 05.01.2025)

13. Islamic Development Bank will invest \$1.15 billion in the water sector of Kazakhstan //Official information resource of the Prime Minister of the Republic of Kazakhstan. <https://primeminister.kz/ru/news/islamskiy-bank-razvitiya-investiruet-115-mlrd-v-vodnuyu-sferu-kazakhstana-29311> (accessed on: 05.01.2025)

14. Department of Agro-Industrial Policy (EAEU). Analyses on access of agricultural products, raw materials and foodstuffs of the EAEU member states to the market of the Persian Gulf countries. Moscow, 2019. pp. 56. <https://eec.eaeunion.org/upload/medialibrary/777/Strany-Persidskogo-zaliva.pdf> (accessed on: 05.01.2025)

ОҚЫТУШЫЛАРҒА КӨМЕК

В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ

FOR THE AID TO THE TEACHER

МРНТИ: 11.01.61

DOI: 10.51889/2959-6270.2025.90.2.013

Ким Г.Н. *

Директор Института Азиатских исследований КазНУ им. аль-Фараби,

*e-mail: gerkim@mail.ru

ДИСКУССИИ О ДИАСПОРЕ И ИРРЕДЕНТЕ В ПРОШЛОМ И НАСТОЯЩЕМ

Аннотация

Дискуссии вокруг двух смежных понятий «диаспора» и «ирредента» не утихают, а приобретают новое звучание в современном мире, в котором тренды глобализации сменились дезинтеграционными процессами. Распад полиэтнических государств, Брексит, региональные войны, «цветные революции» вызвали острый миграционный кризис, охвативший страны Западной Европы и привели к обострению положения транснациональных этнических групп. В статье, на основе критического осмысления современных дискурсов диаспоры и ирреденты, анализируются общие черты и отличительные особенности ключевых понятий. Ошибочное восприятие синонимичности терминов диаспора и ирредента, равно как подмена одного другим, приводят в исследовании этнических групп к теоретическим ошибкам, имеющим негативные последствия в реальной жизни. В статье исследуются теоретические и методологические аспекты исследований диаспоры и ирреденты, их лояльности к стране проживания и стране происхождения, отношение к территории проживания, а также этническая сеть и связи с коэтниками по разные стороны государственных границ. Особое внимание уделяется угрозам и рискам, связанным с сепаратистскими и сецессионными настроениями в ирреденте, претендующей в отличие от диаспоры на исконность проживания в приграничных территориях. Выводы и рекомендации могут иметь значение для практической деятельности в сфере этнической политики и университетского образования.

Ключевые слова: территория, диаспора, ирредента, ирредентизм, сепаратизм, сепаратизм, пограничный конфликт.

Г.Н. Ким

ал-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың Азиятану институтының директоры

ӨТКЕН ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕГІ ДИАСПОРА МЕН ИРРЕДЕНТА ТУРАЛЫ ПІКІРТАЛАСТАР

Аңдатпа

«Диаспора» және «ирредента» деген екі тығыз байланысты ұғым төңірегіндегі пікірталастар бәсеңдемей, керісінше, жаһандану трендтерінің ыдырау процестерімен ауысып қазіргі заманда жаңа реңге ие болуда. Көпэтносты мемлекеттердің ыдырауы, Brexit, аймақтық соғыстар және «түрлі түсті революциялар» Батыс Еуропа елдерін қамтыған өткір миграциялық дағдарысқа себепші болып, трансұлттық этникалық топтардың жағдайын ушықтырды. Мақалада қазіргі диаспора мен ирредента дискурстарын сындарлы тұрғыдан қарастыра отырып, негізгі ұғымдардың жалпы белгілері мен ерекше қасиеттері талданады. Диаспора және ирредента терминдерінің синонимдерін қате қабылдау, бірінің орнына екіншісін қою

этникалық топтарды зерттеуде нақты өмірде жағымсыз салдар тудыратын теориялық қателіктерге әкеледі. Мақалада диаспора мен ирредента, олардың тұрғылықты елі мен шыққан еліне деген адалдығы, тұрғылықты жеріне қатынасы, сондай-ақ этникалық желі және мемлекеттік шекаралардың әртүрлі жағындағы этникалық топтармен байланысы мәселелерін зерттеудің теориялық және әдіснамалық аспектілері қарастырылған. Ирредентадағы сепаратистік және сецессиондық көңіл-күйлермен байланысты қауіп-қатерлер мен тәуекелдерге ерекше назар аударылады, олардың диаспорадан айырмашылығы, басынан шекаралық аудандарда өмір сүрді деп мәлімдейді. Қорытындылар мен ұсыныстар этникалық саясат саласындағы практикалық жұмыс пен университеттік білім беруде маңызды болуы мүмкін.

Түйін сөздер: аумақтық, диаспора, ирредента, ирредента, сепаратист, сецессия, шекаралық қақтығыс

G.N. Kim

Director of the Institute of Asian Studies of Farabi KazNU

CONTROVERSIES AROUND DIASPORA AND IRREDENTA IN THE PAST AND PRESENT

Abstracts

Discussions around the two related concepts of "diaspora" and "irredenta" do not subside, but acquire a new wave of controversies in the current world, in which globalization trends have been replaced by disintegration processes. The collapse of multi-ethnic states, Brexit, regional wars, "color revolutions" caused an acute migration crisis that engulfed Western European countries and led to an aggravation of the situation of transnational ethnic groups. In the paper, based on a critical understanding of modern discourses of diaspora and irredenta are analyzed the common features and distinctive features of key concepts. The erroneous perception of the synonymy of the terms diaspora and irredenta, as well as the substitution of one for the other, lead to theoretical errors in the study of ethnic groups that have negative consequences in real life. The article examines theoretical and methodological aspects of research into diaspora and irredenta, their loyalty to the country of residence and country of origin, attitude to the territory of residence, as well as the ethnic network and connections with co-ethnics on different sides of state borders. Particular attention is paid to threats and risks associated with separatist and secessionist sentiments in the irredenta, which, unlike the diaspora, claims to have lived in border areas since time immemorial. Suggestions and recommendations made in the paper may be important for practical activities in the field of ethnic policy and university education.

Keywords: territory, Diaspora, Irredenta, irredentism, separatism, secessionism, border conflict

ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ

Ключевая задача любой отрасли науки заключается в адекватном использовании ключевых терминов, что предполагает консенсус исследователей в их дефиниции. Вряд ли кто будут оспаривать мысль, что прежде чем спорить, надо договориться о понятиях. Два ключевых термина статьи «диаспора» и «ирредента» не имеют общепринятого определения, поэтому дискуссии о них продолжаются по сей день. По этой причине исследователи социальных и гуманитарных наук: антропологи, историки, философы, социологи, экономисты и юристы и т.д. вместо лаконичной дефиниции приводят наборы признаков, присущие этим двум этническим группам, проживающим за пределами своей исторической родины. При следует различать два синонимичных понятия, связанные с диаспорой: «историческая родина» и «страна происхождения». В первом случае речь идёт о месте, с которым диаспора ассоциирует своё этническое происхождение, например, еврейская диаспора и Израиль. Под «страной происхождения», понимается государство, из которого диаспоранты эмигрировали,

которое не всегда совпадает с исторической родиной, к примеру: русские эмигранты из Казахстана.

Термин «диаспора» первоначально использовали в очень узком понимании, когда под ним подразумевались только классические диаспоры - еврейская и армянская. В настоящее время число этнических общностей людей, обозначаемых как «диаспора», намного увеличилось, а частота употребления этого термина существенно возросла. В связи с этим первоначальный смысл, вкладываемый в слово «диаспора», существенно изменился, изменилась эпоха, изменились люди. Однако сущностные характеристики диаспоры остались прежними, поэтому стало оправданным обращению к методу контент-анализа понятия диаспора, в результате которого был сформулировано авторское определение термина: *диаспора – это часть этноса, мигрировавшая в иную страну, где полностью сменяет национальную идентичность (гражданство), сохраняет этническую идентичность, и приобретает диаспорную идентичность и не претендует на автохтонность.*

Понятие «ирредента» изначально было двусмысленным и касалось оно только одной страны – Италии. Под ирредентой понимались «неосвобожденные земли», населённые итальянцами в соседних государствах. Ирредентой (ирредентизмом) также называли политическое движение, возникшее в Италии в конце 19- начале 20 века за присоединение пограничных земель, не вошедших в состав Италии при её воссоединении.

Парадигма ирреденты существенно расширилась и теперь термин используется не только применительно к истории Италии, но и в других случаях, связанных с компактным (анклавным) проживанием этнической группы на спорной территории приграничного региона. Авторское определение ирреденты заключается в следующей формулировке: *ирредента - это часть этноса, разделённая от своего материнского ядра, являющегося титульной нацией соседнего государства, заявляющая о своей аборигенности на населяемой приграничной территории и выступающая за её объединение с государством ко-этников.*

ВВЕДЕНИЕ

Сложная структура парадигмы этнических групп, именуемых в современном академическом дискурсе терминами «диаспора» и «ирредента» вызывает необходимость контент-анализа генезиса классических и инновационных дефиниций и их производных. Тезаурус понятий, с ключевым термином «диаспоры» постоянно пополняется и счёт на общепринятые и новые дефиниции, вводимые в оборот, идёт на сотни (1). К примеру, десятилетие тому назад стали использовать такие понятия как «цифровая», «виртуальная», «транснациональная», «пост колониальная» диаспора и т.д. В отличие от статей, сепаратно анализирующих концепты «диаспоры» и «ирреденты» в статье предпринят эксперимент единой компаративной интерпретации этих двух терминов на основе новейших исследований в исторической, этнологической, этносоциологической, философской, юридической и т.д. науках. В научных текстах, публицистике и обходной речи нет чёткого понимания термина диаспоры и ирреденты, нередко одно понятие подменяется другим. Однако в реальности этнические диаспоры и ирреденты далеко не синонимичные понятие, и не состоят в отношениях целого и части, хотя при этом есть большие сходства между этими двумя этническими суб-этническими группами. Некорректное использование понятий, подмена одного другим могут стать причинами острых коллизий. Исходя из этого возникает необходимость синергии онтологического и эпистемологического подхода в изучении реальных суб-этнических групп и использования понятий, которыми их обозначают.

Исходя из гипотезы наличия дифференцирующих признаков двух видов этнических сообществ: диаспоры и ирреденты, в статье в пилотной форме осуществлён сравнительный анализ ключевых сходств и различий современных диаспор и ирредент как пространственно-временных этно-социальных моделей. Проведённое исследование укажет вновь на актуальную необходимость корректного использования двух терминов не только в научном дискурсе, но и в средствах массовой информации, учебной литературе. Результаты

исследования могут быть использованы в практической работе этнокультурных объединений, Ассамблеи народа Казахстана, в вузовских курсах по этносоциологии, этнополитологии и других спецкурсов в названиях которых включается в качестве определения слово - «этно».

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Учитывая сложность парадигм диаспоры и ирреденты в статье осуществлён междисциплинарный метод, который позволяет исследовать эти этнические группы, в чем-то схожие, но отличающиеся друг от друга рядом особенностей: политическими, правовыми, экономическими, социокультурными, психологическими, языковыми и т.д. Сравнительное исследование диаспор и ирреденты требует структурированной методологической основы для систематического изучения с учётом двух фундаментальных взаимосвязанных измерения: пространства и времени.

Дискурс вокруг диаспор и ирреденты опирается на множество дисциплин, включая политологию, международные отношения, социологию и историю. Следует учитывать, что наборы наиболее используемых теоретических концепций в исследованиях диаспоры и ирреденты не идентичны. В анализе диаспоры центральными теориями являются транснационализм (1) и гибридность (множественность) идентичности (2), в то время как ирредента исследуется через теоретические призмы этнонационализма (3) и политического реализма (4). Транснационализм и глобализация до недавнего прошлого играли решающую роль в понимании того, как глобальная взаимосвязь влияет на миноритарные этнические сообщества с дуальной лояльностью при которой представители диаспоры и ирреденты одновременно испытывают чувство долга и привязанности, как к исторической родине, так и к стране проживания.

Научная корректность компаративного исследования строится на основе использования разнообразных источников, включающих в себя как архивные документы, статистические данные, материалы полевых экспедиций и социологических опросов, так и научной литературы, материалы СМИ и пр. Методология междисциплинарного исследования и опора на прочный источниковый фундамент позволяет адекватное понимание этнических, социокультурных и политических процессов, происходящие в современных диаспорах и ирредентах.

Исходя из целеполагания статьи исследование носило «кабинетный характер» и не предполагало использование социологических методов сбора данных путём анкетирования или глубоких интервью с репрезентативной выборкой респондентов. Однако при верификации данных письменных материалов, критического усвоения научных публикаций учитывался многолетний опыт полевых экспедиций и социсов в разных странах мира по изучению корейских диаспор и ирреденты. За период исследовательской деятельности автору доводилось бывать в десятках стран Северной Америки, Европы, Азии и Африки. Пребывание в ряде стран ближнего и дальнего зарубежья было длительным и многократным, что позволило собрать уникальный материал по корейским диаспорам, ставший основой монографий и научных статей. Один из главных методологических выводов заключается в том, хронотопный анализ диаспоры и ирреденты, независимо от расовой или этнической принадлежности требует мульти-дисциплинарного анализа, который должен привести к всеобщему признанию, что диаспора и ирредента не равнозначные суб-этнические группы, а обозначающие их понятия не синонимичны.

ОБЗОР НАУЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

На рубеже XX и XXI веков сформировался солидный массив публикаций по актуальным проблемам отдельных этнических диаспор, начиная от классических: еврейской и армянской и, заканчивая новыми, такими как: вьетнамская, корейская, турецкая, албанская и т.д. Практически во всех историографических обзорах публикаций по диаспорологии отмечаются исследования известных западных учёных, ставшими классическими, если не назвать их

«каноническими», поэтому только перечень имён, должностей и названий книг может составить значительную часть статьи. То же самое касается русскоязычной историографии. Поэтому упоминаются только отечественная историография и новейшие исследования зарубежных учёных, имеющих прямое отношение к заявленной теме.

В Казахстане за последнее десятилетие вышло в свет больше книг и статей об этносах, проживающих в республике, чем за предыдущие полвека. Тематика, связанная с проблемой этнических диаспор, становится все более актуальной для отечественной науки, ибо судьбы разделённых и разбросанных волей обстоятельств народов во многом зависит от того, как будут складываться отношения в новых условиях. Диаспоральная тема стала разрабатываться в первую в связи с исследованием истории казахов, оказавшихся в разных странах мира. К фундаментальным трудам по казахской диаспоре относят монографии Г.М. Мендикуловой (5, 6), отличающиеся теоретической и методологической основательностью. Несомненной её заслугой в отечественной диаспорологии является ввод в научный дискурс понятия ирреденты. В исследовании истории и современности зарубежных казахов заметен вклад таких учёных как Ермекбаев Ж.А. (7, 10), Зардыхан Кинаятулы (8), Кабульдинов З.Е. (9), Балтабаева К.Н., Мамашев Т.А., Баймагамбетова (10), Ракишева Б. (11) и др. Счёт публикаций по казахским диаспорам в разных странах и кандасам (оралманам) прикладного характера пошёл на сотни, а имён авторов научных публикаций насчитывает десятки.

Исследователей ирреденты, сказать точнее концепции ирредентизма намного меньше чем диаспорологов. Это утверждение нашло отражение во введении монографии Т. Амброзио – одного из самых известных учёных, исследовавшего современный ирредентизм, возникший вследствие распада полиэтнических государств - Югославии и бывшего Советского Союза. На основе анализа внутренних и международных факторов возникновения и урегулирования ирредентистских конфликтов он сделал вывод о том, что в историческом прошлом суть ирредентизма заключалась в территориальных претензиях одного государства к другому, а в настоящее время лидеры ирредентизма отстаивают свою националистическую политику в противодействии со стороны международного сообщества. Выводы Амброзио имеют важное значение как для исследователей этнических конфликтов и национализма, так для политиков и международных отношений. (12). К современным исследователям ирреденты относятся С.Гэйл, Д.С. Сироку (13), М.Корнблост (14), С.Зайдеман, Р.У. Айрес (15) и др., которые считают, что ирредентизм относится к политике государства, направленной на аннексию приграничных территорий и присоединение этнических единокровников, проживающих в соседних странах.

Российские авторы, вынужденные обратить внимание на современный ирредентизм, возникший на руинах советской державы, выступают в роли догоняющих, так как западные учёные обратившие внимание раньше на новый феномен, опережали не только по времени, но по условиям либеральности научных исследований, финансового обеспечения научных проектов, возможностях публикации трудов. Поэтому, выявленные в веб ресурсах статьи представляют собой большей частью опусы студентов, магистрантов и докторантов, лапидарные по содержанию. Редкие публикации молодых учёных носят в основном постановочный и описательный характер о проявлении ирредентизма в полиэтнических регионах Российской Федерации. Следует отметить исследования Раисы Э. Барраш, ВНС Института социологии РАН, опубликовавшую монографию “Явление разделённых этнонациональных групп: политологический анализ” (16) на основе своей одноименной диссертации на соискание учёной степени кандидата политических наук. В русскоязычном научном дискурсе обсуждаемой темы заметно выделяется статья Барраш, посвящённая анализу методологических проблем изучения ирредентизма (17).

В отличие от диаспорологов, в основной массе гуманитариев, эксперты по ирреденте (ирредентизму) относятся к социальным наукам: политологии, международным отношениям, международному праву и т.д. В целом, степень изученности диаспоры и ирреденты в Казахстане, России и других странах Центральной Азии не достигла ещё должного теоретико-

методологического уровня и конкурентоспособности с исследованиями западных учёных. Сказывается инерция советской историографии и уровень владения английским языком, ставшим *lingua franca* для публикаций в журналах, индексируемых в Scopus или Web of sciences с высоким индексом цитируемости.

Амрин Тадж из Центрального университета Гуджарат провела в 2024 году библиометрический анализ 116 статей из базы данных Scopus (2009-2023), с целью освещения эволюцию и влияние диаспорных исследований. В нем рассмотрены тенденции в современной диаспорологии, изменения в тематике и специализации публикаций статистические данные цитирования публикаций; отмечен вклад ведущих экспертов авторов в разработку ключевых аспектов диаспорологии; выявлены закономерности сотрудничества в диаспорных исследованиях. [19].

Ярким свидетельством «догоняющей» диаспорологии на иных чем английском языках стали результаты библиометрического исследования группы армянских авторов (за исключением одного зарубежного соавтора), в котором говорится, что из 122 научных журналов, издающихся сейчас в Армении, только 6 индексируются базами данных WoS или Scopus. Из всех 116 армянских журналов, только 47 были обнаружены цитируемыми в базе данных WoS из которых лишь 12% являются цитированиями исследователей «диаспоры», несмотря на то, что армянская диаспора является классической и численность зарубежных армян в 4-5 раз превышает армянское население в самой Армении. [20]

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

В статье в пилотной форме осуществлён сравнительный исторический и экзистенциальный анализ двух смежных этнических групп: диаспоры и ирреденты, между которыми зачастую не видят границ и сути различий, а в большей степени указывают на сходства. Исследование ключевых сходств и различий современных диаспор и ирредент дало следующие результаты.

Территориальная дистанцированность. Во всех исследованиях диаспор подразумевается их географическая удалённость от исторической родины и материнского этноса. Расстояния могут измеряться несколькими километрами или многими тысячами миль, так как миграция может быть приграничной, трансграничной, трансконтинентальной и трансокеанской. Соответственно этническая группа, проживающая даже непосредственно у границ своей исторической родины, но не претендующая на исконность проживания на населяемой территории и не стремящаяся к воссоединению со своим этническим ядром в соседнем государстве осознает себя диаспорой. Например, корейцы, проживающие в Приморском крае в непосредственной близости от российско-северокорейской границы, так же как корейцы на Гавайских островах, находящихся за тысячами километров от Корейского полуострова схожи в своём диаспорном самосознании (21, С.424). Диаспоры обычно оторваны от своей исторической родины на значительные расстояния, что лишает их основания претендовать на исконность населяемой территории.

Ирредента, как правило, проживает в непосредственной близости от материнского ядра своего этноса, являющегося субъектом соседнего государства. Близость государственной границы, длительное проживание на населяемой территории, неравноправное по сравнению с титульной нацией положение обуславливают зарождение ирредентистских настроений. Томас Амброзио указывает на связь ирреденты с международными конфликтами, так как ирредентистские движения ведут к территориальным спорам, конфликтам и войнам [12, С.242].

Географическая дистанцированность диаспоры от исторической родины и страны происхождения - это один из ключевых факторов, влияющих на формирование идентичности, культурные практики и характер связей с родиной. В прежние времена дальние расстояния значительно ослабляли связи с родиной, однако сейчас с развитием современных транспортных коммуникаций и технологий (интернет, социальные сети, мобильная связь) диаспоры могут поддерживать тесные контакты с родиной. Пространственная дистанция

вынуждает диаспору адаптироваться к новой культуре, что приводит в аккультурации в стране-реципиенте и постепенной языковой ассимиляции и изменению традиций и образа жизни. Следующее поколение диаспоры может обладать гибридной идентичностью, комбинирующей элементы ментальности и культуры страны происхождения и страны проживания.

Территориальная удалённость современных диаспор от исторической родины не исключает экономические и политические связи с ней. В зависимости от межгосударственных отношений между страной-донором и страной реципиентом мигрантов, диаспора может либо активно участвовать в жизни исторической родины, либо полностью сосредоточиться на интеграции в новое общество, либо репатриироваться, либо служить мостом между исторической и актуальной родиной.

Идентичность диаспоры и ирреденты. Второй наиболее часто отмечаемый признак диаспоры и ирреденты – общая с материнским этносом идентичность. Идентичность диаспоры и ирреденты имеет схожие черты, но также существенные различия. Что касается сходств, то как диаспора, так и ирредента сохраняют культурные, языковые и эмоциональные связи с народом, к которому они принадлежат. Обе этнические группы ощущают свою принадлежность к одной нации, несмотря на проживание за пределами основного национального государства. Диаспора и ирредента стремятся сохранить родной язык, традиции, религию и обычаи.

Однако диаспора, в отличие от ирреденты обладает особой – диаспорной идентичностью, не присущей для самосознания материнского этноса и ирреденты, которая причисляет себя к единокровному ядру, оставшегося на исторической родине, находящейся в непосредственной близости.

В случае с ирредентой совпадение этнического самосознания с коэтниками соседнего государства более полное, нежели чем у диаспоры. Образно, говоря, диаспора, отличает себя не только от всех иных этносов, но и от своего материнского ядра, противопоставляя себя - «Мы» всем другим - «Они», включая коэтников. Ирредента же чаще говорит: «Мы», подразумевая, ещё не состоявшееся единство, но желаемое и возможное единение с коэтниками соседнего государства.

Британский политолог и социолог Бенедикт Андерсон, опубликовавший в 1983 году монографию, многократно переизданную на разных языках, в том числе на русском [22, С.416] считает, что национальные идентичности существуют не только в границах государств, но и за их пределами, формируясь через коллективную память, язык и культур. Поэтому и диаспора, и ирредента строят свою идентичность на общем прошлом и культурных кодах, но в разных геополитических условиях.

В одной из своих ранних монографий Энтони Смит - известный британский исследователь нации и национализма пишет, что «диаспора формирует свою идентичность через культурную автономию и память, а ирредента - через политический национализм и стремление к территориальному воссоединению. Он разделяет два типа идентичности по вектору их развития: диаспора адаптируется и сохраняет культуру, ирредента борется за изменение территориального статуса [23, С.312].

Уильям Сафран, американский политолог, автор многих теоретических трудов по актуальным вопросам диаспорологии, считает, что диаспоры и ирреденты часто объединяет идея общей родины, но диаспора видит её как место происхождения, а ирредента - как место, к которому следует вернуться». По Сафрану обе группы связаны с исторической родиной, но ирредента стремится к её воссоединению, а диаспора - к поддержанию с ней связи [24, С.255-291].

Признанный авторитет современной диаспорологии Роджер Брубейкер утверждает, что диаспора означает жизнь вне границ государства, часто в полиэтническом, тогда как ирредента живёт в политическом проекте присоединения территорий. Ирредента по Брубейкеру представляет собой в первую очередь политический феномен, тогда как диаспора больше социокультурная категория, сосуществующая в неэтнической среде без стремления изменить границы страны проживания [25, С.1-19].

Лояльность диаспоры и ирреденты к стране-реципиенту и исторической родине.

Лояльность диаспоры и ирреденты к исторической родине и стране проживания сложная и многослойная категория, зависящая от множества факторов, включая исторические, культурные, экономические, политические и социокультурные.

Диаспора, которая глубоко пустила корни в стране проживания, ставшей ей новой родиной, и поддерживает связи со страной происхождения (исторической родиной) - имеет двойную лояльность (dual loyalty) и к первой, и ко второй родине. Причём перевес склоняется в пользу первой [26, Р.69-95].

Ирредента всегда более лояльна к стране происхождения или иному государству, где живёт этническое ядро, хотя вполне возможно, что отношение к стране проживания будет оставаться неантагонистическим, до введения против неё дискриминационных или насильственных мер. Ирредента зачастую вовлечена в этнополитические конфликты и может поддерживать ревизионистские настроения.

Чем лучше диаспора адаптирована к местным условиям, тем выше вероятность её лояльности стране проживания. В странах с толерантной политикой и возможностью для этнических меньшинств сохранять культурную идентичность (диаспора часто демонстрирует двойную лояльность. Если историческая родина активно поддерживает диаспору в финансовой, образовательной, культурной и протекционистской она укрепляет лояльность к ней. Историческая родина, признающая диаспору полноправной частью нации, предоставляет диаспорантам по упрощённой схеме гражданство или вид на постоянное жительство, способствует формированию патриотических чувств.

В периоды международной напряжённости, конфликтов и военных действия диаспоры (война Украина и России, конфликт Китая и Тайваня) оказываются под давлением исторической родины (страны происхождения) и страны постоянного проживания («актуальной родины») и вынуждены занимать определённую позицию или демонстрировать лояльность одной из сторон. По мнению российских учёных С.А. Аругюнова и Козлова С.Я. диаспоры играют все более значимую роль во внешней политике стран-реципиентов, активно лоббируя интересы своих исторических родин [27].

Габриэль Шеффер в своей статье «Уникальна ли еврейская диаспора? Размышления о текущей ситуации в диаспоре» [28, Р.1-35] исследовал неоднородность еврейского народа в Израиле и диаспоре и отметил, что еврейская нация изначально считает себя «избранным народом», подчёркивая свою уникальность. Но со временем восприятие евреями своего положения в странах постоянного проживания изменилось. Многие перестали считать себя находящимися в изгнании («галут») и не планируют репатриацию в Эрец Исраэль (Земля Израиля). Это связано с тем, что страны, принявшие евреев как своих полноправных граждан, наделённых равными политическими правами, стали с течением времени реальными родинами, а историческая родина перестала быть желанной для возвращения. Таким образом, Шеффер подчёркивает различия диаспоры в лояльности к еврейской нации и Израилю среди разных слоёв общества. Он также отмечает, что подобные утверждения применимы и к другим диаспорам.

Множество примеров смены лояльности к исторической родине (стране происхождения) и стране проживания исследуется на кейсах из постсоветского пространства. Результаты социологического опроса, проведённого в 2018 году среди русских и украинцев Крыма, Донецкой и Луганской областей, стали основанием для вывода Москальчук Е.И. и Касабуцкая М.С., что результате эскалации этнонационализма в постсоветском пространстве стали разрастаться ирредентистские движения, ориентирующие этнические меньшинства на поиск защиты в тех государствах, где этническое ядро составляет доминирующий этнос. Соответственно, ирредентистское движение русскоязычных граждан юго-востока Украины возникло не столько на этнической основе, сколько в целях защиты своих прав в сфере культуры, образования и гуманитарных связей с Россией [18].

Этническая сеть диаспоры и ирреденты. Третьим наиболее частотным признаком диаспоры и ирреденты оказалось наличие общественных организаций для «развития этнической общности», «для поддержания своей идентичности и общности». Но этот признак безусловен не только для диаспоры и ирреденты, но и для иммигрантской, зарубежной земляческой общины.

Однако для диаспорной среды характерна более широкая сеть общественных организаций, профессиональных обществ, союзов бизнесменов, творческих ассоциаций, средств массовых информаций, религиозных институтов, учреждений образования и культуры, которые могут частично финансироваться как правительством страны проживания, так и исторической родиной. Эмбриональная стадия институционализации, начавшись в иммигрантской среде, получает завершённое оформление в диаспоре. При этом диаспорные социальные институты не претендуют на то, чтобы стать государственными или правительственными органами, оставаясь общественными объединениями [29, С.162-185]. Для ирреденты также свойственна разветвлённая сеть самоорганизации, однако, в отличие от диаспорных, её социальные институты имеют более широкие каналы связи с исторической родиной, нежели чем со страной проживания. Ирредентисты явно или подспудно стремятся к формированию своих государственных органов, образованию «теневых правительств» [15, Р.1126-1144].

Временной фактор. Парадоксально, но лишь в редких дефинициях диаспоры упоминается временной фактор, хотя диаспора в отличие от иммигрантской группы дистанцирована от исторической родины не только в локальном (locus), но и темпоральном (tempus) измерении. Диаспора, складывается в стране-реципиенте, как правило, в течение ряда поколений и процесс диаспоризации может занять не одно столетие. Российский исследователь Сергей Арутюнов считает, что диаспора – это не состояние, а скорее процесс, отметив её хронологическую мобильность: «ещё не диаспора, собственно диаспоры и уже на диаспору» [30, С.74-78].

Следует различать этническую диаспору и иммигрантов из общей страны происхождения, учитывая разницу во временном разрыве с ней. Например, двухмиллионная корейская диаспора Китая, насчитывающая более 150-летнюю историю, в течение которой сменилось уже три поколения, не одно и то же, что “новые пришельцы” (newcomers) - южнокорейские предприниматели или студенты, прибывшие сравнительно недавно в эту страну. Образно говоря, государство Чосон и современная Республика Корея – это не одна и та же страна.

Диаспоры могут условно делиться на две категории «долговременные» и «краткосрочные». Долговременные диаспоры существуют веками, адаптируются к новому окружению, ассимилируются и обретают диаспорную идентичность. Краткосрочные диаспоры формируются в течение одного-двух поколений, сохраняют более тесные связи с родиной и могут стремиться к репатриации.

Что касается ирреденты, то она испокон века проживает на территории расселения, при этом она могла иметь в прошлом государственность и утратить, или не иметь её вовсе, но, несмотря на это претендует на свой аборигенный статус. Исконность или временный характер проживания на территории – вот что отличает ирреденту от диаспоры. Если ирредента адаптировалась в новом государстве, интегрировалась в mainstream страны проживания её ирредентистские настроения могут ослабнуть, но могут сохраняться, если они подпитываются и инспирируются из страны этнического ядра.

Собирательность понятия диаспоры и индивидуальность термина ирреденты. Понятие диаспоры зачастую имеет собирательный, полиэтнический смысл, в основе которого лежит фактор общности страны происхождения. К их числу относится русская (российская) диаспора, особенно в так называемом дальнем зарубежье, где русскими считаются все, кто прибыл из России. Но в Германии так называют немцев, приехавших не только из России, но из Казахстана или стран Балтии, а бывшие советские евреи остаются в глазах американцев «русскими».

Под диаспорой зачастую понимаются группы людей, объединённых по признаку региона, или даже континента происхождения. В обиход и в научный дискурс прочно вошли такие собирательные понятия как «арабская диаспора», «средиземноморская диаспора», «африканская диаспора», «карибская» и т.д. Другим критерием принадлежности к одной диаспоре может быть раса (континент), поэтому нередко используются такие определения как «азиатская диаспора», «африканская диаспора» с вариантом их употребления во множественном числе - «азиатские диаспоры», «африканские диаспоры» и т.п. Однако, не говорят и не пишут об «африканской» или «карибской» ирреденте, то есть ирредента в отличие от диаспоры имеет точную географическую локализацию и чётко очерченные границы.

Говоря о диаспоре, как правило, имеют в виду этническую диаспору, но при этом зачастую происходит объединение целого ряда самостоятельных этносов под одно название, как правило, это название страны. Например, в «индийскую диаспору» входят пенджабцы, бенгальцы, сикхи, тамилы, гуджаратцы, которые по свою очередь могут делиться по конфессиональному признаку на сикхов, буддистов, мусульман и т.д. Афганская диаспора состоит из пуштунов, таджиков, хазарейцев, узбеков, аймаков, туркменов и т.д.

В отличие от диаспоры ирредента - более узкий, индивидуализированный термин, который обозначает часть этнической группы, проживающую за пределами границ своего национального государства, но стремящуюся к воссоединению с ним. Такого мнения придерживаются известные исследователи: Энтони Смит, Бенедикт Андерсон, Мирослав Грох (чеш. Miroslav Hroch) [31, Р. 5-21], Роджер Брубейкер, Джон Агню [32, Р.222] и др.

ОБСУЖДЕНИЕ

Дискуссии по всем ключевым параметрам сходства и различий диаспоры и ирреденты носят мультидисциплинарный характер. Политологи анализируют, как диаспора и ирредента влияют на международные отношения, национализм и государственную политику. Историки изучают судьбы диаспор и ирреденты, такие как еврейские, армянские или ирландские диаспоры, а также ирреденты в том числе - Большая Италия, Великий Туран, Объединённая Ирландия и т.п. Социологи и антропологи изучают идентичность, сохранение этнической культуры и традиционных социальных норм и отношений в диаспоральных сообществах и ирредентистских группах. Географы исследуют миграционные модели и пространственное распределение диаспоральных и ирредентистских групп. Юристы изучают международное право в отношении самоопределения, территориальных споров и прав меньшинств в контексте диаспоры и ирредентистских претензий.

Различие, проходящее границей между диаспорой и ирредентой, заключается в их отношении к территории страны проживания и исторической родины. Диаспора и ирредента приобрели в современном мире важное значение, так как они могут влиять на междурядные отношения и мировую политику через культурные и экономические связи между странами или напрямую бросать вызов территориальной целостности и государственному суверенитету.

Джордж Фридман - американский политолог, директор частной разведывательно-аналитической организации высказал следующие наблюдения: «... Есть два способа получить территорию другой страны. Один из них - завоевание... другой способ вернуть территорию - проникновение населения и демографическое доминирование... [33, Р.272].

Ирредента и диаспора по-разному относятся к территории. Ирредента претендует на статус аборигена, а у диаспоры есть страна происхождения. Диаспору и ирреденту отличает характер территориального размещения в стране проживания. В этнической социологии пространственный аспект может быть описан как дисперсное или компактное (локальное) проживание этнической группы. Для современных диаспор свойственно рассеяние в разных регионах и городах, дистанцированных друг от друга на сотни или даже тысячи километров.

Юрий А. Поляков, указывая на существование иммигрантских диаспор и групп коренных жителей страны, оказавшихся оторванными от основного места пребывания своего этноса в силу перекройки государственных границ и других исторических обстоятельств, предлагает в этом смысле лучше говорить не о диаспоре, а об «ирреденте» [34, С.330].

В настоящее время термином *ирредента* обозначается часть этноса, компактно проживающая в непосредственной близости к государству, в котором идентичный ей народ составляет автохтонное численно доминирующее население. Территориальная близость и компактность проживания отличают ирреденту от диаспоры. Ирредентизм как движение возникает у приграничной этнической группы при ощущении дискриминации со стороны властей или окружающего доминирующего населения. В случае трансграничных конфликтов ирредентистские и сепаратистские движения часто совпадают.

Стефан Вольф, исследовавший этнические конфликты утверждает, что в Западной Европе накоплен успешный опыт их разрешения, который может быть использован в управлении конфликтами в других регионах. Вольф разработал четырёхмерную аналитическую модель, учитывающую взаимодействие между ирредентой и государствами, имеющими территориальные претензии в приграничных районах. Эта модель применяется к таким случаям, как Эльзас, Саар, Южный Тироль, Северная Ирландия, Андорра и Новые Гебриды [35, Р.258].

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Диаспору и ирреденту часто не различают друг от друга так как их общность равным образом скрепляют общность генетического происхождения, этнической культуры и единый язык, а также связи с этническим ядром прародины. Обе группы проживают за пределами основного этнического государства или исторической родины. В настоящее время диаспоры и ирреденты могут быть объектами национальной политики, так как государства пытаются их как дополнительные ресурсы в своей внешней или внутренней политике, для расширения влияния, защиты соотечественников или даже территориальных претензий. Как диаспора, так и ирредента часто сталкиваются с вызовами интеграции, ассимиляции или дискриминации в странах пребывания.

Однако кроме сходств диаспору и ирреденту отличают ключевые различия. Как показал сравнительный анализ современных исследований, во-первых, диаспора проживает за пределами исторической родины, в то время как ирредента населяет территории, которую считает своей родной землёй, но в составе другого государства. Во-вторых, диаспора сохраняет культурные связи, но не стремится к воссоединению с исторической родиной, в то время как ирредента активно стремится к территориальному воссоединению ареала проживания с исторической родиной. Таким образом, диаспора не требует изменения границ, в то время как ирредента может быть источником конфликтов и сепаратизма.

Подводя черту, отметим вновь, что диаспоры и ирреденты имеют сходства и различия во многих чертах, но главным отличительным признаком является отношение к земле-территории проживания. Советская политика административного деления в СССР привела к несовпадению этнических и государственных границ, что стало миной замедленного действия и со временем привело к всплеску ирредентистских настроений и кровопролитным конфликтам. Ошибки в этнической политике, обострение взаимных территориальных притязаний и межэтнической нетерпимости могут стать причинами массовых столкновений. Таким образом, актуальность адекватного исследования этнических диаспор и ирреденты не вызывает сомнения.

Литература:

1. David, M. & Muñoz-Basols, Javier. (Eds). *Defining and Re-Defining Diaspora: From Theory to Reality*. - 2011. - Oxford: Inter-Disciplinary Press. – 298 p.
2. Smith, K.E.I., Leavy P. (Eds.). *Hybrid Identities: Theoretical and Empirical Examinations*. Brill Publishing. - 2008. - 412 p.
3. Bauböck R., Faist T. *Diaspora and Transnationalism: Concepts, Theories and Methods*. - Amsterdam University Press. - 2010. - 360 p/.
4. Wicaksono A., Suyastri C., Sundar R. *Understanding Political Realism: A Review of the Thoughts of Thucydides, Machiavelli, Hobbes, and Morgenthau*// *Journal of Government and Political Issues*. - 2022. - Volume 2, Issue 2. – P. 80-91.
5. Мендикулова Г.М. *Казахская диаспора: история и современность*. - Алматы: Всемирная ассоциация казахов. - 2000. – 343 с.
6. Мендикулова Г.М. *Казахская диаспора и ирредентизм: история и современность*// URL: <http://www.kazakh.ru/news/articles> (дата обращения: 18.12.2024).
7. Ермекебаев Ж.А. *Российские казахи в составе РСФСР и СССР в 1917-1991 гг.* – Алматы, - 2000. – 307 с.
8. Зардыхан Кинятулы. *Моңғолиядағы қазақтар*. - Алматы. - 2001. – 255 б.
9. Кабульдинов З.Е. *Казахи России в XVIII-начале XX*. – Алматы. - 2009. – 234 с.
10. Емекбаев Ж.А. Балтабаева К.Н., Мамашев Т.А., Баймагамбетова, *Казахская диаспора и репатриация (1991-2012)*. - Елтаным Алматы, 2015. – 255 с.
11. Ракишева Б. *Некоторые аспекты этничности казахов Китая // Центральная Азия и Кавказ*. – 2015. - том 18, выпуск 2. - С. 128-146.
12. Ambrosio Th. *Irredentism: ethnic conflict and international politics*. - London: Praeger Publishers, 2001. – 240 p.
13. Hale Ch.W., David S. Siroky and *Inside Irredentism: A Global Empirical Analysis*// *American Journal of Political Science*. - 2017, Vol. 61, No. 1. – P. 117-128.
14. Kornprobst, M. *Dejustification and Dispute Settlement: Irredentism in European Politics*//*European Journal of International Relations*. - 2007. Vol. 13, no. 4. – P. 459-487.
15. Saideman, Stephen M., and R. William Ayres. *Determining the Causes of Irredentism: Logit Analyses of Minorities at Risk Data from 1980s and 1990s*. // *Journal of Politics*. - 2000. - Vol. 62, no. 4. – P. 1126-1144
16. Рауса Барраш. *Явление разделенных этнонациональных групп: политологический анализ*. - Amazon: Lambert Academic Publishing. - 196 с.
17. Бараш Р.Э. *Ирредентизм как категория дискурса и политической практики*. // *Вестник Российской нации*. - 2012. - №2-3, - С. 151-171.
18. Москальчук Е.И., Касабуцкая М.С. *Ирредентизм в этнополитическом пространстве российско-украинских отношений*. - *Теория и практика общественного развития*. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/irredentizm-v-etnopoliticheskom-prostranstve-rossiysko-ukrainskih-otnosheniy>. (Дата обращения: 21.12. 2024)
19. Taj A. *A Bibliometric Study on Diaspora Studies Journal: Research Output from the Scopus Database (2009-2023)*. – *Proceedings of the International Online Conference 2024 on Libraries Beyond Libraries: Innovation, Integration and Inclusion at C.H. Mohammed Koya Library, University of Calicut*. - URL: <https://www.researchgate.net/publication/379077711> (accessed on: 1.03.2025).
20. Gzoyan, E., Mirzoyan A., Sargsyan, A., Yeghikyan, M., Maisano, D. A., & Sargsyan, S. *International visibility of Armenian domestic journals: the role of scientific diaspora*. - *Journal of Data and Information Science*. - 2023, 8(2). – P. 93-117.
21. Ким Г.Н. *История иммиграции корейцев. Книга первая. Вторая половина XIX в.* - 1945. Алматы: Дайк-пресс. 1999. – 424 с.
22. Андерсон Б. *Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма*. - М.: Кучково поле, 2016. - 416 с.

23. Smith A. D. *The ethnic origins of nations*. - Oxford: Blackwell, 1986. – 312 p.
24. Safran W. *Comparing diasporas: a review essay*. - *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*. - 1999. - Vol. 8, No. 3. - P. 255-291.
25. Brubaker R. *The “diaspora” diaspora*. - *Ethnic and racial studies*. - N.Y., 2005.- Vol. 28, №1.- P.1-19.
26. Shain Y., Bristman B. *Diaspora, Kinship and Loyalty: The Renewal of Jewish National Security*. - *International Affairs (Royal Institute of International Affair*.- 2002.- Vol. 78, No. 1. - P. 69-95.
27. Арутюнов С.А., Козлов С.Я. *Диаспоры: скрытая угроза или дополнительный ресурс*. – *Независимая газета*. - 23.11.2005. - URL: https://www.ng.ru/science/2005-11-23/14_diaspory.html. (дата обращения: 21.12.2024)
28. Sheffer G. *Is the Jewish diaspora unique? Reflections on the diaspora's current situation*. *Israel studies*. – 2006. - Vol. 10, No 1. – P. 1-35.
29. Шеффер Г. *Диаспоры в мировой политике*. – *Диаспоры*. - 2003, №1. - С. 162-185.
30. Арутюнов С.А. *Диаспора – это процесс*. - *Этнографическое обозрение*. – 2000, №2.- С. 74-78.
31. Hroch M. *The nation as the cradle of nationalism and patriots*.- *Nations and Nationalism*.- 2020. Vol. 26, No. 1. - P. 5-21.
32. Agnew J. *Making political geography*.- London: Arnold, 2002. – 222 p.
33. Friedman J. *The Next 100 Years: A Forecast for the 21st Century*. - London: Doubleday. - 2009. – 272 p.
34. *Национальные диаспоры в России и за рубежом в XIX-XX вв. Сб. статей под ред. Ю.А. Полякова и Тарле Г.Я.* - М.: ИРИ РАН. -2001. – 330 с.
35. Wolff St. *Disputed Territories: The Transnational Dynamics of Ethnic Conflict Settlement*. - New York and Oxford: Berghahn, 2002. – 258 p.

References:

1. David, M. & Muñoz-Basols, Javier. (Eds). *Defining and Re-Defining Diaspora: From Theory to Reality*. - 2011. - Oxford: Inter-Disciplinary Press. – 298 p.
2. Smith, K.E.I., Leavy P. (Eds.). *Hybrid Identities: Theoretical and Empirical Examinations*. - Brill Publishing. -2008. – 412 p.
3. Bauböck R., Faist T. *Diaspora and Transnationalism: Concepts, Theories and Methods*. - Amsterdam University Press. - 2010. - 360 p.
4. Wicaksono1 A., Suyastri C., Sundar R. *Understanding Political Realism: A Review of the Thoughts of Thucydides, Machiavelli, Hobbes, and Morgenthau*// *Journal of Government and Political Issues*. - 2022. - Volume 2, Issue 2. – P. 80-91.
5. Mendikulova G.M. *Kazakhskaya diaspora: istoriya i sovremennost'*. - Almaty: Vsemirnaya assotsiatsiya kazakhov. - 2000. – 343 s..
6. Mendikulova G.M. *Kazakhskaya diaspora i irredenta: istoriya i sovremennost'*// URL: <http://www.kazakh.ru/news/articles> (data obrasheniya: 18.12.2024).
7. Yermekbayev ZH.A. *Rossiyskiye kazakhi v sostave RSFSR i SSSR v 1917-1991 gg.* – Almaty,- 2000. – 307 s.
8. Zardykhan Kinayatuly. *Moңgoliyadaғы k, azak, tar.* – Almaty. - 2001. – 255 b.
9. Kabul'dinov Z.Ye. *Kazakhi Rossii v XVIII-nachale XX.* – Almaty. - 2009. – 234 s.
10. Yemekbayev ZH.A. Baltabayeva K.N., Mamashev T.A., Baymagambetova, *Kazakhskaya diaspora i repatriatsiya (1991-2012)*. - Yeltanym Almaty. - 2015. – 255 с.
11. Rakisheva B. *Nekotoryye aspekty etnichnosti kazakhov Kitaya // Tsentral'naya Aziya i Kavkaz*. – 2015. - tom 18, vypusk 2. - S. 128-146.
12. Ambrosio Th. *Irredentism: ethnic conflict and international politics*.- London: Praeger Publishers. - 2001. – 240 p.
13. Hale Ch.W., David S. *Siroky and Inside Irredentism: A Global Empirical Analysis*// *American Journal of Political Science*. - 2017, Vol. 61, No. 1. – P. 117-128.

14. Kornprobst, M. *Dejustification and Dispute Settlement: Irredentism in European Politics*//*European Journal of International Relations*. - 2007. Vol. 13, no. 4. - 459-487 p.
15. Saideman, Stephen M., and R. William Ayres. *Determining the Causes of Irredentism: Logit Analyses of Minorities at Risk Data from 1980s and 1990s*. // *Journal of Politics*. - 2000. - Vol. 62, no. 4. – P. 1126-1144
16. Raisa Barrash. *Yavleniye razdelennykh etnonatsional'nykh grupp: politologicheskii analiz*. - Amazon: Lambert Academic Publishing. - 196 s.
17. Barash R.E. *Irredentizm kak kategoriya diskursa i politicheskoy praktiki*. // *Vestnik Rossiyskoy natsii*.- 2012. - №2-3, - С. 151-171с.
18. Moskal'chuk Ye.I., Kasabutskaya M.S. *Irredentizm v etnopoliticheskom prostranstve rossiysko-ukrainskikh otnosheniy*. - *Teoriya i praktika obshchestvennogo razvitiya*. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/irredentizm-v-etnopoliticheskom-prostranstve-rossiysko-ukrainskikh-otnosheniy>. (accessed on: 21.12. 2024).
19. Taj A. *A Bibliometric Study on Diaspora Studies Journal: Research Output from the Scopus Database (2009-2023)*. – *Proceedings of the International Online Conference 2024 on Libraries Beyond Libraries: Innovation, Integration and Inclusion at C.H. Mohammed Koya Library, University of Calicut*. - URL: <https://www.researchgate.net/publication/379077711> (accessed on: 1.03.2025).
20. Gzoyan, E.,Mirzoyan A., Sargsyan, A., Yeghikyan, M.,Maisano, D. A., & Sargsyan, S. *International visibility of Armenian domestic journals: the role of scientific diaspora*. - *Journal of Data and Information Science*. 2023, 8(2), - P. 93-117.
21. Kim G.N. *Istoriya immigratsii koreytsev. Kniga pervaya. Vtoraya polovina XIX v.* – 1945. Almaty: Dayk-press. 1999. – 424 s.
22. Anderson B. *Voobrazhayemye soobshchestva. Razmyshleniya ob istokakh i rasprostraneni natsionalizma*. M.: Kuchkovo pole, 2016. - 416 s.
23. Smith A. D. *The ethnic origins of nations*. Oxford: Blackwell, 1986. – 312 p.
24. Safran W. *Comparing diasporas: a review essay*. - *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*. - 1999. - Vol. 8, No. 3. - P. 255-291.
25. Brubaker R. *The “diaspora” diaspora*. // *Ethnic and racial studies*. - N.Y. - 2005.- Vol. 28, №1.- P.1-19.
26. Shain Y., Bristman B. *Diaspora, Kinship and Loyalty: The Renewal of Jewish National Security*// *International Affairs (Royal Institute of International Affair- 2002*.- Vol. 78, No. 1. - P. 69-95.
27. Arutyunov S.A., Kozlov S.YA. *Diaspory: skrytaya ugroza ili dopolnitel'nyy resurs*. – *Nezavisimaya gazeta*. 23.11.2005. - URL: https://www.ng.ru/science/2005-11-23/14_diaspory.html. (data obrasheniya: 21.12.2024)
28. Sheffer G. *Is the Jewish diaspora unique? Reflections on the diaspora's current situation*. *Israel studies*. – 2006. - Vol. 10, No 1. – P. 1-35.
29. Sheffer G. *Diaspory v mirovoy politike*. – *Diaspory*. – 2003. - №1, С. 162-185.
30. Arutyunov S.A. *Diaspora – eto protsess* // *Etnograficheskoye obozreniye*. - 2000. - №2.- С. 74-78.
31. Hroch M. *The nation as the cradle of nationalism and patriots*. // *Nations and Nationalism*.- 2020. - Vol. 26, No. 1. - P. 5-21.
32. Agnew J. *Making political geography*.- London: Arnold. - 2002. – 222 p.
33. Friedman J. *The Next 100 Years: A Forecast for the 21st Century*. - London: Doubleday. - 2009. – 272 p.
34. *Natsional'nyye diaspory v Rossii i za rubezhom v XIX-XX vv.. Sb. statey pod red. YU.A. Polyakov i Tarle G.Ya*. - M.: IRI RAN. - 2001. – 330 s.
35. Wolff St. *Disputed Territories: The Transnational Dynamics of Ethnic Conflict Settlement*. - New York and Oxford: Berghahn. - 2002. – 258 p.

Авторлар туралы мәлімет

Абдуразакова Гаухар Абдикаримовна – магистр, Қоғамдық-гуманитарлық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті. Алматы қ., Қазақстан. e-mail: gauhar_abdikarimovna@mail.ru

Айкенова Дина Маратовна – PhD., Астана халықаралық университетінің оқытушысы, Ақтуалды саясат институтының жоба жетекшісі, Астана қ., Қазақстан. email: aikenova.dina@gmail.com

Айтымбетов Нүркен Ысқақұлы – PhD., ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институтының жетекші ғылыми қызметкері, Алматы қ., Қазақстан. email: nurken.aitymbetov@gmail.com

Алиббекова Гульжан Токтамысовна - әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, Қоғамдық пікірді зерттеу орталығының директоры, Алматы қ., Қазақстан. g.alimbekova@gmail.com,

Әбсәттаров Ғалымжан Раушанбекұлы – саяси ғылымдар кандидаты, Шығыстану кафедрасының доценті, Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті. Алматы қ., Қазақстан. e-mail: abusattar@mail.ru

Бағашаров Кұдайберді Сабыржанұлы– PhD., Гуманитарлық ғылымдар кафедрасының профессоры, СДУ университеті. Қаскелең қ., Қазақстан. e-mail: kudaiberdi1981@gmail.com

Бақытжанова Айнұр Айбынқызы - Әлеуметтану мамандығының докторанты, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Қоғамдық пікірді зерттеу орталығының аналитигі, Алматы қ., Қазақстан. ainurb1997@gmail.com

Жақауов Мақсат Дөңесұлы – әлеуметтік ғылымдар магистрі, Әлеуметтік даму жөнінен проректор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті. Алматы қ., Қазақстан. email: maxi_770@mail.ru

Жұмашов Еркебұлан Әлімханұлы – PhD., ҚР ҒЖБМ ҒК «Мемлекет тарихы институтының» директорының орынбасары. Астана қ., Қазақстан. e-mail: erkebulanzhumashov@gmail.com

Изимов Руслан Юсупжанович – «Синописис» Кытай және Орталық Азияны зерттеу орталығының Директоры, Алматы қ., Қазақстан. email: Izimov2013@gmail.com

Какимов Қуандық Кенесарыұлы – ҚР ҒЖБМ ҒК «Мемлекет тарихы институтының» ғылыми қызметкері, Астана қ., Қазақстан. e-mail: kakimoff01kz@gmail.com

Ким Герман Николаевич – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Азиятану институтының директоры, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ. Алматы қ., Қазақстан. e-mail: gerkim@mail.ru

Киричок Оксана Валентиновна – PhD., Академиялық дамыту бойынша проректор, Каспий қоғамдық университеті, Алматы қ., Қазақстан. e-mail: o.kirichok@cu.edu.kz,

Құрманғали Аймен Қуанышбайқызы – саяси ғылымдар докторы, Сорбонна-Қазақстан институтының Халықаралық қатынастар кафедрасының доценті, Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университеті. Алматы қ., Қазақстан. e-mail: a.kurmangali@sorbonne.kz

Қыркымбекова Алтынай Тастанбековна – 8D03103-Әлеуметтану мамандығы бойынша докторант, Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университеті, Алматы қ., Қазақстан. e-mail: kyrkymbekovaaltynai@gmail.com

Майгельдинов Казбек Умирзакович – әлеуметтік ғылымдар магистрі, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің докторанты. Астана қ., Қазақстан. email: mszkaz@yandex.ru

Мехмет Акиф Эрдогру – доктор, Әдебиет факультетінің профессоры, Эгей университеті Измир қ., Түркия. email: aerdogru@gmail.com

Муталип Ултай – әлеуметтану ғылымдары магистрі, Әлеуметтік - гуманитарлық ғылымдар және өнер институты директорының орынбасары, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан. e-mail: mutalip.ultai@mail.ru

Мырзабаева Балмира Жүнісбекқызы – PhD докторант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан. e-mail: balmiramyrzabaeva84@gmail.com

Ноғайбаева Жібек Әдібекқызы – педагогика ғылымдарының кандидаты, Каспий қоғамдық университетінің оқытушысы. Алматы қ., Қазақстан. e-mail: nogaybaeva@bk.ru

Нұрымбетов Едил Шаяхметович – PhD докторант, Көпсалалы білім беру орталығы, SDU University, Қаскелең қ., Қазақстан. e-mail: yedilnurymbetov@gmail.com

Омарова Мадина Аманбайқызы – тарих ғылымдарының кандидаты, Шығыстану кафедрасының доценті, Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті. Алматы қ., Қазақстан. e-mail: madina74.04@mail.ru

Оспанова Жанерке Егизгазиевна – PhD докторант, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті. Астана қ., Қазақстан. email: zhanera.88@mail.ru

Пұсырманов Нұрбек Серікұлы – PhD., ҚР ҒЖБМ ҒК «Мемлекет тарихы институтының» директоры, Астана қ., Қазақстан. e-mail: nurbekp89@gmail.com

Саад Твайсси – Туризм және Мұратану кафедрасының Мұраны зерттеу профессоры, Біріккен Араб Әмірліктері университеті. Әл Айн қ., Біріккен Араб Әмірліктері. e-mail: saad.twaiissi@uaeu.ac.ae

Симтиков Жомарт Құдайбергенұлы – саяси ғылымдар докторы. Тарих және құқық факультетінің «Саясаттану және әлеуметтік-философия пәндері» кафедрасының меңгерушісі, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті. Алматы қ., Қазақстан. e-mail: Zhomart-67@mail.ru

Султанова Акмарал Мухтаровна – PhD докторант, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан. e-mail: Sultanova8012@gmail.com

Тастанова Асем Даулетовна – PhD докторант, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан. e-mail: Tastanovaassem90@gmail.com

Хавронская Мария Александровна – аударма ісі магистрі, Білім беру бағдарламасының жетекшісі, Каспий қоғамдық университеті, Алматы қ., Қазақстан. email: m.khavronskaya@cu.edu.kz

Хайрулдаева Айсулу Маткасымовна – әлеуметтік ғылымдар магистрі, саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан. e-mail: aisulu_01.81@mail.ru

Шабденова Айжан Базархановна – PhD., Әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс кафедрасының доцентінің м. а., әл-Фараби атындағы ҚазҰУ. Алматы қ., Қазақстан. e-mail: aizhan.shabdenova@kaznu.edu.kz

Шнарбекова Меруерт Какпанбаевна – PhD., әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс кафедрасының қауымдастырылған профессоры, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан. e-mail: meru_12_12@mail.ru

Information about authors

Abdurazakova Gaukhar - Master of Human Sciences, Senior lecturer of Institute of Social Sciences, Kazakh National Women's Teacher Training University. Almaty, Kazakhstan. Almaty, Kazakhstan. E-mail: gauhar_abdikarimovna@mail.ru

Absattarov Galymzhan – candidate of political sciences, Associate Professor of the Department of Oriental Studies, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan. email: abusattar@mail.ru

Aikenova Dina Maratovna – PhD., lecturer of Astana International University, project manager of the Institute of actual policy. Astana, Kazakhstan. email: aikenova.dina@gmail.com

Aitymbetov Nurken Iskakovich – PhD., leading researcher of the Institute of Philosophy, Political Science and Religious Studies CS MSHE RK, Almaty, Kazakhstan. email: nurken.aitymbetov@gmail.com

Alimbekova Gulzhan Toktamysovna – Candidate of Sociology, Director of the Public Opinion Research Center, Almaty, Kazakhstan. g.alimbekova@gmail.com

Bagasharov Kudaiberdi – PhD., professor of Department of humanities, University SDU, Kaskelen, Kazakhstan. e-mail: kudaiberdi1981@gmail.com

Bakytzhanova Ainur Aibynkyzy - doctoral student in Sociology at Al-Farabi Kazakh National University, analyst at the Public Opinion Research Center, Almaty, Kazakhstan. ainurb1997@gmail.com

Izimov Ruslan Yusupzhanovich – Head of the Center for China and Central Asian Studies «Sinopsis», Almaty, Kazakhstan, email: Izimov2013@gmail.com

Kakimov Kuandyk – Researcher at the Institute of State History of the Science committee of the Ministry of Science and higher education of the Republic of Kazakhstan. Astana, Kazakhstan. e-mail: kakimoff01kz@gmail.com

Kim German – Doctor of historical sciences, professor, Director of the Institute of Asian Studies, Farabi KazNU Almaty, Kazakhstan. mail: gerkim@mail.ru

Kirichok Oksana Valentinovna - PhD., Vice-Rector for Academic Development, Caspian Public University, Almaty, Kazakhstan. email: o.kirichok@cu.edu.kz

Khairuldayeva Aisulu – master of social science, senior lecturer, Departement of Politology and socio-philosophical disciplines, Abay Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan. email: aisulu_01.81@mail.ru

Khavronskaya Maria Aleksandrovna – Master of Translation Studies, leader of the educational program, Caspian Public University, Almaty, Kazakhstan. email: m.khavronskaya@cu.edu.kz

Kurmangali Aymen – Doctor of Political Sciences, Associate professor of the Department of International Relations at the Sorbonne-Kazakhstan Institute, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan. e-mail: a.kurmangali@sorbonne.kz

Kyrkymbekova Altynai Tastanbekovna – doctoral student in specialty 8D03103-Sociology, Abay Kazakh National Pedagogical University Almaty, Kazakhstan. e-mail: kyrkymbekovaaltynai@gmail.com

Maigeldinov Kazbek Umirzakovich – Master of Social Sciences, doctoral student of L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan. email: mszkaz@yandex.ru

Mehmet Akif Erdoğan – PhD., Professor of Faculty of Literature, Ege University. İzmir, Turkey. email: aerdogru@gmail.com

Mutalip Ultai – master of sociological sciences, Deputy Director at the Institute of Social-Humanitarian Sciences and Arts, Kazakh National Women's Teacher Training University, Almaty, Kazakhstan. e-mail: mutalip.ultai@mail.ru

Myrzabayeva Balmira Zhunisbekkyzy – PhD doctoral student, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan. E-mail: balmiramyrzabaeva84@gmail.com

Nogaybaeva Zhibek Abdybekovna - candidate of pedagogical sciences, lecturer of the Caspian Public University. Almaty, Kazakhstan. email: nogaybaeva@bk.ru

Nurymbetov Yedil – Doctoral student of PhD, Center for Multidisciplinary Education, SDU University, Kaskelen, Kazakhstan. e-mail: yedilnurymbetov@gmail.com

Omarova Madina – candidate of historical sciences, Associate Professor of the Department of Oriental Studies, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan. email: madina74.04@mail.ru

Ospanova Zhanerke Yegizgazyevna - PhD doctoral student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan. email: zhanera.88@mail.ru

Pussyрманов Нурбек – PhD., Director of the Institute of State History of the Science committee of the Ministry of Science and higher education of the Republic of Kazakhstan. Astana, Kazakhstan. e-mail: nurbekp89@gmail.com

Saad Twaissi – Professor of heritage studies of Department of Tourism and Heritage studies, United Arab Emirates University. Al Ain, United Arab Emirates. e-mail: saad.twaissi@uaeu.ac.ae,

Simtikov Zhomart – Doctor of Political Sciences, Head of the Department of Political Science and Socio-Philosophical Disciplines of the Faculty of History and Law, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan. e-mail: Zhomart-67@mail.ru

Shabdenova Aizhan Bazarkhanovna – PhD., Acting Associate Professor of the Department of Sociology and Social Work, Al-Farabi Kazakh National University. Almaty, Kazakhstan. e-mail: aizhan.shabdenova@kaznu.edu.kz

Shnarbekova Meruyert – PhD., Associate Professor of the Department of Sociology and Social Work, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan. e-mail: meru_12_12@mail.ru

Sultanova Akmaral – PhD doctoral Student, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan. e-mail: Sultanova8012@gmail.com

Tastanova Assem - PhD doctoral Student, Abay Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan. e-mail: Tastanovaassem90@gmail.com

Zhakauov Maxat Donesovich – Master of Social Sciences, Vice-rector for social development, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan. email: maxi_770@mail.ru

Zhumashov Yerkebulan – PhD., Deputy Director of the Institute of State History of the Science committee of the Ministry of Science and higher education of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan. e-mail: erkebulanzhumashov@gmail.com

Сведения об авторах

Абдуразакова Гаухар Абдикаримовна - магистр гуманитарных наук, старший преподаватель кафедры общественно-гуманитарных дисциплин Института социально-гуманитарных наук и искусства, Казахский национальный женский педагогический университет, г. Алматы, Казахстан. e-mail: gauhar_abdikarimovna@mail.ru

Айкенова Дина Маратовна – PhD., преподаватель Международного университета Астана, руководитель проекта Института актуальной политики, г. Астана, Казахстан email: aikenova.dina@gmail.com

Айтымбетов Нуркен Исакович – PhD., ведущий научный сотрудник Института философии, политологии и религиоведения КН МНВО РК, г. Алматы, Казахстан email: nurken.aitymbetov@gmail.com

Абсаттаров Галымжан Раушанбекович – кандидат политических наук, доцент кафедры востоковедения, Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, г. Алматы, Казахстан. email: abusattar@mail.ru

Алимбаева Гульжан Токтамысовна – кандидат социологических наук, Директор Центра изучения общественного мнения, г. Алматы, Казахстан, g.alimbekova@gmail.com,

Багашаров Кудайберди Сабыржанович – PhD., профессор кафедры гуманитарных наук, университет СДУ, г. Каскелен, Казахстан. e-mail: kudaiberdi1981@gmail.com

Бакытжанова Айнұр Айбынқызы - PhD докторант специальности Социология, Казахский национальный университет им. Аль-Фараби, аналитик Центра изучения общественного мнения, г. Алматы, Казахстан, ainurb1997@gmail.com

Жақауов Максат Донесович – магистр социальных наук, Проректор по социальному развитию, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Казахстан email: taxi_770@mail.ru

Жумашов Еркебулан Алимханович – PhD., Заместитель директора Института истории государства КН МНВО РК, г. Астана, Казахстан e-mail: erkebulanzhumashov@gmail.com

Изимов Руслан Юсупжанович – Директор Центра по изучению Китая и Центральной Азии «Синописис», г. Алматы, Казахстан. email: Izimov2013@gmail.com

Какимов Куандык Кенесарыевич – Научный сотрудник Института истории государства КН МНВО РК. г.Астана, Казахстан e-mail: kakimoff01kz@gmail.com

Ким Герман Николаевич – доктор исторических наук, профессор, Директор Института Азиатских исследований, КазНУ им. аль-Фараби, г.Алматы, Казахстан. e-mail: gerkim@mail.ru

Киричок Оксана Валентиновна - PhD., проректор по академическому развитию, Каспийский общественный университет, г.Алматы, Казахстан email: o.kirichok@cu.edu.kz,

Курмангали Аймен Куанышбаевна – доктор политических наук, ассоциированный профессор кафедры международных отношений Института Сорбонна-Казахстан, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г.Алматы. Казахстан. e-mail: a.kurmangali@sorbonne.kz

Кыркымбекова Алтынай Тастанбековна – PhD докторант по специальности 8D03103-Социология, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Казахстан, e-mail: kyrkymbekovaaltynai@gmail.com

Майгельдинов Казбек Умирзакович – магистр социальных наук, PhD докторант Евразийского национального университета им. Л. Н. Гумилева, г.Астана, Казахстан. email: mszkaz@yandex.ru

Мехмет Акиф Эрдогру – PhD., профессор факультет литературы, Эгейский университет, г.Измир, Турция. email: aerdogru@gmail.com

Муталип Ултай – магистр социол. наук, заместитель директора Института социально-гуманитарных наук и искусства, Казахский национальный женский педагогический университет, г.Алматы, Казахстан. e-mail: mutalip.ultai@mail.ru

Мырзабаева Балмира Джунусбековна – PhD докторант, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г.Алматы, Казахстан. E-mail: balmiramyrzabaeva84@gmail.com

Ногайбаева Жибек Абдыбековна – кандидат педагогических наук, преподаватель Каспийского общественного университета, г.Алматы, Казахстан. email: nogaybaeva@bk.ru,

Нурымбетов Едил Шаяхметович – Докторант PhD, Центр междисциплинарных исследований, университет SDU, г.Каскелен, Казахстан. e-mail: yedilnurymbetov@gmail.com

Омарова Мадина Аманбаевна – кандидат исторических наук, доцент кафедры востоковедения, Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, г.Алматы, Казахстан. email:madina74.04@mail.ru

Оспанова Жанерке Егизгазиевна – PhD докторант, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, г.Астана, Казахстан. email: zhanera.88@mail.ru

Пусырманов Нурбек Серикович – PhD., Директор Института истории государства КН МНВО РК, г.Астана, Казахстан e-mail: nurbekp89@gmail.com

Саад Твайсси – Профессор по изучению наследия Департамента туризма и исследования наследия, Университет Объединенных Арабских Эмиратов, г.Аль-Айн, Объединенные Арабские Эмираты, e-mail: saad.twaissi@uaeu.ac.ae

Симтиков Жомарт Кудайбергенович – доктор политических наук, Заведующий кафедрой политологии и социально-философских дисциплин Факультета истории и права, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г.Алматы, Казахстан e-mail: Zhomart-67@mail.ru

Султанова Акмарал Мухтаровна – PhD докторант, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г.Алматы, Казахстан. e-mail: Sultanova8012@gmail.com

Тастанова Асем Даулетовна – PhD докторант Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г.Алматы, Казахстан. e-mail: Tastanovaassem90@gmail.com

Хавронская Мария Александровна – магистр Переводческого дела, лидер образовательной программы, Каспийский общественный университет, г.Алматы, Казахстан. email: m.khavronskaya@cu.edu.kz

Хайрулдаева Айсулу Маткасымовна – магистр социальных наук, старший преподаватель кафедры политологии и социально-философских дисциплин, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г.Алматы, Казахстан. e-mail:aisulu_01.81@mail.ru

Шабденова Айжан Базархановна – PhD., и.о.доцента кафедры социологии и социальной работы КазНУ имени аль-Фараби, г.Алматы, Казахстан. e-mail: aizhan.shabdenova@kaznu.edu.kz

Шнарбекова Меруерт Какпанбаевна – PhD., ассоциированный профессор кафедры социологии и социальной работы, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы, Казахстан. e-mail: meru_12_12@mail.ru

Мақалаға қойылатын талаптар:

Мақаланың негізгі элементтері:

Мақала мәтіні **кіріспеден** (өзектілігі, ғылыми маңыздылығы, зерттеу мақсаты), **негізгі бөлімнен** (негізгі ережелер, зерттеу әдістемесі, әдеби шолу, әдістер, нәтижелер, талдау) және **қорытындыдан** тұрады;

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі. References.

Мақаланы ресімдеу талаптары:

- Мақаланың басында FTAMP (орыс тілінде МРНТИ; ағылшын тілінде SRSTI) белгілеу қажет. Қаріп: **қалың** Туралау: сол жақта.

- FTAMP-дан төмен орталықта автордың аты-жөні, дәрежесі, төменде жұмыс орны, мен елі көрсетіледі. Қаріп: *тұрақты, курсив* Туралау: ортасында.

- Тақырып жұмыс орнынан кейін бір бос орынмен бөлінеді. Тақырыптар БАС ӘРІПТЕРМЕН қалың қаріппен басылады. Қаріп: **ҚАЛЫҢ, ҮЛКЕН** Туралау: ортасында

- Тақырып кейін *Аңдатпа* (орыс тілінде *Аннотация*, ағылшын тілінде *Abstract*). Құрылымдық аңдатпада қысқаша мақаланың барлық бөлімдерін анықтау мәтіні болу керек: кіріспе, мақсат, материалдар мен әдістер, нәтижелер мен талқылау, қорытынды. 100-300 сөз. Қаріп: қалыпты Туралау: ені бойынша.

- Аңдатпадан кейін үш тілде түйін сөздер (кемінде 3-8) көрсетіледі. Қаріп: қалыпты Туралау: ені бойынша.

- Мақаланың толық мәтіні журналдың қолданыстағы талаптарына сәйкес ресімделгеннен кейін. Қаріп: қалыпты Туралау: ені бойынша.

- Мақала мәтінінің соңында **Әдебиеттер (Литература; References)** көрсетіледі. Әдебиеттер мақалаларды ресімдеу негізгі 7.1-2003 «Библиографиялық жазба. Библиографиялық сипаттама. Құрастырудың жалпы талаптары мен ережелері» баспа стандартына сәйкес жасалуы керек. Қаріп: *тұрақты, курсив* Туралау: ені бойынша.

Microsoft Word мәтіндік редакторы. Мәтіннің Көлемі аңдатпаны, кілт сөздерді қоспаған 3000 сөзден – 12000 сөзге дейін болу қажет.

Times New Roman компьютерлік жазу кегль 12.

Жиектері: сол, оң жағы, жоғарғы және төменгі жағы – 2 см, 1 аралықтан кейін. Әдебиеттер тізімі мәтіннің соңында орналастырылады және жұмыстарды атап өту тәртібіне (толассыз нөмірлеу) сәйкес жасалады. Библиография кемінде 10 дереккөзді қамтуы керек. Шетелдік еңбектерге сілтемелер-кемінде 30%, Өзін-өзі бағалау-15% аспайды. Әдебиет ағылшын тіліндегі мақалаларға транслитерацияланады. Мәтіндегі әдебиетке сілтемелер осы жұмыстың әдебиет тізіміндегі нөміріне сәйкес келетін нөмір түрінде «шаршы» жақшада ресімделеді. Дәйексөздерді пайдаланған кезде дереккөз бетін міндетті түрде көрсету қажет, мысалы: [1, 138б.], орысша нұсқасында [1, С.138], ағылшын нұсқасында [1, p.138]. Интернет-дереккөздерді пайдаланған жағдайда дереккөзге сілтемені көрсету міндетті емес.

Суреттер, кестелер, графиктер, диаграммалар нөмірлеуді көрсете отырып, тікелей мәтінде ұсынылады (мысалы, сурет 1, 1-кесте). Суреттер, кестелер, графиктер және диаграммалар саны мақаланың барлық көлемінің 20%-ынан аспауы тиіс (кейбір жағдайларда 30%-ға дейін).

Требования:

Основные элементы статьи:

При оформлении рукописи необходимо придерживаться следующей структуры метаданных, представленных на казахском, русском и английском языках: Название статьи (заголовок); аннотации; ключевые слова; Текст статьи включает: **введение** (актуальность, научная значимость, цель исследования), **основную часть** (основные положения, методология исследования, обзор научной литературы, методы, результаты, дискуссия) и **заключение**; Список использованных литератур, References.

Требование к оформлению статьи

- В начале статьи необходимо обозначить **МРНТИ** (на казахском языке FTAMP, на английском языке SRSTI). Шрифт: **полужирный**. Выравнивание: по левому краю

- Над МРНТИ в центре указываются инициалы и фамилия автора, ниже должность по месту работы, учебы, ученая степень и ученое звание, страна. Шрифт: **обычный, курсив** Выравнивание: *по центру*.

- Заголовок отделяется от места работы пробелом. Заголовки печатаются **ПРОПИСНЫМИ БУКВАМИ ЖИРНЫМ ШРИФТОМ**. Шрифт: **ЖИРНЫЙ, ПРОПИСНОЙ** Выравнивание: по центру

- Над заголовком *Аннотация* (на казахском языке *Аңдатпа*, на английском языке *Abstract*). Структурированное Анноация должно содержать кратко все разделы статьи: введение, цель, материалы и методы, результаты и обсуждение, заключение или выводы. 100-300 слов. Шрифт: **обычный** Выравнивание: по ширине.

- После Аннотации указываются ключевые слова (не менее 3-8) на трех языках. **Ключевые слова:** власть, общество и т.д. Шрифт: **обычный** Выравнивание: по ширине.

- После полный текст статьи оформленный в соответствии с действующими требованиями журнала. Шрифт: **обычный** Выравнивание: по ширине.

- **Литература (Әдебиеттер; References)** указываются в конце текста статьи. Литературы должны быть оформлены согласно базовым издательским стандартом по оформлению статей в соответствии 1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления». Шрифт: **обычный, курсив** Выравнивание: по ширине.

Текстовый редактор Microsoft Word. Объем от 3000 слов без аннотации и ключевых слов до 12000 слов компьютерной машинописи Times New Roman кегль 12.

Поля: правое, левое, верхнее и нижнее – 2 см, через 1 интервал. Список литературы помещается в конце текста и составляется в соответствии с порядком упоминания работ (сквозная нумерация). Список литературы должен содержать не менее 10 источников. Ссылки на зарубежные труды – не менее 30%, самоцитирование – не более 15%.

Литература транслитерируется. Ссылки на литературу в тексте оформляются в «квадратные» скобки, в виде номера, соответствующего номеру данной работы в списке литературы. При использовании цитат обязательно указывать страницу источника, например: [1, С.138] в казахском варианте [1, 138б.], в английском варианте [1, р.138] в случае использования интернет-источников указывать ссылку на источник.

Рисунки, таблицы, графики, диаграммы представляются непосредственно в тексте с указанием нумерации (Например, Рисунок 1, Таблица 1). Количество рисунков, таблиц, графиков и диаграмм не должно превышать 20% от всего объема статьи (в некоторых случаях до 30%).

ҰСЫНЫСТАР ҮШІН
ДЛЯ ЗАМЕТОК